ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

4

TOMUL 23

1972

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boîte postale 2001 telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg, 3 bis, sectorul VI.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis — Bucureşti — tel. 16.40.70

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 23 Nr. 4 1972

SUMAR

Pag.

STUDII

DISCUŢII ŞI NOTE

RECENZII

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 507—694

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 23 | N° 4 | 1972

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

DISCUSSIONS ET NOTES

COMPTES RENDUS

CULTURA SUCIU DE SUS ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

DE

TIBERIU BADER

Primele urme ale purtătorilor culturii Suciu de Sus au fost descoperite pe teritoriul României acum aproape 100 de ani. Acestea fiind rare și izolate, cultura Suciu de Sus n-a putut fi studiată temeinic. În ultimul timp însă a crescut considerabil numărul descoperirilor de acest fel în zona Sătmarului, în Crișana și în Maramureș (fig. 1).

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Primele urme ale acestei culturi au fost descoperite de Domokos Teleki, în a doua jumătate a secolului trecut în localitatea Suciu de Sus (jud. Maramureș), în punctele numite „Poduri" (Podini pe coastă) și „Traian" citate ulterior de M. Roska, în repetate rînduri [1]. Tot în această localitate au fost executate săpături de J. Szendrei [2], continuate de M. Roska în anul 1913, care a descoperit, printre altele, 11 morminte de incinerație în urnă [3]. Domokos Teleki a mai făcut săpături și în localitatea Lăpuș, descoperind în 2 tumuli fragmente ceramice „de tip Suciu de Sus" [4]. Cercetările începute în anul 1961 în această localitate sub conducerea lui M. Rusu și continuate apoi în anii 1967—1972 în colaborare cu I. Ordentlich și C. Kacsó au adus o contribuție esențială la elucidarea unor probleme privind complexul cultural de la Lăpuș [5].

[1] Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 8, 1914, p. 143 ; M. Roska, Közlemények a debreceni Tisza István Tudomány Egyetem Régészeti Intézetéből (în continuare Közlemények ...), Debrețin, 1940, 1, p. 6, 7 ; Repertorium, p. 90, nr. 78.

[2] ArchÉrt, 7, 1887, p. 378 ; J. Hampel, ArchÉrt, 8, 1888, p. 175—176.

[3] Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 8, 1914, p. 142, 143—144 ; Repertorium, p. 90, nr. 78.

[4] M. Roska, Közlemények ... 1940, p. 11 ; ArchÉrt, 10, 1890, p. 376—377 ; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 9.

[5] I. Ordentlich și C. Kacsó, Marmația, 1, 1969, p. 11—15.

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 509—535

În prima lucrare de sinteză publicată de M. Roska se folosește pentru prima dată în literatura de specialitate denumirea de „ceramică de tip Suciu de Sus" [6].

În lucrarea sa despre epoca bronzului timpuriu și mijlociu din Transilvania, D. Popescu se ocupă și cu descoperirile de la Suciu de Sus, subliniind contactul între ceramica de tip Suciu de Sus și cultura Otomani [7].

Cercetătoarea maghiară A. Mozsolics, publicînd tumulul de la Nyírkarász, discută și materialele de tip Suciu de Sus descoperite în România, în special cele de la Suciu de Sus [8]. Un studiu sintetic consacrat exclusiv monumentelor culturii Suciu de Sus aparține cercetătorului N. Kalicz, apărut în anul 1960, în care sînt tratate pe lingă descoperirile din Ungaria și Ucraina subcarpatică și descoperirile din Transilvania (în număr de șapte) publicate pînă la acea dată [9].

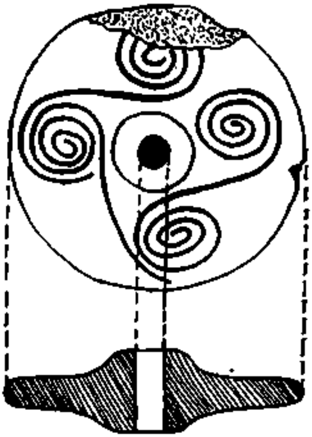

Fig. 1. — Rotiță de lut descoperită la Tiream.

În ultimul timp K. Horedt într-un studiu privind ceramica bronzului evoluat din Transilvania analizează cultura Suciu de Sus, în contextul general al epocii bronzului din nord-vestul României [10]. Ultima lucrare apărută la noi despre cultura Suciu de Sus aparține cercetătorului orădean N. Chidioșan, care se ocupă cu urmele acestei culturi în Crișana [11]. Cu monumentele culturii Suciu de Sus din Ucraina subcarpatică s-au ocupat în mod special J. Jankovich, J. și E. Zatlukàl, J. Bem, F. Potușneac, și în ultimul timp E. A. Balaguri de la Universitatea Ujgorod [12].

În ceea ce privește denumirea culturii, unii dintre cercetători folosesc denumirea „grupa Suciu de Sus", iar alții „cultura Suciu de Sus", sau numai „cultura Suciu". Avînd în vedere că în ultimul timp, mai ales în România și în Ucraina subcarpatică, au crescut în mod considerabil descoperirile aparținînd culturii Suciu de Sus și că au fost găsite atît necropole cît și așezări ce aparțin exclusiv purtătorilor culturii Suciu de Sus, avînd și o ceramică proprie în formă și în decor, pe de o parte, iar pe de altă parte existînd o zonă geografică care a fost ocupată numai de triburile Suciu de Sus care este destul de întinsă, credem că este pe deplin justificată denumirea de *cultura Suciu de Sus*.

[6] M. Roska, *op. cit.*, 1940, p. 1—22.

[7] D. Popescu, *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 136—137.

[8] A. Mozsolics, ActaArchBudapesta, 1960, p. 113—123.

[9] N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 3—15.

[10] K. Horedt, ActaArchCarpathica, 9, 1967, 1, p. 5—28; idem, MuzBrukenthal, 13, 1967, p. 137—153. Menționăm că prof. K. Horedt s-a ocupat cu problema culturii Suciu de Sus și într-un articol consacrat studierii relațiilor între Micene și Transilvania, cf. K. Horedt, NÉH, 2, 1960, p. 31—44.

[11] N. Chidioșan, SCIV, 21, 1970, 2, p. 287—295.

[12] J. Jankovich, *Podkarpatská Rus v prehistorii*, Munkačevo, 1931, p. 9; J. Zatlukál și E. Zatlukál, *Adatok Podkarpatszka Rusz praehistoriájához*, Munkačevo, 1937, p. 66; E. A. Balaguri se ocupă cu cultura Suciu de Sus din Ucraina subcarpatică în mai multe studii și comunicări.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

1. *Andrid* (jud. Satu Mare). Pe „Dealul taurilor", cu ocazia unui sondaj, s-au găsit împreună cu fragmente ceramice de tip Otomani exemplare ornamentate cu motive excizate (colecția E. Andrássy)[13].

2. *Band* (jud. Mureș). Unele vase din necropola din această localitate aparțin, după M. Rusu, culturii Suciu de Sus și nu culturii Tei cum s-a crezut în trecut[14].

3. *Bădeni* (jud. Cluj). Într-o așezare de tip Otomani, s-au găsit, cu prilejul săpăturilor efectuate de Gh. Lazarovici în anul 1969, cioburi de tip Suciu de Sus[15].

4. *Berea* (jud. Satu Mare). În Muzeul de istorie Satu Mare există un fragment de ceașcă de tip Suciu de Sus, cu buza evazată, ornamentată cu linii crestate și cu o spirală în excizie, găsit în cuprinsul satului, fără indicarea precisă a punctului de descoperire (pl. 1/2). Pe de altă parte, M. Rusu semnalează pe „Dealul Viilor" urme aparținînd culturii Suciu de Sus și Otomani[16].

5. *Bihor* (județ). În colecția veche a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea se păstrează un fragment, probabil de strachină, ornamentat cu o spirală excizată și cu linii crestate, aparținînd culturii Suciu de Sus[17].

6. *Boinești* (jud. Satu Mare). Cîteva fragmente de tip Suciu de Sus au fost descoperite în punctul numit „Coasta Boineștilor", cu ocazia săpăturilor efectuate în anul 1970[18].

7. *Cehăluț* (jud. Satu Mare). În punctul numit „Fîntîna Tătarului", cu ocazia unui sondaj arheologic efectuat în vara anului 1969, s-a găsit în asociere cu alte materiale și un fragment de ceașcă de tip Suciu de Sus, ornamentat cu spirală (pl. 1/4,6)[19].

8. *Cidreag* (jud. Satu Mare). În partea nord-vestică a satului, lîngă graniță, pe malul stîng al pîrîului Negru, s-a descoperit în 1959, cu ocazia unor lucrări de canalizare, o așezare din epoca bronzului. O parte din fragmentele ceramice descoperite acolo a ajuns în Muzeul din Satu Mare, printre care o ceașcă tronconică, cu toartă supraînălțată. O altă ceașcă, spartă, a ajuns în colecția Muzeului din Baia Mare. Aceasta are o formă bombată, marginea răsfrîntă; sub buză liniuțe oblice, crestate, iar pe umăr, într-un spațiu limitat de șănțulețe orizontale, un decor cu S-uri înlănțuite (Muzeul Baia Mare, nr. inv. 675) (pl. 16/7)[20].

---

[13] E. Andrássy, „*Dr. Andrássy" régészeti muzeum Mihályfalva*, 1954 (mss), p. 9 (manuscrisul este depus în Muzeul Săcuieni).

[14] M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 248, nr. 36; I. Kovacs, DolgCluj, 4, 1913, fig. 5/1—3; vezi și la D. Popescu, *op. cit.*, p. 85, fig. 35, 36.

[15] Gh. Lazarovici, Apulum, 9, 1971, p. 78—79.

[16] Fragmentul de ceașcă, la cererea noastră, a fost donat Muzeului de istorie Satu Mare de I. Kovács; M. Rusu, AIIC, 3, 1960, p. 22, n. 37. Nu este exclus ca fragmentul de ceașcă ajuns la Satu Mare să provină de la punctul „Dealul Viilor".

[17] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 289, fig. 1/8.

[18] Materialul inedit în Muzeul de istorie din Satu Mare. Săpătura lui T. Bader, 1970.

[19] Materialul se găsește în colecția Muzeului din Satu Mare. Săpătura lui T. Bader, 1969.

[20] Descoperirea a fost semnalată de învățătorul I. Popovici din localitate, cu care am făcut o cercetare la fața locului.

9. *Cipău* (jud. Mureş). În cătunul Sf. Gheorghe, cu ocazia unor periegheze, N. Vlassa a găsit cîteva fragmente ceramice de tip Suciu de Sus, ornamentate cu spirală dispusă între linii crestate sau cu linii scobite [21].

10. *Coldău* (jud. Bistriţa-Năsăud). Într-o aşezare fortificată de tip Wietenberg s-a găsit cu ocazia săpăturilor un fragment de buză de tip Suciu de Sus, ornamentat pe margine cu zigzaguri excizate [22].

11. *Culciu Mare* (jud. Satu Mare). La punctul numit de localnici „Sub grădini", s-a identificat o aşezare de tip Suciu de Sus. În anii 1969, 1971 şi 1972 au fost executate aici săpături arheologice, începîndu-se dezvelirea sistematică a aşezării. Aceasta se află pe malul stîng de odinioară al Someşului şi este nefortificată. Are circa 50—60 m lăţime şi cîteva sute de metri lungime. Au fost săpate pînă în prezent 16 secţiuni şi mai multe casete aferente. Imediat sub solul vegetal apare stratul de cultură, care variază între 0,20—0,40 m grosime. S-a înregistrat un singur strat de cultură, în care apare atît materialul clasic de tip Suciu de Sus, cît şi unele fragmente ceramice, urme ce duc spre începutul Hallstattului timpuriu. În cursul campaniei din octombrie—noiembrie 1971 au fost identificate resturile a cinci locuinţe, iar în campania din mai—iunie 1972 a şapte locuinţe, construite la suprafaţă, precum şi mai multe gropi de provizii. S-a descoperit un material ceramic extrem de bogat, (dintre care cităm multe vase ornamentate,) apoi oase de animale, ace de bronz, o dălţiţă de bronz, un fragment de celt, un fragment de topor de luptă, greutăţi de război de ţesut, rîşniţe de mînă, roţi de la car de cult, fusaiole etc. (pl. 1/1, 3, 5, 7—9; 2—12).

În cursul campaniei din 1972 au mai fost descoperite în urma perieghezelor efectuate în raza comunei două puncte cu urme de tip Suciu de Sus. Unul se afla pe malul pîrîului Balcaiei, pe locul numit „Kendervető", unde s-au executat şi săpături de control. Al doilea punct a fost identificat pe teritoriul satului Culciu Mic, la punctul numit „La gropi de siloz" [23].

12. *Curtuiuşeni* (jud. Bihor). Cu ocazia unor săpături arheologice efectuate de Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea, în anul 1968, la punctul numit „Dîmbul ars", într-o aşezare de tip Otomani, au fost găsite şi trei fragmente de ceşti ornamentate, unul cu o spirală în formă de S (spirale înlănţuite) şi cu mici caneluri verticale şi paralele [24].

13. *Deuş* (jud. Cluj). Într-o aşezare de tip Otomani III au fost găsite cîteva cioburi de tip Suciu de Sus, de culoare portocalie, avînd ca motive ornamentale o spirală cu trei braţe excizate, şi linii crestate [25].

14. *Dindeşti* (jud. Satu Mare). Pe locul numit „Vàrdomb" a fost găsit un fragment de vas avînd ornamentaţie cu incrustaţie albă, de tip Suciu de Sus. Se păstrează în Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea (colecţia E. Andrássy [26].

15. *Girişul de Criş* (jud. Bihor). În punctul numit „Alceu" într-o staţiune de tip Otomani, cu mai multe niveluri aparţinînd fazelor I—III ale culturii Otomani, arăturile au scos cîteva

[21] N. Vlassa, ActaMN, 2, 1965, p. 28—29, fig. 7/4, 12, 13.
[22] Informaţii de la N. Vlassa.
[23] Materialul se află în colecţiile Muzeului din Satu Mare, săpătura lui T. Bader, 1969, 1971, 1972. Mulţumim şi pe această cale organelor locale de partid şi de stat, direcţiunii şcolii, pentru ajutorul preţios.
[24] N. Chidioşan, *loc. cit.*, p. 288, fig. 1/6, 7.
[25] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 71, fig. 4/8—11, 12—14.
[26] E. Andrássy, *op. cit.*, passim.

fragmente ceramice de tip Suciu de Sus, din nivelul superior al așezării. Unul dintre fragmente este ornamentat prin excizie. Se remarcă decorul spiralic [27].

16. *Gornești* (jud. Mureș). Într-o așezare din epoca bronzului de la „Șura hirburilor", N. Vlassa a găsit în 1955, la suprafață, cîteva fragmente de tip Suciu de Sus aparținînd probabil unor cești ornamentate cu spirale, cercuri concentrice în excizie, șănțulețe paralele, orizontale sau cu liniuțe verticale [28].

17. *Hidas* (jud. Cluj). În colecția lui A. Orosz, a fost semnalat un fragment de ceramică crestat, de tip Suciu de Sus, găsit în punctul numit „Gruiu ungurilor", în asociere cu alte fragmente ceramice ornamentate cu meandre (probabil de tip Wietenberg) [29].

18. *Homorodul de Jos* (jud. Satu Mare). La nord de sat, pe malul stîng al pîrîului Homorodu, pe terasa inferioară, la punctul numit „Togul popii", în luna mai 1966 s-a efectuat o periegheză, descoperind mai multe fragmente ceramice aparținînd culturii Suciu de Sus: fragmente de cești cu toartă supraînălțată, ornamentată cu spirale mici, crestate; fragmente de străchini ornamentate cu linii crestate, cu cercuri excizate, sau altele cu buza evazată sau dreaptă; fragmente de vase mai mari de uz casnic, unele ornamentate cu striuri cît și fragmente de chirpici.

19. *Iuda — Valle Tecii* (jud. Bistrița-Năsăud). Fragmente de tip Suciu de Sus au fost descoperite în așezarea de tip Wietenberg [30].

20. *Lăpuș* (jud. Maramureș). După informațiile lui M. Roska primele săpături au fost executate aici de Domokos Teleki în punctul numit „Podanca", unde au fost găsite morminte de incinerație, cu ceramică de tip Suciu de Sus și într-un mormînt, un topor de luptă cu disc semisferic [31]. La punctul numit „Podul hotarului" J. Szendrei a executat pentru prima dată în 1890 săpături arheologice cercetînd trei tumuli în care a găsit sub pietre ceramică neagră grafitată, lustruită, ornamentată cu caneluri, aparținînd unor urne mari, ceramică roșie-închisă și o ceașcă de bronz. S-a constatat că ritul funerar era incinerația [32]. Este de reținut că M. Roska susține datarea acestor monumente în prima epocă a fierului [33].

În anul 1961 M. Rusu a cercetat trei tumuli găsind șase vase mari bitronconice și vase ornamentate în maniera culturii Suciu de Sus, demonstrînd totodată continuarea unor elemente ornamentale ale culturii Suciu de Sus pînă la începutul epocii fierului. Cei trei tumuli au fost datați de autorul săpăturilor în Hallstatt A_1 [34]. Săpăturile au fost reluate în anul 1967 de Muzeul

[27] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 289, fig. 1/2; S. Dumitrașcu, Lucrări științifice, 1, 1967, p. 74, pl. 4/1, 3; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 256, nr. 36, p. 248, n. 49.

[28] N. Vlassa, ActaMN, 2, 1965, p. 20—21, fig. 2/2, 3, 13—15, 17—21.

[29] M. Roska, Közlemenyek ..., 1940, 1, p. 7, nr. 12; Repertorium, p. 105, nr. 35; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7, nr. 32; K. Horedt propune scoaterea acestei localități din lista descoperirilor de tip Suciu de Sus, cf. MuzBruckenthal, 13, p. 144, nota 38.

[30] M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, nota 36.

[31] M. Roska, Közlemények..., 1940, 1, p. 11; Repertorium, p. 209, nr. 23; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 9. Menționăm că în colecția Muzeului Național din Budapesta am găsit doar un singur ciob, provenind de la Lăpuș, un fragment de culoare neagră în exterior și roșie în interior, ornamentat cu caneluri late, probabil provenind de la gîtul unei urne mari bitronconice.

[32] J. Szendrei, ArchÉrt, 10, 1890, p. 376—377.

[33] Repertorium, p. 209, nr. 23.

[34] M. Rusu, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, red. J. Filip, vol. 2, Praga, 1969, p. 677—678. Aici sînt menționați doi tumuli cercetați, iar în Marmația, 1, 1969, p. 11—12, trei tumuli.

județean Maramureș care a cercetat pînă în prezent 18 tumuli. S-a descoperit un material extrem de bogat și frumos ornamentat, care a confirmat rezultatele anterioare privind caracterul hallstattian al necropolei și datarea ei în Hallstatt A[35].

21. *Medieșul Aurit* (jud. Satu Mare). În cursul săpăturilor efectuate în această localitate la punctul numit „Suculeu", al căror obiectiv a fost dezvelirea unui complex arheologic din secolele III—IV, s-a descoperit o așezare întinsă a purtătorilor culturii Suciu de Sus, care se află pe malul stîng al pîrîului Egerul Negru. În campaniile de săpături din anii 1964—1966 [36] s-a constatat că așezarea purtătorilor culturii Suciu de Sus este nefortificată. Stratul de cultură apare între 0,40—0,60 m adîncime sub stratul din secolele III—IV. Așezarea a fost distrusă în mare parte în secolele III—IV prin construirea unor cuptoare. În stratul de cultură Suciu de Sus apar fragmente ceramice și chiar vase întregi frumos ornamentate (pl. 13, 14, 15). Mai remarcăm bucăți de chirpici, oase de animale și o rîșniță de mînă.

La cîteva sute de metri de la așezare, la punctul numit „La Leșu" au fost descoperite două morminte de tip Suciu de Sus, dintre care unul distrus, găsindu-se doar o ceașcă fragmentară, cîteva cioburi de urnă și oase calcinate, la o adîncime de 0,20 m. În al doilea mormînt s-a găsit partea inferioară a urnei cu oase calcinate și o brățară de bronz cu capete subțiate, deschise, neornamentată (pl. 12/8) [37].

22. *Năsăud* (jud. Bistrița-Năsăud). În punctul numit „Păscăneasa", într-o așezare de tip Wietenberg au fost găsite și fragmente de tip Suciu de Sus ajunse în colecția lui Iuliu Marțian [38].

23. *Nimigea* (jud. Bistrița-Năsăud). La punctul numit „Cetățel", probabil într-o așezare de tip Wietenberg au fost descoperite fragmente ceramice de tip Suciu de Sus, ajunse în colecția lui Iuliu Marțian [39].

24. *Odoreu* (jud. Satu Mare). La cîteva sute de metri de la așezarea „Șuculeu", Medieșul Aurit, în raza comunei Odoreu, nu departe de pădurea Gîmbaș, pe malul unor mlaștini, se găsesc așezări răzlețe ale culturii Suciu de Sus, ceramică de tip Suciu de Sus, crestată și ornamentată cu striuri. În anul 1965 pe malul unei mlaștini am săpat cîteva șanțuri, găsind la adîncimea de 0,45 m, fragmente de tip Suciu de Sus și chirpici. În cursul anului 1968, cu ocazia unor periegheze au fost identificate alte puncte cu fragmente ceramice de tip Suciu de Sus[40].

---

[35] I. Ordentlich și C. Kacsó, Marmația, 1, 1969, p. 11—15. Menționăm că cei doi cercetători au arătat că de fapt la Lăpuș există o singură necropolă tumulară, cu circa 50 de tumuli (aprecierea aparține lui C. Kacsó) și nu două, diferențiate cronologic, așa cum se credea anterior (N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, passim). Tot C. Kacsó ne informează că în cursul săpăturilor din 1971 ar fi fost descoperită și o necropolă plană aparținînd exclusiv culturii Suciu de Sus. O lucrare a lui C. Kacsó privind complexul arheologic de la Lăpuș a ieșit recent de sub tipar (Marmația, 1971, 2, p. 36—54). Autorul susține în prezent că necropola are două faze cronologice — o parte din tumuli se pot data în Bronz D, iar o altă parte în Hallstatt A (Informație verbală, ianuarie 1972).

[36] S. Dumitrașcu — T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I)*, 1967. Muz. Satu Mare, 1967, p. 13.

[37] *Ibidem*, p. 43, 59, nota 75. Cele două morminte de tip Suciu de Sus au fost descoperite de noi în campania de săpături din toamna anului 1965, însă din nefericire inventarul lor a dispărut în timpul mutării depozitului muzeului.

[38] M. Roska, Közlemények ... 1940, 1, p. 10; Repertorium, p. 199, nr. 90; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, nota 36. K. Horedt pune la îndoială că este vorba de o descoperire de tip Suciu de Sus (vezi nota 29).

[39] M. Roska, Közlemények ..., 1940, 1, p. 11; Repertorium, p. 209, nr. 26; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, nr. 36.

[40] Materialul din săpătură și cel cules la suprafață se găsește la Muzeul din Satu Mare.

25. *Oradea* (jud. Bihor). Pe teritoriul orașului sînt cunoscute două puncte unde s-au găsit urme ale culturii Suciu de Sus — la „Cărămidăria Guttman", situată la sud-vestul orașului, două fragmente, iar la cimitirul Rulikovsky, un fragment de strachină [41].

26. *Otomani* (jud. Bihor). După N. Chidioșan, în anul 1925, cu ocazia săpăturilor efectuate la „Cetatea de pămînt", M. Roska a găsit aproape de suprafață cîteva fragmente de tip Suciu de Sus și printre altele un fragment de ceașcă cu o toartă supraînălțată, ornamentată cu o spirală incizată [42]. În cursul săpăturilor efectuate aici, în anii 1958—1961 a fost găsit un fragment din buza unei străchini, ornamentată cu mici triunghiuri crestate și motive textile [43].

Cu ocazia unui sondaj efectuat de E. Andrássy, în 1920, în „Cetatea de pămînt" s-au găsit șase fragmente ceramice ornamentate cu motive excizate (în Muzeul județean Oradea) [44].

27. *Potău* (jud. Satu Mare). La punctul numit „Ciuncași" într-o așezare de tip Otomani, fazele I—II, în urma săpăturilor efectuate în anul 1964, a fost găsit în stratul superior, un fragment ceramic de tip Suciu de Sus, ornamentat pe buză cu zigzaguri excizate [45].

28. *Rebrișoara* (jud. Bistrița Năsăud). M. Roska amintește că în colecția lui Iuliu Marțian din Năsăud, din punctul numit „Rîpa cu coarne", între fragmente ceramice din epoca bronzului a fost găsit și un ciob de tip Suciu de Sus. După M. Rusu este vorba de o așezare de tip Wietenberg [46].

29. *Salaci* (jud. Bihor). În colecția lui E. Andrássy au fost cîteva fragmente ceramice ornamentate cu motive excizate, și un fragment cu incrustație albă, descoperite pe Dealul Vida [47].

30. *Satulung* (jud. Maramureș). Din perieghezele efectuate de E. Kovács provin, fără precizarea exactă a locului, mai multe fragmente ceramice de tip Suciu de Sus. Ele fac parte din cești și străchini ornamentate prin tehnica exciziei, cu motive în zigzaguri, spirale, cercuri concentrice și linii, puncte adîncite sau scobite [48] (pl. 16/1—6).

31. *Săpînța* (jud. Maramureș). O parte dintr-un depozit de bronz a fost găsit într-un vas de culoare cenușiu închis, ornamentat pe umăr cu șănțulețe verticale scobite, atribuit de D. Popescu și M. Rusu culturii Suciu de Sus [49].

---

[41] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 289. Fragmentele descoperite la „Cărămidăria Guttmann" au ajuns în colecția lui L. Galamb din Oradea, astăzi Muzeul Țării Crișurilor Oradea, iar fragmentul de strachină din cimitirul Rulikovszky în colecția Liceului nr. 1 Oradea, cf. N. Chidioșan, *op. cit.*, n. 4 și 5.

[42] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 288—289, fig. 1/9. Articolul nu indică bibliografia și sursa figurii. Se pare că fragmentul publicat de N. Chidioșan corespunde cu cel publicat de M. Roska, Dacia, 2, 1925, p. 405, fig. 5/3. Autorul ne informează că acest fragment este în colecția Muzeului din Oradea. Este de menționat că M. Roska nu a sesizat în lucrările sale că la Otomani ar fi fost descoperite și fragmente ceramice de tip Suciu. Totuși identificarea lui N. Chidioșan este de crezut, mai ales că o descoperire ulterioară o confirmă.

[43] I. Ordentlich, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 137. Informație suplimentară I. Ordentlich. Menționăm că, nu știm din ce motive (poate o simplă scăpare), N. Chidioșan nu amintește această descoperire în lucrarea sa privind cultura Suciu de Sus în Crișana; cf. N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 288—289.

[44] E. Andrássy, *op. cit.*, passim.

[45] T. Bader — S. Dumitrașcu, Materiale, 9, 1971, p. 127—136. Textul lucrării fiind redactat la sfîrșitul anului 1964 — deși M. Rusu ne-a atras atenția asupra existenței unui fragment de tip Suciu de Sus — la prelucrarea materialului ciobul a scăpat atenției noastre.

[46] M. Roska, Közlemények ..., 1940, 1, p. 8; Repertorium, p. 128, nr. 193; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 7; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, nr. 36.

[47] E. Andrássy, *op. cit.*, passim.

[48] Informație C. Kacsó.

[49] D. Popescu, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 99, fig. 6; D. Popescu, M. Rusu, Inventaria Archeologica, R., fasc. 1, 1966, R. 8/a—b.

32. *Sîntandrei* (jud. Bihor). Cu ocazia unor periegheze în zona satului s-a găsit un fragment de ceaşcă ornamentat cu un motiv vegetal excizat [50].

33. *Supurul de Jos* (jud. Satu Mare). Printre fragmentele ceramice ajunse la Muzeul Transilvaniei se găseşte şi un fragment de ceaşcă, ornamentat cu linii adînc scobite [51].

34. *Suciu de Sus* (jud. Maramureş). Primele săpături au fost făcute de D. Teleki, care a săpat în două puncte : la „Poduri" (Podini pe coastă), unde a găsit o necropolă de incineraţie plană cu ceramică de tip Suciu de Sus [52]. După M. Roska, Teleki a săpat şi pe platoul „Traian". Prima dată ne informează M. Roska că Teleki a găsit aici o aşezare [53], iar mai tîrziu că este vorba de o necropolă de incineraţie cu ceramică de tip Suciu de Sus [54]. În anul 1887, J. Szendrei a făcut săpături pe platoul „Traian", într-o necropolă tumulară, cercetînd cîţiva tumuli din cei 15—20. El a constatat ulterior identificarea lor cu cei de la Lăpuş, pe care i-a cercetat în anul 1890 [55].

J. Szendrei a săpat şi pe terasa pîrîului Valea Groşilor, numită „Poduri", care se ridică aproximativ la 20 m înălţime faţă de nivelul pîrîului, găsind aici un singur mormînt plan de incineraţie, cu urnă, a cărui vase adiacente erau ornamentate în maniera culturii Suciu de Sus [56]. M. Roska, în cursul săpăturilor efectuate în 1913, a descoperit 11 morminte de incineraţie şi două ruguri aşezate între morminte. Rugurile aveau o formă pătrată şi erau făcute din pietriş de rîu. În anul 1961 M. Rusu, în urma unor sondaje efectuate aici, a găsit încă un mormînt de incineraţie [57].

Din cele relatate de M. Roska rezultă că gropile de morminte descoperite de D. Teleki aveau forma unor albii, se găseau la o adîncime mică şi la o distanţă de 2—3 m una de alta. În fiecare mormînt s-a găsit cîte o urnă ce conţinea oase umane calcinate, iar drept capac aveau cîte o farfurie, sau ceaşcă, sau amîndouă, depuse cu gura în jos. În unele cazuri urna era încadrată de lespezi de gresie. Lîngă o urnă, în groapa mormîntului, a fost găsită o daltă plată de cupru [58]. Urnele şi vasele adiacente sînt ornamentate bogat şi prezintă diferite motive : spirale, cercuri concentrice, triunghiuri, linii ondulate sau în zigzag, motive vegetale etc., toate excizate [59].

---

[50] N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 289. Fragmentele publicate se găsesc în colecţia Şcolii generale de opt ani, comuna Sîntandrei.

[51] M. Roska, Közlemények ..., 1940, 1, p. 4, fig. 2/1 ; Repertorium, p. 21, nr. 74 ; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 7 ; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, nr. 36. Periegheze efectuate de noi nu au confirmat aici existenţa unei aşezări de tip Otomani.

[52] M. Roska, Múzeumi és Könyvtári Értesitő, 8, 1914, p. 143 ; Repertorium, p. 90, nr. 78 ; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 9.

[53] M. Roska, *op. cit.*, p. 143.

[54] M. Roska, Közlemények ..., 1940, p. 7, cf. N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 9.

[55] ArchÉrt, 7, 1887, p. 378 ; J. Hampel, ArchÉrt, 8, 1888, p. 175—176, ArchÉrt, 10, 1890, p. 376—377.

[56] ArchÉrt, 10, 1890, p. 376—377 ; J. Hampel, *Bronzkor*, 2, p. 41.

[57] M. Roska, Muzeumi és Könyvtári Ertesitö, 8, 1914, p. 143 ; Repertorium, p. 90, nr. 78. Menţionăm că M. Roska în lucrarea sa despre ceramica excizată de tip Suciu de Sus apărută în 1940 nu vorbeşte nici un cuvînt despre săpătura sa (M. Roska, Közlemények ..., 1940, 1, passim) ; M. Rusu, *Enzyklopädisches Handbuch* ..., p. 1400.

[58] M. Roska, Repertorium, p. 90, nr. 78, fig. 110—113.

[59] Materialul ceramic aflat în necropolele de la Suciu de Sus a ajuns în diferite colecţii şi muzee : la Cluj, Tîrgu Mureş (din fosta colecţie D. Teleki) şi la Budapesta. O parte a fost publicată, cf. ArchÉrt, 20, 1900, p. 208, 213, descoperirile fiind greşit localizate la Ghernesig, cf. M. Roska, Közlemények..., 1940, 1, p. 6—7, Repertorium, p. 90—91, nr. 78, fig. 110—113. Greşala a intrat în literatura de specialitate la diferiţi cercetători ca M. Wosinszky, G. Childe, Hoernes-Menghin, V. Pârvan etc. O parte din materialul ceramic a fost republicat în repetate

Toporul de luptă cu disc descoperit pe teritoriul satului aparţine cu toată probabilitatea purtătorilor culturii Suciu de Sus, care se înmormîntau pe terasa numită „Poduri" [60].

35. *Tarcea* (jud. Bihor). La punctul numit „Dealul Legii", cu ocazia unor lucrări s-a descoperit o ceaşcă de tip Suciu de Sus, înaltă, ornamentată pe umăr cu spirale excizate şi cu linii crestate [61].

36. *Tiream* (jud. Satu Mare). În anul 1959 cu ocazia efectuării unui sondaj arheologic la locul numit „Halom", într-o aşezare de tip „tell" a purtătorilor culturii Otomani, Alexandru Kovaci a găsit o rotiţă de lut, ornamentată în maniera Suciu de Sus (fig. 2) [62].

37. *Tonciu* (jud. Bistriţa-Năsăud). Fragmente ceramice de tip Suciu de Sus au fost descoperite într-o aşezare de tip Wietenberg [63].

38. *Unimăt* (jud. Satu Mare). În punctul numit de localnici „Dilboci", pe terasa joasă a văii Erului, în săpăturile arheologice executate în anul 1968, în secţiunea I, a fost identificat un strat cu ceramică aparţinînd culturii Suciu de Sus, Otomani III şi Hallstatt, precum şi cîteva fragmente ceramice de tip La Tène. Fragmentele tip Suciu de Sus aparţin probabil unor străchini şi sînt ornamentate cu spirale obţinute prin excizie [64].

39. *Valea lui Mihai* (jud. Bihor). În anul 1951 la „Noua groapă cu lut", s-a găsit o ceaşcă scundă cu toartă supraînălţată, marginea evazată, ornamentată pe gît cu spirală excizată, iar pe umăr cu caneluri oblice. În 1957 la punctul numit „Groapa cu lut" au fost găsite alte cioburi de tip Suciu de Sus [65]. Într-un depozit de vase (mormînt?), aparţinînd culturii Otomani, găsit la „Groapa cu lut" se găsesc şi 2 ceşti care prin forma şi ornamentaţia lor sînt apropiate de cultura Suciu de Sus [66].

40. *Viişoara* (jud. Bistriţa-Năsăud, azi înglobat în oraşul Bistriţa). Au fost găsite fragmente de tip Suciu de Sus într-o aşezare de tip Wietenberg [67].

Din Transilvania se cunosc două vase de tip Suciu de Sus, fără precizarea locului de descoperire. Nu-i exclus să fi fost descoperite la Suciu de Sus [68].

---

rînduri de M. Wosinszky, *Az őskor mészbetétes diszitésű agyagművessége*, Budapesta, 1904, pl. 9—12; Mannus, 4, 179, fig. 1/7; G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, fig. 2/5; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, fig. 277, 278; D. Popescu, *Die Frühe ...*, p. 136—137, fig. 59; A. Moszolics, ActaArchBudapesta, 1960, p. 119, pl. 71/2. Autoarea publică unele fragmente ceramice descoperite de J. Szendrei pe platoul Traian, în tumuli, şi ajunse la Muzeul Naţional din Budapesta, şi o ceaşcă spartă, donată acestui muzeu de D. Teleki (pl. 72).

[60] ArchÉrt, 17, 1897, p. 106, fig. 58; I. Nestor, Marburger Studien, 1938, p. 184, nota 24, toporul fiind încadrat în tipul B_{4a}.

[61] N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 288, fig. 1/4.

[62] Piesa se găseşte astăzi în colecţia Muzeului din Satu Mare.

[63] M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, n. 36.

[64] S. Dumitraşcu, Satu Mare, Studii şi comunicări, 1969, p. 41—45.

[65] N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 287, fig. 1/1, 3, 5 (ceaşca), 10; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 246, n. 36.

[66] I. Ordentlich, MuzBrukenthal, 12, 1965, p. 195, pl. 3/2, 4.

[67] M. Rusu, ArhMold, 2—3, p. 256, n. 36.

[68] M. Wosinszky, *op. cit.*, pl. 10/2—3; M. Roska, Repertorium, p. 90, n. 78; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7.

ARIA DE RĂSPÎNDIRE

Cartografiind (fig. 2) descoperirile culturii Suciu de Sus din ţară şi coroborîndu-le cu cele din Ungaria şi Ucraina subcarpatică, putem să tragem următoarele concluzii: descoperirile din România sînt plasate îndeosebi în valea cursului inferior al Someşului, în văile rîurilor Crasnei, Lăpuşului, Someşului Mare şi a Erului; în Ungaria îndeosebi în cotul Tisei, adică în partea nord-estică a Nirului; în Ucraina subcarpatică descoperirile se răspîndesc la nord pînă la rîul Ung, iar spre răsărit pînă la linia Carpaţilor[69]. Unele descoperiri de tip Suciu de Sus au fost semnalate şi în sud-estul Slovaciei [70]. Deşi aria de răspîndire a urmelor culturii Suciu de Sus este destul de mare, credem că teritoriul ocupat efectiv de triburile Suciu este mult mai restrîns, din cauza faptului că punctele de descoperiri numai cu materiale de tip Suciu, aşezări şi necropole proprii, sînt mai reduse. În timp ce în Ucraina subcarpatică cunoaştem o serie de aşezări (Deacovo, Cepa, Medvedivce etc.) şi necropole (Stanovo, Hlumeţi etc.), în Ungaria şi în România multe descoperiri se găsesc în aria de răspîndire a altor culturi ca: Otomani, Wietenberg, Egyek, sau contaminate cu fenomenele Hallstattului timpuriu.

În acest context credem că în România teritoriul ocupat efectiv de triburile Suciu de Sus se reduce la Cîmpia Someşului, pătrunzînd şi în văile Lăpuşului şi Izei. Spre sud, valea Erului a fost ocupată de triburile culturii Otomani — zona de despărţire între cele două culturi erau mlaştinile Ecedului — iar pe podişul someşan se aflau purtătorii culturii Wietenberg [71]. Materiale specifice culturii Suciu de Sus ajungeau prin schimburi în aşezările culturilor Otomani şi Wietenberg.

TIPURI DE AŞEZARE

Analizînd aşezările culturii Suciu de Sus cunoscute în nord-vestul României, în Ucraina subcarpatică şi în Ungaria de nord-vest, putem să constatăm că pînă în prezent sînt prea puţine aşezări cunoscute şi mai puţine sînt cele cercetate. Totuşi, credem că putem să tragem anumite concluzii preliminare.

Părerea lui N. Kalicz [72], potrivit căreia lipsesc aşezările de tip „tell" în cadrul culturii Suciu de Sus, trebuie măcar parţial modificată, cel puţin

---

[69] N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 8, fig. 5 (harta de răspîndire a culturii Suciu de Sus K. Horedt, MuzBrukenthal, 13, 1967, p. 144. În Ungaria, după N. Kalicz sînt cunoscute peste 20 de puncte, iar după T. Kovàcs numai 5 puncte (Rétközberencs-Paromdomb, Pócsipetri-Ercsivár, Panyola, Jánkmajtis şi Nyíregyháza-Bujtos), cf. T. Kovács, FoliaArch, 23, 1966—67, p. 47, aparţin culturii Suciu de Sus. În Ucraina subcarpatică cunoaştem în jur de 20 de puncte, cf. E. A. Balaguri, Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1968, p. 42; idem, SA, 2, 1968, p. 148.

[70] În partea de sud-est a Slovaciei, în mediul cultural Piliny au fost găsite fragmente ceramice de tip Suciu la Budkoviec şi la Dubravky. cf. J. Paulik, *Pravek vychodneho Slovensko*, Kosiče, 1966, p. 113, fig. 43/13, 14, fig. 45 (harta de răspîndire a culturilor Piliny şi Suciu de Sus).

[71] K. Horedt, Dacia, N. S., 4, 1960, fig. 4; I. Ordentlich, Marmaţia, 2, 1971, p. 19—35. Descoperiri de tip Otomani I şi II se cunosc în Cîmpia Someşului, în schimb ele lipsesc din faza a III-a a culturii Otomani.

[72] N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7.

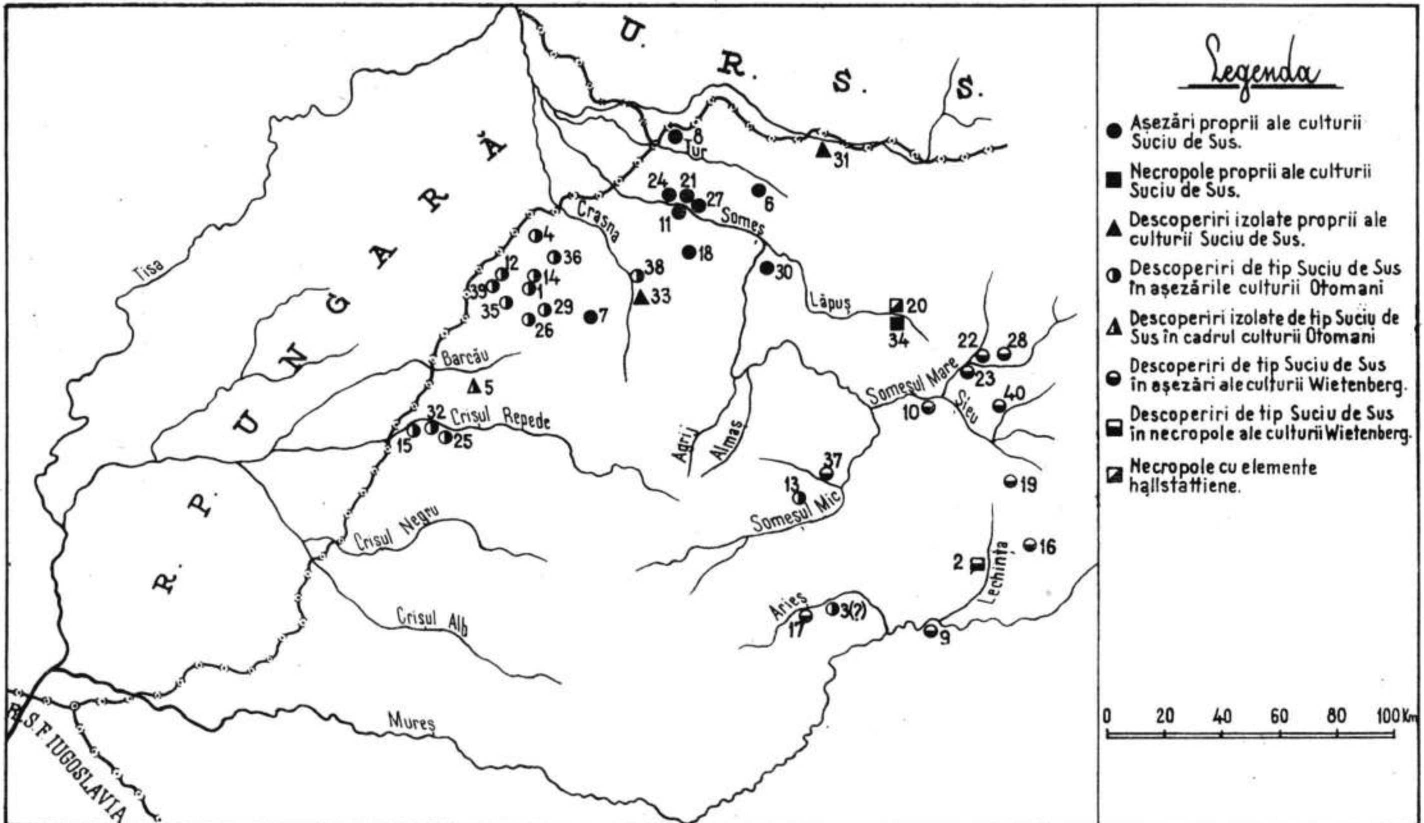

Fig. 2 — Harta descoperirilor culturii Suciu de Sus din România

pentru aria de răspîndire a culturii din Ucraina subcarpatică. Aşezările din această zonă se găsesc în mare parte lingă izvoare şi rîuri, între mlaştini, formînd mici tell-uri, movile cu un strat de cultură gros de 0,80—1,00 m. Acestea au fost aşezări deschise, nefortificate, folosind configuraţia terenului mlăştinos pentru apărarea naturală a locului[73]. O asemenea aşezare a fost săpată de E. A. Balaguri în satul Cepa, pe malul stîng al rîului Starii Botar, în punctele numite Ferma, Modicitag, Kiserdő şi Viràgvàr. În punctele respective există peste 15 movile dispuse de-a lungul rîului, pe o lungime de 1,5—2 km. Ele au înălţimea destul de redusă, 0,30—0,40 m, diametrul de 10—15 m, iar stratul de cultură gros de 0,60—0,80 m [74]. Unele puncte de locuire se găsesc chiar în meandrele rîului Botar, ceea ce de fapt a constituit o fortificare naturală. Malul drept al rîului Botar din cauza pădurilor întinse nu a fost locuit. S-au descoperit la 2—3 m adîncime trunchiuri de copaci, aşezate unul lîngă altul, într-unul sau chiar în două rîuri, după care s-a emis ipoteza conform căreia punctele locuite ce se găseau pe „insule'' şi pe „peninsulă'' au fost legate între ele cu punţi [75]. Unele aşezări se găseau pe dîmburi nu prea înalte, în apropiere de rîuri, cum s-a constatat la Medvedivţe din Ucraina subcarpatică [76]. În Ungaria se cunosc doar cîteva puncte nesigure de aşezări [77].

În România, în cursul săpăturilor efectuate la Culciu Mare, Medieşul Aurit şi cu ocazia perieghezelor s-a constatat că aşezările purtătorilor culturii Suciu de Sus se găsesc în special pe terasele inferioare ale rîurilor, pe luncile joase ale Someşului (Culciu Mare, Medieşul Aurit, Homorodul de Jos), iar în unele cazuri pe terasele mijlocii sau chiar superioare ale rîurilor (Cehăluţ). Ele ocupă suprafeţe întinse, fără nici o fortificaţie naturală sau artificială. Aşa cum se vede trebuie modificată măcar parţial părerea lui I. Bóna, după care aşezările culturii Suciu se găsesc numai pe înălţimi (Erhöhungen)[78].

La Culciu Mare aşezarea se află pe malul stîng al vechiului curs al Someşului. Judecînd după ceramica găsită la suprafaţa pămîntului, aşezarea se întinde pe cîteva sute de metri lungime şi 50—60 m lăţime, avînd un strat de cultură destul de subţire, ce variază între 0,20—0,40 m grosime, ceea ce dovedeşte că locuirea n-a durat prea mult. Situaţia se prezintă la fel şi la Medieşul Aurit. Aici aşezarea se află pe malul stîng al Egerului Negru (văii Racta). Lăţimea aşezării nu depăşeşte 80—100 m iar lungimea aşezării n-a putut fi precizată, stratul de cultură fiind mai subţire (aproximativ 0,20 m). Şi aici aşezarea a fost de scurtă durată.

Dacă comparăm aşezările Suciu de Sus, nu prea bine cunoscute pînă în prezent, cu cele ale culturii Otomani şi Wietenberg, se poate constata că aceste tipuri de aşezări sînt cunoscute şi în cadrul acestor două culturi vecine, în schimb deocamdată în aria de răspîndire a culturii Suciu

---

[73] E. A. Balaguri, Szegedi Tanárképző Főiskola Közleményei, Szeged, 1968, p. 142.

[74] După părerea lui M. Rusu probabil sînt tumuli. Informaţie verbală. Nu avem posibilitate să confirmăm sau să infirmăm această presupunere.

[75] E. A. Balaguri, Móra Ferencz Múzeum Évkönyve, 1969, 2, p. 63—65.

[76] *Ibidem*, 1966/67, 1967, p. 79; idem, ActaArchBudapesta, 1960, p. 61—62.

[77] N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 6.

[78] I. Bóna, Annales Universitatis Eötvös Loránd, Serie Histoire, 3, 1961, p. 17.

lipsesc așezările fortificate cu șanțuri și cu valuri de pămînt situate pe promontorii [79].

LOCUINȚELE

Cînd N. Kalicz redacta lucrarea sa de sinteză asupra culturii Suciu de Sus, nu existau încă date suficiente și concludente despre caracterul locuințelor purtătorilor culturii Suciu de Sus [80]. În anul 1966 au fost descoperite primele locuințe de tip Suciu de Sus în România la Medieșul Aurit și în același timp în Ucraina subcarpatică la Medvedivțe.

În satul Medvedivțe, în locul numit „Babinka", într-o așezare situată pe un dîmb, pe o suprafață de 1260 m^2 au fost descoperite în anul 1966 de expediția arheologică a Universității din Ujgorod, condusă de A. E. Balaguri, în suprafața săpată (146 m^2), trei complexe de locuire: o locuință construită la suprafață din argilă și nuiele, în care s-au găsit în colțurile de nord și de sud cîte o vatră: una cu cenușă, cărbuni și fragmente ceramice, alta cu pămînt ars la roșu și a treia construită din pietre mari. În ruinele locuințelor s-au găsit cești, străchini, oale de tip Suciu de Sus, rîșnițe de mînă, pietre de netezit și o podoabă de bronz. S-au mai găsit acolo și două semibordeie, săpate în pămînt, unul de formă pătrată avea suprafața de 14 m^2, colțurile rotunjite și o vatră în mijloc. Într-unul din semibordeie s-a găsit și un depozit de bronz depus într-un vas de lut.

În satul Deakovo, pe locul numit Kiserdő și Modicitag, au fost descoperite locuințe de formă dreptunghiulară, construite la suprafața pămîntului. Aveau o suprafață de 28—32 m^2 și un cuptor aproape de centrul locuinței. În locuințe era o mare cantitate de ceramică, rîșnițe, unelte de piatră, „cățel de foc", oase de animale și mai rar obiecte de bronz. În jurul locuințelor erau gropi de provizii folosite ulterior ca gropi de gunoi.

În urma săpăturilor efectuate atît în aceste două localități cît și la Gedovo, Cepa și Ciopivța s-a putut determina în Ucraina subcarpatică două tipuri de locuințe: cele construite la suprafață și semibordeie [81].

În țara noastră s-au putut face observații privind caracterul locuințelor de tip Suciu de Sus la Medieșul Aurit și la Culciu Mare. La Medieșul Aurit a fost găsită o platformă de chirpici, distrusă parțial în timpul amenajării unui cuptor în secolele III—IV e.n. Dimensiunile suprafeței de chirpici au fost din această cauză destul de reduse (1,50 × 0,90 m) permițîndu-ne însă să constatăm că purtătorii culturii Suciu de Sus au avut case de suprafață, din lut și din nuiele. Sub platforma de chirpici au fost

[79] I. Ordentlich, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 457 și urm.; K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 127; N. Chidioșan, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 155—156. Totuși în aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus se găsesc cîteva cetăți de pămînt, situate pe înălțimi, atît în Ucraina subcarpatică cît și în România (Boinești, Tămășeni), la care apartenența culturală nu a fost stabilită cu certitudine încă.

[80] N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 7. Autorul menționează că pînă la acea dată erau cunoscute doar gropile culturii Suciu de Sus săpate în așezarea de tip Otomani de la Rétközberencs, fără un strat de cultură Suciu. Vezi și N. Kalicz, ArchÉrt, 97, 1970, 1, p. 23—31.

[81] E. A. Balaguri, Móra Ferencz Múzeum Évkönyve 1966/67, p. 79; 1969, 2, Szeged, p. 63—65; idem, SA, 2, 1969, p. 149—150; idem, Szegedi Tanárképző Föiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1968, p. 142.

găsite fragmente ceramice de tip Suciu de Sus. Locuințe de tip semibordeie nu s-au găsit [82].

În cursul campaniilor de săpături din 1971 și 1972 la Culciu Mare au ieșit la iveală urmele a 12 locuințe construite la suprafață. Prezentăm cîteva date cu privire la locuința nr. 2. Platforma de chirpici are o formă aproape dreptunghiulară cu dimensiunile de 5 × 4 m. Grosimea dărîmăturilor locuinței atinge în unele locuri 15—20 cm iar sub ele au fost descoperite multe fragmente de vase exclusiv de tip Suciu de Sus iar în partea sud-vestică trei cești întregi și un capac, toate ornamentate, situate aproape una de alta (pl. 2/1—3, 7). Chirpiciul avea urme de pari și de nuiele [83].

RITUL DE ÎNMORMÎNTARE

Despre ritul de înmormîntare al purtătorilor culturii Suciu de Sus avem cîteva informații lacunare din trecut și unele date mai noi. Necropole sigure de tip Suciu de Sus au fost descoperite, parțial sau în întregime săpate, la: Suciu de Sus, Medieșul Aurit (România), Stanovo, Homțe, Lohovo, Ciopivța (Ucraina subcarpatică). În Ungaria necropolele considerate ale purtătorilor culturii Suciu de Sus de către N. Kalicz sînt cele de la Berkesz, Demecser, Nyìregyháza-Morgó iar după A. Mozsolics cea de la Nírkaràsz-Gyulahàza. Ele au fost atribuite mai tîrziu de T. Kovacs și T. Kemenczei unui alt grup cultural ulterior culturii Suciu de Sus [84].

Necropolele de tip Suciu de Sus se găsesc pe mici ridicături naturale și pe terasele mijlocii sau superioare ale rîurilor (Suciu de Sus, Ciopivța, Lohovo) sau pe teren plat (Stanovo, Homțe). Pe baza acestor descoperiri se poate constata cu certitudine că ritul de înmormîntare era incinerația. Oasele calcinate erau depuse în urnă sau eventual în gropi, iar mormintele în majoritatea cazurilor erau plane, fără tumuli. Ele aveau ca inventar lîngă urne, cești, străchini, fusaiole, mărgele și mai rar obiecte de bronz (Medieșul Aurit).

CERAMICA

a) *Tipuri de vase*

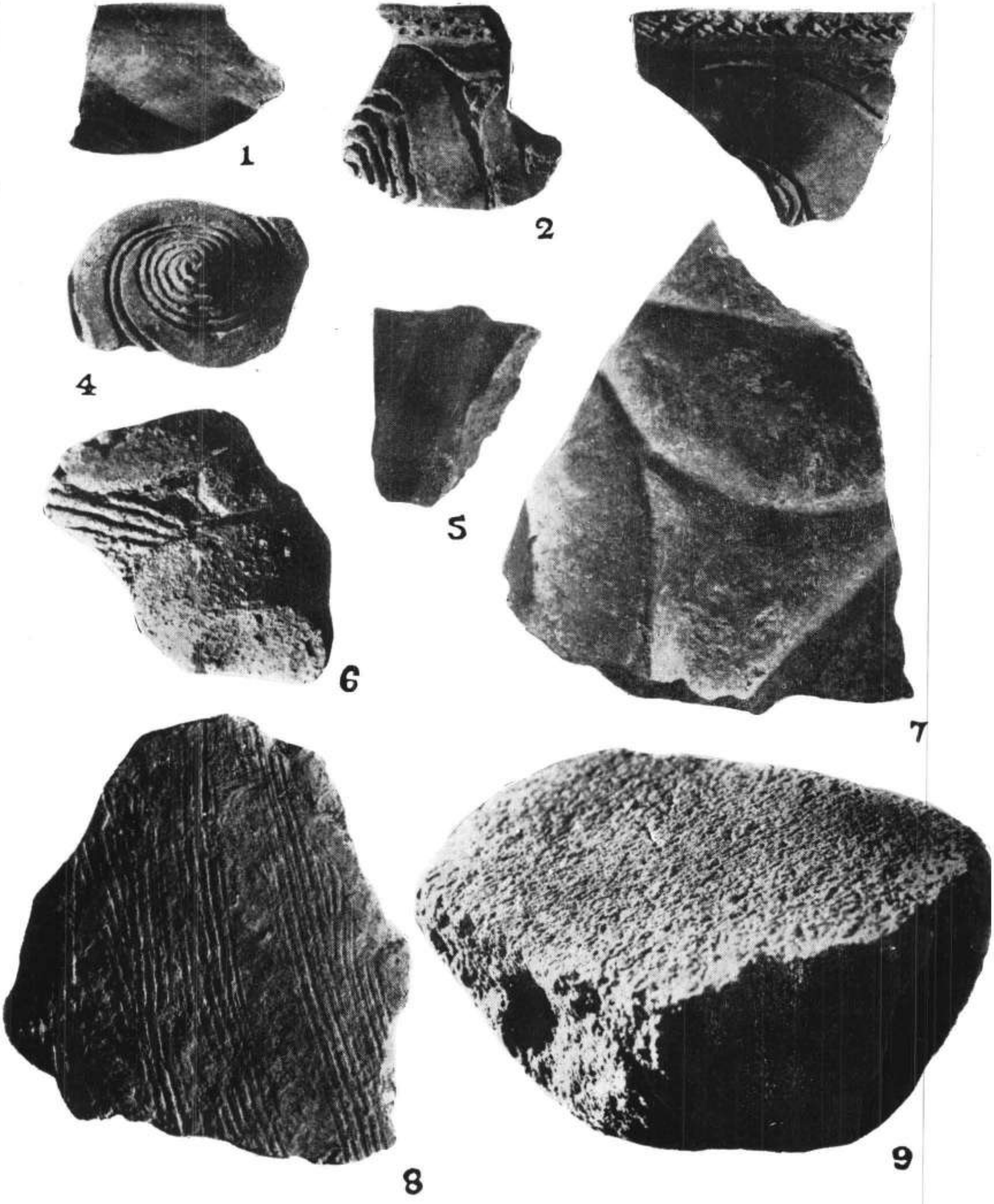
Ceramica culturii Suciu de Sus este bogată în ornamentație dar ceva mai săracă în forme față de alte culturi contemporane. Putem să

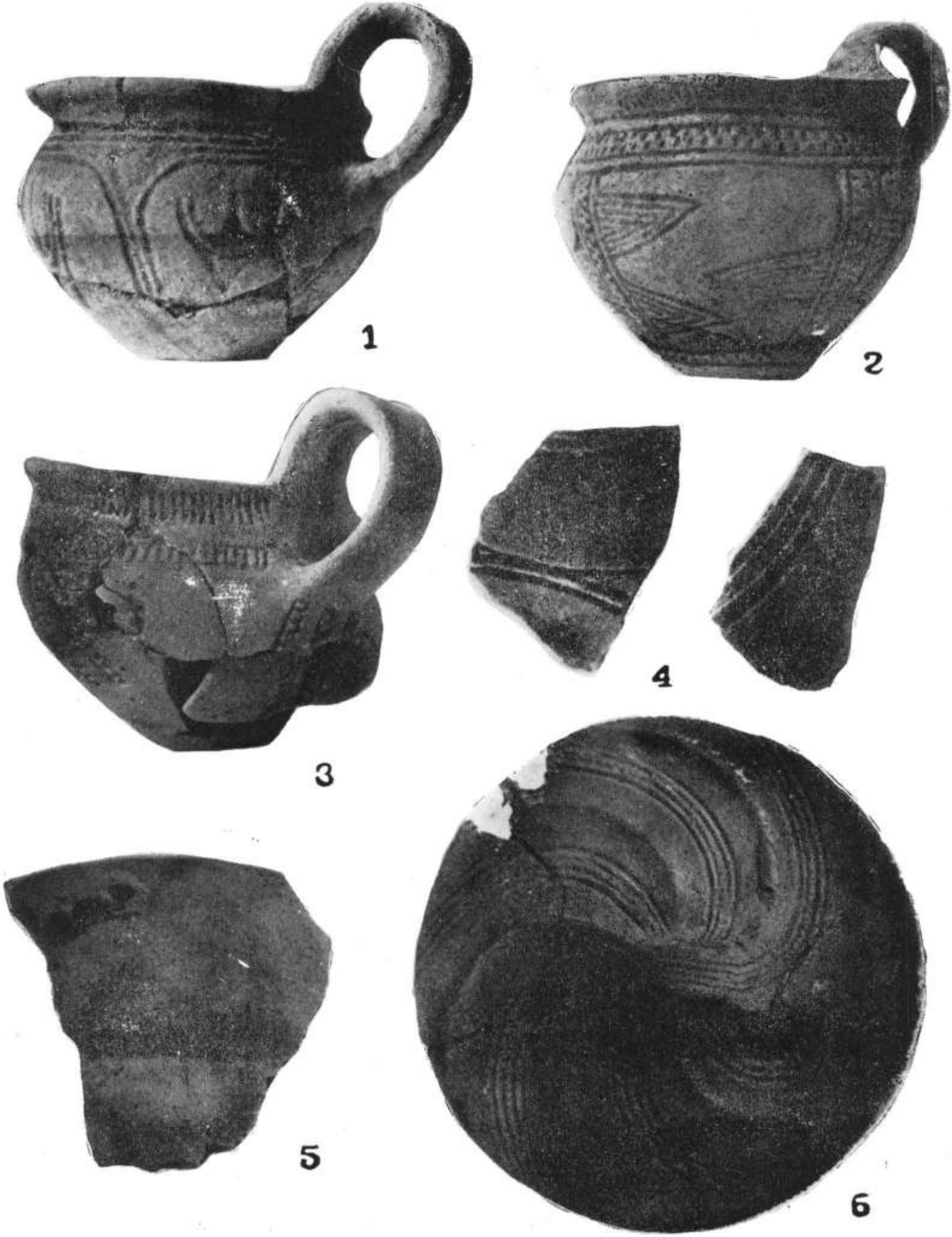
[82] S. Dumitrașcu—T. Bader, *op. cit.*, p. 18—19, 28.

[83] Locuințele au fost construite la suprafață din pari, nuiele și argilă, atît de purtătorii culturii Otomani cît și de cei ai culturii Wietenberg, cf. I. Ordentlich, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 141—153. Analiza complexelor de locuințe, dispunerea lor în cadrul așezării o vom face după terminarea săpăturilor la Culciu Mare în cadrul monografiei așezării.

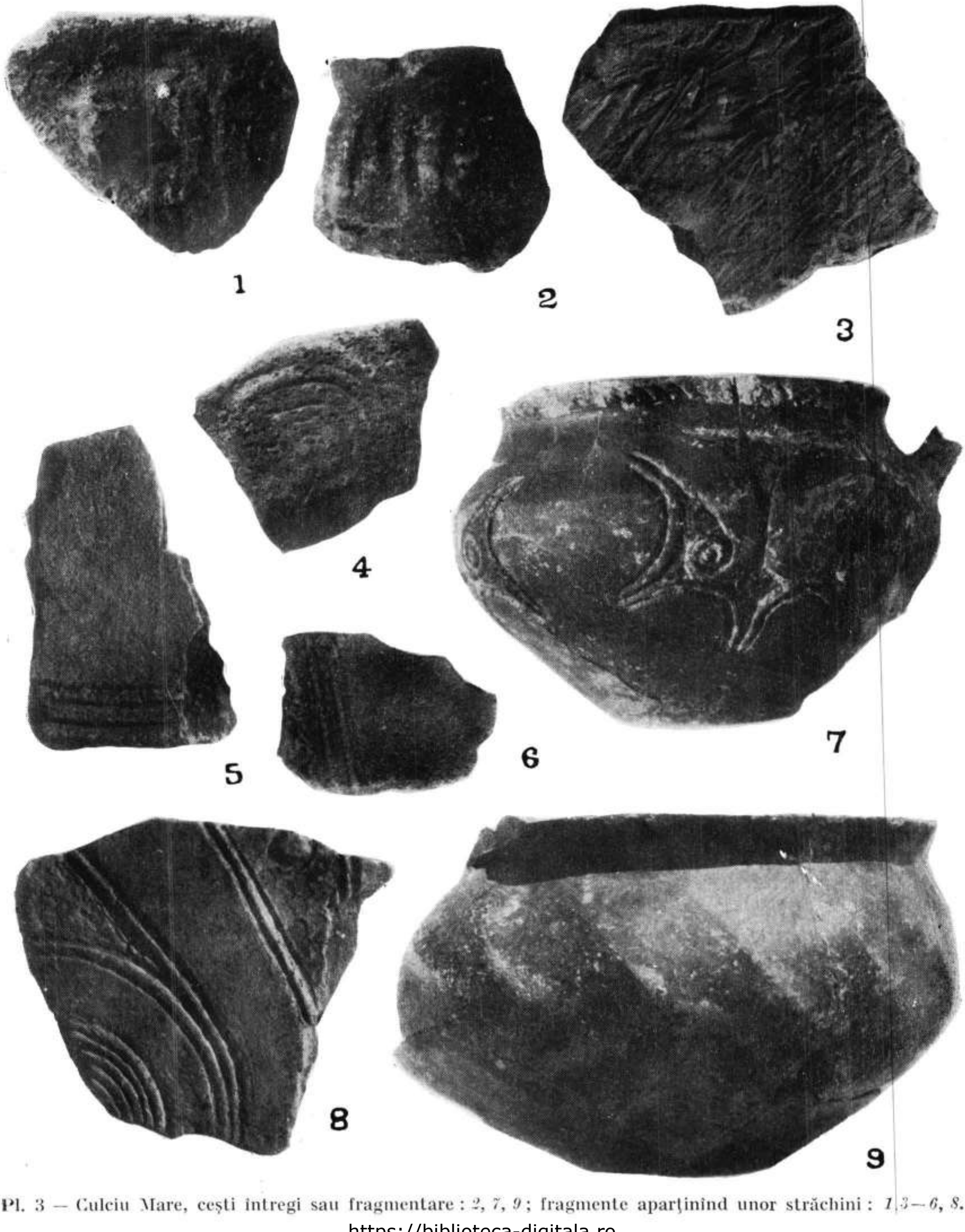
[84] T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 1, p. 182—183; T. Kovács, FoliaArch, 18, 1966/67, p. 27—58. Pentru problema ritului de înmormîntare în cadrul culturii Suciu de Sus vezi: J. și E. Zatlukal, *Adatok Podkarpatszka Rusz praehisztoriájához*, Munkacevo, 1937, p. 66—73; F. Potușneak, *Arheologhicini znahidkă branzovogo ta zaliznogo viku na zacarpatti*, Ujgorod, 1958, passim; N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 7, 9—10; A. Mozsolics, ActaArchBudapesta, 1960, p. 113—118; E. A. Balaguri, Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1968, p. 143; idem, SA, 2, 1969, p. 150—152; M. Rusu, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichle Europas*, II, Praga, 1969, p. 577—578, 1400; I. Ordentlich, C. Kacsó, *op. cit.*, passim.

Pl. 1. — *1, 3, 5, 7—9*, Culciu Mare; *2*, Berea; *4, 6*, Cehăluț. Fragmente de cești: *1—4, 6*; fragmente de oale mari: *5, 7, 8*; *9*, rîșniță de mînă.

Pl. 2. — Culciu Mare, cești, capac, fragmente descoperite în locuința nr. 2.

Pl. 3 — Culciu Mare, cești intregi sau fragmentare: *2, 7, 9*; fragmente aparținind unor străchini: *1, 3—6, 8*.

1

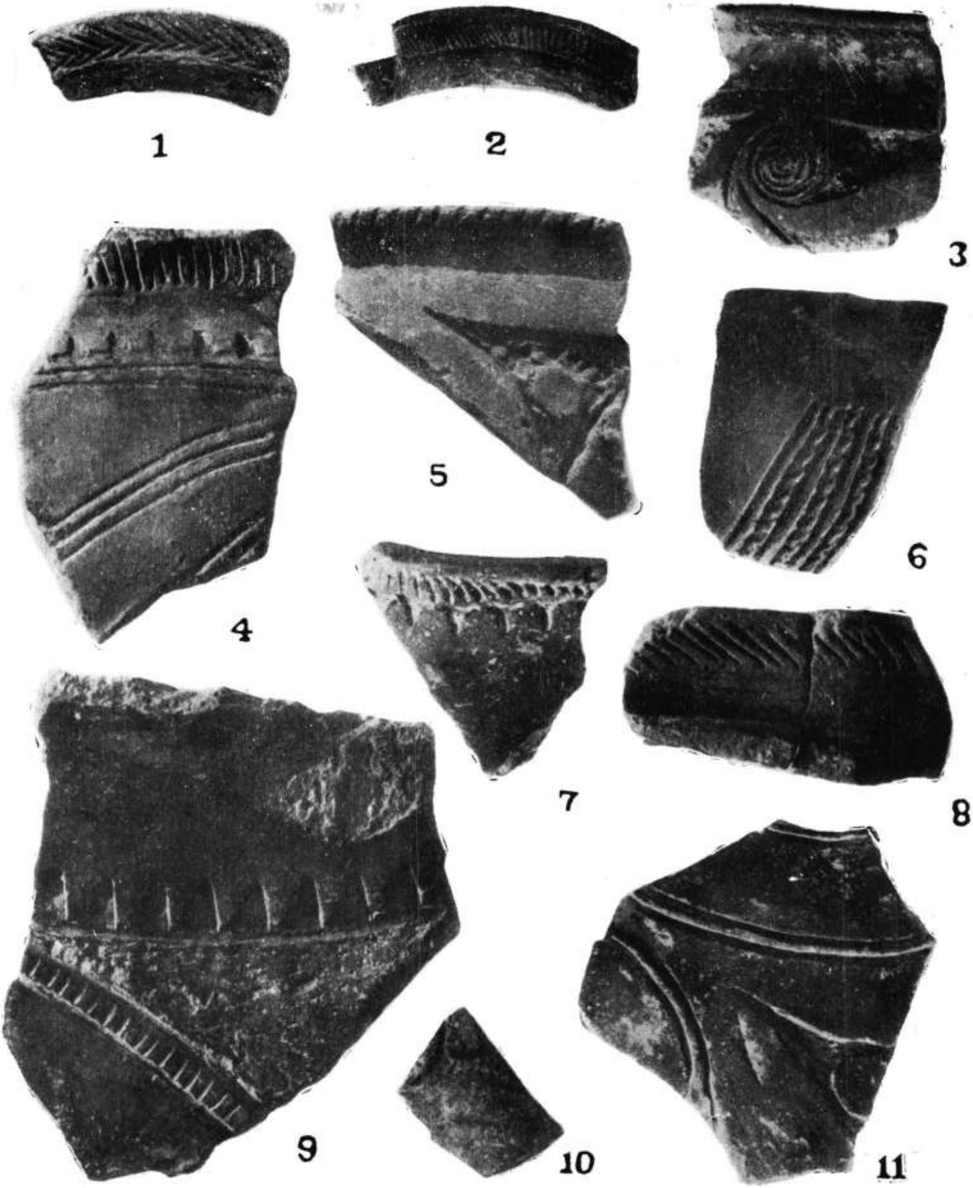

1a

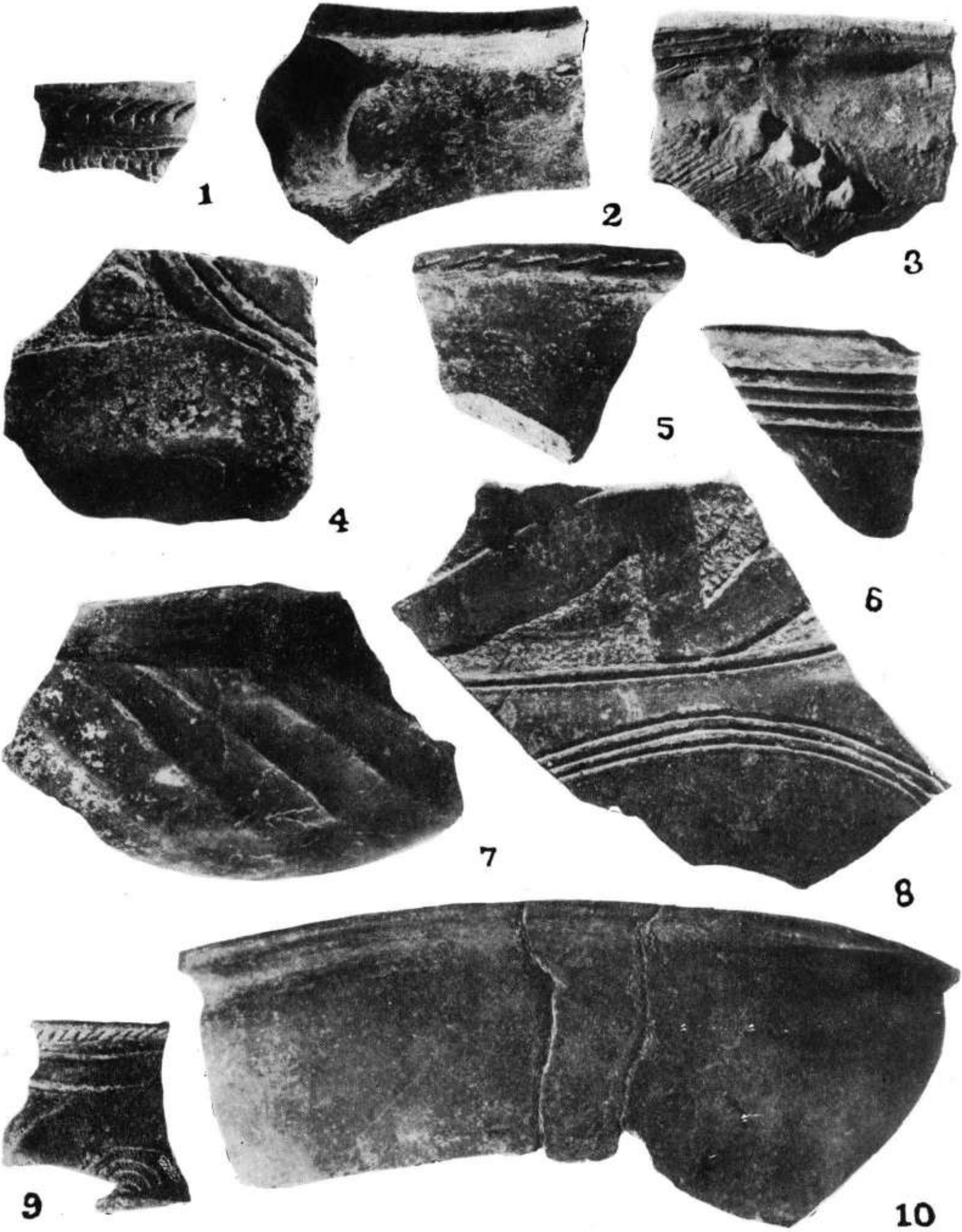

1b

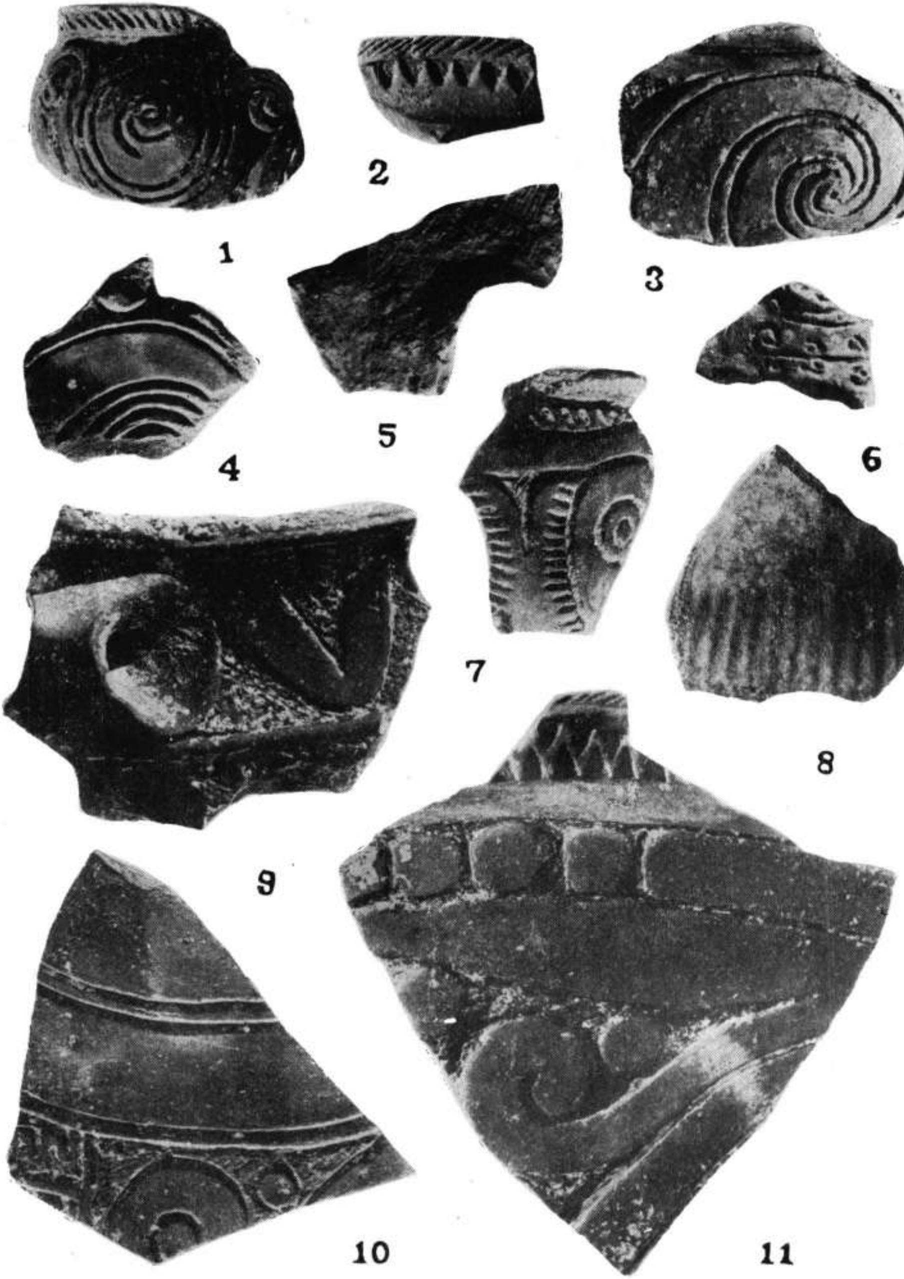
Pl. 4 — Culciu Mare, strachină fragmentară: *1*; detalii 1 a, b.

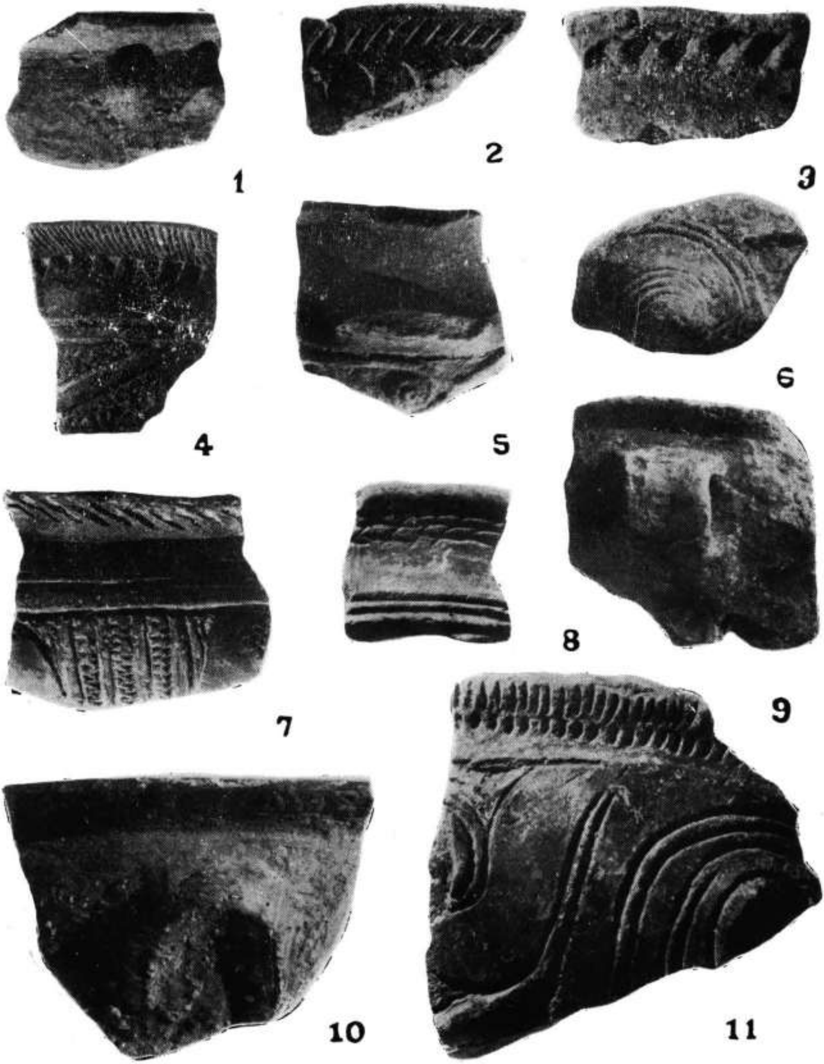
Pl. 5 — Culciu Mare, fragmente de cești și de străchini.

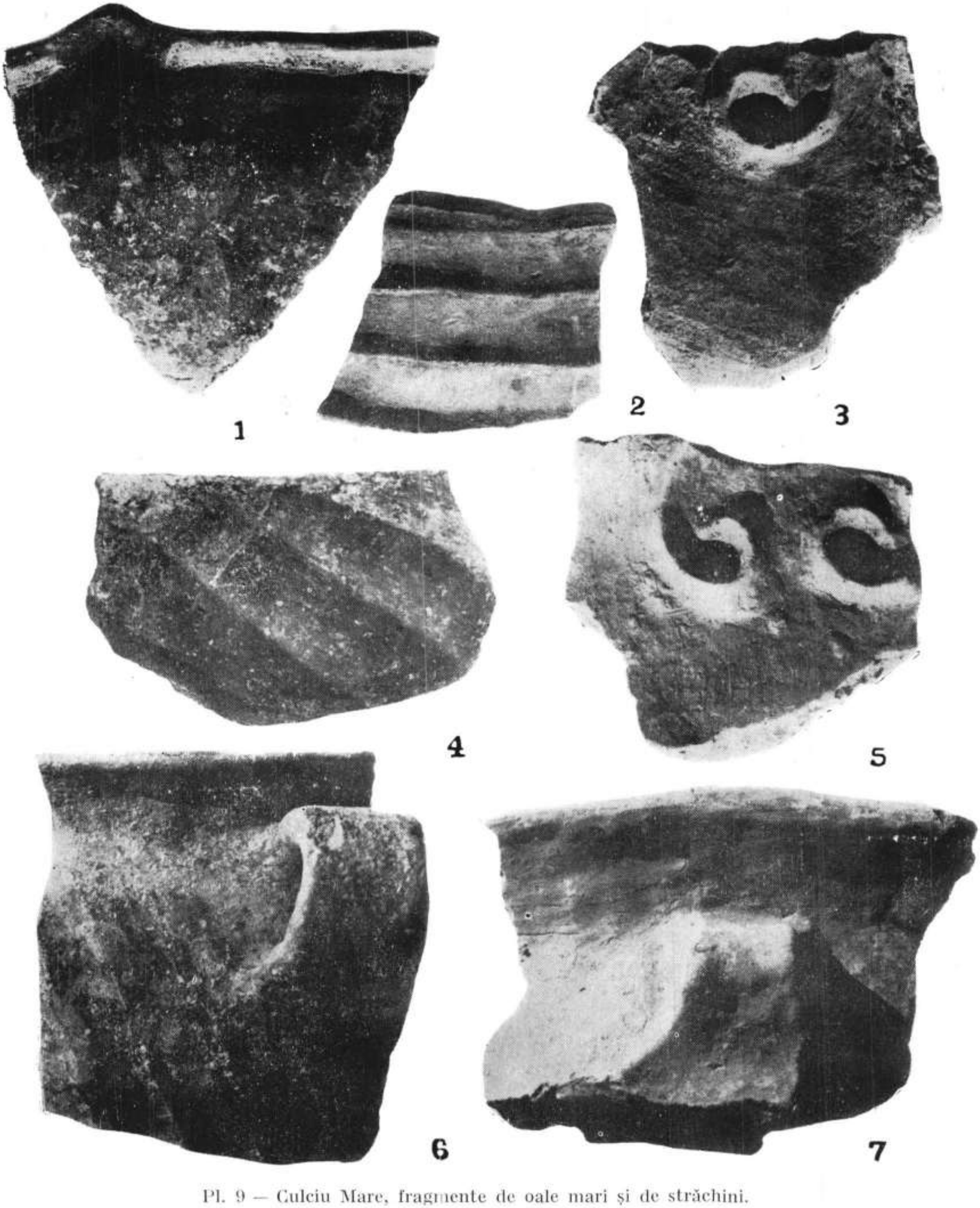
Pl. 6 — Culciu Mare, fragmente de cești și de străchini.

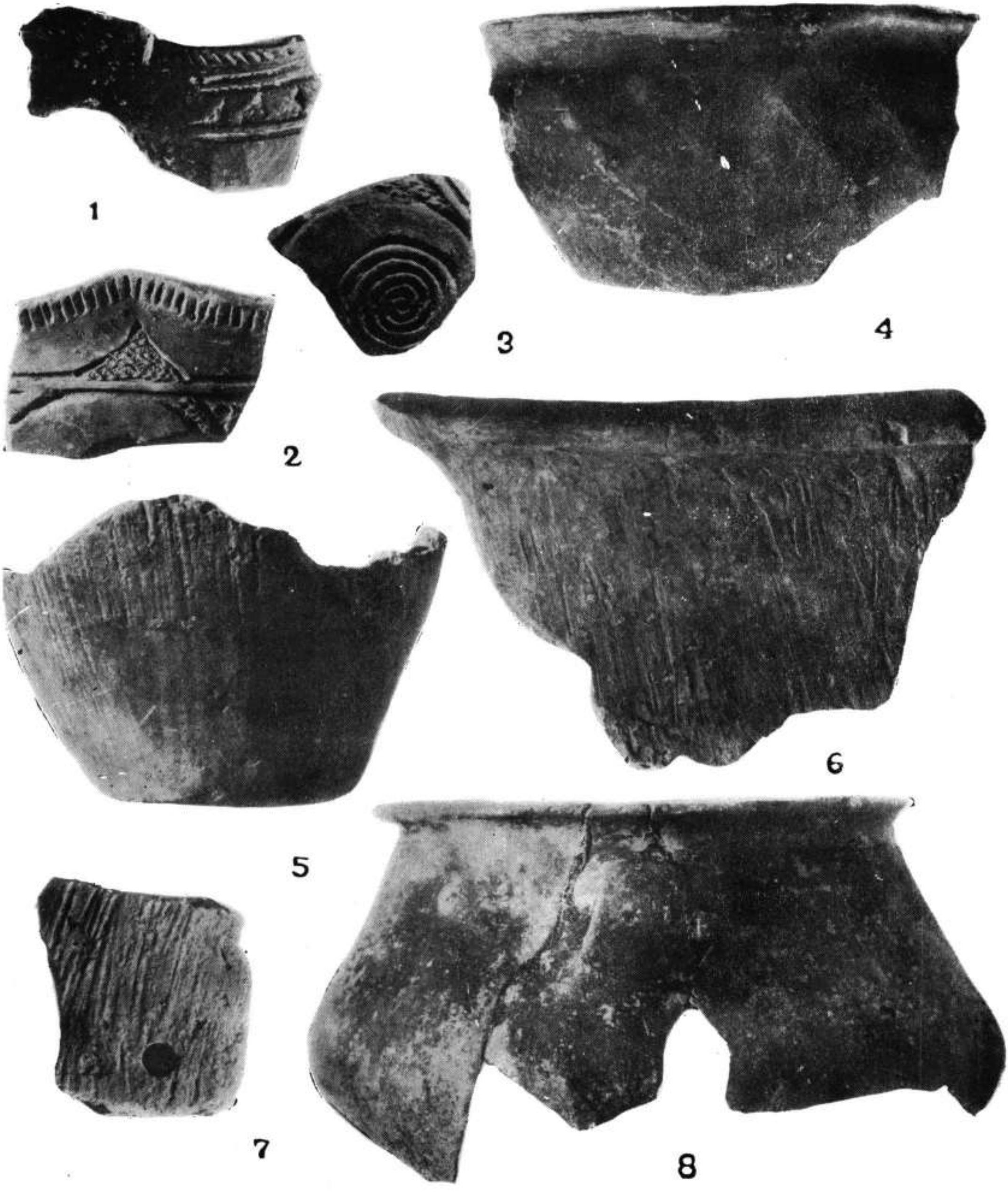
Pl. 7. — Culciu Mare, fragmente de cești și de străchini.

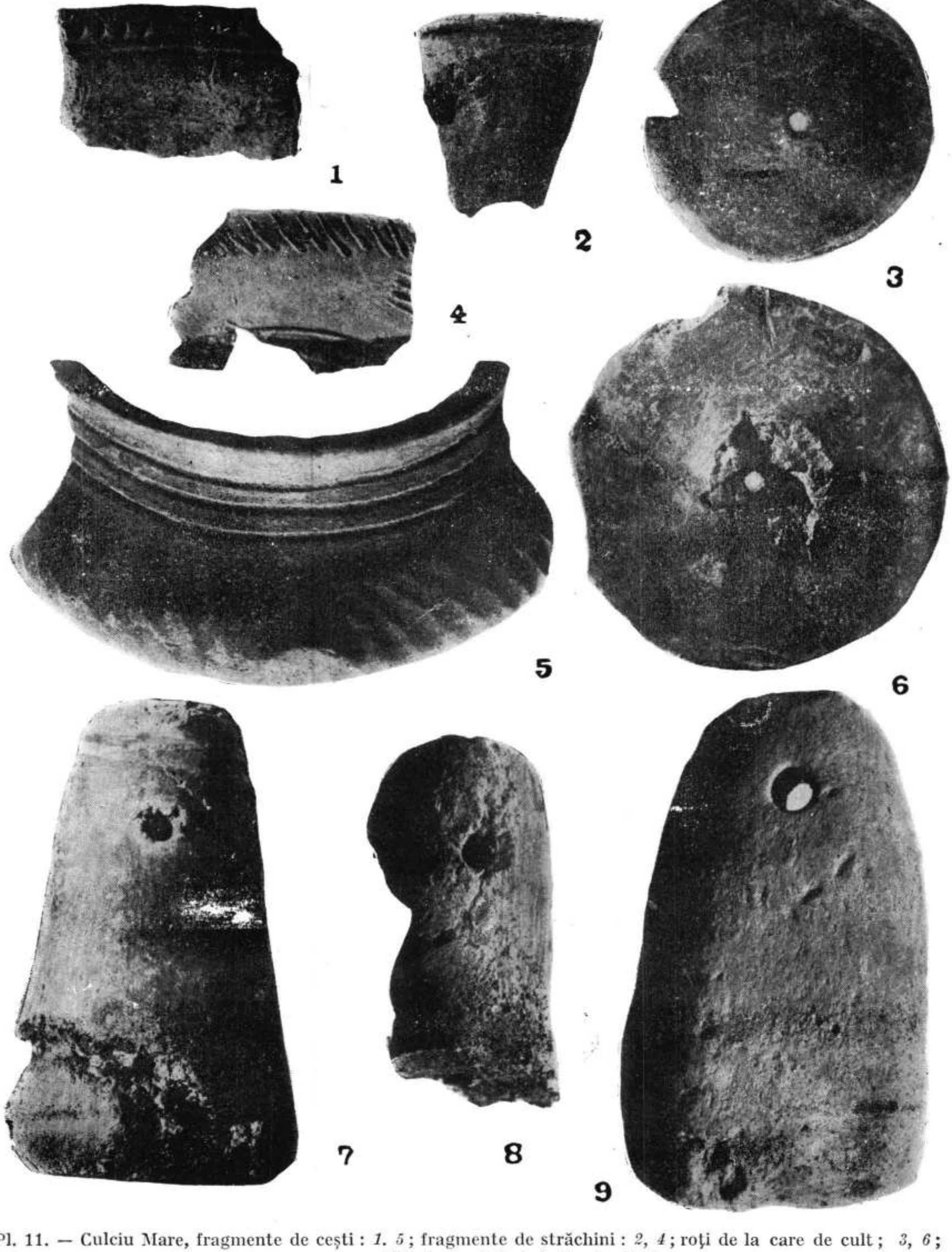
Pl. 8 — Culciu Mare, fragmente de cești și de străchini.

Pl. 9 — Culciu Mare, fragmente de oale mari şi de străchini.

Pl. 10 — Culciu Mare, fragmente de oale și de cești.

Pl. 11. — Culciu Mare, fragmente de ceşti : *1. 5* ; fragmente de străchini : *2, 4* ; roţi de la care de cult ; *3, 6* ; greutăţi de la război de ţesut : *7—9*.

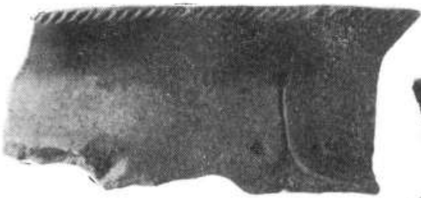
1

2

3

4

5

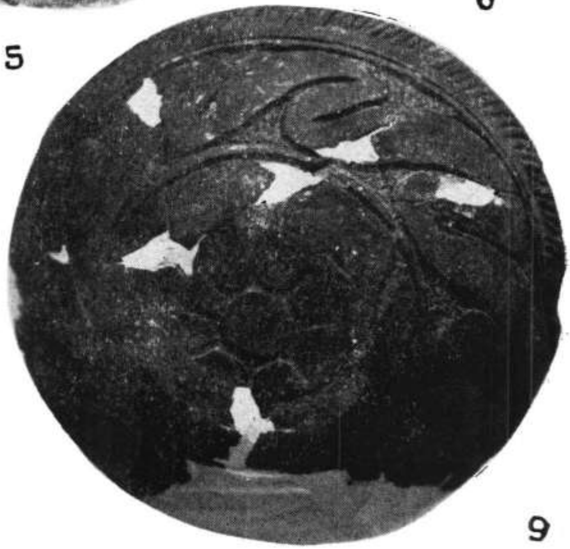

6

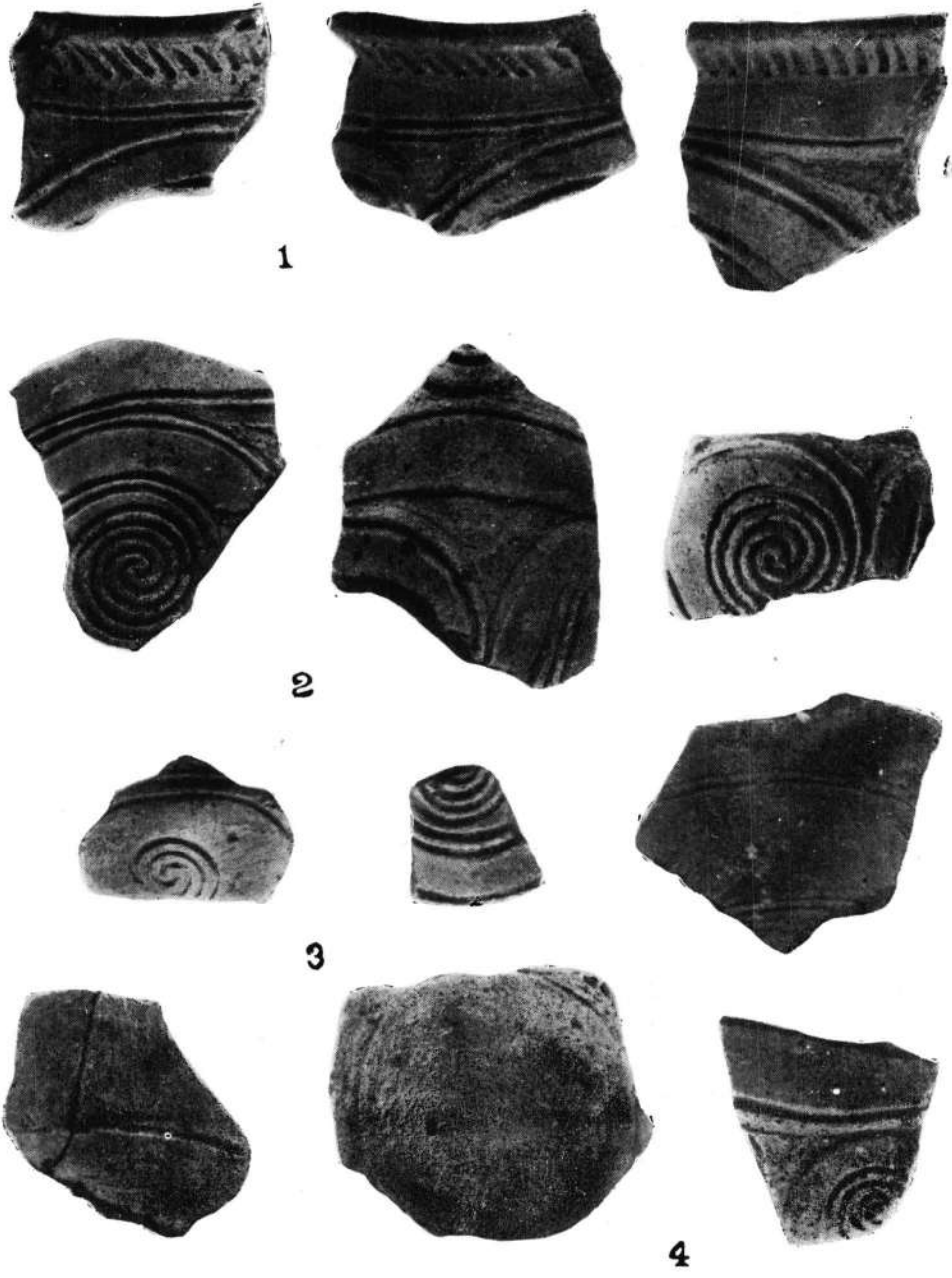
7

8

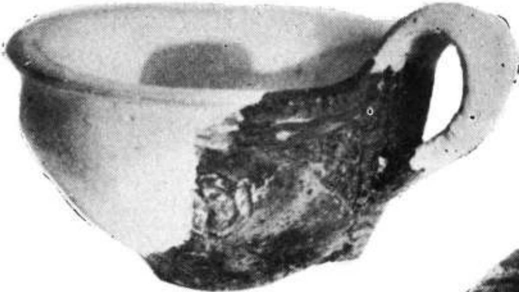

9

Pl. 12 — *1–6*, *8*, Culciu Mare; *7*, Medieşul Aurit.

Pl. 13 — Medieşul Aurit, fragmentele unei străchini.

1

2

3

4

Pl. 14 — Medieşul Aurit, ceşti, fragmente de străchini.

deosebim două categorii de ceramică : ceramică fină, lucrată cu grijă, cu pereţi subţiri (ceşti, străchini, urne) şi ceramica de uz comun, grosolană, cu pereţii groşi din pastă proastă (vase mari şi mijlocii în diferite forme). Principalele forme de vase sînt :

Ceştile sînt cele mai caracteristice pentru cultura Suciu de Sus. Ele sînt modelate din pastă de bună calitate, într-o formă elegantă, cu pereţii subţiri. Au în general o formă bitronconică, cu marginea evazată, de culoare brună, roşcată şi neagră, ornamentate cu linii oblice, incizate sau crestate, cu torţi supraînălţate, umărul şi partea inferioară în general ornamentate. O categorie de ceşti este ornamentată pe umăr cu caneluri late şi oblice. Fundul ceştilor este plat [85] (pl. 1/2,6 ; 2/1—3 ; 3/7,9 ; 5/3 ; 7/1 ; 11/5 ; 12/6 ; 14/1—4 ; 16/7).

Străchinile au în general forma tronconică, cu marginea îndoită spre exterior sau spre interior, uneori faţetată, cu sau fără torţi. Suprafaţa străchinilor de culoare neagră, brun-roşcată, este ornamentată sau neornamentată. Fundul lor este plat [86] (pl. 3/8 ; 4/1 ; 5/4, 5, 9, 11 ; 6/8, 10 ; 7/9—11 ; 8/10—11 : 9/1 ; 12/1, 2, 9).

Urnele sînt de formă bitronconică sau în formă de pară, cu gîtul cilindric, cu buza răsfrîntă sau tăiată drept, cu toartă sau fără toartă, ornamentată cu proeminenţe şi cu caneluri verticale [87].

Vase de tip borcan, sînt ornamentate în unele cazuri pe gît cu brîu alveolar sau cu proeminenţe [88].

Vase în formă tronconică, cu buze uşor evazate, din pastă de calitate proastă, avînd sub buză în două locuri cîte trei proeminenţe într-un rînd (pl. 12/7).

Vase-strecurători, ale căror forme nu s-au putut încă stabili.

Oale mari sau mijlocii, cu buze evazate, ornamentate cu striuri, iar unele mari cu corp neornamentat. Forma lor exactă încă nu s-a putut stabili (pl. 10/5—8).

Oale de dimensiuni mari şi mijlocii, cu buze profilate, evazate mult spre exterior, suprafaţa ornamentată în mare parte cu caneluri late, fundul plat. Această variantă a ceramicii din aşezarea de la Medieşul Aurit este caracteristică mai mult pentru Hallstattul timpuriu [89] (pl. 15/1—4).

Vase de tip vatră-portativă, prevăzute cu picioare plate [90] (pl. 9/3, 5).

---

[85] N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 10, pl. 4/2 a, b, 5/9—10, fig. 6/11, 13. Celelalte ceşti reproduse de N. Kalicz după cercetătorii T. Kemenczei şi T. Kovács, deşi au o formă de tip Suciu de Sus aparţin grupului Berkesz-Demecser [pl. 1/1—6, 2/1—2, 4—7, 3/1—3 ; M. Roska, Repertorium, fig. 111, 112 (Suciu de Sus)] ; E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, fig. 4/1—8, 11.

[86] J. şi E Zatlukal, *op. cit.*, p. 70, fig. 5 ; Repertorium, p. 91, fig. 113 ; M. Wosinszky, *op. cit.*, pl. 10/3 ; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 10, pl. 7/3, 7, fig. 6/1—7 ; E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, p. 153—154, fig. 4/10, 14.

[87] J. şi E. Zatlukal, *op. cit.*, p. 70, fig. 5, p. 71, fig. 6 : Repertorium, p 90, fig. 110 : N. Kalicz, ArchÉrt, 1960, 1, p. 10, fig. 6/8—10, 12, 14 ; E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, fig. 4/16.

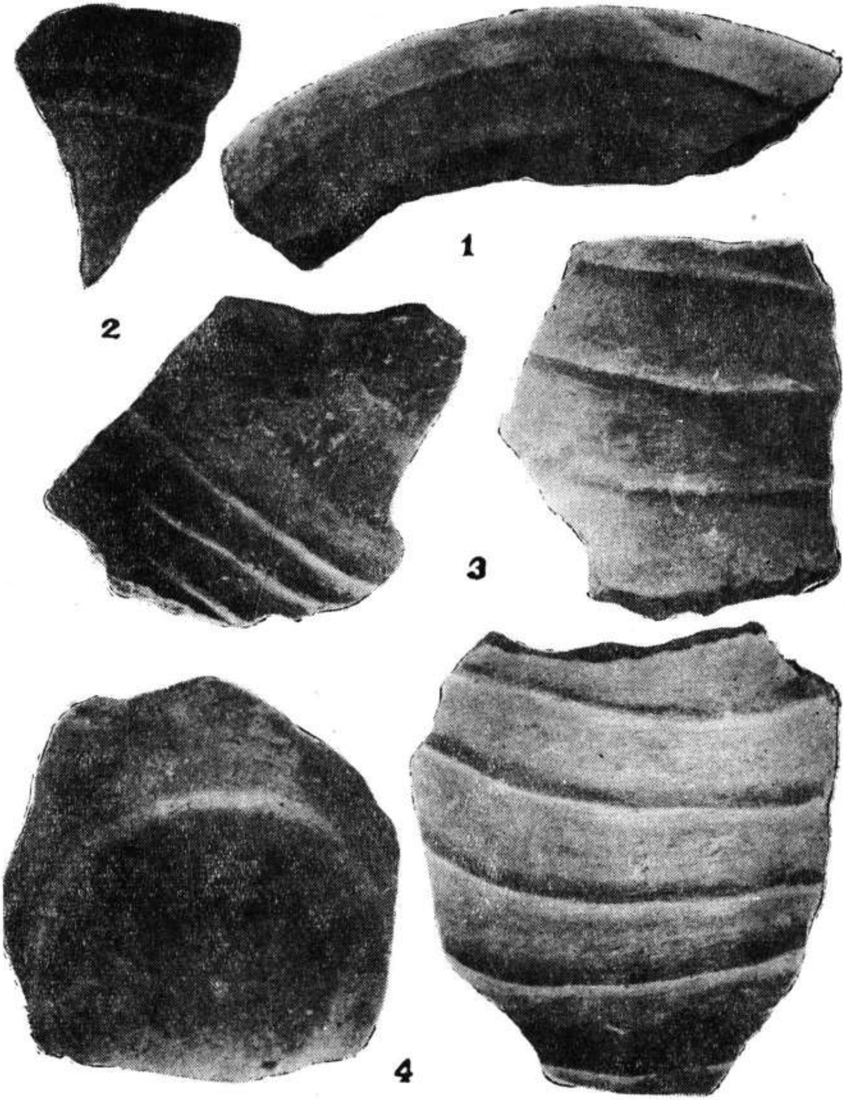
[88] E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, p. 153, fig. 1/2, 5, 9, 12, 15.

[89] Pentru această problemă vezi următoarele lucrări : Fr. Kőszegi, ActaArchBudapesta, 12, 1960, p. 137—186 ; E. Patek, *Die Urnenfelder Kultur in Transdanubien*, Budapesta, 1968, passim ; K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmaţiei*, Baia Mare, 1966, p. 1—23 ; J. Paulik, Sbornik slovenského národného muzea, Historia, 8, p. 3—43.

[90] Acest tip de vas este cunoscut din complexul cultural de la Lăpuş, în cadrul culturii Otomani şi din alte descoperiri din Europa Centrală, cf. C. Kacsó, Marmaţia, 2, 1971, p. 39, fig. 2.

Capacele sînt de formă discoidală (pl. 2/6) sau în formă de cap de ciupercă [91].

b) *Ornamentația vaselor*. Decorarea ceramicii purtătorilor culturii Suciu de Sus este așa de caracteristică încît separarea ei de alte culturi nu prezintă greutăți deosebite. „Este vorba de o ceramică decorată și rafinat

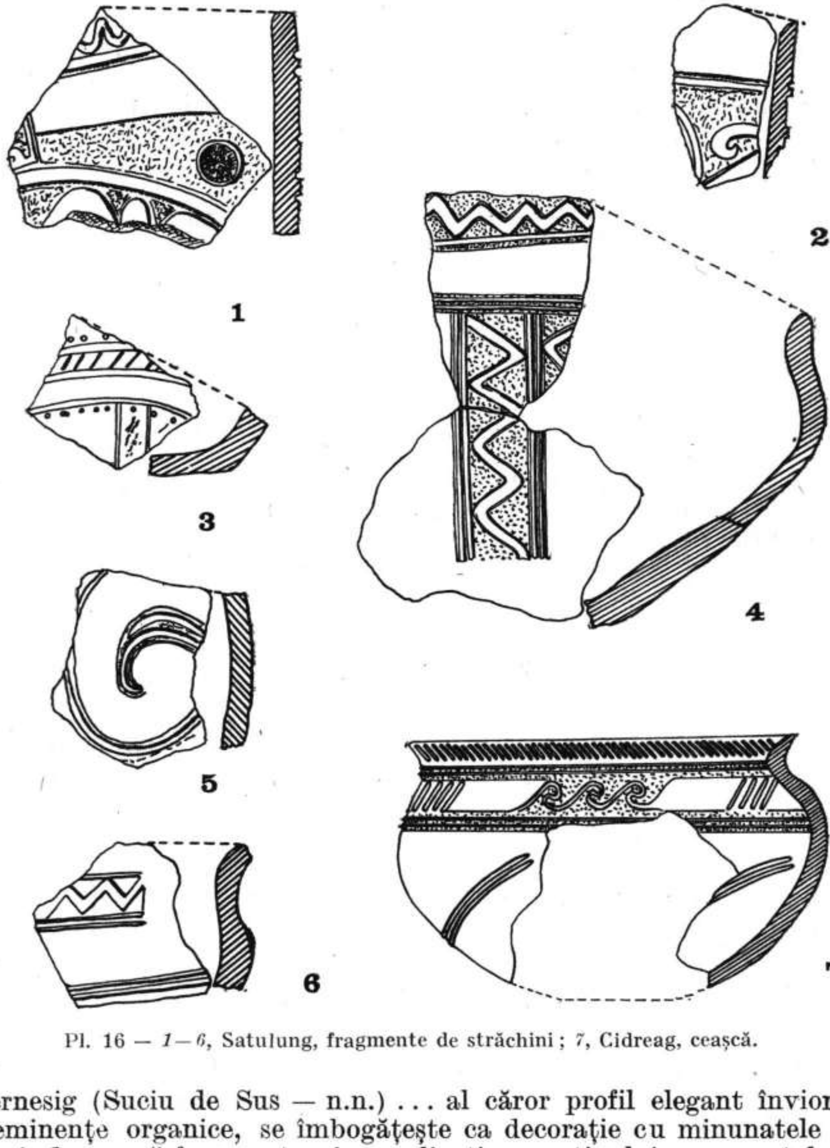
Pl. 15 — Mediеșul Aurit, fragmente de oale mari.

executată, mai ales prin excizie", se spune în vol. I al *Istoriei României* [92].

[91] E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, p. 154, fig. 1/21, 28,

[92] I. Nestor, *Istoria României*, 1, 1960, p. 112.

Vasile Pârvan, marele arheolog român, în opera sa monumentală *Getica*, preciza: „Nicăieri nu avem o așa mare varietate de forme și bogăție de motive ca aici ... e vorba de splendida ceramică executată de la Ghernesig (Suciu de Sus — n.n.) ... avem forme proprii transilvane de la

Pl. 16 — *1–6*, Satulung, fragmente de străchini; *7*, Cidreag, ceașcă.

Ghernesig (Suciu de Sus — n.n.) ... al căror profil elegant înviorat de proeminențe organice, se îmbogățește ca decorație cu minunatele incizii adînci, de o rară frumusețe și complicație a motivului ornamental, amintindu-ne de aproape anume cești din Cnossos în stilul Kamares [93]. După această caracterizare excelentă avem datoria doar să ne ocupăm analitic cu motivele din care este compus decorul ceramicii Suciu de Sus. Caracte-

[93] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 420 și 689.

ristica principală a acestei ceramici este tehnica exciziei din care rezultă apariţia diferitelor motive excizate ca spirale simple sau combinate în şiruri (pl. 1/4; 3/7; 4; 7/1, 3, 11; 10/3; 12/1, 2,8; 13/2—4; 14/1—3), linii în zigzag (pl. 4/1; 7/9), linii simple (pl. 3/8; 4/1), cercuri mari şi mici concentrice (pl. 3/8; 5/11; 6/4; 7/11), succesiuni de semicercuri (pl. 4/1), dinţi de lup (pl. 5/9; 8/2, 4; 10/1), motive vegetale etc. Prin tehnica de incizii se obţin motive ca: spirale cu cîrlig, linii incizate sau mici şănţuleţe, succesiuni de liniuţe verticale, mici triunghiuri, linii în unghi (pl. 2/1—3), sau în formă de brăduţ (pl. 5/1). În unele cazuri, în special în Ucraina subcarpatică, liniile adînci incizate sau scobite erau umplute cu o substanţă albă (fig. 1)[94]. Un alt mod de ornamentare îl constituie proeminenţele, butoane de formă conică, aplicate pe suprafaţa vasului, în special sub buza oalelor (pl. 12/7). De asemenea, într-o perioadă tîrzie, o serie de vase au fost decorate cu caneluri subţiri şi verticale sau late şi oblice, pe umăr (pl. 3/9; 6/7; 9/4; 10/4,6; 11/5), sau pe corpul vasului (pl. 15/1—3). O categorie aparte de ornamente o constituie striurile (pl. 1/8; 10/5—7), întîlnite pe suprafaţa oalelor mari, decor bine cunoscut încă din faza I a culturii Otomani, care se menţine şi în tot timpul epocii bronzului. De asemenea sînt cunoscute şi motive punctate (pl. 16/3). Vasele de tip vatră-portativă au fost ornamentate sub buze cu spirale duble (pl. 9/3,5).

Motivele folosite depind şi de categoriile de ceramică. În timp ce pentru ceşti şi străchini se folosesc cu precădere motive excizate sau incizate, oalele mari şi mijlocii sînt ornamentate cu striuri, cu proeminenţe, brîu alveolar, cu caneluri late, sau sînt neornamentate.

Unele vase ale culturii Suciu de Sus sînt ornamentate şi cu motive vegetale[95].

OBIECTE DE METAL

Problema obiectelor de metal descoperite în complexele culturii Suciu de Sus este destul de anevoioasă. Sînt puţine obiectele de metal care provin din aşezări sau necropole, iar limitele cronologice ale culturii Suciu de Sus nu sînt încă precizate. Prin coroborarea puţinelor piese descoperite în aşezări şi necropole cu cele din depozite, printr-o cale indirectă, analizînd depozitele sau eventual descoperirile izolate aflate în aria de răspîndire a culturii Suciu, putem determina cu oarecare siguranţă principalele tipuri de bronzuri ale culturii. Dar şi aici întîmpinăm greutăţi cronologice. Care este primul orizont cronologic cu care începe seria depozitelor atribuite ipotetic culturii Suciu de Sus, şi cu care se poate încheia? Problema o discutăm dar fără să avem pretenţia de a o rezolva. Greutăţile încep odată cu atribuirea culturală a unor depozite ce aparţin orizontului cronologic Apa-Hajdusàmson. Chiar atribuirea culturală a depozitului de la Apa nu este rezolvată pe deplin. În general specialiştii opinează pentru cultura Otomani, dar unii şi pentru cultura Wietenberg sau Suciu de Sus. Dacă posibilitatea atribuirii lui culturii Wietenberg este exclusă, nu putem să afirmăm acelaşi lucru despre Suciu de Sus, avînd în vedere afinităţile

---

[94] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, Bucureşti, 1961, p. 160—161. În aria de răspîndire a culturii Suciu din România avem cazuri puţine cu încrustaţie albă, printre care o fusaiolă descoperită la Tiream (vezi catalogul).

[95] Repertorium, fig. 112.

existente între concepţia ornamentaţiei unor obiecte din depozit şi a ceramicii de tip Suciu. Cercetătorul I. Bóna leagă cercul aşa-zis „Apa -Gaura" cu „Grupa Felsőszűcs — Sztànfalva". Totuşi, credem că trebuie să omitem deocamdată posibilitatea de a atribui culturii Suciu de Sus descoperirile orizontului cronologic Apa-Hajdusàmson (Bronz B_1) cele care apar în aria de răspîndire a culturii Suciu, pentru că, pe de o parte nu avem descoperiri sigure de tip Suciu, în special ceramică, care să dateze din această perioadă, pe de altă parte, credem că pînă la noi dovezi contrarii atribuirea depozitului de la Apa purtătorilor culturii Suciu de Sus este neverosimilă, deoarece chiar în imediata apropiere a locului de descoperire (stabilit de noi în ultimul timp, în urma unei perieghezе : Medieşul Aurit, locul numit Jungreis) au fost descoperite două sau chiar trei aşezări şi o necropolă pe care le putem sincroniza cu depozitul, ele aparţinînd însă culturii Otomani [96].

Orizontul cronologic următor al depozitelor este grupa Săpînţa-Pecica, care este reprezentată în aria de răspîndire a culturii Suciu pe teritoriul României, prin depozitul de la Săpînţa [97], în Ucraina subcarpatică la Podgoriany şi la Kolodnoje [98], iar în Ungaria la Zajta [99]. Este însă problematică datarea acestui orizont. Unii pledează pentru Bronz B [100], iar alţii pentru Bronz C [101]. Un lucru este cert, pînă la Bronz D, din aria de răspîndire a culturii Suciu, pînă în prezent, nu avem nici o descoperire aparţinînd unui alt grup de depozite. Din orizontul cronologic următor Uriu-Domăneşti (sau Opàly) avem deja descoperiri, depozite care se pot lega indiscutabil cu cultura Suciu de Sus, cum este în cazul depozitului de la Medvedivţe [102] din Ucraina subcarpatică, găsit într-o aşezare de tip Suciu. În Ucraina subcarpatică depozitele aparţinînd orizontului cronologic al depozitului Medvedivţe sînt de exemplu : Velickije, Lucki, Dubrova, Velikaja, Began [103], Borzava etc. Ele se pot atribui destul de sigur culturii Suciu de Sus. În Ungaria depozitele de tip Opàly (BRD) împreună cu tumulul Nyírkaràsz-Gyulahàza mai nou sînt atribuite grupului Berkesz-Demecser, şi nu culturii Suciu de Sus [104].

Pe teritoriul României depozitele aparţinînd grupei Uriu-Domăneşti [105], descoperite în aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus se pot atribui acestei culturi cu anumite rezerve. Acestea sînt : Batarci, Prilog, Domăneşti I şi II, Stîna, Livada, Cehăluţ, Vima Mare [106]. Cînd intenţionăm

[96] T. Bader — S. Dumitraşcu, Materiale, 9, 1970, p. 127—136. Rezultatele ultimelor săpături sînt inedit.

[97] Vezi nota 49.

[98] A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1967, p. 170.

[99] *Ibidem*, p. 178.

[100] A. Mozsolics, ActaArchBudapesta, 9, 1958, p. 119—156.

[101] I. Bóna, ActaArchBudapesta, 9, 1958, p. 211—243.

[102] Vezi nota 81.

[103] J. Bernjakovič, SlovArch, 8, 1960, 2, p. 325—392.

[104] Vezi nota 85.

[105] Opinăm pentru folosirea în continuare a denumirii grupa Uriu-Domăneşti, stabilită încă de I. Nestor şi nu Uriu-Dragomireşti, aşa cum s-a propus recent de către Alex. Vulpe (cf. A. Vulpe, *Äxte und Beile*, München, 1971, passim). Dacă nu este justificată menţinerea denumirii pe baza depozitului nr. I de la Domăneşti, pentru că nu este un depozit închis şi nu conţine piesele caracteristice acestei grupe, credem că este suficient a lua în considerare depozitul nr. II, recent descoperit (T. Bader, Satu Mare, Studii şi Comunicări, 1969, p. 73—84, pl. 20—34).

[106] T. Bader, *Dépôts de l'âge du bronze tardif du nord-ouest de la Transylvanie*, Inventaria Archeologica, Roumanie, fasc. 6, Bucureşti, 1971, passim.

să atribuim unele descoperiri de bronzuri anumitor culturi nu scăpăm din vedere faptul că la sfîrşitul epocii bronzului este o uniformizare destul de accentuată şi avansată a tipurilor de bronzuri, în bazinul carpato-danubian, ceea ce îngreunează şi mai mult problema atribuirii. Totuşi, pe baza celor mai sus arătate, încercăm determinarea obiectelor de bronz folosite, sau eventual produse, în cadrul culturii Suciu de Sus. Ele se pot împărţi în patru grupe : arme, unelte de muncă, podoabe şi piese de harnaşament.

Arme. Topoare de luptă cu disc (tipul B, cu variantele sale) din depozitele de la Kolodnoje, Sărăsău [107], aparţinînd orizontului cronologic Săpînţa-Pecica (Kosziderpadlás), Velikaja-Began, Čtomonin, Akli[108] (Ucraina subcarpatică), Domăneşti I, II, Batarci, Prilog, Livada, Cehăluţ, Vima Mare (România), aparţinînd orizontului cronologic Uriu-Domăneşti [109], topoare cu ceafă prelungită din depozitele Velikije Lucki, Dubrovo (Ucraina subcarpatică), Batarci (România) din grupa Uriu-Domăneşti[110], pumnale, săbii, de la Zajta [111], orizontul cronologic Kosziderpadlàs, Batarci Domăneşti (România), din grupa Uriu-Domăneşti, vîrfuri de lance din depozitele Velikaja-Began, Obava (Ucraina subcarpatică), Batarci (România) [112], grupa Uriu-Domăneşti. Un fragment de topor de luptă cu disc a fost descoperit în cursul acestui an în aşezarea de la Culciu Mare.

Unelte de muncă. Din această categorie de obiecte cunoaştem următoarele tipuri : seceri cu butoni, cu limba la mîner şi cu cîrlig, din mai multe depozite, celturi de tip aşa-zis „ardelean" (un fragment a fost descoperit recent la Culciu Mare), la fel din mai multe depozite, topoare cu aripioare, din depozitele Zmejevka, Malaja, Dobrony, Ciornîi Potok etc. (Ucraina subcarpatică), Domăneşti (România) [113].

Podoabe. Cunoaştem următoarele tipuri de podoabe: diademe (Medvedivţe), apărător de braţ (din mai multe descoperiri) [114], brîu, (Medvedivţe), brăţări de diferite tipuri (din mai multe depozite), aplice, discuri, falere (Domăneşti II) ace de diferite tipuri (pl. 12/8) [115].

Piese de harnaşament. Deocamdată cunoaştem doar două tipuri de psalii (Medvedivţe) şi un opritor-buton (Domăneşti II) [116].

Unele din obiectele de bronz au fost probabil produse de atelierele purtătorilor culturii Suciu de Sus iar altele provin cu siguranţă din zonele vecine.

OBIECTE DE PIATRĂ ŞI DE LUT

În aşezările culturii Suciu de Sus au fost descoperite mai multe obiecte de piatră şi de lut ca : topoare de piatră, rîşniţe de mînă, pietre de netezit, prîsnele, roţi de la car de cult, „căţei de foc" (pl. 1/9 ; 11/3,5—9). La Culciu Mare s-a găsit un obiect de lut în formă de sigiliu, a cărui menire nu a fost încă stabilită.

---

[107] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 41, fig. 13/1 ; D. Popescu, Dacia, N. S., 7, 1963,p. 99, fig. 6/1.
[108] K. Bernjaković, *op. cit.*, pl. 10/3.
[109] Vezi nota 107.
[110] K. Bernjaković, *op. cit.*, pl. 8/4, 7 ; T. Bader, *op.cit.*, R. 25 a 2, 3.
[111] A. Mozsolics, *op. cit.*, pl. 65/2.
[112] K. Bernjaković, *op. cit.*, pl. 8/1, 5, 6, 13 ; T Bader, *op. cit.*, R., 25 b, 12.
[113] *Ibidem*, pl. 4/9, 5/1 ; *ibidem*, R., 25 b, 10.
[114] E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, p. 152, fig. 3/25.
[115] K. Bernjaković, *op. cit.*, passim, T. Bader, *op. cit.*, passim.
[116] T. Bader, *op. cit.*, R., 24, g. 39.

CRONOLOGIA RELATIVĂ

Una din cele mai controversate probleme privind cultura Suciu de Sus este aceea a cronologiei relative, fixarea limitelor cronologice, adică începutul şi sfîrşitul culturii. În ultimii 30 de ani au fost emise diferite păreri şi teorii privind această problemă. Vasile Pârvan [117] a datat descoperirile de la Suciu de Sus, în cadrul cronologiei sale, în Bronz B III, adică în Bronz tîrziu. După M. Roska, materialul de tip Suciu de Sus datează din perioada de trecere de la epoca bronzului la prima epocă a fierului, o bună parte din materialul ceramic fiind din epoca bronzului, iar o altă parte ajungînd pînă în prima epocă a fierului [118]. Totuşi este de menţionat că mai tîrziu M. Roska revine şi încadrează necropola de la Suciu de Sus în epoca cuprului [119]. După P. Patay, Cultura Suciu de Sus înseamnă sfîrşitul epocii bronzului în Transilvania[120]. D. Popescu, în lucrarea sa despre epoca bronzului timpuriu şi mijlociu, deşi nu datează descoperirile de tip Suciu, le leagă de cultura Otomani, iar mai tîrziu împreună cu cultura Noua le încadrează în perioada III (după cronologia lui I. Nestor), a epocii bronzului [121]. I. Bóna crede că cultura Suciu de Sus ia naştere — după cronologia sa — probabil în faza a III-a a bronzului mijlociu, după ce ia sfîrşit evoluţia culturii Spiralbuckelkeramik (adică grupa Füzesabony, Gyulavarsànd şi Otomani). Cu aceste trei grupe, Suciu de Sus ar fi contemporan doar în evoluţia sa timpurie[122]. M. Petrescu-Dîmboviţa înclină pentru o datare între sfîrşitul perioadei mijlocii şi începuturile tîrzii ale epocii bronzului (secolele XIV—XIII î.e.n.) [123]. Cercetătoarea maghiară A. Mozsolics datează cultura Suciu de Sus, după cronologia sa, în Bronz IV (Reinecke C—D) nedepăşind cadrele bronzului tîrziu (Reinecke D) iar în perioada următoare în Bronz V (Hallstatt A), urmează cultura Gava [124]. După ipoteza emisă de N. Kalicz pe baza săpăturilor efectuate la Retközberencs-Paromdomb, cultura Suciu de Sus urmează după cultura Otomani, din bronzul mijlociu (idee preluată şi de M. Gimbutas) fiind contemporană cu cultura Egyek (descoperirea de la Igricz-Matata) şi ajunge pînă în Hallstattul timpuriu — judecînd după necropola de la Alsobereczki. Astfel ea se dezvoltă între sfîrşitul bronzului mijlociu şi începuturile Hallstattului timpuriu [125]. O nouă ipoteză privind cronologia

---

117 V. Pârvan. *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 378.

118 M. Roska, Közlemények ..., 1940, 1, p. 21—22.

119 Repertorium, p. 90—91.

120 P. Patay, ArchÉrt, 3, 1942, 1—2, p. 113.

121 D. Popescu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 406.

122 I. Bona, Annales Univ. Budapesta, 1961, 3, p. 17. În urma cercetărilor făcute de arheologii români, în ultimul timp s-a demonstrat evoluţia culturii Otomani pînă în pragul Hallstattului timpuriu, ceea ce exclude posibilitatea datării începutului culturii Suciu de Sus la sfîrşitul culturii Otomani (cf. K. Horedt, MuzBrukenthal, 13, 1967, p. 145—146; idem, ActaArchCarpathica, 9, 1967, 1, p. 5—28; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 83).

123 M. Petrescu-Dîmboviţa, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 152.

124 A. Mozsolics, ActaArchBudapesta, 12, 1960, p. 123; idem, ActaArchBudapesta, 8, 1957, 1—4, p. 120, n. 10.

125 N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 11—12, n. 111; idem, *A kisvárdai vár története*, Kisvárda, 1961, p. 77—78. Ni se pare că la Rétközberencs-Paromdomb este vorba de o fază a culturii Otomani, poate a II-a, care de fapt stratigrafic a fost urmată de o etapă de dezvoltare a culturii Suciu de Sus, vezi şi N. Kalicz, ArchÉrt, 1970, 1, p. 23—31; M. Gimbutas, *Bronze age in central and eastern Europe*, 1965, Haga, p. 218.

culturii Suciu de Sus a fost emisă de T. Kemenczei, acceptată și de T. Kovács, după care evoluția independentă a culturii Suciu de Sus ia sfîrșit încă la sfîrșitul Bronzului C, după care urmează o nouă sinteză culturală, denumită grupa Berkesz-Demecser, datată în Bronz D [126]. Pe de altă parte Kurt Horedt propune datarea culturii în Bronz C-D, iar D. Berciu, numai în perioada de tranziție, în Bronz D (Reinecke), după ce se încheie evoluția culturii Otomani. După N. Chidioșan cultura Suciu de Sus începe evoluția sa în Bronz C și continuă pînă în pragul epocii hallstattiene (Ha A_1) iar colegul său S. Dumitrașcu presupune cel puțin o fază de dezvoltare a culturii Suciu și în perioada mijlocie a epocii bronzului [127]. Cercetătorul M. Rusu datează cultura Suciu de Sus între Br B_1—Ha A_1; Alexandru Vulpe sincronizează prima fază a culturii Suciu de Sus cu Otomani III, iar necropola tumulară de la Lăpuș reprezintă după părerea sa faza a doua a culturii Suciu de Sus [128]. Pentru o datare tîrzie a culturii pledează și cercetătorii sovietici E. A. Balaguri și A. I. Terenojkin [129].

Așa cum s-a văzut, părerile cercetătorilor privind încadrarea cronologică a culturii Suciu de Sus diferă, dar în linii mari ele se pot limita la un interval ce cuprinde perioada sfîrșitului bronzului mijlociu, perioada bronzului tîrziu și începutul primei epoci a fierului.

În ceea ce urmează, pe baza noilor săpături și rezultatelor obținute în ultimul timp, încercăm să schițăm cronologia relativă a culturii Suciu de Sus în zona de răspîndire românească, coroborînd datele obținute de noi cu cele din Ucraina subcarpatică și din Ungaria.

Mai greu de stabilit sînt începuturile culturii Suciu de Sus. Mulți cercetători ca: A. și E. Zatlukal, N. Kalicz, A. Mozsolics (îi atribuie o componentă Komarovo), D. Berciu, E. A. Balaguri, I. Paulik etc. susțin că cultura Suciu de Sus a luat naștere pe un fond Otomani și Wietenberg sau chiar reprezintă o sinteză tîrzie a acestor două culturi. Așa cum arăta K. Horedt această presupunere nu este pe deplin convingătoare [130]. Se pune problema în care perioadă a bronzului trebuie să căutăm începutul acestei culturi? După I. Nestor este foarte probabil că acest grup necercetat reprezintă un element sudic, de origine imposibil de precizat deocamdată [131]. Va trebui să se analizeze sugestia lui M. Rusu care vede o legătură genetică între cultura Vučedol periferică și Suciu de Sus. Chiar unele dintre descoperirile de tip Vučedol sînt atribuite de M. Rusu culturii Suciu de Sus. Ele ar reprezenta faza I a culturii și sînt datate în Br A_2—B_1. Am merge cu un pas mai departe și am spune că de fapt este vorba de cultura Zók, grupa Nirului (documentată în aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus în România, la Berea, Viile Berei și Togul Sf. Gheorghe, și la Fîntieșul Mic [132]), și nu în general despre cultura Vučedol, care are o arie de

---

[126] T. Kemenczei, ArchÉrt, 1963, 2, p. 182—183; T. Kovács, FoliaArch, Budapesta, 1966/67, p. 46—58.

[127] K. Horedt, *op.cit.*, p. 144; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, p. 210. Autorul presupune două faze de dezvoltare a culturii Suciu de Sus; N. Chidioșan, SCIV, 21, 1971, 2, p. 290—292; S. Dumitrașcu, Lucrări științifice, 1, 1967, Oradea, p. 75.

[128] M. Rusu, *op. cit.*, passim; A. Vulpe, SCIV, 22, 1971, 2, p. 307.

[129] E. A. Balaguri, SA, 2, 1969, p. 156—158; A. I. Terenojkin SA, 1, 1965, p. 86—89.

[130] K. Horedt, *op. cit.*, p. 144—145.

[131] I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 112.

[132] M. Rusu, *Enzyklopädisches Handbuch ...*, p. 1400; C. Kacsó, SCIV, 23, 1972, 1, p. 31—44.

răspîndire mult mai mare. Această cultură folosește tehnica de ornamentare principală a ceramicii Suciu de Sus, excizia, la care se adaugă și o serie de elemente decorative comune cum sînt: linii adîncite, paralele, crestate (Strichkanale), simple sau în benzi, orizontale sau verticale; linii frînte (zigzaguri) adîncite sau excizii; cercuri crestate; motive solare; triunghiuri adîncite; ornamente de tip brăduț; împunsături succesive, încrustații albe etc. La acestea se adaugă și un alt element important — spațiul geografic comun. Se nasc două ipoteze: ori grupa Nir este contemporană cu cultura Suciu de Sus, ori aceasta îi urmează. Pentru prima ipoteză nu avem deocamdată date concrete, mai degrabă credem că este vorba de un fond pe baza căruia ia naștere cultura Suciu de Sus și evident în anumite etape de dezvoltare, intră în contact cu complexele culturale vecine în cursul fazelor lor de dezvoltare. Credem că, încă din faza I a culturii Otomani se preiau anumite elemente (de exemplu striurile), cînd cultura Suciu de Sus este probabil încă în faza de formare. Un singur ciob de tip Suciu de Sus, ornamentat cu linii în zigzag în excizie, pe buză, descoperit la Potău, comuna Medieșul Aurit (cultura Otomani faza I—II), indică un contact timpuriu între aceste două complexe culturale. Iar în faza a II-a a culturii Otomani și Wietenberg cultura Suciu de Sus primește alte elemente decorative (spirala cu cîrlig sau spirale înlănțuite) aplicate aici în excizie în maniera tehnicii de ornamentare specifică a culturii Suciu de Sus. Firește contactele mai slabe, din faza inițială a culturii Suciu cu celelalte culturi nu numai că se mențin în perioadele următoare, am putea să spunem în faza clasică, dar se și intensifică. Ele sînt dovedite prin descoperirile de ceramică de tip Suciu de Sus în cadrul complexelor Otomani și Wietenberg, în special în faza a III-a a acestor culturi. Nu se pot exclude nici elementele sudice — poate tocmai prin intermediul acestor două complexe culturale — influențele miceniene, prezente în bazinul carpato-danubian, așa cum susțin și au susținut mai mulți cercetători ca: P. Reinecke, T. Sulimirszki, J. Bouzek, St. Foltiny, J. Werner, K. Horedt, M. Rusu și alții [133]. Avem în vedere în special spirala, dar mai ales motivele vegetale, care au fost puse în legătură cu cele miceniene încă de P. Reinecke.

În concluzie, cultura Suciu de Sus ia naștere probabil încă la sfîrșitul bronzului timpuriu, sau la începutul bronzului mijlociu. La sfîrșitul bronzului mijlociu se prezintă ca o cultură de sine stătătoare, care se dezvoltă continuu în cursul perioadelor următoare, pe o suprafață ce cuprinde partea de răsărit a Nirului, Ucraina subcarpatică și Cîmpia Someșului și a Văii Lăpușului din nord-vestul României.

În ceea ce privește problema sfîrșitului culturii avem mai multe date convingătoare. Totuși, ea a fost complicată — așa cum am mai arătat — cronologic și cultural prin introducerea de către unii cercetători, în aria de răspîndire din Ungaria a culturii Suciu de Sus a unei noi grupe

---

[133] Lucrări mai importante pentru această problemă: P. Reinecke, WPZ, 19, 1942, p. 103; J. Werner, *Mykenae — Siebenbürgen — Skandinavien*, *Atti del I Congr. Intern. di Preist. e Protoist. Med.*, 1950, Firenze, 1952, p. 293—308 (lucrarea n-am putut s-o consultăm); N. Sandars, Antiquity, 152, 1964, p. 258—262; K. Horedt, NÉH, 2, 1960, p. 31—44; J. Bouzek, Listy Filologické, 88, 1965, 3, p. 241—255; idem, PA, 51, 1960, p. 242—276; S. Pigott, Sbornik Národnoho Muzea v Praze, 20, 1966, 1—2, p. 117—125.

culturale denumită Berkesz-Demecser, datată în Bronz D. Nu punem la îndoială existenţa acestui grup regional în Cîmpia Nirului. Evident acesta se deosebeşte de cultura Suciu de Sus clasică, mai ales prin faptul că dispare ornamentaţia specifică a culturii Suciu şi apar elemente noi ce duc spre Hallstatt, păstrîndu-se în linii mari doar anumite forme de ceramică de tip Suciu de Sus. Evident că nu mai este vorba de o cultură independentă de Suciu de Sus. Dar, pe de o parte, nu putem să acceptăm nici părerea lui Kalicz, admisă de E. A. Balaguri, că ornamentarea mai simplă este caracteristică pentru faza de dezvoltare tîrzie a culturii Suciu de Sus, pe de altă parte, nici în România şi nici în Ucraina Subcarpatică grupa Berkesz-Demecser deocamdată nu este documentată, iar ornamentaţia clasică de tip Suciu de Sus apare aici împreună cu elemente Berkesz-Demecser (caneluri mici, paralele, verticale sau oblice) ce duc spre o hallstattizare, fapt constatat la Culciu Mare şi la Medieşul Aurit. În acest context credem că, cultura Suciu de Sus în România, pe baza săpăturilor arheologice din aceste două localităţi, sau în Ucraina subcarpatică (Medvedivţe), se menţine pînă în pragul epocii Hallstatt-ului, participînd efectiv, alături de alte elemente noi la procesul de hallstattizare, ce a cuprins de fapt un spaţiu mult mai mare decît aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus. În cadrul acestui proces de hallstattizare ia sfîrşit evoluţia independentă a culturii Suciu de Sus, care a avut probabil loc la începutul perioadei Hallstattului timpuriu (Ha A_1).

Credem că este încă prematur a vorbi despre fazele de dezvoltare ale culturii Suciu de Sus. Doar teoretic putem presupune că trebuie să existe o fază timpurie, încă la sfîrşitul bronzului timpuriu şi începutul bronzului mijlociu, o fază de bronz mijlociu (încă nedocumentată) şi o fază (poate a III-a) din bronz tîrziu, cunoscută din descoperirile prezentate în lucrarea de faţă.

DIE SUCIU DE SUS-KULTUR IM NORDWESTEN VON RUMÄNIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die ersten Funde, die der Suciu de Sus-Kultur angehören, wurden, bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der namengebenden Ortschaft Suciu de Sus gefunden.

In der letzten Zeit ist die Anzahl der Funde vom Typus Suciu de Sus beträchtlich angewachsen und sie umfaßt in der Gegend von Satu Mare, in Crişana und in der Maramureş insgesamt 40 Ortschaften. Obwohl das Verbreitungsgebiet der Spuren der Suciu de Sus-Kultur verhältnismäßig groß ist, beschränkt sich das von der Kultur ausgesprochen eingenommene Gebiet in Rumänien auf die Someş-Ebene, auf die Täler der Er-, Lăpuş- und Iza-Flüsse.

Die Träger der Suciu de Sus-Kultur siedeln in offenen, unbefestigten, in Tell-Siedlungen, auf den Flußufern und auf Erhöhungen. Ihre Wohnungen sind Oberflächenbauten aus Pfählen, Rutengeflecht und Ton mit rechteckigem Grundriß.

Die Suciu de Sus-Leute bestatten ihre Toten nach dem Einäscherungsritus in Urnen- oder in Brandgrubengräber, meistens flach, ohne Grabhügel.

Die keramischen Formen der Suciu de Sus-Kultur sind meistens Schalen, Schüsseln, Urnen, Siebgefäße, kegelstumpfförmige Gefäße, große und mittelgroße Töpfe, tragbare Herdgefäße. Die Verzierungen der Keramik der Art von Suciu de Sus zeichnet sich durch das Kerbschnittverfahren aus in dem einfache Spiralen, oder laufende Spiralen, Zickzacklinien, einfache Linien, konzentrische Kreise, Abfolgen von Halbkreisen, Pflanzenmuster usw. ausgeführt sind. Ebenfalls ist auch das Ritzverfahren und das Inkrustationsverfahren mit weißer Farbe bekannt.

Eine der umstrittensten Fragen über die Suciu de Sus-Kultur ist die die sich auf die relative Chronologie bezieht, auf den Anfang und das Ende der Kultur, über welche verschiedene Meinungen laut wurden.

Etwas schwieriger festlegen läßt sich der Anfang der Kultur von Suciu de Sus. Viele Forscher sind der Meinung, daß diese Kultur auf der Unterlage der Otomani - und Wietenberg-Kultur entstand oder sogar eine Verschmelzung der beiden Kulturen in ihren Endphasen darstellt. Es kommt nun die Frage auf, in welcher Periode der Bronzezeit die Anfänge dieser Kultur gesucht werden müssen. Dabei muß der Vorschlag von M. Rusu berücksichtigt werden, der zwischen der Vučedol- und der Suciu de Sus-Kultur eine Verbindung erkennt. Ich würde sogar noch mehr sagen und behaupten, daß es sich um die Zók-Kultur handelt, um die Nir-Gruppe (die im Verbreitungsgebiet der Suciu de Sus-Kultur in Rumänien bei Berea und bei Fîntîieşul Mic belegt ist) und nicht im allgemeinen um die Vučedol-Kultur, die ein viel größeres Verbreitungsgebiet hat. Diese Kultur gebraucht die hauptsächliche Verzierungsweise der Suciu de Sus-Keramik, den Kerbschnitt, zu dem noch einige weitere gemeinsame Verzierungselemente hinzukommen wie zum Beispiel: eingetiefte Linien, parallele Strichkanale, senkrechte oder waagerechte Linienbänder oder einfache Linien; Linien im Zickzack eingekerbt oder eingedrückt; eingeritzte Kreise, Sonnenmotive, eingetiefte Dreiecke, Tannenzweigmuster, Stichbänder, weiße Inkrustationen usw. Ein weiteres wichtiges Element, das sich hier anführen läßt, ist der gemeinsame geographische Raum. Diese Voraussetzung würde bedeuten, entweder daß die Nir-Gruppe der Suciu de Sus-Kultur zeitgleich ist, oder daß diese ihr folgt. Für diese Datierung liegen bis zur Zeit noch keine konkreten stratigraphischen Daten vor, und wir würden eher annehmen, daß es sich um eine Unterlage handelt, aus der die Suciu de Sus-Kultur entsteht und daß dann ihre verschiedenen nachträglichen Entwicklungsetappen mit den benachbarten Kulturverbänden im Laufe ihrer Entwicklungsphasen in Berührung kommen. Wir nehmen an, daß aus der ersten Entwicklungsstufe der Otomani-Kultur gewisse Elemente, Muster in der Suciu de Sus-Kultur mit aufgenommen worden sind, wie zum Beispiel der Besenstrich als sich diese wahrscheinlich noch in der Entstehungsphase befand. Ein einziges Bruchstück, aus Potău das bei Medieşul Aurit(Otomani-Kultur, Phase I-II) gefunden wurde, und das mit Kerbschnittzickzack verziert ist weist daraufhin, daß zwischen diesen beiden Kulturverbänden ein frühzeitiger Kontakt stattgefunden hat. In der zweiten Phase der Otomani und der Wie-

tenberg-Kultur nimmt die Suciu de Sus-Kultur auch andere Dekorationselemente auf (Spiralen), die hier im Kerbschnittverfahren ausgeführt sind, in der Suciu de Sus-Kultur eigenen Verzierungsart. Sicherlich werden die schwachen Berührungen die die Suciu de Sus-Kultur in ihren Anfängen mit den anderen Kulturen gehabt hat, nicht nur weiterbehalten, sondern in der sogenannten klassischen Periode werden sie auch beträchtlich entwickelt. Dies wird von den Funden der Suciu de Sus-Keramik bestätigt, die innerhalb der Otomani- und Wietenbergverbände gemacht wurden, besonders in der dritten Phase dieser Kulturen. Auch die südliche Machart kann nicht übersehen werden, denn vielleicht gerade über die Vermittlung dieser beiden Kulturverbände gelangen die mykänischen Einflüsse, die im Karpaten-Donau-Raum bekannt sind hierher, was viele der Forscher bereits behaupteten und noch behaupten. Im Falle der Suciu de Sus-Kultur denken wir besonders an die Spirale, aber hauptsächlich an das Pflanzenmuster.

Abschließend sei gesagt, daß die Suciu de Sus-Kultur wahrscheinlich bereits am Ausgang der frühen Bronzezeit oder zu Beginn der mittleren Bronzezeit entsteht, an deren Ausgang sie als selbständige Kultur erscheint, die sich im weiteren im Laufe der folgenden Phasen auf einer Fläche entwickeln wird, die den Teil östlich des Nir, die Karpatenukraine und die Someş-Ebene und die Ebene des Lăpuş-Tals aus dem Nordwesten von Rumänien umfaßt.

Zur Frage des Abschlusses der Kultur verfügen wir über mehr sprechende Angaben. Dennoch war sie nicht zu einfach, denn wie bereits gezeigt — wurde von einigen Forschern sowohl zeitlich als auch vom Standpunkt der Kultur in das Verbreitungsgebiet der Suciu de Sus-Kultur aus Ungarn, eine neue Kulturgruppe mit der Bezeichnung Berkesz-Demecser eingegliedert, die in die Bronzezeit datiert wird (BrD). Es ist offensichlich, daß sich diese Gruppe von der klassischen Suciu de Sus-Kultur unterscheidet, und zwar verschwindet besonders die Dekoration der Suciu de Sus-Kultur und es kommen neue zu Hallstatt überführende Elemente auf. Dabei werden aber in allgemeinen Zügen sogar einige keramische Formen vom Typus Suciu de Sus beibehalten. Andererseits kann aber nicht angenommen werden, daß die einfachere Verzierung die spätere Entwicklungsphase der Suciu de Sus-Kultur kennzeichnet, wie bereits behauptet wurde und andererseits ist vorderhand noch weder in Rumänien noch in der Karpatenukraine die Berkesz-Demecser-Gruppe belegt und die klassische Verzierung vom Typus Suciu de Sus erscheint hier zusammen mit Elementen der Berkesz-Demcser-Gruppe, die den Übergang zum Hallstatt darstellen, der bei Culciu Mare und bei Medieşul Aurit festgestellt wurde. In diesem Kontext setzen wir voraus, daß die Suciu de Sus-Kultur in Rumänien, aufgrund der archäologischen Ausgrabungen in diesen beiden Ortschaften oder in der Karpatenukraine (Medveditza) bis an die Schwelle der Hallstattzeit andauert und sich zusammen mit anderen Elementen an dem Prozeß des Übergangs zum Hallstatt ausgesprochen beteiligt. Innerhalb dieses Prozesses findet auch der Schluß der unabhängigen Entwicklung der Suciu de Sus-Kultur statt, der wahrscheinlich zu Beginn der frühen Hallstattzeit stattgefunden hat HA_1.

Wir erachten es als voreilig etwas über die Entwicklungsphasen der Suciu de Sus-Kultur zu äußern. Allein theoretisch kann vorausgesetzt

werden, daß es eine frühe Phase gegeben haben muß, die bereits aus der Ausgangsphase der Frühbronze und dem Anfang der mittleren Bronze datiert, eine Phase aus der mittleren Bronze (die noch nicht belegt ist) und eine (vielleicht die dritte) Phase aus der Spätbronze, die aus den Funden bekannt ist, die in vorliegender Arbeit dargestellt werden.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Tafel 1. — 1, 3, 5, 7—9 Culciu Mare ; 2 Berea ; 4, 6, Cehăluț. Schalenbruchstücke : 1—4,6 ; Bruchstücke großer Töpfe : 5, 7, 8 ; Handmühle : 9.

Tafel 2. — Culciu Mare, Tassen, Deckel, Bruchstücke die in der Wohnung gefunden wurden (Nr. 2).

Tafel 3 — Culciu Mare, ganze Tassen und Bruchstücke : 2, 7, 9 ; Schüsselbruchstücke : 1,3—6,8.

Tafel 4. — Culciu Mare, Schüsselbruchstück : 1 ; Detail : 1a, b.

Tafel 5. — Culciu Mare, Tassen- und Schüsselbruchstücke.

Tafel 6. — Culciu Mare, Tassen- und Schüsselbruchstücke,

Tafel 7. — Culciu Mare, Tassen- und Schüsselbruchstücke.

Tafel 8. — Culciu Mare, Tassen- und Schüsselbruchstücke.

Tafel 9. — Culciu Mare, Bruchstücke von großen Töpfen und Schüsseln.

Tafel 10. — Culciu Mare, Bruchstücke von Töpfen und Tassen.

Tafel 11. — Culciu Mare, Tassenbruchstücke : 1,5 ; Schüsselbruchstücke : 2,4 ; Räder ; von Kultwägen : 3, 6 ; Gewichte für Webstühle : 7—9.

Tafel. 12. — 1—6, 8, 9, Culciu Mare ; 7, Medieșul Aurit.

Tafel. 13. — Medieșul Aurit, Bruchstücke einer Schüssel.

Tafel. 14. — Medieșul Aurit, Tassen, Bruchstücke von Schüsseln.

Tafel. 15. — Medieșul Aurit, Bruchstücke eines großen Topfes.

Tafel. 16. —1,6, Satulung, Schüsselbruchstücke ; 7, Cidreag, Tasse.

1. Tonrädchen aus Tiream.

2. Fundkarte der Suciu de Sus-Kultur in Rumänien.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA GHIDICI

DE

ALEXANDRU OANCEA

În patrimoniul Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România a intrat în anul 1971, transferat de la Muzeul Olteniei din Craiova, un depozit de bronzuri compus din piese de harnaşament şi de costum. Potrivit datelor înscrise pe fişele de evidenţă ale obiectelor, depozitul a fost descoperit întîmplător, înainte de 1966, în localitatea Ghidici, jud. Dolj, şi a fost achiziţionat pentru muzeu de C. S. Nicolăescu Plopşor.

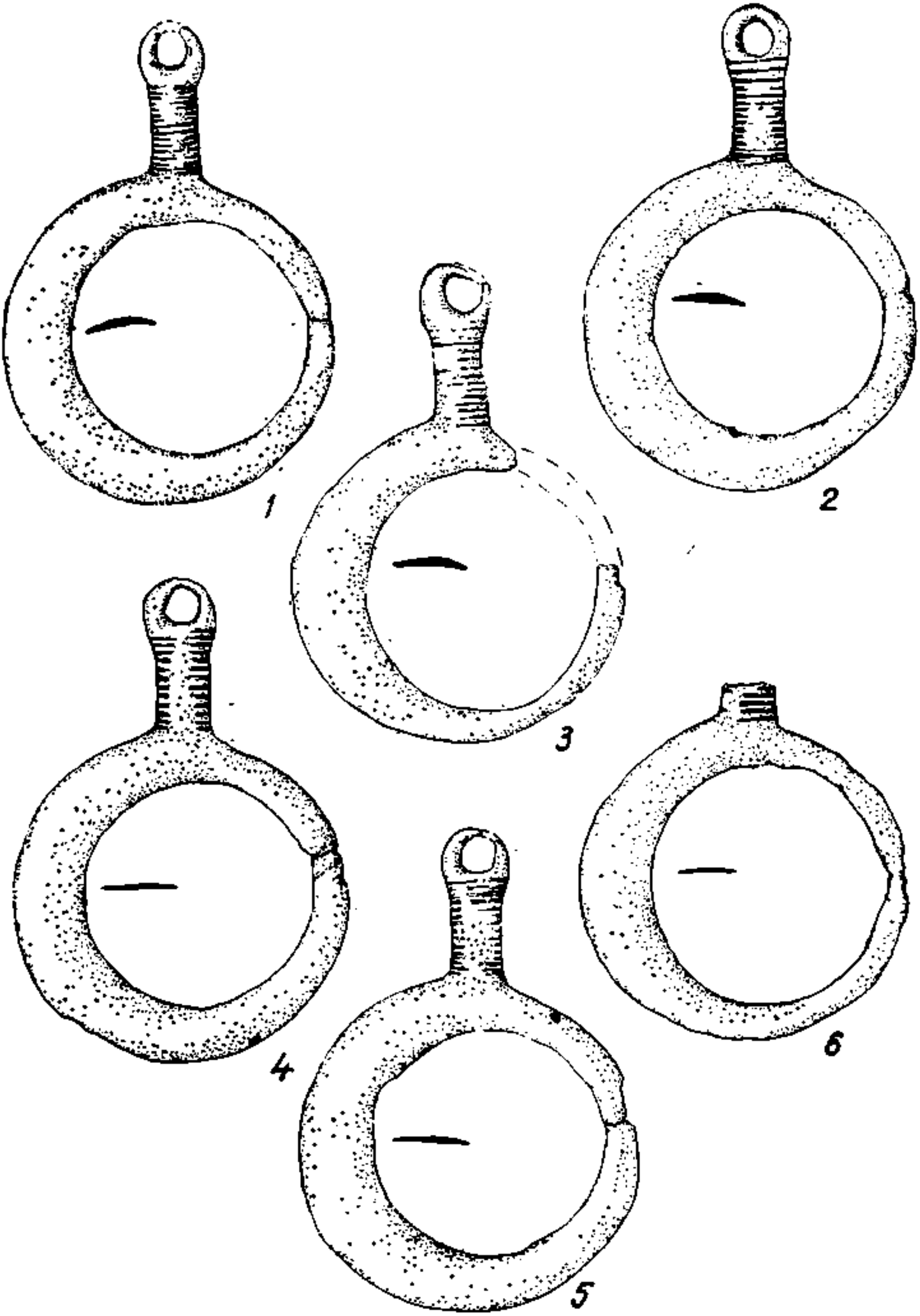
Depozitul cuprinde 46 de piese de bronz ce pot fi împărţite în şase grupe distincte, pe tipuri de piese : 1) pandantive circulare, 2) protome de păsări acvatice cu verigă de prindere, 3) nasturi, 4) un fragment de fibulă, 5) brăţări, şi 6) lanţuri spiralice („saltaleoni"). Cu excepţia protomelor de păsări şi a fibulei, celelalte categorii de piese se prezintă în mai multe serii deosebite prin anumite caracteristici (vezi tabelul cu dimensiunile pieselor).

19 *pandantive* de bronz cu corpul de formă circulară, executate din bară, mai lată de o parte, avînd secţiunea semiovală-alungită. Pandantivele au pe corp un peduncul scurt, cu marginile drepte şi paralele, al cărui cap rotunjit este străbătut de o perforaţie circulară. Toate piesele au fost turnate în tipare monovalve acoperite, spatele lor fiind neted. Prin forma pedunculului pandantivele pot fi încadrate în două serii, notate aici cu I şi II, ambele reprezentînd variante ale aceluiaşi tip.

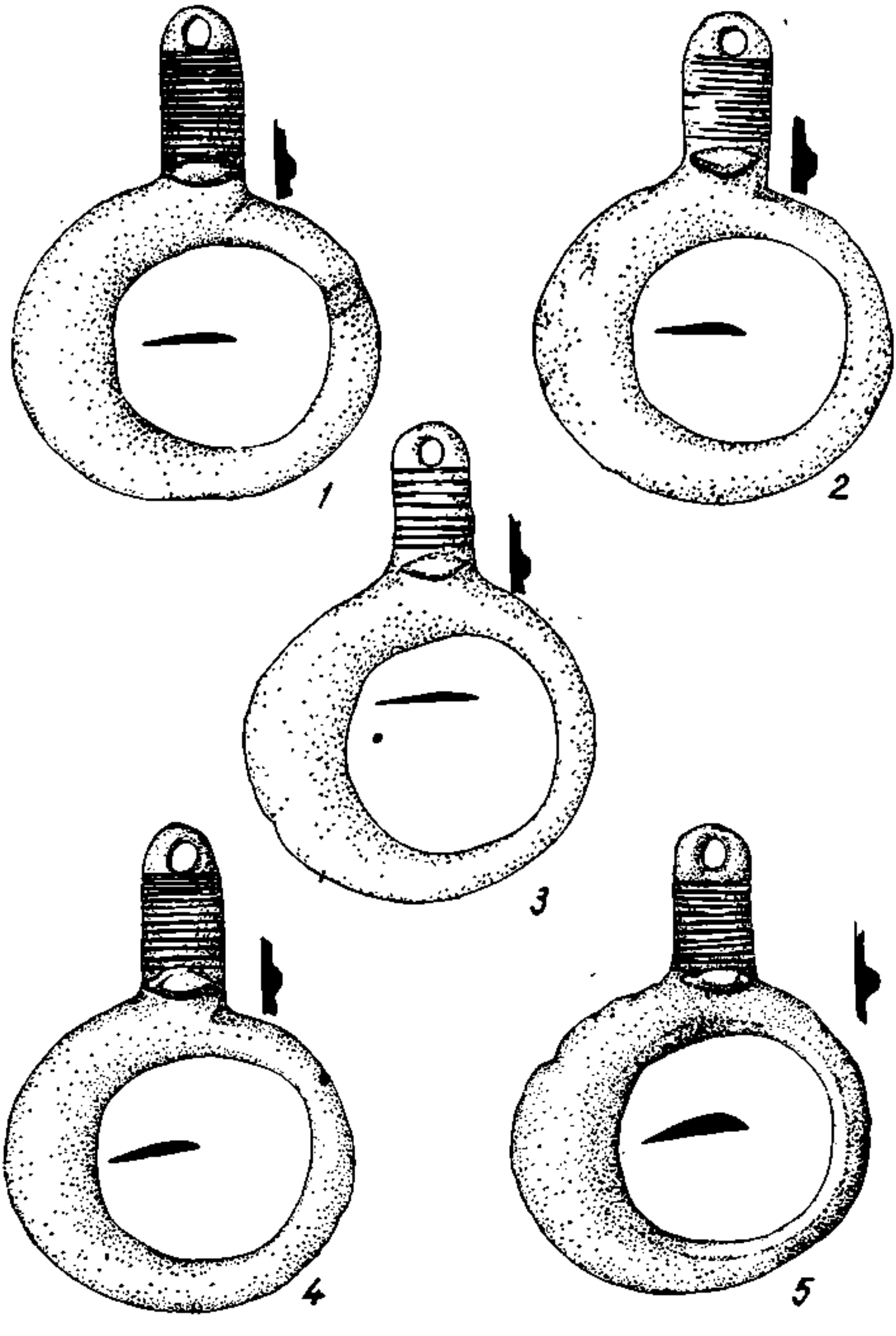
I. 1—6. Şase pandantive circulare, cu peduncul scurt, avînd capul îngroşat şi rotunjit (pl. 1/1—6). Pe peduncul, după turnare, a fost executat un decor incizat constînd din grupe de linii transversale, paralele, trasate destul de neîngrijit. Toate exemplarele au fost turnate într-un singur tipar, diferenţele dintre ele provenind de la gradul, mai mare sau mai mic, de coroziune.

II. 7—18. Douăsprezece pandantive circulare cu peduncul drept, avînd capătul rotunjit (pl. 2/1—5 ; pl. 3/1—6 ; pl. 4/7). Imediat deasupra liniei de întîlnire a pedunculului cu corpul pandantivului se găseşte o proeminenţă ovală, uşor alungită, turnată concomitent cu piesa propriu-zisă. Din punct de vedere al decorului această grupă de pandantive se prezintă în trei variante :

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 537—552

Pl. 1 — Pandantive circulare (1/1).

Pl. 2 — Pandantive circulare (1/1).

a) decor constînd din grupe de linii transversale, paralele (pl. 2/1—5);

b) decor din grupe de linii oblice, întretăiate sub forma literei V (pl. 3/1—5);

c) decor format din grupe de linii oblice, întretăiate sub formă de V întors (pl. 3/6 și pl. 4/7).

Decorul este executat prin incizie, relativ neglijent, după turnare.

19. O variantă a exemplarelor descrise mai sus (II. 7—18) o reprezintă un pandantiv, la care marginile peduncului nu sînt paralele, ci se îngustează spre capătul rotunjit (pl. 4/8). Peduncului este decorat cu grupe de linii incizate după turnare, transversal și paralel.

20—22. Trei *protome* al căror corp redă stilizat o pasăre acvatică (pl. 4/1—3). Protomele au ciocul ușor aplecat în jos, cu capătul rotunjit și lățit; la un singur exemplar este arcuit (pl. 4/2). Ciocul este exagerat alungit comparativ cu capul, relativ mic, avînd pe creștet o „creastă". Corpul este sugerat printr-o bară care are capătul terminat cu o verigă de prindere. Protomele au fost executate prin turnare în tipare bivalve, neregularitățile obținute la turnare fiind îndepărtate cu mare grijă.

23—24. Doi *nasturi* de bronz (pl. 4/4—5) cu corpul discoidal, executați prin turnare, avînd fața exterioară ușor bombată. Pe partea interioară, concavă, este aplicată o gaică de prindere cu orificiul circular.

25. *Fibulă* fragmentară de bronz cu miez de fier (pl. 4/6) de tip Vače. Se mai păstrează doar corpul de bronz al fibulei, care are formă de arc cu „coaste". Secțiunea corpului este rotundă.

26—30. Cinci fragmente de *brățări* de bronz executate din sîrmă îngustă, cu secțiunea planconvexă (pl. 6/1—2), romboidală (pl. 6/3—4) și ovală (pl. 6/5).

31—46. *Lanțuri spiralice* („saltaleoni") (pl. 5/1—16), executate din sîrmă de bronz, lățită, cu secțiunea planconvexă, răsucită în spirale continue. Piesele sînt fragmentare, unele deformate prin apăsare.

★

Din prezentarea materialului rezultă că depozitul de bronzuri de la Ghidici se compune din piese de harnașament și de costum, avînd o compoziție unitară [1]. În vederea încadrării tipologice și cronologice vom prezenta analogiile pe categorii de piese.

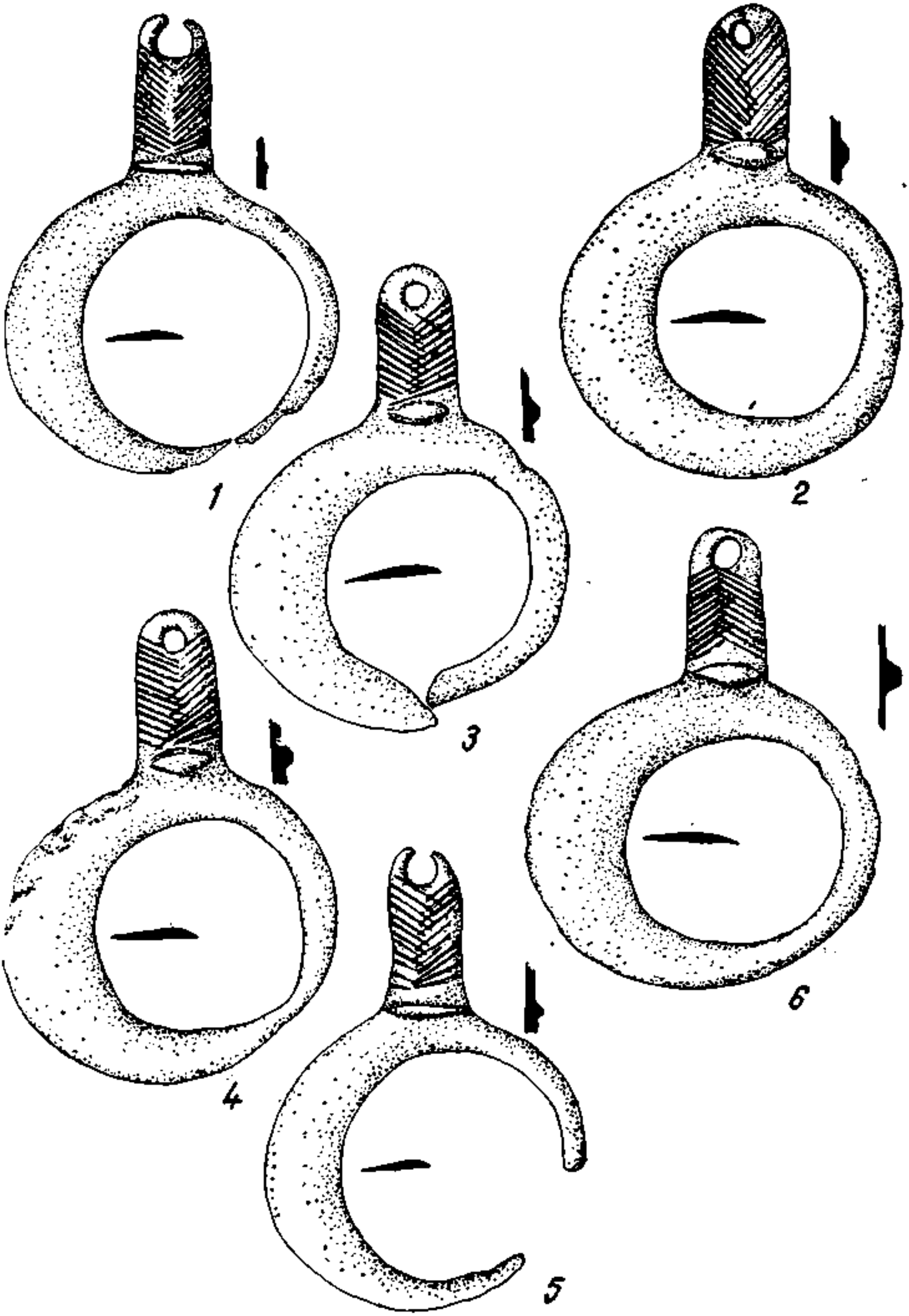
Pandantivele circulare de tipul celor de la Ghidici se pot situa în aceeași serie cu descoperiri similare grupate în zona balcano-dunăreană și a Dunării mijlocii (fig. 1). În România piese aparținînd aceluiași tip au fost descoperite la Desa [2], Basarabi [3] (ambele în jud. Dolj) și la Moi-

---

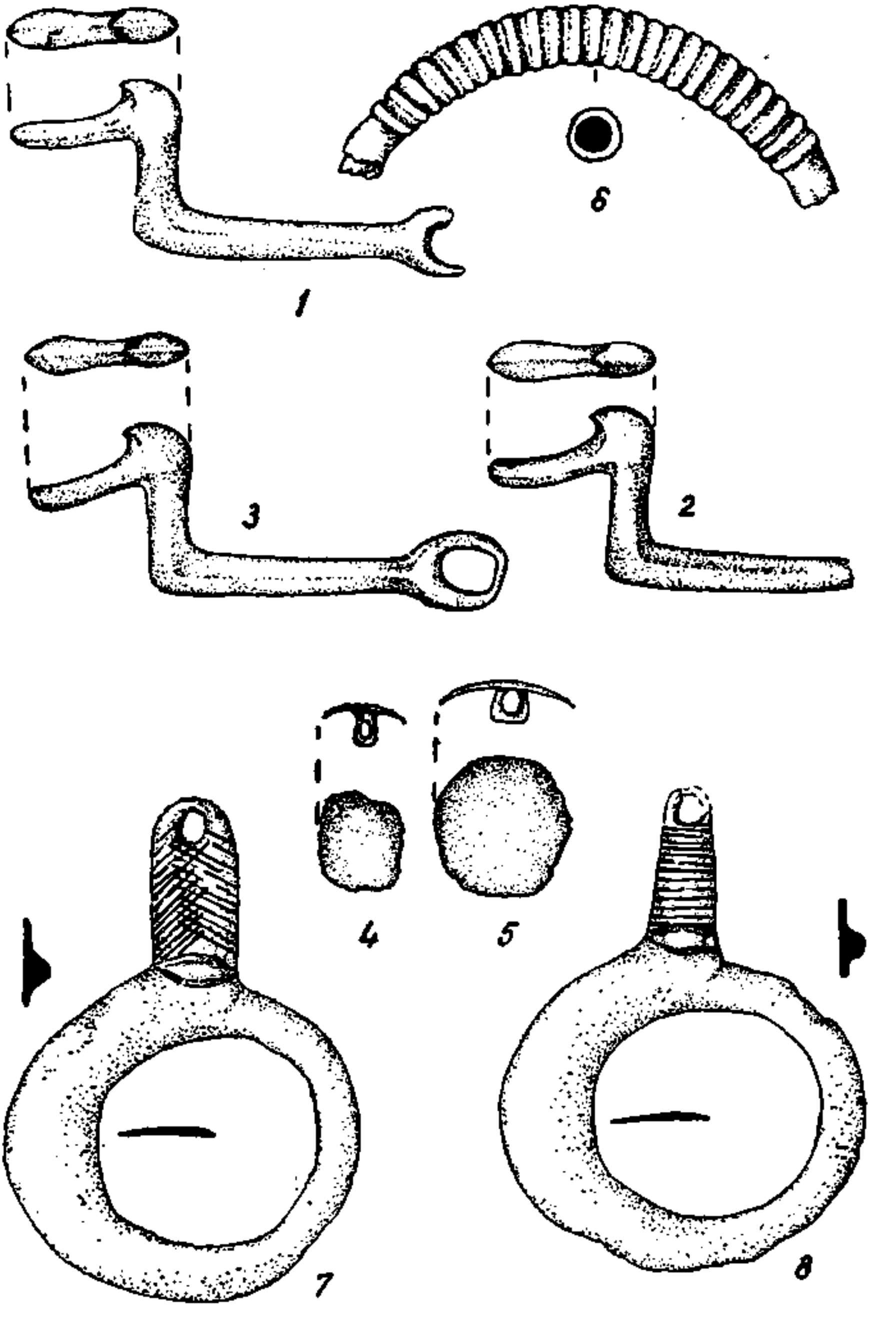
[1] Patina, care ne-ar fi putut da indicații prețioase privind unitatea depozitului, a fost înlăturată după descoperire, în prezent nedispunînd de nici o informație în acest sens.

[2] C. Moisil, BCMI, 4, 1911, p. 84; I. Nestor, WPZ, 21, 1934, p. 124; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 176, fig. 221/4 și 5. Depozitul este compus dintr-o fibulă și șapte pandantive circulare, care se deosebesc de cele de la Ghidici, printr-un mic apendice situat pe corpul pandantivului, pe partea opusă peduncului.

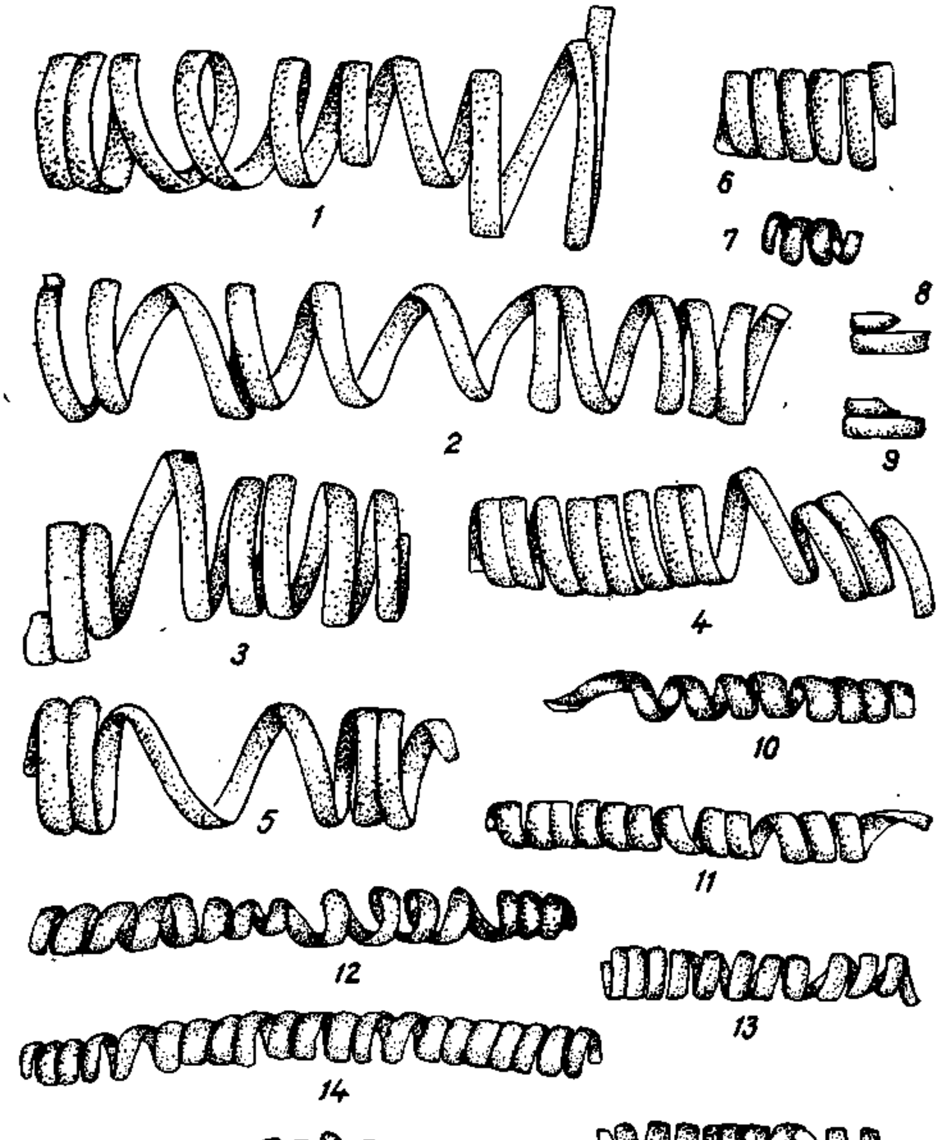
[3] V. Dumitrescu, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 216, fig. 23/7; pandantiv asemănător ca formă cu cele din grupa a II-a de la Ghidici, însă nedecorat. La Balta Verde, în mormîntul 2, movila XVII, este semnalat *un pandantiv cu corpul în formă de cerc și un mîner triunghiular*, care s-ar putea, după descriere, să aparțină tipului în discuție. Vezi în acest sens D. Berciu și E. Comșa, Materiale, 2, 1956, p. 399. Nu este prezent în ilustrațiile lucrării.

Pl. 3 – Pandantive circulare (1/1).

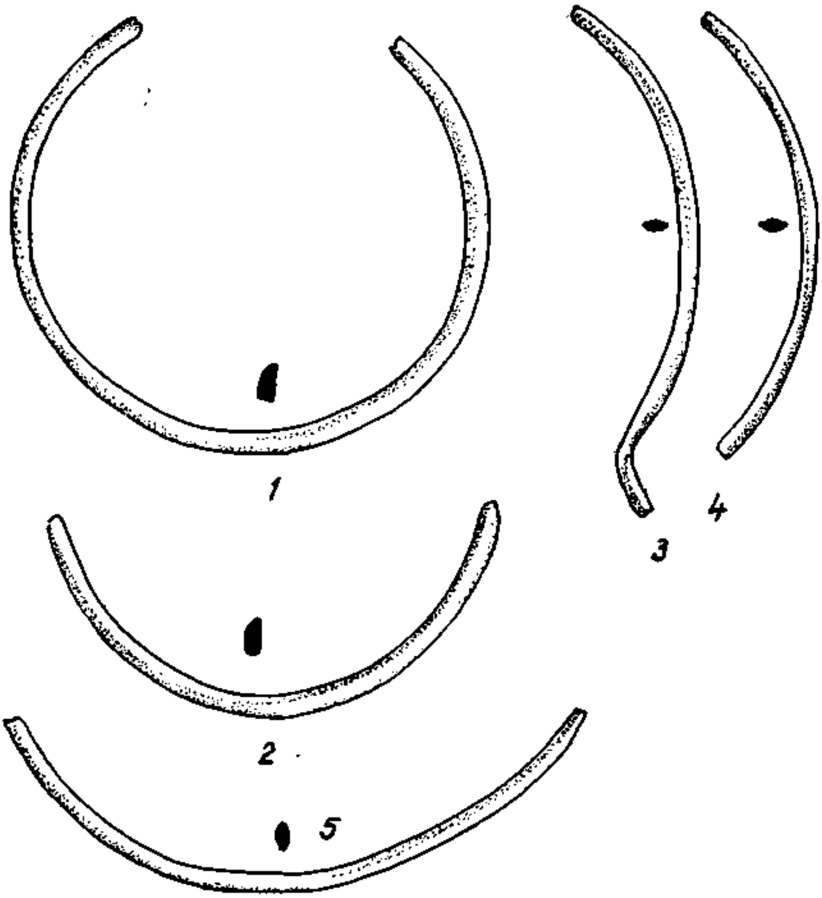

Pl. 4 — Protome de păsări cu verigă de prindere (1—3), nasturi (4—5), arc de fibulă (6) și pandantive circulare (7—8). 1/1.

Pl. 5 — Lanţuri spiralice („saltaleoni"). 1/1.

grad (jud. Sălaj)[4]. Depozite cu numeroase asemenea exemplare au fost descoperite în nordul Bulgariei, la Vidin[5], Arčar[6], Sofronievo[7] și Vlaško Selo[8]. În Iugoslavia este cunoscut un exemplar de tipul celor în discuție

Pl. 6 — Brățări (1/1).

[4] I. Nestor, *op. cit.*, p. 124. După informațiile autorului piesa se afla la muzeul din Cluj; nu ne-a fost accesibilă.

[5] R. Popov, Godišnik Muzej, 1921, p. 161, fig. 150; idem, Izvestiia-Institut, 2, 1923—1924, p. 119, fig. 53 i; idem, *Vodaci za Narodnia Muzeii v Sofia*, 1923, p. 113, fig. 61; R. Vulpe, *L'age du fer dans les régions thraces de la péninsule Balcanique*, Paris, 1929, p. 71, fig. 3/31; Ebert RL, 2, pl. 107 a; I. Nestor, *op. cit.*, p. 124. Cele 42 de piese care formează depozitul descoperit la Vidin sînt întru totul asemănătoare cu exemplarele din grupa I de la Ghidici, decorul însă este executat mai îngrijit.

[6] R. Popov, *op. cit.*, Izvestiia-Institut, p. 121, cu mențiunea nepublicat.

[7] B. Nikolov, Izvestiia-Institut, 28, 1965, p. 169, fig. 7.

[8] R. Popov, *op. cit.*, p. 119; S. Gallus și T. Horváth, DissPann, ser. 2, 9, 1939, p. 40. Pandantivele de la Vlaško Selo, în număr de 40, sînt similare pieselor de la Desa.

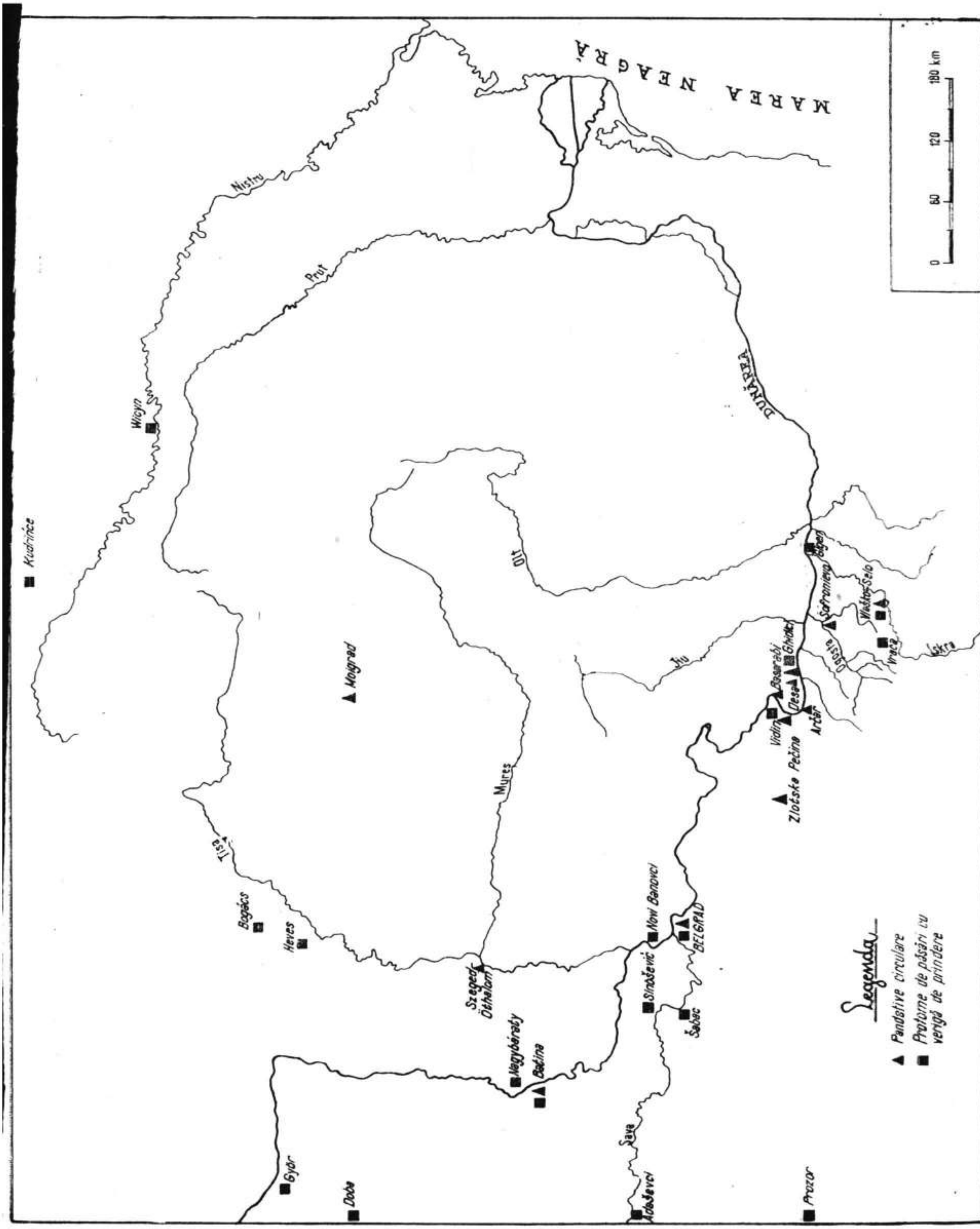

Fig. 1. — Harta răspîndirii pandantivelor circulare (Δ) și a protomelor de păsări cu verigă de prindere (□).

la Zlotska Pečina [9] și altul, care conținea cercuri de bronz și protome de păsări, cu locul de descoperire rămas necunoscut [10]. Din localitatea Batina provine un pandantiv circular cu un peduncul deosebit de cele înfățișate mai sus [11]. În Ungaria trei asemenea pandantive sînt cunoscute din depozitul de la Szeged-Öthalom [12].

Protomele de păsări cu verigă de prindere, descoperite atît în depozite cît și izolat, deseori prinse pe cercuri de bronz [13], sînt întîlnite de o parte și de alta a zonei Porților de Fier, pe cursul văii Dunării (fig. 1). Pentru Bulgaria, analogii cu exemplarele de la Ghidici găsim la Gigen [14], Vlaško Selo [15], Vraca [16], Vidin [17]. În Iugoslavia descoperiri similare sînt cunoscute ca provenind din Belgrad [18], Novi Banovci, Sinošević, Batina, Adaševci [19], Sabac [20], Prozor [21], Gornjevaroška (lîngă Pančevo), Zemun și Gomolava [22]. În Ungaria astfel de protome au fost descoperite pe cursul Dunării și al Tisei, la Nagybaráti, Doba [23], Györ [24], Heves [25], Tomorvár (Bogács) [26]. Tot de pe teritoriul Ungariei mai sînt semnalate și alte exem-

---

[9] N. Tasič, Materjali, 6, Bor, 1969, p. 77, pl. 2/3. Piesă asemănătoare cu exemplarele din grupa I de la Ghidici.

[10] Exemplar cumpărat de la Belgrad. Vezi în acest sens ArchÉrt, 18, 1898, p. 446; S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 39, pl. 56/2. Această piesă ne dă o indicație prețioasă în ceea ce privește rolul funcțional pe care pandantivele circulare trebuie să-l fi jucat. Posibil ca ele să fi purtat cercuri de bronz cu protome de păsări, care erau atîrnate la gîtul calului pentru a produce zgomote în timpul mersului, mai ales că în cîteva cazuri pandantivele circulare s-au descoperit alături de astfel de protome. Totuși nu trebuie să excludem posibilitatea că ar fi putut, și independent, să împodobească harnașamentul cailor.

[11] Olov Janse, *The Museum of Far Eastern Antiquities*, 4, 1932, p. 194, fig. 2o.

[12] S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 37, pl. 48/9—11. Piese similare grupei I de la Ghidici.

[13] Vezi mai sus nota 10.

[14] G. Severeanu, PMMB, 1936, 1—2, p. 17, fig. 4; S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 39. Protome atîrnate de cercuri de bronz.

[15] I. Nestor, *op. cit.*, p. 123. Piesa nu ne-a fost accesibilă.

[16] R. Popov, *op. cit.*, fig. 58 D; un singur exemplar.

[17] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 71, fig. 14; un singur exemplar.

[18] ArchÉrt, 16, 1896, p. 188, fig. 2; I. Nestor, *op. cit.*, p. 123; S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 39, pl. 56/4. Posibil ca exemplarul descris mai sus (vezi nota 10) să provină tot din regiunea Belgradului. În amîndouă cazurile protomele sînt prinse pe cercuri de bronz.

[19] Z. Vinski, Rad Vojvodanskih Muzeja, 4, 1955, Novi Sad, p. 27—42, pl. 1/2, fig. 14, 15, 20. La piesa de la Novi Banovci 6 protome sînt prinse de o fibulă fragmentară, posibil o variantă a tipului Vače; la Sinošević, 12 protome grupate cîte 3, sînt atîrnate de un torques pseudotorsionat; la Batina 3 protome sînt prinse de o verigă de roată cu patru spițe; la Adaševci protomele de păsări sînt atîrnate de inele de bronz.

[20] S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 40, 106, pl. 50/2. Piesă asemănătoare cu cea de la Sinošević.

[21] S. Ljubič, *Popis predmeta iz predhistoričke dobe*, Zagreb, 1876, p. 14, pl. 2/25. Protomele sînt prinse de inele de bronz.

[22] N. Tasič, Balcanica, 2, 1971, p. 47, 49, fig. 22, 26, 28 a. Cîte un singur exemplar la Gomolava și Gornjevaroška; protomele descoperite la Zemun sînt atîrnate de un cerc de bronz.

[23] S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, pl. 62/8 și 65/7, 9. Exemplarele de aici sînt variante tîrzii ale tipului de protomă descris mai sus.

[24] I. Nestor, *op. cit.*, p. 123. Piesa nu ne-a fost accesibilă.

[25] J. Hampel, Bronzkor, 1, p. 12, pl. 66/6c.

[26] Idem, *Compte Rendu*, Budapesta, 1876, pl. 66/6a. Lucrarea nu ne-a fost accesibilă. I. Nestor, *op. cit.*, p. 123; S. Gallus și T. Horváth, *op. cit.*, p. 39.

plare aparţinînd aceluiaşi tip, locul de descoperire nefiind însă cunoscut [27]. Cu excepţia piesei de la Doba, toate celelalte exemplare descoperite în Ungaria sînt prinse de unul sau mai multe cercuri de bronz. În Ucraina, pe cursul superior al Nistrului au fost descoperite protome de păsări prinse pe inele de bronz, la Kudrińce şi Wicyn [28].

Fibule de tip Vače sînt cunoscute în număr relativ mare în regiunea deja amintită. Analogii pentru exemplarul de la Ghidici găsim la Balta Verde [29], Ostrovul Mare [30] (ambele în jud. Mehedinţi), Basarabi, jud. Dolj [31] (România); Vlaško Selo [32] (Bulgaria); Glasinac [33], Novi Banovci [34] (Iugoslavia).

Piese similare cu brăţările de la Ghidici găsim la Balta Verde [35], Basarabi [36], Glasinac [37], etc.

Pentru nasturi şi lanţuri spiralice, numărul depozitelor şi al descoperirilor în care apar piese identice cu cele de la Ghidici fiind foarte mare şi în general neconcludente, amintim doar Balta Verde [38], Basarabi [39], Vlaško Selo [40], Vraca-Beli Izvor [41], Szeged-Öthalom [42].

Prezentarea analogiilor pe grupe de piese ne dă posibilitatea să urmărim nu numai aria de răspîndire, direcţia de circulaţie, dar şi încadrarea cronologică a exemplarelor în discuţie.

Originea dunăreană a pandantivelor circulare ne este indicată de harta răspîndirii pieselor de tipul celor sus-menţionate (fig. 1) [43]. Depozite cu exemplare numeroase, descoperite, în general, pe cursul văii Dunării, în zona dintre Porţile de Fier şi Olt, respectiv Isker, ne permit concluzia localizării originii pandantivelor în acest spaţiu, piesele aflate în zone mai îndepărtate (Moigrad, Szeged-Öthalom, Belgrad) reprezentînd importuri din regiunea amintită. În stadiul actual al cercetării este dificil să identificăm „prototipul'' din care au derivat pandantivele circulare [44].

---

[27] J. Hampel, Bronzkor, 3, p. 121, fig. 25; alte două exemplare la S. Gallus şi T. Horváth, *op. cit.*, p. 39, pl. 46/1 şi p. 38, pl. 47/6; aceste două din urmă piese sînt date şi la M. Rusu, Dacia, N.S., 4, 1960, pl. 1/21 şi 24, avînd indicaţia asupra locului de descoperire „probabil Transilvania" (p. 165), atribuire cu care nu putem fi însă de acord; de asemenea încadrarea protomelor de tip Ghidici, prinse pe inele de bronz, în grupa pieselor de tip Zagon — Alba Iulia — Sîngiorgiu de Pădure (p. 165, 169, 172—173, pl. I, D) se dovedeşte riscantă, atît din punct de vedere tipologic, cît şi cronologic.

[28] T. Sulimirski, *Kultura Wysocka*, Cracovia, 1931, p. 202, pl. 29/3; idem, WPZ, 25, 1938, p. 144, pl. 2/5; K. Zurowski, Przegląd, Archeologiczny, 8, 1949, p. 166—167, 173, 190, pl. 41, 42.

[29] D. Berciu şi E. Comşa, *op. cit.*, fig. 65/1—6; 81/1—2; 84/1—5 etc.

[30] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 181/9.

[31] V. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 21/5—6; 22/6—11.

[32] R. Popov, *op. cit.*, p. 119, fig. 53 E.

[33] C. Truhelka, WMBH, 1, 1893, fig. 60/3; 64 etc.

[34] Z. Vinski, *op. cit.*, p. 36, fig. 20.

[35] D. Berciu şi E. Comşa, *op. cit.*, p. 397, fig. 68, 87/1—3 etc.

[36] V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 209, fig. 18/1, 3—4, 8 şi 20/1—8.

[37] B. Čović, Glasnik, N. S., 14, 1959, pl. 12/4—5.

[38] D. Berciu şi E. Comşa, *op. cit.*, p. 398, fig. 89/3—4.

[39] V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 216, fig. 23/1, 4.

[40] R. Popov, *op. cit.*, fig. 53 B.

[41] B. Nikolov, *op. cit.*, p. 164, fig. 1.

[42] S. Gallus şi T. Horváth, *op. cit.*, p. 37, pl. 48/4—5 şi 7—8.

[43] În privinţa originii dunărene, vezi şi I. Nestor, *op. cit.*, p. 124; cf. şi A. Vulpe, Mem Antiq, 2, 1970 (sub tipar).

[44] După opinia unor cercetători „acest tip derivă din pandantivele circulare din epoca bronzului danubian"; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 71.

Protomele de păsări cu verigă de prindere își au originea în zona Dunării iugoslave, aici fiind grupate cele mai numeroase descoperiri (vezi fig. 1). Exemplarele aflate pe cursul mijlociu al Dunării, al Tisei și pe cursul superior al Nistrului, sînt singulare, putînd fi și ele explicate ca importuri. În regiunea iugoslavă a văii Dunării trebuie deci să localizăm originea tipului de protomă de pasăre cu verigă de prindere, semnificația și rolul acestor reprezentări derivînd din plastica locală de la sfîrșitul epocii bronzului. În acest sens trebuie menționate binecunoscutele figurine descoperite în Banatul iugoslav, așezate pe care cu trei roți, trase de păsări, capetele statuetelor fiind relativ apropiate de cele ale unor păsări, așa numitul model „en bec d'oiseau" [45].

Din punct de vedere tipologic este de remarcat un fapt semnificativ. Deși protomele de păsări cu verigă de prindere au aproape peste tot același rol funcțional și ca atare forma este generală, tratarea lor — este vorba de forma capului în special, corpul nedeosebindu-se — este diferită, pe grupe de piese. Astfel un prim grup de protome (Vidin, Vrača, Ghidici) au extrem de bine reliefat și realist redat capul, cu „creastă", care pornește de la baza ciocului, ori de mai sus, continuîndu-se spre gît. Celui de-al doilea grup, cel mai numeros dealtfel, cu o tratare tot realistă, îi lipsește „creasta", capul fiind rotund, mult asemănător poate, cu modelul natural. În fine, alte protome de păsări sînt redate extrem de stilizat, fără a se încerca măcar păstrarea unei asemănări oarecare. Admițînd aceste trei variante ale tipului respectiv, s-ar putea afirma că, tipologic, ultima variantă este mai recentă. Totuși, cum vom vedea mai jos, nu se poate face o diferențiere cronologică între diversele variante de protome. Deocamdată pare probabil că protomele de păsări cu verigă de prindere avînd capul extrem de stilizat au la bază varianta cu capul redat realist. Exemplarele din primul grup se apropie, uneori pînă la similitudine, cu capetele de cai de pe călușele de frîu, așa-numitele „Pferdchenknebeln", de pe zăbalele descoperite în număr relativ mare în Italia [46], sau tot cu unele capete de cai găsite la Hallstatt [47].

---

[45] F. Milleker, Starinar, ser. 3, 5, 1928—1930, p. 20, pl. 8; J. Petrović, Starinar, ser. 3, 5, 1928—1930, p. 21—28, pl. 9—11.

[46] Friedrich-Wilhelm von Hase, *Die Trensen der Früheisenzeit in Italien* (PBF, 16. 1), München, 1969, fig. 1/8, pl. A/15, pl. 1/1a, 2, 3a, 4a, 9a, 10a, pl. 2/17 a etc. În depozitul de la Gigen, se găsește și o zăbală de bronz, avînd partea inferioară a psaliilor terminată cu cîte două protome de păsări, redate extrem de stilizat. G. Severeanu, *op. cit.*, p. 14—15, fig. 1.

[47] K. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, Firenze, 1959, 2, pl. 105/5. Evidenta asemănare între capetele de cai și de păsări (care ne-a fost sugerată împreună cu alte indicații de A. Vulpe) în plastica animalieră a epocii, ne îndreptățește să considerăm calul și pasărea ca două simboluri apropiate cu un pronunțat caracter magico-religios. posibilitatea existenței unei atari asemănări cal-pasăre reieșind din însăși credința în zeii solari și simbolurile ce le erau consacrate: roată, car sau barcă solară, pasăre etc. Pentru această apropiere cal-pasăre pledează reprezentările de cai și de păsări, uneori chiar alăturate, bărcile solare cu protome fie de cal, fie de pasăre, destinate aceluiași scop (B. Hänsel, Germania, 47, 1969, p. 62—86), carele de bronz trase de păsări, care astfel preluau atributiile cailor, caii de pe piesele de harnașament italice cu cap de pasăre (vezi mai sus nota 46), sau chiar figuri care combinau calități ale ambelor (K. Kromer, *op. cit.*, pl. 167/3 și pl. 251). Un argument important și edificator în acest sens îl constituie un pasaj din istoriile lui Herodot (IV, 132), în care Darius interpretează darurile-simbol primite de la sciți: „El și-a închipuit aceasta, deoarece șoarecele se naște în pămînt ..., broasca în apă, iar *păsărea seamănă foarte mult cu un cal*". (Traducere Vl. Iliescu, *Izvoare privind istoria României*, p. 59). Parcurgerea textului nu lasă nici o îndoială în privința unei evidente apropieri

Datarea pieselor depozitului de la Ghidici o vom prezenta pe baza analogiilor cu regiunile învecinate. Astfel, pandantivele circulare sînt datate, pentru depozitele din Bulgaria, în hallstattul mijlociu [48]. Protomele de păsări de tipul celor cu verigă de prindere de la Adaševci, Novi Banovci, Sinošević etc., aparţin aceleiaşi perioade (respectiv Ha B final — Ha C) [49], de asemenea cele de la Gigen [50]. Exemplarele descoperite la Kudrińce şi Wicyn au aceeaşi datare cu piesele similare din regiunea văii Dunării [51]. Fibulele cu „coaste" de tip Vače sînt datate în Iugoslavia în faza Glasinac IV b[52], deci tot în această perioadă. Necropola de la Basarabi, unde a fost descoperit un pandantiv circular, fibule şi brăţări de tipul celor de la Ghidici, este datată în HaC [53]; necropola de la Balta Verde a fost datată de D. Berciu în Hallstatt III b[54], deci în hallstattul mijlociu şi începutul perioadei următoare.

Din aceste date rezultă că depozitul de bronzuri prezentat în lucrarea de faţă este caracteristic perioadei mijlocii a hallstattului carpato-dunărean.

Depozitul de bronzuri de la Ghidici, ca şi depozitele sau descoperirile similare din zona dunăreană, cuprinde în cea mai mare parte piese de harnaşament. Această preferinţă nu face decît să oglindească o preocupare şi ocupaţie principală a grupurilor omeneşti din regiunea amintită în etapa hallstattiană mijlocie.

În această perioadă se cristalizează aspectul cultural Basarabi, care a cuprins întregul teritoriu al României, fiind semnalat şi în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, pînă la Nistru superior [55]. Elemente ale culturii materiale Basarabi sînt semnalate deci şi în regiunile unde au circulat piese de harnaşament de tipul celor de la Ghidici. Acest lucru, la care se mai poate adăuga şi faptul că din punct de vedere geografic localitatea unde s-a descoperit depozitul în discuţie se află în apropierea unui punct important al culturii amintite — necropola de la Basarabi de lîngă Calafat — ne îndreptăţeşte să atribuim unor grupe sudice ale culturii Basarabi folosirea şi răspîndirea unor piese de harnaşament de tipul celor de la Ghidici. Această atribuire poate fi extinsă şi asupra unui grup cultural,

---

între cal şi pasăre; cel mult se ridică întrebarea dacă Herodot s-a referit în privinţa asemănării doar la o calitate fizică — iuţeala — sau a avut în vedere şi alt sens, lucru destul de greu de lămurit astăzi. Argumentele sus-menţionate, credem, pot constitui un punct de plecare în ipoteza existenţei în concepţia religioasă a societăţilor omeneşti din regiunea dunăreană, în etapa hallstattiană mijlocie (vezi mai jos datarea depozitului de la Ghidici) a unei divinităţi solare, care nu dispunea de o imagine de cult antropomorfă, reprezentată în principal prin simbolurile păsărilor şi ale cailor. Nu este exclus ca această divinitate să fie expresia unui sincretism religios, realizat într-o perioadă relativ lungă de timp, între o zeitate solară din epoca bronzului dunărean final şi a Hallstattului incipient, care avea ca simboluri roata, discul, pasărea etc., şi alta, mai nouă, avînd o origine răsăriteană, întruchipată în reprezentările de cai.

[48] R. Popov, *op. cit.*, p. 121; S. Gallus şi T. Horváth, *op. cit.*, p. 40.

[49] Z. Vinski, *op. cit.*, p. 42; N. Tasič, *op. cit.*, p. 44—47, 51.

[50] G. Severeanu, *op. cit.*, p. 17—18; S. Gallus şi T. Horváth, *op. cit.*, p.40.

[51] T. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 144.

[52] A. Benac şi B. Čović, Glasnik, N. S., 14, 1959, p. 53—85; A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 69.

[53] V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 259—260; A. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 117—124; idem, MemAntiq, 2, 1970 (1972), p. 120

[54] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 245; A. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970 (1972), p. 118 şi urm.

[55] A. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 132, fig. 11.

Tabel cu dimensiunile pieselor din depozitul de la Ghidici

Nr. *	Piesa	Figura	Lungime	Grosime	Diametru	Înălţime	Greutate
	PANDANTIVE CIRCULARE						
	I. ***Cu mîner drept şi capul peduncului îngroşat***						
1	arcul fisurat ; o porţiune din capul peduncului este ruptă	pl. 1/1	0,062 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	—	4,40 g
2	marginea uşor deteriorată	pl. 1/2	0,063 m	0,001 m	0,042 × 0,030 m	—	5,45 g
3	o porţiune din corpul şi din capul peduncului ruptă	pl. 1/3	0,063 m	0,001 m	0,042 × 0,030 m	—	4,30 g
4	marginile deteriorate	pl. 1/4	0,063 m	0,001 m	0,043 × 0,030 m	—	5,50 g
5	o latură a corpului fisurată ; marginile deteriorate o porţiune din capul peduncului lipsă	pl. 1/5	0,063 m	0,001 m	0,044 × 0,031 m	—	6 g
6	pedunculul rupt ; marginile deteriorate	pl. 1/6	0,046 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	—	3,50 g
	II. ***Cu mîner drept***						
7	marginea uşor deteriorată	pl. 2/1	0,064 m	0,001 m	0,047 × 0,029 m	—	11,70 g
8	piesă intactă	pl. 2/2	0,064 m	0,001 m	0,047 × 0,029 m	—	10,90 g
9	piesă intactă	pl. 2/3	0,062 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	—	10,10 g
10	piesă intactă	pl. 2/4	0,064 m	0,001 m	0,045 × 0,029 m	—	10,50 g
11	marginea exterioară uşor deteriorată	pl. 2/5	0,061 m	0,002 m	0,047 × 0,029 m	—	10,60 g
12	o parte din corp şi din capul peduncului lipsă	pl. 3/1	0,062 m	0,001 m	0,044 × 0,032 m	—	5,10 g
13	piesă intactă	pl. 3/2	0,063 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	—	12,20 g
14	partea inferioară a corpului ruptă şi deformată	pl. 3/3	0,062 m	0,002 m	0,04 × 0,029 m	—	9,20 g
15	marginile interioare şi exterioare uşor deteriorate	pl. 3/4	0,062 m	0,002 m	0,044 × 0,029 m	—	8,90 g
16	o porţiune din corp şi din capul peduncului lipsă	pl. 3/5	0,062 m	0,001 m	0,044 × 0,031 m	—	4,80 g
17	marginea exterioară uşor deteriorată	pl. 3/6	0,062 m	0,001 m	0,047 × 0,030 m	—	9,80 g
18	marginea exterioară uşor deteriorată	pl. 4/7	0,065 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	—	10,20 g
	III. ***Cu mîner de formă uşor trapezoidală***						
19	marginea interioară şi exterioară deteriorată ; o porţiune din capul peduncului lipsă ;	pl. 4/8	0,062 m	0,001 m	0,046 × 0,030 m	—	8 g

	PROTOME DE PĂSĂRI ACVATICE						
20	o porțiune din veriga de prindere ruptă	pl. 4/1	0,061 m		—	0,022 m	6,50 g
21	lipsește o porțiune din corp și din veriga de prindere	pl. 4/2	0,049 m		—	0,023 m	7,20 g
22	piesă intactă	pl. 4/3	0,063 m	—	—	0,023 m	8,50 g
	NASTURI						
23	marginea deteriorată	pl. 4/4	—	—	0,013 m	0,005 m	0,60 g
24	marginea deteriorată	pl. 4/5	—	—	0,017 m	0,005 m	1,15 g
	FIBULĂ			—			
25	piesă fragmentară, se păstrează doar corpul	pl. 4/6	0,065 m (pecoardă)	—	0,007 m	—	20,70 g
	BRĂȚĂRI			—		—	
	capetele rupte	pl. 6/1	—	0,004 m	0,062 × 0,058 m	—	9,70 g
26	piesă fragmentară	pl. 6/2	0,059 m (pecoardă)	0,002 m	—	—	5,30 g
27							
28	piesă fragmentară	pl. 6/4	0,059 m (pecoardă)	0,002 m	—	—	2 g
29							
30	piesă fragmentară	pl. 6/3	0,062 m (pecoardă)	0,002 m	—	—	2,70 g
	piesă fragmentară	pl. 6/5	0,075 m	0,002 m	—		4,60 g
	SALTALEONI**						
31–46	piese fragmentare și deformate prin apăsare	pl. 5/1–6	0,055 m	0,001 m	0,016 m	—	10,32 g
		pl. 5/7–16	0,050 m	0,001 m	0,006 m	—	3,02 g

* Numărul indicat la fiecare piesă din tabel corespunde cu cel din text

** Sînt indicate dimensiunile medii.

de curînd denumit Bosut, strîns înrudit cu cultura Basarabi, care se dezvoltă în zona estuarului Savei la Dunăre şi în regiunile învecinate, complexul Basarabi şi grupa Bosut jucînd un rol important ca mediator în transferul unor influenţe culturale de la est spre vest [56].

LE DÉPÔT DE BRONZES DE GHIDICI

RÉSUMÉ

L'article présente un dépôt de bronzes, qui se trouve maintenant dans le patrimoine du Musée d'histoire de la R. S. de Roumanie, découvert par hasard a Ghidici (dép. de Dolj).

Le dépôt contient 46 pièces en bronze, qui peuvent être divisées en 6 groupes distincts d'après le type des pièces :

1. 19 pendentifs circulaires, encadrés en deux séries, variantes du même type.
2. 3 protomes d'oiseaux avec un anneau d'accrochage
3. 2 boutons avec la face extérieure légèrement bombée
4. Une fibule fragmentaire en bronze avec le noyau en fer, du type Vace
5. 5 fragments de bracelets.
6. 16 chaînes spiralés (« saltaleoni »).

Les pièces du dépôt de Ghidici peuvent être situées dans la même série que celles des découvertes similaires groupées dans la zone balkano-danubienne et dans la région Yougoslave de la valée du Danube, ici pouvant être localisée de même l'origine des pendentifs circulaires et les protomes d'oiseaux avec anneau d'accrochage. D'après les analogies, on a pu déterminer l'encadrement chronologique du dépôt, caractéristique pour la période moyenne du Hallstatt carpato-danubien.

Le dépôt peut être attribué à certains groupes sudiques de la civilisation Basarabi.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La carte de la distribution des pendentifs circulaires (Δ) et des protomes d'oiseaux avec anneau d'accrochage (□).

Pl. 1. — Pendentifs circulaires. 1/1.

Pl. 2. — Pendentifs circulaires. 1/1.

Pl. 3 — Pendentifs circulaires. 1/1.

Pl. 4 — Protomes d'oiseaux avec anneau d'accrochage (1—3), boutons (4—5), arc de fibule (6) et pendentifs circulaires (7—8). 1/1.

Pl. 5 — Chaînes spiraliés (« saltaleoni »). 1/1.

Pl. 6. — Bracelets. 1/1.

---

[56] N. Tasič, *op. cit.*, p. 28—29, 40, 44.

CIMITIRUL CELTIC DE LA TĂRIAN

DE

N. CHIDIOŞAN şi D. IGNAT

În primăvara anului 1967 inginerul agronom Albuţiu Petru de la C.A.P. Tărian, comuna Girişul de Criş, judeţul Bihor, a anunţat Muzeul din Oradea că pe terenurile cooperativei, cu ocazia exploatării nisipului, s-au descoperit oseminte umane şi mai multe materiale arheologice. Un mic castron şi o brăţară de bronz au fost predate muzeului. În cursul lunii aprilie muzeul a întreprins săpături de salvare la punctul denumit „Dîmbul lui Ciordaş".

Satul Tărian este aşezat pe versantul stîng al Crişului Repede, la 14 km vest de Oradea. Locul descoperirilor (Dîmbul lui Ciordaş) se află la circa 3 km la nord de sat şi este o acumulare de nisip de natură aluvionară peste care s-a format o dună. Ea este amplasată pe terasa joasă a versantului drept al Crişului Repede şi a fost modelată ulterior sub influenţa factorilor eolieni. Colina de nisip, de formă ovoidală, avînd diametrul maxim de 80 m este orientată nord-est, sud-vest. Înălţimea maximă a colinei se află în spre centrul acesteia, pantele ei coborînd aproape uniform în toate direcţiile. Exploatările de nisip au distrus în mare parte tocmai zona de centru a colinei, dar ele nu au cruţat nici celelalte porţiuni. În profil, movila prezintă la adîncimea de 0—0,10 m un strat de humus, între 0,10—1 m un strat de nisip galben închis străbătut de benzi roşcate, iar între 1—1,50 m un strat de nisip de culoare galbenă deschisă.

Gropile mormintelor sînt foarte greu sesizabile, rareori perforînd ultimul nivel.

În mai toate profilele secţiunilor trasate s-au descoperit mai multe gropi cu contururi şi adîncimi diferite dar care nu prezentau nici un fel de inventar sau alte resturi materiale.

Fiind punctul cel mai proeminent din microzona geografică amintită, colina de la Tărian a fost adesea utilizată de populaţii diverse (celţi, sarmaţi, avari, maghiari etc.) [1] care au folosit acest loc pentru cimitirele

[1] Din relatările cooperatorilor a reieşit că au fost distruse circa 20 morminte cu diferite orientări. În urma săpăturilor au fost descoperite 12 morminte celtice (M.2, 10, 12, 16, 18, 23, 25—26, 33—35 şi 41), 3 morminte sarmatice (M. 1, 5, 19), 12 morminte maghiare (M. 3, 8—9, 13—15, 29, 36—40), şi 14 morminte răvăşite sau neidentificabile sub raport cronologic sau etnic.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 553—579

lor. Dispoziţia mormintelor din diferitele epoci prezintă o relativă concentrare în spre culmea colinei şi înspre latura ei de nord-est. Spre margine, acolo unde stratul de nisip se micşorează considerabil, nu s-au descoperit morminte. Demn de remarcat este faptul că în această aglomerare de morminte numai într-un singur caz s-a constatat o suprapunere de gropi funerare.

Mormintele celtice în număr de 12, aparţinînd ambelor rituri funerare (7 de înhumaţie şi 5 de incineraţie în groapă), prezintă sub aspectul dis-

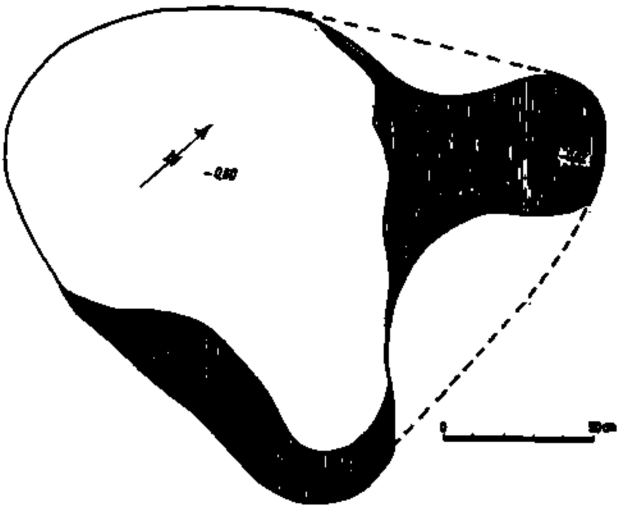

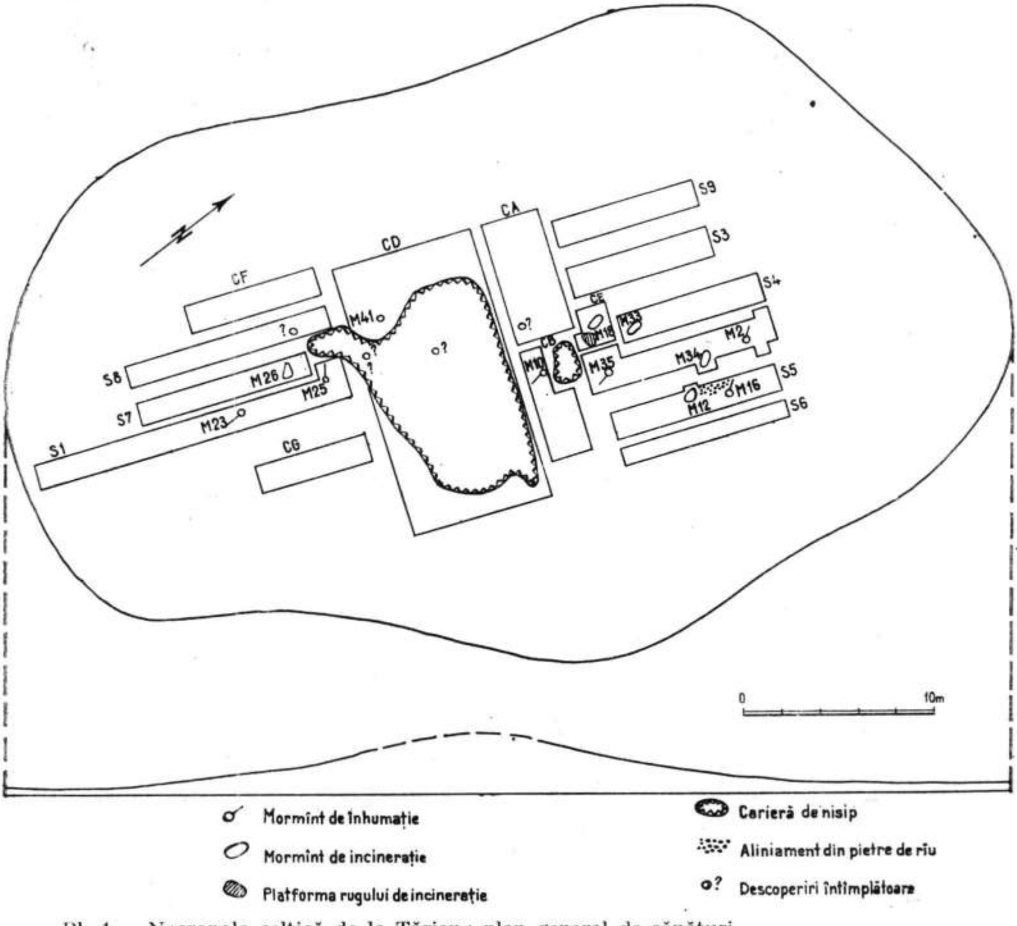
Fig. 1 — Necropola celtică de la Tărian; platforma de incineraţie.

tribuirii lor aceeaşi configuraţie cu restul mormintelor (pl. 1). Între două morminte celtice de rituri diferite (M. 12 şi M. 16), depărtate unul de celălalt la 4 m, au fost dispuse relativ ordonat şi aliniat, pietre de rîu.

La 2—3 m sud, sud-est de M. 18, la —0,60 m adîncime, s-a descoperit o platformă de incineraţie, deteriorată pe o mică porţiune prin exploatarea de nisip. Platforma avea o formă aproximativ triunghiulară, cu unghiurile rotunjite, avînd lăţimea la bază de 1,65 m şi înălţimea de 1,75 m (fig. 1). Partea superioară a platformei, aproape netedă, nu a fost pomostită, dar avea totuşi o crustă tare, arsă. Grosimea platformei în zona ei centrală a fost de 6 cm, ca urmare a unei arderi intense. În zona de margine grosimea ei nu depăşeşte 4 cm. În profil, platforma plană prezenta în porţiunea superioară o culoare roşie închisă, care descreştea ca intensitate pe verticală în jos, pînă la galben-cărămiziu. Spre marginile ei s-a descoperit o cantitate relativ mare de cenuşă şi oase calcinate.

DESCRIEREA MORMINTELOR [2]

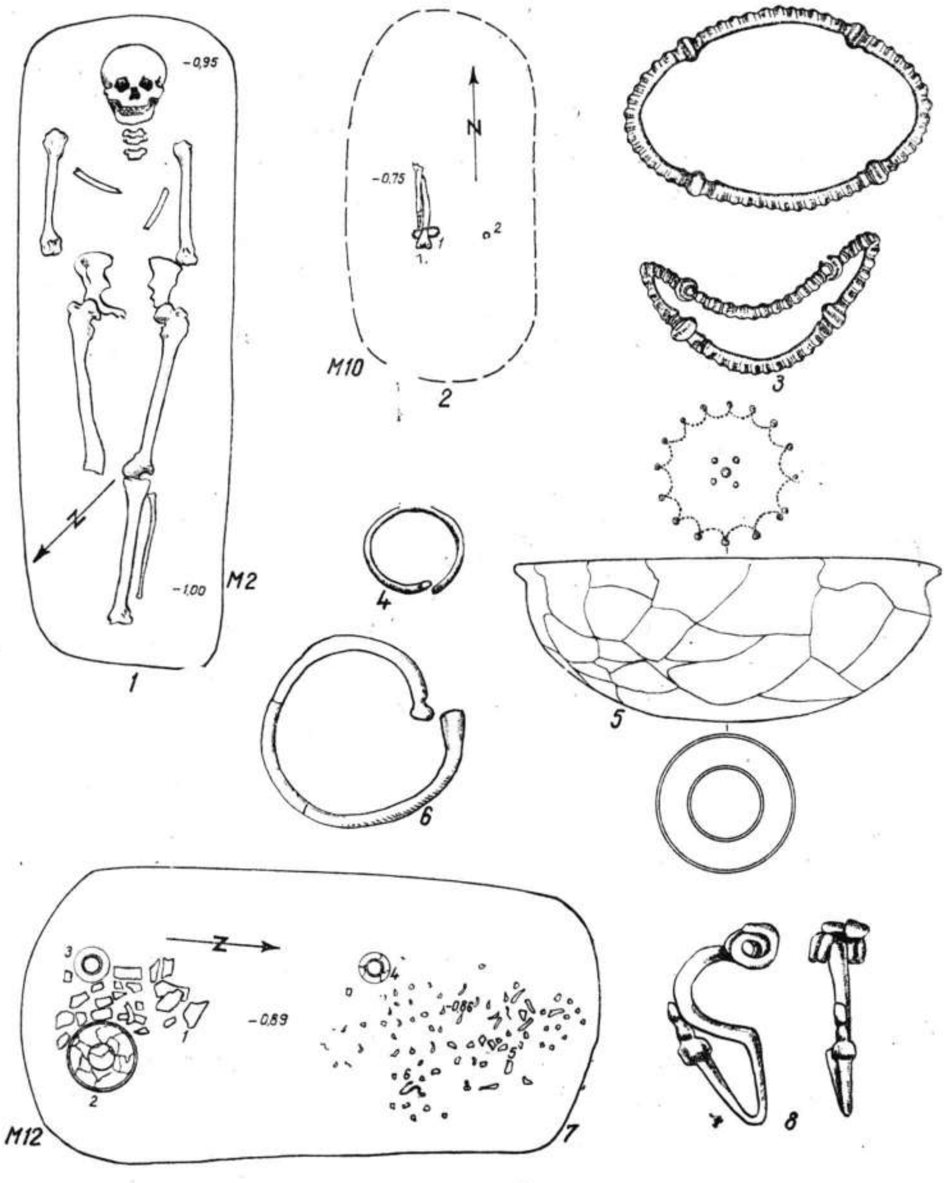
Mormîntul nr. 2 de înhumație. Groapa funerară avea formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite; se adîncea la —1 m și era orientată sud-est—nord-vest (dimensiuni: 1,75/0,55 m). Scheletul era întins pe spate cu mîna stîngă ușor îndoită din cot. Tibia și peroneul drept lipseau. Nu avea inventar funerar [3] (pl. 2/1).

Pl. 1 — Necropola celtică de la Tărian; plan general de săpături.

[2] Numerotarea mormintelor s-a făcut respectînd ordinea în care au fost descoperite. Nepublicînd în prezentul articol celelalte morminte intercalate între cele celtice, acestea din urmă vor purta numărul dat în teren (deci 2, 10, 12 etc.). Pentru o mai ușoară identificare, în fața descrierii pieselor de inventar s-au fixat cifre arabe care corespund cu numerele trecute în desenul mormîntului.

[3] Am atribuit și acest mormînt epocii La Tène deoarece majoritatea mormintelor celtice de înhumație aveau această orientare. Nici un mormînt aparținînd unor epoci mai noi nu era orientat în direcția amintită.

Pl. 2 — Tărian, inventarul mormintelor celtice: *1*, M. 2; *2—4*, M. 10; *5—8*, M. 12.

Mormîntul nr. 10 de înhumație. Forma gropii nu a putut fi precizată deoarece mormîntul a fost distrus în mare parte cu ocazia exploatării nisipului. Adîncimea gropii 0,75 m. În partea dreaptă a gropii s-au găsit două oase măcinate din brațul unui schelet, petrecute într-o brățară de bronz. Poziția oaselor și a brățării arată că mormîntul a fost de înhumație, avînd orientarea aproximativă nord-sud (pl. 2/2).

1. Brăţară de bronz cu 4 nodozităţi discoidale şi „Steckverschluss" şi îndoită în formă de şea. Diametrul 6,3 cm (pl. 2/3).

2. În partea opusă a gropii s-a descoperit un inel din sîrmă de bronz cu capetele uşor suprapuse, unul dintre ele prezentînd în exterior două incizii paralele. Diametru 2,6 cm (pl. 2/4).

Mormîntul nr. 12 de incinerație în groapă. Groapa funerară avea formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite; se adîncea la 0,89 m şi era orientată nord-sud (dimensiuni 1,50/0,75 m). La extremitatea sudică s-au găsit la un loc 3 vase întregi şi fragmentele unui vas mai mare. Oasele calcinate împreună cu restul inventarului au fost depuse în partea nordică a gropii (pl. 2/7).

1. Vas mare bitronconic cu pereţii groşi, lucrat cu mîna, de culoare cenuşie-închisă, avînd diametrul pîntecului mai jos de jumătatea înălţimii iar gîtul răsfrînt şi buza dreaptă. Înălţimea 35,5 cm (pl. 3/1).

2. Strachină adîncă, lucrată la roată, de culoare cenuşie-închisă cu nuanţă roşcată. Are fundul plat, ornamentat cu două cercuri concentrice adîncite, pîntecele bombat, buza rotunjită şi răsfrîntă în afară. În interior, pe fundul străchinii, un ornament stelar cu 13 colţuri format din tangenţa unor arcuri de cerc. În centrul acestui motiv şi în vîrful colţurilor cîte un cerc. Întregul ornament a fost executat prin ştampilare. Înălţimea 11,5 cm, diametrul 30,6 cm (pl. 2/5, 3/2).

3. Vas—„carafă", lucrat la roată, de culoare cenuşie-închisă, avînd pîntecul arcuit, gîtul şi buza rupte. Pe fund un umbo pronunţat. Înălţimea 11,4 cm (pl. 3/4).

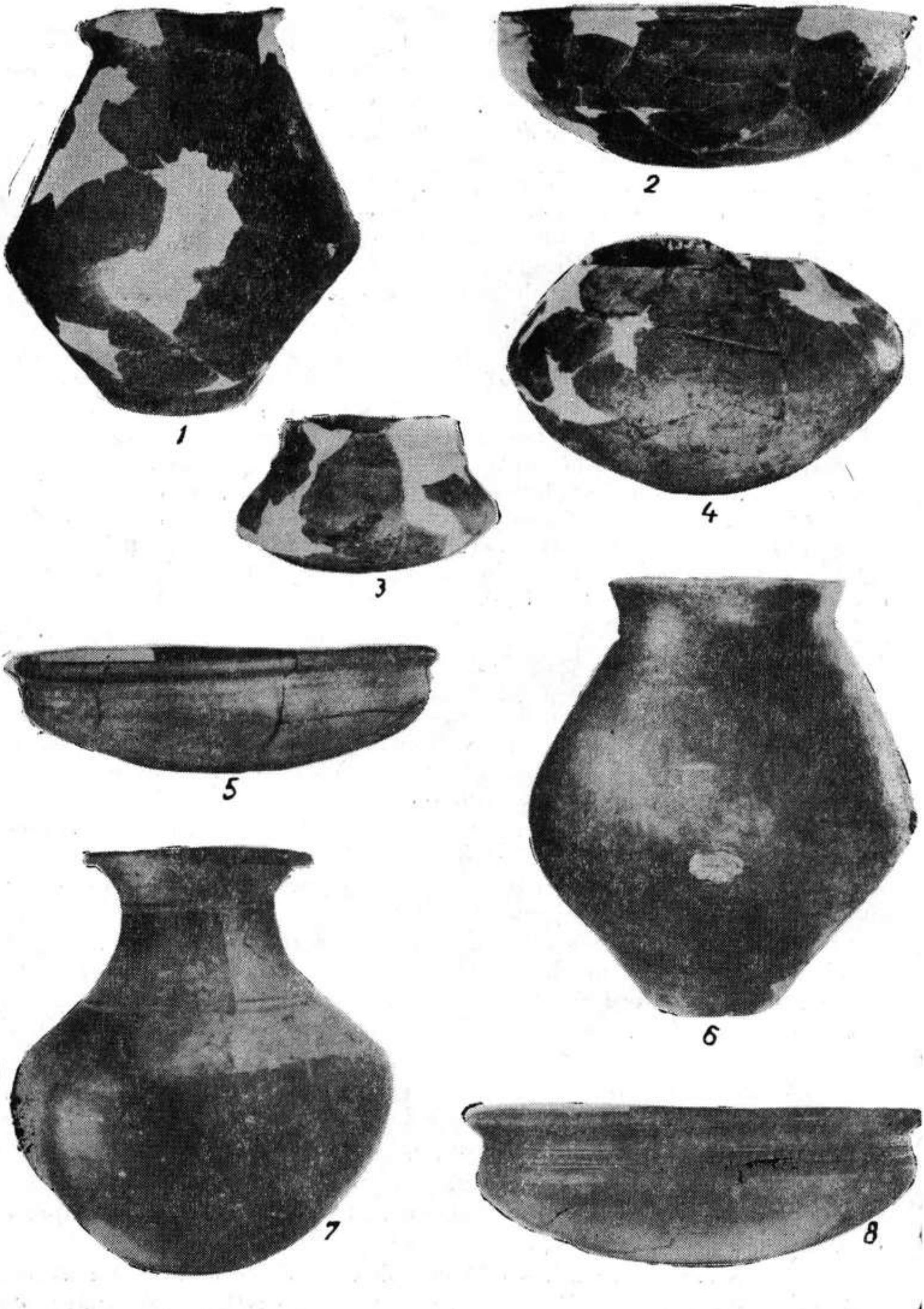
4. „Castron" cu corpul bitronconic turtit, lucrat la roată, de culoare brun-roşcată, avînd gîtul aproape drept, iar în zona de trecere spre gît, un inel proeminent. Pe fund un mic umbo. Vasului îi lipseşte o parte din gît şi buza. Înălţimea 5,1 cm (pl. 3/3).

5. Împrăştiate în zona nordică a gropii au fost găsite 3 fragmente dintr-o brăţară din bronz. Unul din capete este uşor îngroşat şi retezat, iar capul celălalt are o terminaţie „în pecete". Diametrul aproximativ 6,5 cm, grosimea 4 mm (pl. 2/6).

6. Fibulă de fier de schemă La Tène B, trecută prin foc şi uşor deformată. Are arcul puternic bombat iar piciorul lipit de arc este prevăzut cu un disc. Capul este format din 6 spire, cu coarda aşezată în faţă. Lungimea 4,9 cm, înălţimea maximă 2,5 cm (pl. 2/8).

Mormîntul nr. 16 de înhumație. Groapa funerară de formă dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite, se adîncea la 0,90 m şi era orientată sud-est, nord-vest (dimensiuni 1,80/0,60 m). Scheletul era prost conservat; îi lipseau oasele braţului stîng şi ambele picioare. A fost întins pe spate, cu mîinile uşor îndepărtate de corp. Lîngă piciorul drept, aproape de marginea gropii, era depusă o strachină (pl. 4/1).

1. Strachină lucrată la roată de culoare cafenie-închisă, puţin adîncită, uşor deformată şi avînd un profil în S. Inel adîncit pe umăr; buza inelară. Înălţimea 7,8 cm, diametrul 29,3 cm (pl. 3/5).

Pl. 3 — Tărian, inventarul mormintelor celtice; *1—4*, M. 12; *5*, M. 16; *6—8*, M. 18.

Mormîntul nr. 18 de incinerație în groapă. Groapa de formă ovală se adîncea pînă la 1,30 m și era orientată nord-sud (dimensiuni 1,40/0,70 m).

Direct pe fundul gropii, către mijloc și în partea sudică a acesteia s-au așezat grupat 7 vase. O mică strachină (8) a fost așezată în groapă în timpul astupării mormîntului. Ea se afla în pămîntul de umplutură, în regiunea nord-estică a gropii, la adîncimea de 0,92 m. Oasele calcinate și o mare cantitate de cenușă s-au descoperit în jurul vaselor, în pămîntul de umplutură și, mai compact, în colțul nordic al mormîntului. Restul inventarului funerar a fost așezat pe fundul gropii, la nord de grupul de vase, fiind amestecat printre oasele calcinate. Piesele metalice poartă urme de ardere (pl. 4/2).

1. Vas mare cu pereții arcuiți, lucrat cu mîna, de culoare cenușie-închisă cu pete gălbui. Fundul este plat, gîtul scurt și evazat, iar buza dreaptă. Pe perimetrul maxim al vasului au existat 4 proeminențe mici aplatizate, din care însă nu se mai păstrează decît una. În interiorul vasului s-au găsit două fragmente de oase de cervidee. Înălțimea 37,5 cm (pl. 3/6).

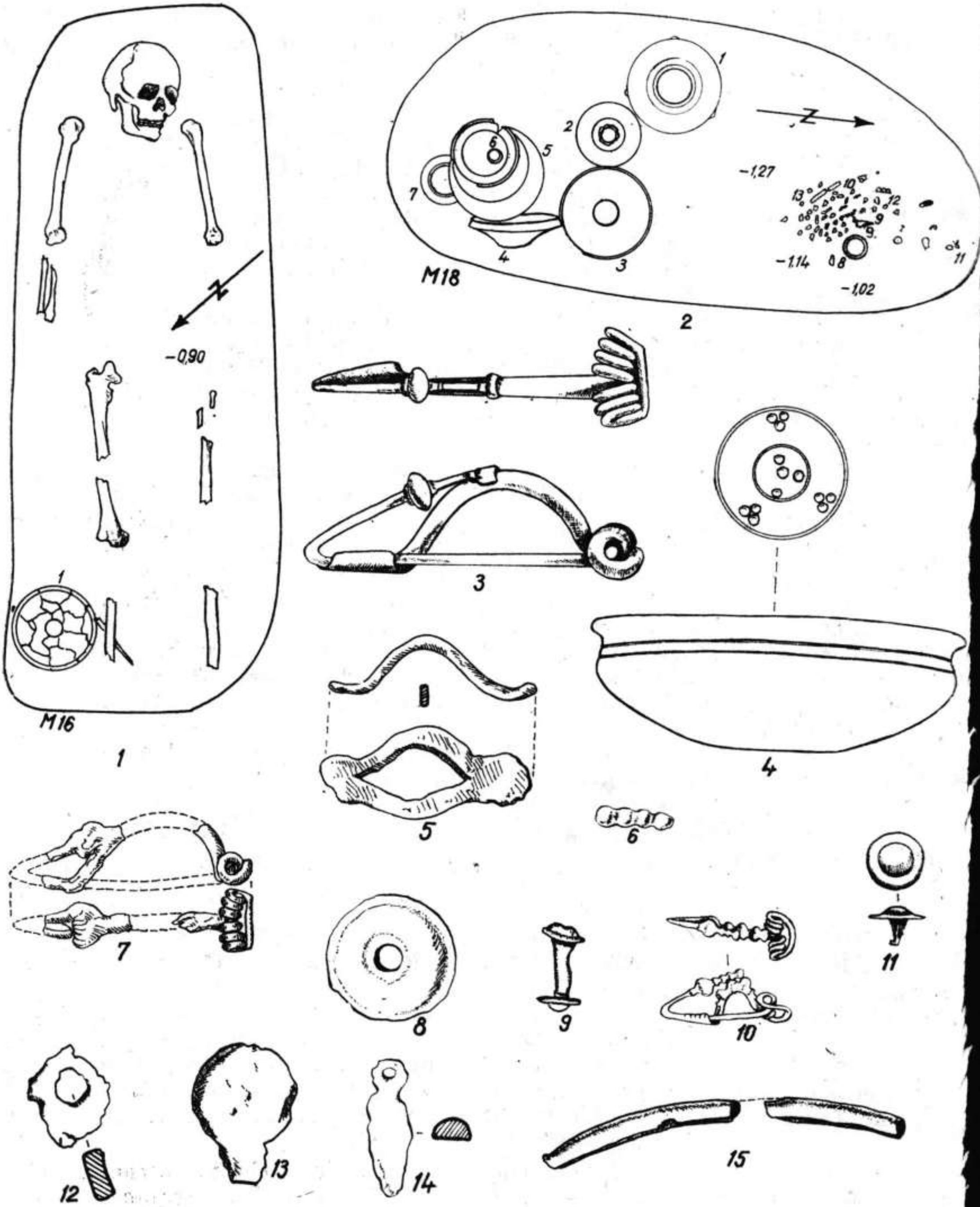
2. Lipit de vasul amintit, spre est de acesta, se afla un alt vas carafă. Este lucrat la roată și are o culoare cenușie-închisă cu pete cafenii. Fundul vasului are un umbo pronunțat iar corpul are pereți arcuiți. Gîtul înalt și îngustat este delimitat la cele două extremități cu cîte un inel reliefat. Buza inelară este mult răsfrîntă în afară. Înălțimea 31 cm (pl. 3/7).

3. Spre est, aproape de vasul-carafă se afla o strachină, lucrată la roată, de culoare cafenie închisă, cu profil în S. Pîntecele strachinii este ușor bombat, gîtul scurt și ornamentat cu un inel reliefat, mărginit pe ambele laturi de o linie groasă adîncită. Buza este îngroșată, rotunjită și răsfrîntă în afară. Pe fundul plat sînt adîncite două cercuri concentrice. În interior, pe fund, se află alte două cercuri concentrice, cel exterior avînd în trei puncte distanțate egal, cîte trei cerculețe imprimate, iar în interiorul cercului mic sînt imprimate alte patru cerculețe. Înălțimea 9,5 cm, diametrul maxim 29 cm (pl. 3/8, 4/4).

4. Lipită de strachina menționată se afla înclinată o altă strachină adîncă, lucrată cu mîna, avînd o culoare cenușie-negricioasă cu pete roșcate. Partea inferioară a vasului are un profil convex, ce contrastează cu umărul acestuia, care este adus spre interior. Fundul strachinii este mic și plat. Înălțimea 7,5 cm, diametrul 22,5 cm (pl. 5/1).

5. Puțin aplecat peste strachina descrisă anterior, la sud-vest de aceasta, s-a găsit un vas mare lucrat la roată, cu pereții arcuiți, cu perimetrul maxim plasat la jumătatea înălțimii vasului și umerii rotunjiți. Sub buză și la baza umărului se află cîte un inel reliefat. Sub acesta din urmă, în patru puncte distanțate simetric, sînt imprimate cîte 6 cerculețe ce formează un decor triunghiular. Buza este rotunjită și răsfrîntă în afară, iar fundul are un umbo pronunțat. Înălțimea 26,5 cm (pl. 5/2). În interiorul vasului s-au descoperit fragmentele unei cești (6).

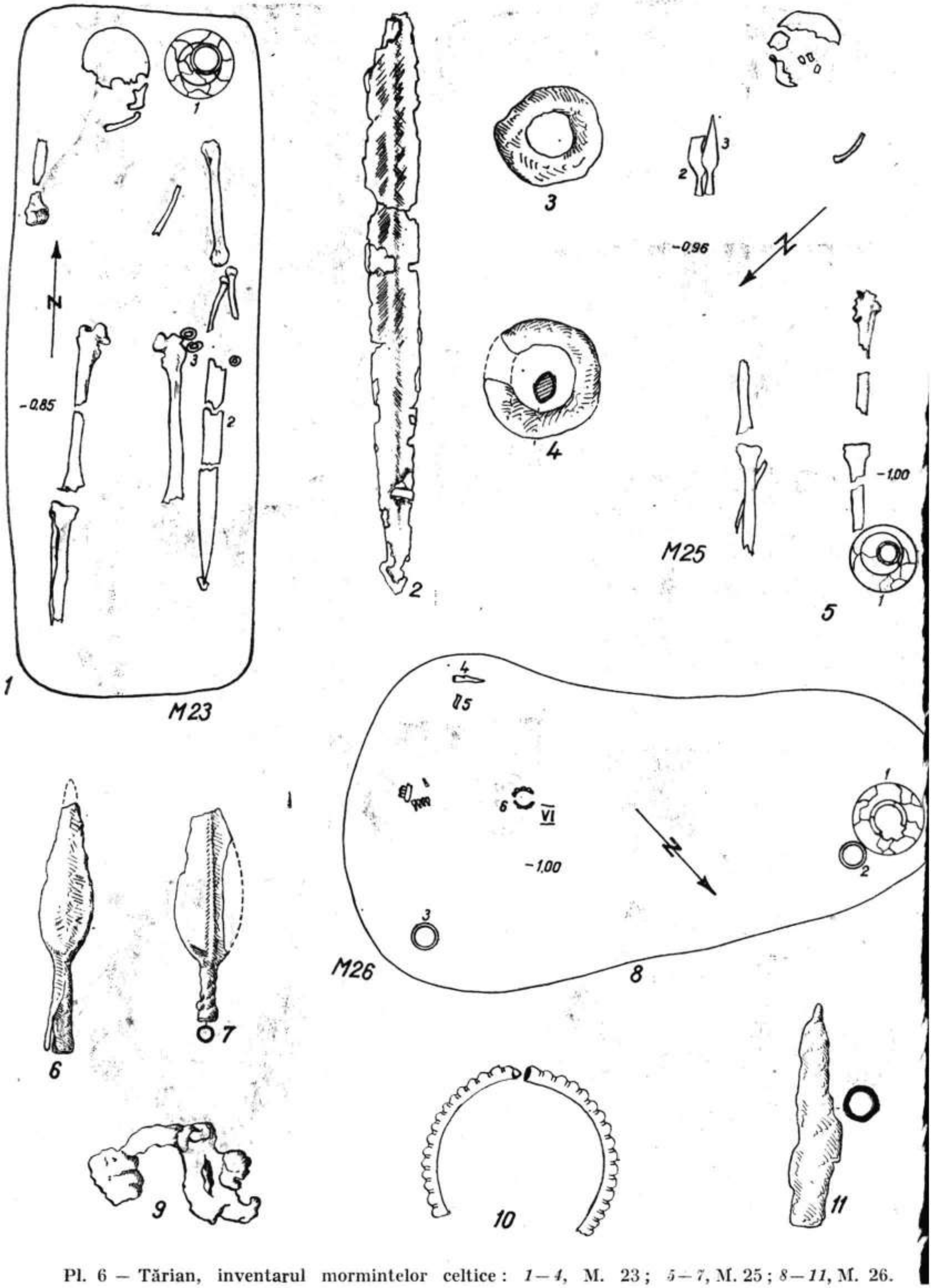
6. Ceașcă mică lucrată cu mîna, de culoare cenușie-deschisă cu corpul arcuit, buza dreaptă. Toarta ușor supraînălțată este ovală în secțiune. Ceașca a fost spartă din vechime și a fost depusă fragmentar în interiorul vasului (5). Înălțimea 4,2 cm (pl. 5/4).

Pl. 4 — Tărian, inventarul mormintelor celtice: *1*, M. 16; 2 — *15*, M. 18;

Pl. 5 — Tărian, inventarul mormintelor celtice: *1—5*, M. 18; *6*, M. 23; *7—8*, M. 26; *9*, M. 25; 10, M. 34.

Pl. 6 — Tărian, inventarul mormintelor celtice: *1—4*, M. 23; *5—7*, M. 25; *8—11*, M. 26.

7. Spre sud şi în apropierea vasului cu pereţii arcuiţi (5) se afla un castron lucrat la roată, de culoare cenuşie-închisă. Are corpul arcuit, cu perimetrul maxim plasat mai sus de jumătatea înălţimii vasului. Gîtul este scurt, iar buza inelară răsfrîntă în afară. Pe fund un umbo pronunţat cu diametru mare. Înălţimea 10,8 cm, diametrul 16 cm (pl. 5/5).

8. La circa 0,60 m nord-est de grupul de vase şi la 0,28 m mai sus de fundul gropii, în poziţie uşor înclinată, s-a găsit o strachină adîncă, lucrată cu mîna, de culoare neagră, acoperită cu un slip lustruit. Are o formă tronconică cu pereţii foarte uşor arcuiţi, buza dreaptă şi fundul plat. Înălţimea 8,2 cm, diametrul 15,3 cm (pl. 5/3). În interiorul vasului şi în jurul lui s-au găsit oase calcinate şi cenuşă.

9. Fibulă de fier de schemă La Tène C, trecută prin foc. Arcul fibulei este mai bombat spre resortul format din 6 spire, cu coarda în faţă. Piciorul fibulei este decorat cu o sferă turtită şi se prinde de arc printr-un semimanşon. Lungimea 8,7 cm (pl. 4/3).

10. Fragmente dintr-o fibulă de fier trecută prin foc. Fibula face parte din tipul exemplarelor mari, de schemă La Tène C, cu arcul pronunţat bombat, cu sferă pe picior şi cu capul format din 6 spire. Lungimea aproximativă 10 cm (pl. 4/7).

11. Fibulă mică din bronz de schemă La Tène B cu corpul pronunţat arcuit. Arcul îngroşat are trei nodozităţi mai mari şi două crestături adînci la extremităţi. Piciorul este decorat cu o mică sferă, iar spre vîrf, cu trei nervuri uşor proeminente. Vîrful piciorului este lipit de arc şi prezintă o mică sferă. Opritoarea arcului este decorată pe margini cu mici crestături. Capul fibulei, format din 6 spire, are coarda în faţă. Lungimea 3,4 cm (pl. 4/10).

12. Fragment de brăţară din bronz cu nodozităţi alungite şi aplatizate. Lungimea 1,9 cm (pl. 4/6).

13. Patru fragmente din rama de fier (secţiune în formă de C) a unui scut oval din lemn. Lungime totală 20 cm (pl. 4/15).

14. Plăcuţă circulară de fier avînd o mică prelungire dreptunghiulară. Lungimea 3,4 cm (pl. 4/13).

15. Verigă confecţionată dintr-o bară de fier cu secţiunea pătrată. Diametru 2,4 cm (pl. 4/12).

16. Doi butoni discoidali din fier. Diametru 2 cm (pl. 4/11).

17. Nit de fier cu două capete discoidale. Lungimea 2,3 cm (pl. 4/9).

18. Pandantiv de fier prevăzut cu o verigă mică circulară. Înălţimea 3,5 cm (pl. 4/14).

19. Gardă de sabie din fier cu profil „clopot''. Lungimea 5,2 cm (pl. 4/5).

20. Şaibă de fier de la un mîner de sabie. Diametru 3,1 cm (pl. 4/8).

Între oasele calcinate s-au mai găsit şi alte fragmente de fier de forme neprecizabile.

Mormîntul nr. 23 de înhumaţie. Groapa funerară avea formă dreptunghiulară şi se adîncea la 0,85 m. Orientare nord-sud (dimensiuni 1,87/0,65 m). Scheletul întins pe spate s-a păstrat foarte fragmentar. Îi lipseşte tibia şi peroneul stîng, oasele braţului drept şi bazinul (pl. 6/1).

1. La cap s-a găsit un vas carafă înalt, bitronconic, lucrat la roată, de culoare cenuşie-gălbuie. Pîntecul are în partea superioară o bandă relie-

fată care este ornamentată prin ștampilare cu un motiv triunghiular dispus în șiruri oblice. Fundul vasului este plat iar mare parte din gît îi lipsește. Înălțimea 21 cm (pl. 5/6).

2. În imediata apropiere a piciorului stîng se afla o sabie de fier deteriorată și corodată, cu mînerul lipsă. Sabia este prevăzută cu o nervură mediană aplatizată. La vîrful sabiei se păstrează un rest din buterola tecii, sudată de lamă prin rugină. Pe lamă se mai observă și cîteva fragmente din teaca de metal, iar spre vîrf și un fragment din veriga de prindere a buterolei de teacă. Lungimea 56 cm, lățimea maximă 5 cm (pl. 6/2).

3. În partea stîngă a sabiei, mai jos de locul probabil al mînerului, s-au găsit trei verigi de fier foarte corodate, provenite probabil de la lanțul de prindere a sabiei. Una dintre verigi are o secțiune rotundă, iar celelalte două sînt bătute și aplatizate. Diametru 6 cm (pl. 6/3—4).

Mormîntul nr. 25 de înhumație. Groapa funerară de formă nedeterminată. Adîncimea 0,96 cm. Orientare sud-est, nord-vest. Din schelet nu s-au mai păstrat decît cîteva fragmente din oasele picioarelor și fragmente din craniu (pl. 6/5).

1. La picioare s-a descoperit un vas-carafă lucrat la roată, de culoare cenușie-închisă. El are o formă bitronconică, cu pîntecul foarte rotunjit; la baza gîtului se află un inel reliefat. Sub acesta, în 4 puncte dispuse simetric, sînt imprimate cîte 2 semicercuri tangente. Fundul este plat; o parte din gît și buză lipsesc. Înălțimea 16 cm (pl. 5/9).

2—3. Spre mijlocul gropii, în dreptul antebrațului drept, s-au găsit două vîrfuri de sulițe corodate și fragmentare. Unul are lama alungită iar spre tubul de înmănușare conturul lui se arcuiește. Tubul de înmănușare este lung și cuprinde 1/3 din lungimea totală a vîrfului de suliță. Celălalt vîrf, care suprapune în mormînt pe primul, are o frunză lată, conturul foarte arcuit și tubul de înmănușare scurt (pl. 6/6—7).

Mormîntul nr. 26 de incinerație în groapă. Groapa funerară avea formă ovală. Adîncimea 1 m. Orientare sud-est, nord-vest (dimensiuni 152/80 cm). Inventarul a fost așezat la cele două extremități ale gropii, mijlocul fiind lăsat liber. În groapă nu s-a descoperit decît o cantitate foarte mică de cenușă și oase calcinate (pl. 6/8).

1. În extremitatea nord-vestică a gropii, aproape de marginile ei, s-a depus un vas lucrat la roată, de culoare neagră, cu pereții foarte subțiri și slab arși; nu s-a putut recupera. Vasul făcea parte din grupul de vase mari bitronconice, cu pereții foarte arcuiți și cu inel reliefat la baza gîtului.

2. Lipită de vas se afla o ceașcă tronconică, fără toartă, lucrată cu mîna, de culoare cafenie-gălbuie, avînd pereții ușor oblici, gura largă, buza dreaptă și fundul ușor profilat. Înălțimea 4,6 cm (pl. 5/7).

3. La extremitatea vestică a gropii, izolat de restul inventarului, s-a descoperit o altă ceașcă lucrată cu mîna, asemănătoare cu precedenta, diferind doar culoarea pastei care la aceasta din urmă este cenușie-gălbuie. Înălțimea 5,2 cm (pl. 5/8).

4. La marginea sudică a gropii se afla un vîrf de suliță de fier avînd forma unui con alungit. Gaura de fixare a lemnului urcă în interiorul vîrfului dincolo de jumătatea lungimii acestuia. Spre bază, s-au sudat prin

rugină două bucățele de fier de formă circulară. Lungimea 11,2 cm (pl. 6/11).

5. În apropierea vîrfului de suliță se aflau fragmentele unei fibule de fier trecută prin foc și corodată. Fibula face parte din seria acelora cu arcul mai bombat spre cap, piciorul prevăzut cu un disc și prins de arc printr-un semimanșon. Lungimea 4,7 cm, înălțimea 2,3 cm (pl. 6/9).

6. Spre interiorul gropii s-au găsit două fragmente dintr-o brățară de bronz cu un decor perlat la exterior. Unul din capete, de formă conică, este introdus în capătul celălalt într-un orificiu cilindric („Stőpselverschluss"). Diametru aproximativ 5 cm (pl. 6/10).

Mormîntul nr. 33 de incinerație în groapă. Groapa funerară de formă ovală se adîncea la —0,70 m. Orientare nord-sud (dimensiuni 1/0,45 m). Spre mijlocul gropii se afla un pachet relativ compact de oase insuficient arse și cenușă. Se puteau recunoaște fragmentele oaselor lungi și ale craniului (pl. 7/1).

1. Aproape de resturile incinerării s-a descoperit o brățară tubulară foarte deteriorată, ornamentată cu reliefuri mamelonare inegale ca mărime. Brățara este lucrată dintr-o tablă subțire de bronz avînd în miez lut întărit. Capetele desfăcute ale brățării, prin micșorarea treptată a mameloanelor și prin două mici orificii laterale, au aspectul unor capete de animal. Diametru 8,2 cm (pl. 7/2).

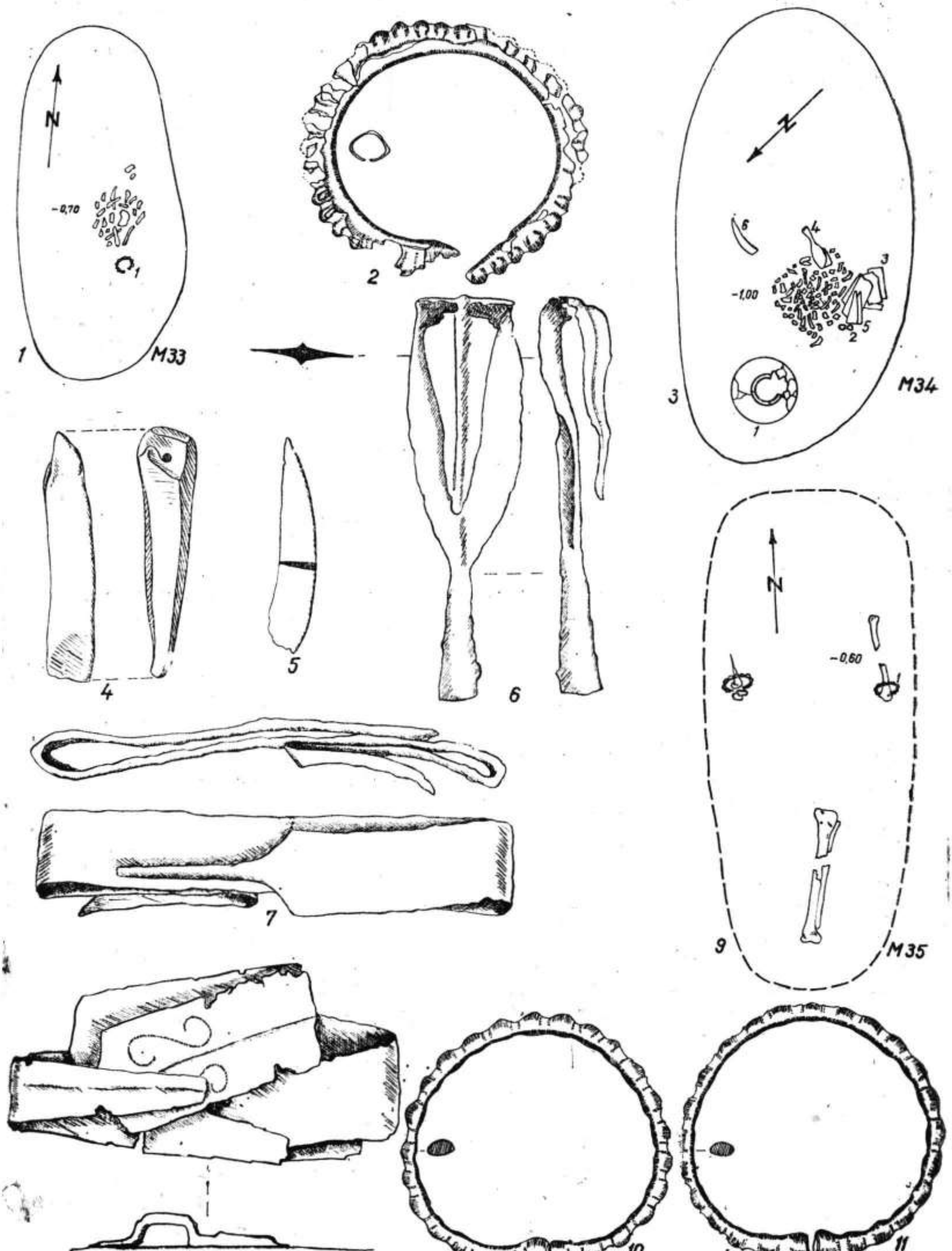
Mormîntul nr. 34 de incinerație în groapă. Groapa funerară de formă ovală se adîncea la 1 m. Orientare sud-est, nord-vest (dimensiuni 1,20/0,80m). Inventarul așezat în partea nord-vestică, dar aproape de mijlocul gropii, dădea impresia unei aglomerări. Oasele calcinate au fost depuse direct pe fundul gropii, în apropierea inventarului (pl. 7/3).

1. Vas mare, lucrat la roată, de culoare cenușie-roșcată, de formă bitronconică și cu pereții puternic arcuiți. La baza umărului se află o linie groasă adîncită iar sub buză un brîu inelar reliefat. Buza rotunjită este ușor răsfrîntă, iar fundul este înălțat pe un inel. Înălțimea 28,2 cm (pl. 5/10).

2. Sabie de fier îndoită de trei ori. Lama sabiei relativ plată, se îngroașă ușor spre mijloc unde este întărită de o muchie mediană pe ambele părți. Tija mînerului, de secțiune pătrată, este lungă. Lungimea aproximativă 70—72 cm, lățimea maximă 4,5 cm (pl. 7/7).

3. Peste sabie se afla teaca sa de fier, îndoită de patru ori. Partea care se vede este prevăzută cu o nervură mediană subțire și proeminentă, care se continuă pînă la vîrf. Pe aceeași față, pe margini, în porțiunea de la gură, sînt două linii adîncite. De o parte și de alta a nervurii mediane, sub gura arcuită, sînt dispuse două S-uri afrontate. Pe fața dorsală a tecii, sub gură, se află o urechiușă lată ce se prinde de teacă prin două plăcuțe romboidale alungite. Lipsește buterola. Lungimea aproximativă 73—74 cm, lățimea maximă 5,4 cm (pl. 7/8).

4. Spre centrul gropii și în apropierea sabiei s-a descoperit un vîrf de suliță îndoit și arcuit. Lama lată, avînd conturul puternic arcuit, este străbătută de o nervură mediană proeminentă. Tubul de înmănușare este de formă conică și are în partea inferioară un știft cu capul discoidal. Lungimea 21,5 cm, lățimea maximă 6,4 cm (pl. 7/6).

Pl. 7 — Tărian, inventarul mormintelor celtice; *1—2*, M. 33; *3—8*, M. 34; *9—11*, M. 35.

5. Acoperită de sabie și teacă se afla o cute cu secțiunea trapezoidală de forma unui topor cu un capăt șlefuit. La capătul opus s-a încercat o perforare care a lăsat o gaură conică. Pe trei din laturile cutei se află resturi de rugină și oxizi de fier, provenite de la fierul sabiei și al tecii. Lungimea 14,4 cm (pl. 7/4).

6. Separat de restul inventarului funerar, spre centrul gropii, s-a găsit un fragment din lama unui cuțit curb, cu secțiunea triunghiulară. Lungimea 12,5 cm, lățimea 2,4 cm (pl. 7/5).

Mormîntul nr. 35 de înhumație. Groapă funerară cu conturul nedeterminabil, dar probabil de dimensiuni reduse. Din schelet s-au păstrat fragmente din tibia și peroneul stîng și cîteva fragmente din membrele superioare. La încheieturile mîinilor se afla cîte o brățară de bronz care a colorat în verde cele două oase. După poziția oaselor păstrate, orientarea scheletului pare să fi fost nord-sud (pl. 7/9).

1. Două brățări confecționate din bare masive de bronz, cu secțiunea ovală, cu protuberanțe intercalate între manșoane strangulate și mărginite cu semicercuri punctate mărunt și fin. Capetele se ating și sînt terminate „în pecete". Suprafețele brățărilor sînt ușor tocite prin folosirea lor îndelungată. Diametrul 7,8 cm (pl. 7/10—11).

Mormîntul nr. 41 de înhumație. Mormînt deranjat prin suprapunerea unei gropi funerare din secolul X. Toate piesele, precum și oasele provenite de la înhumat, au fost mișcate din poziția lor inițială. Printre oase s-au descoperit mai multe fragmente aparținînd unui vas mare lucrat la roată, dar care nu a putut fi recuperat.

1. Cuțitaș de fier avînd mînerul curbat și terminat cu un buton plat și circular. Lama cu secțiunea triunghiulară are contururile pronunțat arcuite. Lungimea 10,9 cm (fig. 2/2).

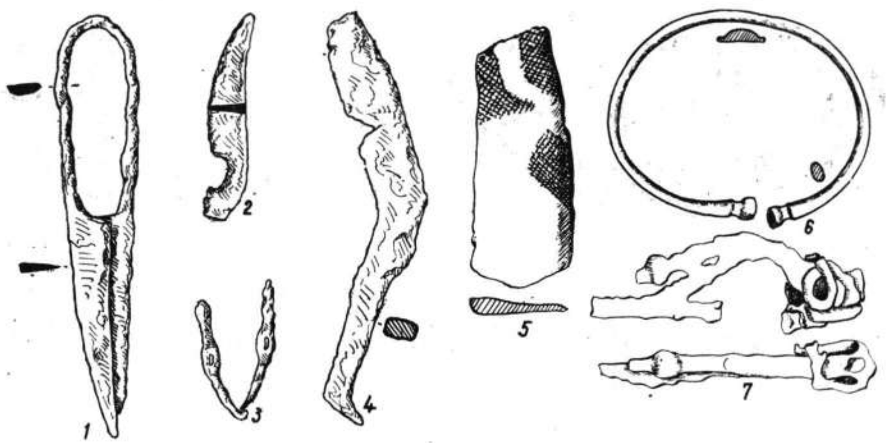

Fig. 2 — Tărian, inventarul mormintelor celtice; *1—2, 4—5,* M. 41; *3, 6—7* — descoperiri întîmplătoare.

2. Seceră de fier puternic curbată cu mînerul lung și masiv. La capătul mînerului o mică prelungire, ruptă din vechime, sugerează prezența unui cîrlig de prindere. Vîrful secerii este rupt. Lungimea 21,2 cm (fig. 2/4).

3. Foarfecă lucrată dintr-o singură bucată de fier. Mînerul în formă de U, cu secţiunea plan convexă, se continuă cu două lame triunghiulare suprapuse şi inegale ca lungime. Lungimea 22 cm (fig. 2/1).

4. Fragment din lama unui brici curb de fier, înfăşurat într-o pînză a cărei ţesătură s-a păstrat imprimîndu-se în rugină. Lungimea 6,5 cm (fig. 2/5).

Descoperiri întîmplătoare. Cu ocazia exploatării nisipului, muncitorii au descoperit printre altele un vas şi o brăţară pe care le-au predat muzeului din Oradea. În timpul săpăturilor s-au mai descoperit izolat, în nisipul aruncat de muncitorii de la exploatare, un castron şi o buterolă de la teaca unei săbii.

Castron lucrat la roată, de culoare cărămizie deschisă, avînd pereţii arcuiţi, gîtul scurt cilindric, separat de corp printr-un prag. Buza vasului este rotunjită iar fundul uşor profilat. Înălţimea 9,7 cm (fig. 3/1).

Brăţară de bronz lucrată dintr-o placă cu secţiunea plan-convexă. Pe cele două laturi ale brăţării se află cîte o nervură adîncită. Capetele îngustate se rotunjesc şi se termină cu două butoane „în pecete''. Diametru 6,9 cm (fig. 2/6).

Castron de culoare neagră, de formă bitronconică, cu gîtul cilindric înalt, buza rotunjită; pe fund un umbo. La baza gîtului se află un inel reliefat. Înălţimea 11 cm (fig. 3/2).

Buterolă de fier în formă de V cu marginile uşor curbate, avînd în zona mediană o mică umflătură aplatizată şi perforată. Această parte constituie porţiunea de prindere de teacă. Lungimea 6 cm (fig. 2/3).

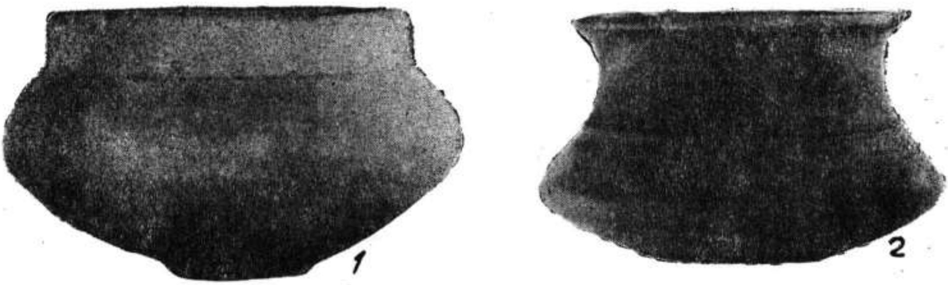

Fig. 3. — Vase descoperite întîmplător în perimetrul necropolei celtice de la Tărian.

Fibulă fragmentară din fier de schemă La Tène C cu arcul mai bombat spre cap şi cu piciorul prevăzut cu o mică sferă. Lungimea 6,8 cm (fig. 2/7).

OBSERVAŢII ASUPRA RITULUI DE ÎNMORMÎNTARE

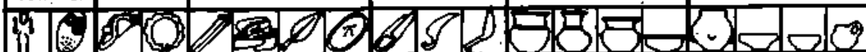
a) *Mormintele de înhumaţie.* Aşa cum am amintit, cele 7 morminte de înhumaţie nu s-au grupat separat într-o anumită zonă a necropolei ci au fost descoperite alături de cele de incineraţie. La trei morminte (M. 2, 16, 23) gropile funerare erau de formă dreptunghiulară, iar la restul de patru (M. 10, 25, 35, 41) forma gropilor nu s-a putut preciza. Mormintele

au fost orientate în două direcţii : nord-sud (M. 10, 23 şi 35) şi sud-est, nord-vest (M. 2, 16 şi 25). Unui mormînt nu i s-a putut determina orientarea (M. 41).

Scheletele foarte prost păstrate din cauza umidităţii permanente a nisipului, au fost culcate pe spate, direct pe fundul gropilor.

Inventarul mormintelor de înhumaţie este sărăcăcios (pl. 8), constînd din modeste podoabe vestimentare şi corporale (M. 10, 35), arme (M. 23, 25) şi unelte (M. 41). La patru morminte au fost aşezate şi vase de ofrandă. Acestea au fost găsite fie la picioarele defunctului (M. 16, 25), fie la capul acestuia (M. 23). De remarcat că în mormintele de înhumaţie nu s-au descoperit vase lucrate cu mîna.

b) *Mormintele de incineraţie în groapă.* Gropile acestor morminte au avut în majoritatea lor o formă ovală (M. 18, 26, 33 — 34) şi au fost orientate în două direcţii : nord-sud (M. 12, 18 şi 33) şi sud-est—nord-vest

Mormîntul	Rit funerar		Podoabe		Arme				Unelte			Ceramică la roată				Ceramică cu mîna			
2	●																		
10	●			●															
12		●	●	●									●	●	●	●			
16	●														●				
18		●	●●●					●				●	●	●	●	●	●●		●
23	●				●							●							
25	●						●●						●						
26		●	●	●			●					●						●●	
33		●		●															
34		●			●	●	●				●	●							
35	●			●●															
41	●								●	●	●	?							
Desc. întîm.			●	●									●●						

Pl. 8 — Tabel sinoptic cu distribuţia principalelor piese de inventar din mormintele celtice de la Tărian.

(M. 26, 34). Nici una din gropi nu era arsă, indiciu pentru a afirma că arderea rituală a morţilor s-a făcut în altă parte. De fapt acest lucru este întărit şi de descoperirea platformei de lut ars pe care s-a desfăşurat incinerarea.

Oasele calcinate depuse în morminte au fost în general reduse. La un singur mormînt (M. 33) s-a sesizat o ardere incompletă a oaselor. Odată cu oasele calcinate s-au depus în gropi şi celelalte resturi ale incinerării (cenuşă, fragmente mici de cărbune). Sub aspectul distribuirii oaselor calcinate s-au putut observa două aspecte : I. oasele depuse „în

pachet" spre mijlocul gropilor (M. 33, 34), sau la extremitatea lor (M. 26). II. Oasele împrăştiate pe un perimetru mai mare (M. 12, 18). La mormîntul 18 oasele şi cenuşa, aduse de la locul incinerării, au fost aşezate în groapă, în trei locuri şi în două momente. Astfel, o parte a fost aşezată în zona nordică a gropii, o altă parte a fost aruncată între vasele de ofrandă, depuse în prealabil în groapă şi, în fine, restul de oase au fost aruncate în timpul astupării gropii, în pămîntul de umplutură. Bănuim, cel puţin după cum ne indică poziţia străchinii (pl. 5/3), precum şi resturile incinerării descoperite în vas, că ea a servit la transportul acestora de la rug la groapă. După folosire, în momentul cînd groapa a fost aproape pe jumătate astupată, strachina a fost depusă şi ea în groapă. De la această adîncime în sus nu s-au mai descoperit oase calcinate.

Mormintele de incineraţie au avut un inventar mult mai bogat şi mai variat ca cele de înhumaţie (pl. 8). El se compunea din podoabe vestimentare şi corporale, arme de luptă şi vase de ofrandă. La un singur mormînt (M. 18), s-au descoperit în interiorul unui vas două fragmente de oase de animale, resturi de ofrandă. Podoabele şi armele au fost aşezate în gropi împreună cu osemintele sau în imediata lor apropiere. S-a putut observa în cadrul acestor morminte o oarecare diferenţiere de avere. Astfel dacă M. 33 a avut numai o singură piesă de inventar, M. 18 a avut 21. Din inventarul mormintelor de incineraţie lipsesc obiectele utilitare şi uneltele. Remarcăm prezenţa armelor (sabie, teacă şi vîrf de suliţă) îndoite ritual (M. 34).

Exceptînd M. 33, în toate mormintele de incineraţie s-au depus vase de ofrandă. În cazul cînd ele au fost mai multe la număr, acestea au fost aşezate relativ grupat şi în părţile opuse oaselor calcinate şi restului de inventar (M. 12, 18, 26). La M. 34 unde n-a existat decît un singur vas, acesta se afla în apropierea inventarului şi a oaselor calcinate. Cel mai comun vas din aceste morminte este vasul mare bitronconic. Din cele patru morminte de incineraţie în care s-au descoperit vase de ofrandă, în trei dintre ele au fost găsite şi vase lucrate cu mîna. Din totalul de 20 de vase descoperite, şapte au fost lucrate cu mîna. Remarcăm la M.12 faptul că vasul lucrat cu mîna (pl. 3/1) a fost spart ritual iar fragmentele au fost depuse pe patul mormîntului.

ANALIZA INVENTARULUI

În mormintele de la Tărian (M. 12, 18, 26) au fost descoperite cinci fibule (pl. 2/8, 4/3, 7, 10, 6/9) iar o fibulă de fier a fost găsită în perimetrul cimitirului în mod întîmplător (fig. 2/7). În marea lor majoritate fibulele sînt confecţionate din fier. Singura fibulă de bronz a fost descoperită în M. 18 (pl. 4/10). De remarcat că toate piesele provin din morminte de incineraţie; de asemenea şi cea descoperită întîmplător prezintă urme evidente de arsură.

Fibula de bronz din M. 18 (pl. 4/10), precum şi cea din fier din M.12 (pl. 2/8), fac parte din grupa fibulelor de schemă La Tène mijlociu cu arcul bombat, cu piciorul prevăzut cu una sau două sfere şi lipit de arcul fibulelor. Cele mai apropiate analogii ne sînt date de piesele similare de la

Ciumeşti şi Galaţii Bistriţei [4], Nagydém şi Kamenin [5], Jenisuv Ujezd şi Kolin[6] din Ungaria şi Cehoslovacia şi din cimitirul de la Münsingen [7]. Ele au o viaţă destul de îndelungată, începîndu-şi evoluţia încă în La Tène B, aşa cum remarcă P. Reinecke [8], se găsesc şi în perioada următoare în La Tène-ul C. La Tărian, în M. 18, fibula de bronz se asociază printre altele şi cu o fibulă de fier (pl. 4/3), de dimensiuni mari, al cărei picior prevăzut cu o sferă se prinde de arc printr-un semimanşon — formă de tip Dux tîrziu — care se încadrează în La Tène C [9]. Analogiile ne sînt date de piesele similare din mormintele de la Valea lui Mihai [10], Ciumeşti [11] şi Gyoma (R.P.U.)[12]. Celelalte piese din cimitir, fie că sînt oxidate puternic, fie că sînt fragmentate, nu pot contribui la precizări mai fine de ordin cronologic.

Brăţările, podoabele cele mai răspîndite în necropola de la Tărian, prezintă caractere tipologice relativ unitare. În morminte au fost descoperite şapte brăţări (M.10 — pl. 2/3 ; M.12 — pl. 2/6 ; M.26 — pl. 6/10 ; M.33 — pl. 7/2 ; M. 35 — pl. 7/10—11), un fragment (M.18 — pl. 4/6) iar un exemplar a fost găsit întîmplător (fig. 2/6). În majoritatea lor ele se aflau în morminte de incineraţie, dar cele mai frumoase exemplare au aparţinut însă unor înhumaţi.

Brăţara tubulară din tablă de bronz cu decor mamelonat din M.33 (pl. 7/2) asemănătoare cu cele de la Ciumeşti sau de la Sanislău se încadrează ca şi în aceste cimitire la sfîrşitul La Tène-ului B şi începutul La Tène-ului C [13]. Aceeaşi datare o asigură exemplarele din Ungaria [14], Boemia şi Moravia, unde se întîlnesc în orizontul secolului al II-lea î.e.n. [15]. În Slovacia, unde ele au fost găsite numai în morminte de înhumaţie, au aceeaşi datare [16].

Fragmentele brăţării din M.26 cu decor pseudo-perlat (pl. 6/10), pe baza analogiilor prezente în cimitirul celto-dac de la Dezmir şi din regiunea de dincolo de Dunăre, din Ungaria, se încadrează în La Tène C [17]. Brăţara de bronz cu corpul neted şi capetele în formă de „ pecete'' uşor pronunţate din M.12 (pl. 2/6) poate reprezenta un tip timpuriu datat fiind în La Tène B [18]. Fibula de fier din acelaşi mormînt (pl.2/8) conferă aceeaşi datare timpurie. Cele două brăţări identice din M.35 (pl.7/10—11) cu protuberanţe şi cu capetele terminate în „pecete" apar în medii timpurii în

[4] Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967 , p. 55—56, fig. 28/11

[5] II. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, DissPann, 2, nr. 18, 1944, p. 75, pl. 12/9 ; 10/7.

[6] J. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, 5, Praga, 1956, p. 349—350, 353, pl. 60/17.

[7] F. R. Hodson, *The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain*, Acta Bernensia, 5, Berna, 1968, pl. 39/444.

[8] P. Reinecke, Mainzer Festschrift, 1902, p. 63—64.

[9] I. H. Crişan, *Materiale dacice în necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor între daci şi celţi în Transilvania*, 1966, p. 74.

[10] *Ibidem.*

[11] Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 29/11.

[12] II. Hunyady, *op. cit.*, pl. 13/3, p. 77.

[13] Vl. Zirra, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 189, fig. 8/13—14.

[14] II. Hunyady, *op. cit.*, p. 96, pl. 13/2, 28/2—3.

[15] J. Filip, *op. cit.*, p. 527.

[16] B. Benadik, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957, pl. 25/1—2.

[17] I. H. Crişan, ActaMN, 1, Cluj, 1964, p. 92 ; II. Hunyady, *op. cit.*, p. 96, pl. 27/6.

[18] *Ibidem*, p. 93.

Austria și Germania [19], dar le întîlnim și în aria slovaco-moravă în perioada de trecere de la La Tène B la C [20]. Teritorial, cea mai apropiată analogie o întîlnim la Arad-Gai, unde aceasta este asociată cu o fibulă de tip Dux [21]. Precizăm că W. Krämer datează aceste brățări în La Tène B_2 [22]. Tipul de brățară confecționat dintr-o bară de bronz cu mici nodozități pe partea exterioară și cu patru protuberanțe discoidale din M.10 (pl. 2/3) este un model necunoscut în aria de răspîndire a celților de pe teritoriile României și Ungariei. Analogii se cunosc în cimitirul de la Nebringen [23] din Germania și în cel de la Hurbanovo-Bakerov, unde piese asemănătoare se găsesc în mai multe morminte de înhumație [24] și se încadrează de asemenea în La Tène B.

În cimitirul de la Tărian cinci morminte au aparținut unor luptători (M.23, 25 — de înhumație; M.18, 26 și 34 — de incinerație în groapă). Din inventarul funerar al acestor morminte remarcăm în primul rînd săbiile.

O sabie alături de teaca sa, ambele îndoite ritual [25], descoperite în M.34 (pl.7/7 — 8), o alta pe care se mai păstrează cîteva fragmente din teaca și buterola ei, din M.23 (pl. 6/2), cîteva accesorii ale unei săbii în M.18 (pl. 4/5,8) precum și o buterolă descoperită întîmplător (fig. 2/3), sînt elemente care aparțin în genere repertoriului de forme din La Tène C[26].

Laturile alungite ale buterolei de la teaca sabiei din M. 23 (pl. 6/2), lățimea mare și profilul nu prea accentuat al tecii sabiei din M.34 (pl. 7/8), urechiușa de prindere a tecii înaltă și îngustă, buterola descoperită întîmplător cu cele două orificii de prindere (fig. 2/3), sînt elemente de persistență arhaică, care pledează pentru încadrarea exemplarelor de la Tărian în prima parte a La Tène-ului C[27]. De asemenea și celelalte accesorii descoperite în M.18 corespund în întregime încadrării preconizate [28]. Semnalăm prezența ornamentului, format din două S-uri afrontate, de sub buza tecii îndoite. Motivul ornamental, deși simplu, nu prea cunoaște analogii. Un motiv similar este întîlnit pe o teacă descoperită în zona moravă [29].

O altă armă frecventă în necropola de la Tărian este sulița. Au fost descoperite patru vîrfuri, două bucăți în M.25 (pl.6/6 — 7) și cîte un exemplar în M.26 și 34 (pl. 6/11 ; 7/6). Un exemplar din acestea are tubul de înmănușare lung iar foaia lată și plată (pl.7/6), altul de același tip dar cu

---

[19] O. Klose, WPZ, 19, 1932, p. 8.

[20] A. Procházka, *Gallská kultura na Vyškovsku*, 1937, 8, p. 14. pl. 15/13—14, 18—19.

[21] I. H. Crișan, *Materiale dacice ...*, p. 54—55, fig. 24.

[22] W. Krämer, Germania, 40, 1962, p. 306.

[23] Idem, *Das keltische Gräberfeld von Nebringen*, Stuttgart, 1964, pl. 5/4 ; 8/7.

[24] B. Benadik, *op. cit.*, p. 65, fig. 17/7, 9, 10.

[25] Remarcăm faptul că în această zonă, obiceiul de a îndoi strîns și de mai multe ori piesele metalice (săbii și tecile lor) este aproape necunoscut dar practicat frecvent în regiunea Poloniei și Cehiei. Vezi J. Filip, *op. cit.*, fig. 38/1, 101, p. 335.

[26] Pentru analogii amintim piesele asemănătoare de la Dezmir (I. H. Crișan, ActaMN, 1, Cluj, 1964, p. 99, pl. 3/17) ; Cîrnești (Vl. Zirra, *Un cimitir celtic ...*, p. 77—78) ; Felsöméra, Sajoháza, Radostyán (Il. Hunyady, *op. cit.*, p. 110—111, pl. 48/3, 8). Pentru o încadrare similară pledează și P. Reinecke pentru piesele asemănătoare din Bavaria (vezi P. Reinecke. *Grabfunde der dritten La Tène stufe aus dem bayerischen Donautal*, AuhV, vol. V, p. 288, pl. 51/907).

[27] J. Maria de Navarro, 40. BerRGK, 1959, p. 79—118.

[28] K. Bittel, *Die Kelten im Württemberg*, 1934, p.20, pl. 3/E și 9/2 ; B. Benadik, *op. cit.*, p. 106, fig. 32/12.

[29] J. Filip, *op. cit.*, p. 39, fig. 9/5.

tubul scurt (pl. 6/7), unul cu tubul lung şi foaia îngustă şi alungită (pl.6/6), iar unul are o formă mai puţin obişnuită fiind conic (pl. 6/11) [30]. Ele sînt datate de Il. Hunyady la începutul La Tène-ului C şi le găsim corespondente în cimitirele de la Sanislău precum şi în R.P.Ungară la Rozvágy, Kósd şi Csábrendek [31].

Amintim şi descoperirea unei cute de piatră depusă sub armele de fier din M.34 (pl.7/4), piesă obişnuită în mormintele celtice [32].

Puţin obişnuite însă în contextul mormintelor celtice din România sînt cele cîteva fragmente ce constituiau părţile de metal al unui scut de lemn (bordură metalică de forma unui jgheab, buton de fier, nituri etc. pl. 4/9, 11, 15) descoperite în M.18. Piese identice, ne referim îndeosebi la jgheabul metalic, au fost găsite în M.3 de la Dezmir, aparţinînd tot unui luptător, dar care au fost identificate ca fragmente de buterolă sau ca margini de teacă [33]. Recent descoperirea „in situ" a unui scut cu ramă metalică la Memföcsanak [34] a adus precizări importante privind funcţionalitatea pieselor amintite. W. Krämer discutînd cimitirul de la Nebringen le denumeşte şi el „Eisenfassung des Schildrandes" [35].

Într-unul din morminte (M.41) au fost descoperite cîteva unelte specifice inventarelor funerare din necropolele celtice (foarfecă, cuţitaş curb, fragment de lamă de brici etc. — fig. 2/1—2 ; 4—5). Foarfeca de fier constituie un element relativ uşor databil, ea apărînd la începutul perioadei La Tène C [36]. Cuţitul curb cu dimensiuni relativ mici îşi are analogia, atît ca formă cît şi ca dimensiune, în M.8 de la Kamenin, unde acesta se datează la începutul La Tène-ului C[37]. Pentru seceră, care are o formă neobişnuită, nu cunoaştem analogii în vreo necropolă din această parte a Europei. Aceste piese sînt dealtfel foarte rare, dar le găsim frecvente în aşezări sau în depozitele de unelte [38]. Demn de remarcat este şi procedeul de înfăşurare în pînză a lamei de brici, obicei sesizat şi în alte necropole [39].

Din urmărirea tipologică a obiectelor de metal, a inventarului funerar, din mormintele de la Tărian şi cu deosebire a acelora care oferă posibilităţi mai riguroase de clasificare şi datare, reiese că în majoritatea mormintelor, alături de obiecte de o tradiţie mai veche, se găsesc şi elemente noi ce se încadrează, după cum am văzut, în La Tène-ul C şi mai ales în prima parte a acestei perioade. Singura explicaţie plauzibilă a persistenţei elementelor mai vechi este aceea că unele din obiectele de podoabă sau de uz comun sînt folosite îndelung, din La Tène-ul B pînă în plin La Tène C.

O componentă majoră a inventarului necropolei studiate este reprezentată de vasele de ofrandă. Din cele 12 morminte au fost recuperate 20

[30] Unii autori îl socotesc „călcîi de suliţă".
[31] Il. Hunyady, *op. cit.*, p. 120, pl. 4/16 şi 51/1—2 a.
[32] Vl. Zirra, *Un cimitir celtic* . . ., p. 81.
[33] I. H. Crişan, ActaMN, 1, Cluj, 1964, p. 98, pl. 3/20, 25.
[34] A. Uszoki, ArchÉrt, 97, 1970, 1, p. 97—107.
[35] W. Krämer, *op. cit.*, pl. 9 A/14.
[36] R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau*. Viena, 1941, p. 116. Piese similare cu cea de la Tărian se cunosc la Dezmir, Aiud, Mediaş Arad-Ceala, Papiu Ilarian (I. H. Crişan, Z. Milea, ActaMN, 7, 1970, p. 73).
[37] B. Benadik, *op. cit.*, p. 106.
[38] T. Lehoczky, ArchÉrt, 17, 1897, p. 335, fig. 8.
[39] B. Benadik, *op. cit.*, p. 106 ; Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 24.

de vase de lut, dintre care șapte lucrate cu mîna (pl. 8). Sub raportul ceramicii mormîntul de incinerație nr. 18 a fost cel mai bogat, el conținînd opt vase.

Vasele celtice lucrate la roată sînt bine reprezentate pe genuri, în proporții aproape egale: vase mari bitronconice 3 (pl. 5/2, 6, 10); carafe 3 (pl. 3/4, 7, 5/9); străchini 3 (pl. 3/2, 5, 8) și 4 castroane (pl. 3/3, 5/5, fig. 3/1–2).

Vasele mari bitronconice, cu pereții arcuiți, cu diametrul maxim dispus la jumătatea înălțimii vasului și gura largă, sînt des întîlnite în La Tène-ul C (Ciumești, Apahida)[40] dar și în contexte mai timpurii (Fertömeggyes[41], Hurbanovo-Bakerov[42]). În necropola de la Tărian această categorie de vase, mai ales prin asocierea lor cu piese metalice, se datează tot în La Tène C.

Vasele-carafă zvelte sau mai turtite din M.12, 18 și 25 (pl. 3/4, 7, 5/9) sînt derivate ale tipului „Linsenflasche" cu gîtul mai scurt și își găsesc analogii la Ciumești[43], Léva și Györ (R.P. Ungară)[44] și Kamenin (Slovacia)[45]. Tipul clasic de „Linsenflasche" se menține din La Tène B, dar în zona răsăriteană, așa cum observăm în cazul exemplarelor noastre, se transformă și le găsim prezente și în medii mai tîrzii.

Străchinile din necropola discutată se pot clasifica în două tipuri: A. Cu pereți arcuiți puternic, cu un început de gît și buza inelară slab evazată, ca cel din M.12 (pl. 3/2). Astfel de forme se găsesc îndeosebi în Moravia și Boemia[46] dar le întîlnim sporadic și în perimetrul vestic al țării noastre[47]; B. Celălalt tip este reprezentat de farfurii-străchini mai puțin adînci cu profil în formă de S, cu pîntecele ușor bombat, gîtul scurt, buza rotunjită și răsfrîntă în afară, ca exemplarele descoperite în M. 16 și 18 (pl. 3/5, 8). Acestea sînt relativ tîrzii în contextul mormintelor de la Ciumești[48], în Ungaria[49] și în Cehia[50]. Ele pot fi încadrate în faza C a La Tène-ului dar, ușor modificate, le întîlnim și în faza următoare.

Ultima categorie de vase lucrate la roată este reprezentată în necropola de la Tărian de cele patru castroane de tipuri relativ diferite. Cel din M.18 (pl. 5/5) face o notă aparte de tipul cu pereții arcuiți și gîtul scurt, prin forma mai alungită și prin umărul dispus mai sus decît înălțimea vasului. El se poate data la începutul fazei La Tène C. Micul castronaș din M.12 (pl. 3/3), cu corpul bitronconic turtit și gîtul drept, are corespondente apropiate numai în Ungaria[51]. Puțin obișnuite sînt și formele celorlalte două castroane descoperite întîmplător (fig. 3/1–2). Cel cu profilul frînt, umerii proeminenți și gîtul cilindric este un tip datat în La Tène-ul C, dar continuă să existe și în La Tène-ul D. Piese asemănătoare au fost

---

[40] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 87.
[41] Il. Hunyady, *op. cit.*, p. 142, pl. 5/1, 80/3, 84/3.
[42] B. Benadik, *op. cit.*, pl. 20/14, 21/10.
[43] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 90.
[44] Il. Hunyady, *op. cit.*, pl. 61/7.
[45] J. Filip, *op. cit.*, fig. 60/9, p. 193.
[46] *Ibidem*, pl. 79/8 și 120/10.
[47] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 92, fig. 41.
[48] *Ibidem*.
[49] K. Végh, Hermann Ottó muzeum Évkönyve, 8, 1969, p. 81.
[50] J. Filip, *op. cit.*, p. 349–350, pl. 25/16.
[51] K. Végh, *op. cit.*, pl. 24/2.

descoperite pe teritoriul Ungariei la Szirma-Besenyö [52], Gava și în județul Borsod [53].

Chiar dintr-o analiză succintă a ceramicii lucrate la roată devine evident faptul că majoritatea acestor vase nu mai păstrează caracterele vechi, așa cum am văzut în cazul inventarului metalic, ci ele aparțin, aproape în întregime, perioadei mai recente și anume La Tène-ului C.

O categorie ceramică deosebit de importantă, mai ales sub raportul influențelor sau a componenței etnice surprinse în cimitirul de la Tărian, o reprezintă vasele lucrate cu mîna, descoperite într-un număr destul de ridicat (pl. 8). În acest sens remarcăm proporția egală a ceramicii lucrate la roată cu cea lucrată cu mîna din, M. 18, precum și situația din M. 26 unde din trei vase două sînt reprezentate de această categorie. Reamintim de asemenea faptul că ceramica lucrată cu mîna a fost descoperită numai în morminte de incinerație.

În amplul studiu al lui I.H. Crișan despre ceramica daco-getă, tipologia vaselor mari bitronconice ocupă un spațiu considerabil. Discutînd un tip asemănător cu vasul bitronconic de la Tărian (pl. 3/1), autorul socotește pe bună dreptate că este de tradiție hallstattiană protodacică, care, pe parcursul evoluției sale, a suferit o serie de schimbări neesențiale. Față de exemplarele de la Ciumești și Rozvágy amintite de autor, celui de la Tărian îi lipsesc cu desăvîrșire proeminențele, simptom posibil al unei datări mai recente decît cea preconizată de I.H. Crișan [54]. Celălalt vas mare din M. 18 (pl. 3/6), dezvoltat și el din forme vechi bitronconice dar cu profilul mult rotunjit și cu butoane aplatizate dispuse pe umărul vasului, are corespondente în cimitirul de la Apahida [55]. I.H. Crișan care fixează aceste vase într-un tip aparte, le socotește ca una din formele principale ale ceramicii dace, bine reprezentată prin numeroase exemplare de pe teritoriul Transilvaniei (Ciumești, Dezmir, Blaj) și din cîmpia dintre Dunăre și Tisa precum și în Slovacia și le datează în secolele III—II î.e.n. [56].

Strachina cu gîtul tras spre interior (pl. 5/1) o întîlnim, în forme mult asemănătoare, în mediul hallstattian tîrziu în cultura Szentes-Vekerzug ca de pildă în cimitirul II de la Sanislău [57], dar și mai tîrziu în cultura materială dacică [58]. Pe teritoriul Ungariei la Bodroghalom [59], o strachină aproape identică a fost descoperită împreună cu o fibulă cu picior prins de arc cu un semimanșon și cu un vîrf de suliță, datate în secolul al II-lea î.e.n. La Dezmir o piesă asemănătoare este atribuită secolului III î.e.n. [60]. Restul inventarului funerar din M.18, în care s-a descoperit strachina, asigură aceeași datare. O altă strachină, care face parte din repertoriul de forme de certă tradiție arhaică, o reprezintă exemplarul din M.18 (pl. 5/3)

---

52 *Ibidem*, pl. 25/1.
53 II. Hunyady, *op. cit.*, p. 138, pl. 67/6, 70/2.
54 I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 110.
55 St. Kovács, DolgCluj, 1911.
56 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 110.
57 Informații primite de la I. Némethy, căruia îi mulțumim și pe această cale.
58 I. H. Crișan, ActaMN, 1, Cluj, 1964, p. 94.
59 K. Végh, *op. cit.*, pl. 15/7.
60 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 94, fig. 4/3.

care, cum am mai amintit, a avut un caracter sigur ritual, cu el transportîndu-se cenușa și oasele calcinate la groapa mormîntului. Datarea acestui tip de strachină este dificilă, ea persistînd un timp îndelungat. Exemplarul aproape identic de la Arad-Gai, pe baza celor două fibule de bronz de tip Dux și a brățării cu nodozități, a fost încadrat la sfîrșitul La Tène-ului B [61]. Forma aceasta de strachină o întîlnim frecvent în Slovacia [62] dar și pe teritoriul Ungariei [63].

Celor două cešcuțe fără toartă, cu fundul ușor profilat, din M. 26 (pl. 5/7—8) li se găsesc analogii în așezarea dacică de la Berindia [64] unde se pot data pe baza pieselor metalice la sfîrșitul La Tène-ului C. Un exemplar foarte asemănător, dar cu o toartă, s-a descoperit într-un bordei la Ciumești și este considerat de origine hallstattiană. Acest tip de ceașcă poate fi socotit ca o ultimă verigă în lanțul evolutiv care va da naștere bine cunoscutei cești dacice [65].

Singura ceașcă cu toartă din cuprinsul cimitirului de la Tărian este cea descoperită fragmentar în vasul mare bitronconic din M.18 (pl. 5/4). De fapt, este un exemplar miniatural cu corpul arcuit și un gît scurt avînd toarta ușor supraînălțată. Formele asemănătoare sînt fixate de I.H. Crișan în tipul I de cești din faza a II-a mijlocie a ceramicii dace (secolele III—II î.e.n.) [66]. Cănile cu o toartă constituie una din formele de bază ale ceramicii dacice, dar ele se întîlnesc și în medii Vekerzug, ca de pildă în necropola amintită de la Sanislău [67].

Din analiza ceramicii funerare din cimitirul de la Tărian rezultă caracterul eterogen al celor care au confecționat-o. Pe lîngă vasele celtice lucrate la roată, surprindem vase lucrate cu mîna, de certă factură dacică, la care se adaugă însă și exemplare care își găsesc corespondențe apropiate în cultura Szentes-Vekerzug. Acest lucru ne determină să credem că, la data venirii celților în zona de cîmpie din jurul Oradiei, aceștia au întîlnit alături de o populație majoritară dacică, elemente întîrziate ale purtătorilor culturii Szentes-Vekerzug care se pare că nu fuseseră încă asimilate în totalitate de masa localnicilor [68].

De remarcat este faptul că în cadrul necropolei de la Tărian, ceramica indigenă își păstrează tehnica de lucru și formele sale arhaice și într-o epocă relativ avansată, după venirea celților.

Reamintim că în perimetrul cimitirului de la Tărian nu s-a descoperit ceramică dacică lucrată la roată și nici imitații lucrate cu mîna după prototipuri celtice.

O altă concluzie care se desprinde din analiza inventarului este că celții, tocmai ca rezultat al unei conviețuiri și al unor schimburi culturale

---

[61] Idem, *Materiale dacice* ..., p. 51, 54, fig. 22/6.
[62] J. Filip, *op. cit.*, p. 385—386, pl. 132/6, 11.
[63] K. Végh, *op. cit.*, p. 80—81, pl. 22/7.
[64] Săpăturile au fost conduse de I. Ordentlich.
[65] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 32, fig. 14.
[66] I. H. Crișan, *Ceramica* ..., p. 118.
[67] Informații primite de la I. Némethy.
[68] O situație similară întîlnim în zona limitrofă, în cîmpia Nirului (vezi Vl. Zirra, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 194). Este greu în stadiul actual al cercetărilor să ne pronunțăm cate-

avute cu populaţia dacică [69], împrumută unele din produsele materiale locale (ceramică şi poate unelte şi arme), folosindu-le pe acestea chiar şi în ritualul funerar. Ca urmare a acestei convieţuiri, care se pare că a fost de mai lungă durată şi mai complexă decît s-a crezut pînă nu demult, procesul de dezvoltare a culturii şi civilizaţiei La Tène dacice a fost grăbit considerabil.

Dacă încadrarea în cronologia relativă s-a putut face cu oarecare uşurinţă, nu acelaşi lucru se poate spune despre încadrarea în cronologia absolută. Greutăţile se ridică în primul rînd, datorită părerilor multiple şi contradictorii în problema datării diferitelor perioade ale La Tène-ului.

Ţinînd cont însă de uzitarea pe un spaţiu geografic larg a cronologiei lui P. Reinecke şi fără a omite unele îmbunătăţiri aduse acesteia, credem justificată folosirea sa şi pentru necropola de la Tărian. După riturile de înmormîntare şi după tipologia inventarului, putem încadra în linii mari descoperirile arheologice de la Tărian în secolul al III-lea î.e.n.

Săpăturile arheologice întreprinse la Tărian au o mare importanţă prin faptul că acestea sînt de fapt primele cercetări sistematice ale unei necropole din a II-a vîrstă a fierului din zona vestică a Oradiei, teritoriu intens locuit în ultimele secole ale mileniului I î.e.n., dar despre care informaţiile arheologice se rezumau la descoperiri izolate şi întîmplătoare. Publicarea integrală a cimitirului de epocă la Tène se impunea ca o necesitate deoarece referirile verbale sau scrise [70] la aceasta au trezit curiozitatea specialiştilor din ţară şi din străinătate.

LA NÉCROPOLE CELTIQUE DE TĂRIAN

RÉSUMÉ

Une nécropole celtique a éte mise au jour dans le village de Tărian (commune Girişul de Criş, dép. de Bihor), sis dans la plaine s'étendant à l'ouest d'Oradea. Les fouilles archéologiques ont réussi le sauvetage de sept tombes d'inhumation et de cinq incinérations en fosse. Dans le périmètre

---

goric asupra etnicului purtătorilor culturii Vekerzug. Credem că ei nu reprezintă în totalitate o populaţie scitică (vzi H. Hunyady, *op. cit.*, p. 57–58) ci mai degrabă trebuie să ţinem cont de o componentă dacică care a preluat însă elemente culturale de aşa-zisă „epocă scitică" (vezi I. H. Crişan, ActaMN, 1, Cluj, 1964, p. 105–107).

[69] În majoritatea cimitirelor şi aşezărilor celtice cunoscute pînă în prezent, în Transilvania sau dincoace de Carpaţi, nu lipsesc dovezi de cultură materială sau chiar morminte indigene, ceea ce denotă o vieţuire comună şi un schimb cultural permanent între cele două populaţii.

[70] Aceste comunicări au fost făcute de Vl. Zirra cu prealabila noastră încuviinţare. Ţinem să mulţumim şi pe această cale domniei sale pentru sugestiile şi îndrumările preţioase.

de la nécropole on a également découvert une plate-forme d'incinération qui gardait encore les traces des crémations rituelles (cendres, ossements calcinés).

Les tombes d'inhumation (M.2, 10, 16, 23, 25, 35, 41) étaient orientées soit du sud-est au nord-ouest, soit nord-sud. Leur mobilier est relativement pauvre. Les incinérations à fosse (M. 12, 18, 26, 33-34) étaient orientées nord-sud et sud-est — nord-ouest. Les restes calcinés étaient déposés à même le sol au fond de la fosse, en paquet ou dispersés et couvrant de la sorte une superficie plus grande. Dans le cas de la tombe M.18, les ossements apportés du bûcher dans un petit bol ont été déposés en partie dans la terre de remplage. Ces tombes révèlent un mobilier de beaucoup plus riche que les premières. Il se compose d'armes, parures vestimentaires et corporelles, vases d'offrande modelés au tour ou à la main.

Certaines pièces de ce mobilier indiquent un horizon chronologique relativement plus ancien. C'est à cette série qu'appartiennent entre autres les fibules de bronze et de fer à l'arc bombé, au pied soudé à l'arc et pourvu d'une ou deux petites sphères, ainsi que les bracelets à tampons ou un bracelet de type Nebringen datés (partant de certaines analogies) de la fin du La Tène B. Mais la nécropole de Tărian a livré aussi des pièces dépassant cet horizon. L'auteur mentionne en ce sens : une fibule en fer de grandes dimensions, dont le pied, pourvu d'une petite sphère, est attaché à l'arc au moyen d'un demi-manchon ; un bracelet à ornement perlé ; une épée pliée rituéllement, et son foureau décorée de deux S affrontés ; une paire de ciseaux de fer ; des vases bitronconiques ; des écuelles au profil en S ; etc. Cette sorte d'objets sont datés dans les complexes similaires de Transylvanie, Slovaquie et Hongrie du La Tène C et notamment de la première partie de cette période. A noter aussi la présence de quelques fragments métalliques, restes d'un bouclier de bois de forme ovoïde.

Une catégorie à part dans le cadre du mobilier funéraire est celle de la céramique modelée à la main. Elle garde des caractères archaïques et on l'attribue dans sa majeure partie à la population autochtone dace et dans une moindre mesure aux membres des communautés Szentes-Vekerzug.

L'auteur souligne les échanges culturelles entre Celtes et Daces. On constate chez les premiers des emprunts faits à la culture matérielle locale, résultat naturel d'une longue et complexe cohabitation.

Se fondant sur le rituel d'inhumation et sur la typologie des objets livrés par les tombes, la nécropole peut être datée plutôt dans la première partie du La Tène C, c'est à dire au IIIe siècle av. n. è.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. 1 — Nécropole celtique de Tărian : plan général des fouilles.

Pl. 2 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1, M. 2; 2—4, M. 10; 5—8, M. 12.

Pl. 3 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1—4, M. 12; 5, M. 16; 6—8, M. 18.

Pl. 4 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1, M. 16 ; 2—15, M.18.

Pl. 5 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1—5, M. 18 ; 6, M. 23 ; 7—8, M. 26 ; 9, M. 25 ; 10, M. 34.

Pl. 6 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1—4, M. 23 ; 5—7, M. 25 ; 8—11, M. 26.

Pl. 7 — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1—2, M. 33 ; 3—8, M. 34 ; 9—11, M. 35.

Pl. 8 — Tableau synoptique de la distribution des principales pièces de mobilier dans les tombes celtiques de Tărian.

Fig. 1. — Nécropole celtique de Tărian : plate-forme à incinération.

Fig. 2. — Tărian, mobilier des tombes celtiques : 1—2, 4—5, M. 41 ; 3, 6—7 découvertes fortuites.

Fig. 3. — Vases découverts de manière fortuite à l'intérieur du périmètre de la nécropole celtique de Tărian.

UNITĂȚILE MILITARE ÎN PROCESUL DE ROMANIZARE A TERITORIULUI DOBROGEAN

DE

ANDREI ARICESCU

Chiar dacă prezența armatei romane s-a făcut simțită sporadic pe teritoriul dintre Dunăre și mare încă din secolul I î.e.n. [1], abia din ultimul sfert al secolului I al erei noastre [2], de cînd în acest ținut s-au stabilit pentru vreme îndelungată unități militare, se poate vorbi despre rolul civilizator și romanizator al armatei în dezvoltarea și transformarea populației locale.

Conform tradiției istorice, ținutul Dobrogei a fost anexat provinciei Moesia în anul 46, în vremea lui Claudius [3]. Chiar dacă data anexării trebuie căutată ceva mai tîrziu, conform unei ipoteze încă puțin răspîndite [4], este de remarcat faptul că, indiferent de această dată, în noul teritoriu al Imperiului, pînă în timpul domniei lui Traian, nu a fost instalată nici o legiune. Legiunea moesică cea mai apropiată de gurile Dunării era *I Italica*, cu lagărul la Novae, unde fusese adusă din anul 69 [5]. Situația s-a menținut aceeași și după divizarea provinciei de către Domitianus, Moesiei inferioare fiindu-i repartizate două legiuni, *V Macedonica* la Oescus și *I Italica* la vechea-i reședință, deci plasate către vest[6]. Așadar,

---

[1] Ne referim la expediția lui M. Terentius Varro din anul 71 î.e.n. și la înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida cu zece ani mai tîrziu (cf. R. Vulpe, *HAD*, p. 95—97). Amintim, de asemenea, luptele conduse de M. Licinius Crassus împotriva bastarnilor și geților în anii 29—28 î.e.n. (*ibidem*, p. 102—104). Victoria lui M. Licinius Crassus nu a avut ca urmare instalarea unor garnizoane romane pe teritoriul Dobrogei (cf. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 34).

[2] Nici la începutul erei noastre, în timpul exilului lui Ovidius la Tomis, nu poate fi vorba de vreo influență romanizatoare a armatei (*Tristia*, V, 7, 53—54), deși poetul amintește de expedițiile militare de la Aegyssus din anul 12 (*Ex Ponto*, I, 8) și de la Troesmis din anul 15 (*Ex Ponto*, IV, 9), făcute contra geților din stînga Dunării.

[3] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 48.

[4] Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 105—123.

[5] De la Augustus pînă la Vespasianus, activaseră în Moesia, în diferite combinații succesive, legiunile *IV Scythica*, *V Macedonica*, *VIII Augusta*, *VII Claudia*, *III Gallica*, *VI Ferrata* (numai în trecere). Cf. B. Filow, Klio, 6, 1906; E. Ritterling, RE, col. 1 168—1 829; R. Syme, JRS, 23, 1933, p. 14—33.

[6] B. Filow, *op. cit.*; E. Ritterling, *op. cit.*; R. Syme, JRS, 18, 1928, p. 41—55.

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 581—592

în partea răsăriteană a provinciei, pe limes-ul scitic, în a doua jumătate a secolului I, nu au putut staţiona decît trupe auxiliare [7]. Diploma militară din anul 54 nu ne poate dovedi că vreuna din cele cinci *alae* pomenite în ea ar fi avut lagărul pe teritoriul de azi al Dobrogei [8], unde abia începînd cu domnia lui Vespasianus este sigur că au fost cantonate trupe auxiliare. Dintre unităţile militare întîlnite în diplomele din anul 99 [9], unele se aflau, de bună seamă, mai de multă vreme în Moesia inferioară, mai jos de Novae, deoarece le avem atestate prin diplomele din Moesia din timpul lui Vespasianus şi de inscripţii din a doua jumătate a secolului I e.n. [10], sau poartă indicative legate de dinastia Flavilor şi nu le cunoaştem o reşedinţă anterioară [11]. Din datele existente, fără să putem preciza exact cîte unităţi staţionau pe pămîntul Dobrogei, deoarece nu le cunoaştem sediul decît cîtorva [12], rezultă că spre sfîrşitul primului secol al erei noastre, forţele militare din părţile răsăritene ale Moesiei inferioare ar fi putut întruni cinci unităţi de cavalerie şi opt de infanterie, avînd un efectiv total de aproximativ 6 500 de oameni.

În timpul lui Traian, efectivul total al trupelor auxiliare creşte la circa 12 500 de soldaţi, dacă socotim cele douăsprezece unităţi atestate acum pentru prima dată în aceste părţi [13]. La acestea, trebuie adăugate şi efectivele celor două legiuni, *XI Claudia* şi *V Macedonica* (circa 11 000 de soldaţi), aduse de Traian la Durostorum şi la Troesmis, cel mai tîrziu în anul

---

[7] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 61.

[8] CIL, XVI, 3. Comentariul lui H. Nesselhauf.

[9] CIL, XVI, 44, 45,

[10] Diplomele din anii 75(Starinar, N. S., 18, 1967, p. 21—28) şi 78 (CIL, XVI, 22), în care apar *cohors I Sugambrorum veterana, cohors III, IV, VII Gallorum, cohors II Lucensium*. În inscripţii este vorba de *ala I Asturum*, în care fusese *duplicarius* T. Claudius Saturninus (cf. I. Stoian. *Tomitana*, p. 204—205, nr. 4), şi de *ala I Pannoniorum*, unde avusese gradul de decurion T. Flavius Capito (*ibidem*, p. 205, nr. 5).

[11] Astfel sînt *ala I Flavia Gaetulorum, ala Gallorum Flaviana, ala I Vespasiana Dardanorum, cohors I Flavia Commagenorum, cohors II Flavia Brittonum equitata, cohors II Flavia Bessorum*. În legătură cu mişcările unităţilor auxiliare, cf. W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricums Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938; A. Radnóti, Limes Studien, 1957, Basel, 1959, p. 134—151; J. Beneš, Sborník prací filosofické fakulty Brněnské University, 19, 1970, E-15, p. 159—210.

[12] Se crede că *ala I Pannoniorum* staţiona la Troesmis (CIL, III, 6242) înainte de venirea legiunii *V Macedonica* (cf. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 557—582), şi se ştie că *ala I Vespasiana Dardanorum* îşi avea reşedinţa la Arrubium) (CIL, III, 7512), *cohors II Flavia Brittonum equitata* la Durostorum, înainte de venirea legiunii *XI Claudia* (W. Wagner, *op. cit.*, p. 33—34), *cohors II Lucensium* la Abrittus (*ibidem*, p. 161—162). Trebuie adăugată şi *ala Claudia Gallorum*, care este posibil să fi staţionat la Salsovia, cel tîrziu din timpul lui Nerva (CIL, XVI, 41; cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 37).

[13] Aceste unităţi, numite în diplomele din anii 99 (CIL, XVI, 44, 45) şi 105 (CIL, XVI, 50), sînt *ala II Hispanorum et Arvacorum*, care staţiona la Carsium (V. Pârvan, ARMSI, 35, 1913, p. 467—550), *ala I Claudia Gallorum, cohors I Lepidiana equitata c.R., cohors I Hispanorum veterana equitata* (în legătură cu activitatea acestei unităţi în Moesia Inferior, vezi discuţiile la R. Vulpe, StCl, 2, 1960, p. 337—357, şi *Din istoria Dobrogei*, 2, Bucureşti, 1968, p. 78—80), *cohors II Mattiacorum* de la Barboşi (CIL, III, 7495), *cohors I Lusitanorum Cyrenaica*, staţionată probabil la Cius (CIL, III, 12480), *cohors I Bracaraugustanorum, II Gallorum, I Ubiorum, I Tyriorum sagittariorum* şi *II Chalcidenorum*. La acestea trebuie adăugată şi *cohors I Germanorum c.R.* de la Capidava (Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, 1, Bucureşti, 1958, p. 94, nr. 17), atestată epigrafic pentru vremea lui Traian şi apoi, pentru vremea lui Antoninus Pius, prin diploma de la Brestovene (I. Venedikov, Izvestia-Varna, 9, 1953, p. 61—68).

107 [14]. Dar nu toate aceste unităţi au rămas în armata Moesiei inferioare, ci unele au plecat, fără a se mai înapoia, chiar în timpul războaielor dacice, altele mai tîrziu [15]. Pe de altă parte, apar alte trupe, puţine la număr, unele în vremea lui Hadrian [16], altele ulterior[17]. Deci, ţinînd cont de toate aceste mişcări putem considera că din armata permanentă a Dobrogei romane în secolul al II-lea, făceau parte următoarele trupe auxiliare : *ala I Vespasiana Dardanorum* la Arrubium, *ala II Hispanorum et Arvacorum* la Carsium, *cohors I Germanorum c. R.* la Capidava, *cohors I Lusitanorum Cyrenaica* la Cius, *cohors I Cilicum milliaria equitata sagittoriorum* la sud de Tropaeum Traiani, precum şi unele dintre unităţile cărora nu le cunoaştem locul de staţionare, cum sînt *ala I Gallorum et Pannoniorum, ala Gallorum Flaviana, ala Claudia Gallorum* (acestea două din urmă pînă la plecarea în Moesia superioară şi, respectiv, Dacia inferioară, către mijlocul secolului al II-lea), *cohors II Chalcidenorum, cohors VII Gallorun, cohors I Thracum Syriaca* şi *cohors I Claudia Sugambrorum veterana* (ultima pînă cel tîrziu în anul 157, cînd o întîlnim în orient). Mai adăugăm şi *cohors II Mattiacorum* de la Barboşi, care aparţinea tot Moesiei inferioare. Deci, armata din Dobrogea avea în secolulul al II-lea cel puţin 6 000 de soldaţi în trupe auxiliare, cu unele variaţii de la o etapă la alta. Adăugind şi cei 11 000 de oameni ai celor două legiuni [18], ajungem la un efectiv total de circa 17 000 de soldaţi prezenţi aici în secolul al II-lea, pînă ceva mai încoace de jumătatea lui. O considerabilă slăbire a forţei militare din această provincie a fost provocată de mutarea legiunii *V Macedonica* de către Marcus Aurelius (166–167) de la Troesmis în Dacia [19]. În felul acesta, teritoriul dintre Dunăre şi mare a intrat în totalitate în sfera de influenţă a legiunii *XI Claudia* de la Durostorum, care se întinsese pînă atunci numai asupra părţii sudice a regiunii [20]. Majoritatea trupelor auxiliare se aflau cantonate pe Dunăre şi acolo trebuie să se fi aflat şi cele cărora nu le cunoaştem lagărul, avînd în vedere numărul mare de fortificaţii romane înşirate de-a lungul fluviului, despre care nu ştim de ce unitate erau folosite. Excepţie face *cohors I Cilicum milliaria*, care era cantonată, în interiorul provinciei şi care a avut un rol, se pare, deosebit pentru securitatea acestui teritoriu, avînd în grijă înăbuşirea tulburărilor interne şi extinzîndu-şi influenţa pînă în ţinuturile din nordul Mării Negre [21]. Însemnătatea activităţii acestei cohorte este relevată şi prin aceea că nu-

---

[14] R. Syme. *op. cit.*, p. 55.

[15] Astfel, *ala I Asturum, cohors I Ubiorum, I Hispanorum veterana equitata, III Gallorum* şi *II Flavia Bessorum* pleacă în Dacia ; *ala I Flavia Gaetulorum* este mutată în Pannonia, *cohors I Lepidiana c.R.* în Cappadocia, *cohors VII Gallorum* în Syria ; ceva mai tîrziu, după mijlocul secolului al II-lea, *ala I Gallorum Flaviana* şi *cohors II Gallorum* sînt întîlnite în Moesia superioară etc. Pentru toate aceste dislocări, cf. W. Wagner, *op. cit.*

[16] *Ala I Gallorum et Pannoniorum, cohors I Cilicum milliaria*, venită din Moesia Superior şi *cohors I Bracarum* (pentru aceasta din urmă, cf. J. Beneš, *op. cit.*, p. 171, nr. 17).

[17] *Ala I Gallorum Atectorigiana, ala I Hispanorum et Arvacorum, cohors I Thracum Syriaca* şi *cohors II Bracaraugustanorum*, atestate de diploma de la Brestovene (I. Venedicov, *loc. cit.*).

[18] În legătură cu efectivul legiunilor, cf. A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 28–29.

[19] B. Filow, *op. cit.* ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 173.

[20] Apar, de asemenea, şi dovezi ale influenţei celeilalte legiuni din Moesia Inferior, *I Italica*, de la Novae, mai ales în nordul Dobrogei.

[21] D. Tudor, AUB, 5, 1956, p. 45–74.

mele soldaţilor ei s-a păstrat în toponimia locală pînă tîrziu, în secolul al VI-lea. Una dintre fortăreţele pomenite de Procopius ca fiind refăcute de către Iustinian, se numea φρούριον Κιλικίων (*castellum Cilicum*), probabil vechiul lagăr al cohortei, fortăreaţă care se afla la graniţa de nord a provinciei ***Moesia secunda***, la sud de Tropaeum Traiani, pe drumul ce ducea către interiorul provinciei *Scythia*[22]. Dacă celelalte trupe, atît legiunile, cît şi auxiliarele, au contribuit la romanizarea provinciei în special în ţinuturile din vecinătatea Dunării, *cohors I Cilicum*, prin marea ei rază de acţiune şi prin atribuţiile sale mult mai variate, ca proteguitoare a interiorului provinciei, şi-a exercitat acest rol romanizator cu mai multă intensitate şi pe un spaţiu mai larg, păstrarea amintirii ei pînă în vremea lui Iustinian fiind o dovadă evidentă pentru această afirmaţie.

Pentru epoca Dominatului, trupele de pe teritoriul Dobrogei ne sînt mai bine cunoscute, mai ales cele de pe limes, pentru că avem la dispoziţie datele din *Notitia Dignitatum*. În sistemul defensiv al limes-ului scitic intrau două legiuni, fiecare împărţită în cîte două pedaturi: *legio II Herculia* la Troesmis, cu al doilea lagăr la Axiopolis, şi *legio I Iovia*, cu centrul la Noviodunum şi cu al doilea lagăr la Aegyssus [23]. Erau plasate pe Dunăre, în regiunea care ne interesează, opt corpuri de cavalerie: *cuneus equitum stablesianorum* la Sucidava (în Moesia II), *cuneus equitum scutariorum* la Sacidava, *cuneus equitum Solensium* la Capidava, cîte un *cuneus equitum stablesianorum* la Cius şi Beroe, *cuneus equitum catafractariorum* la Arrubium, *cuneus equitum armigerorum* la Aegyssus şi *cuneus equitum Arcadum* la Talamonium. Dintre localităţile în care staţionau călăreţi, singura neidentificată este Talamonium [24]. Unităţile auxiliare de infanterie, în total zece, erau: *milites Cimbriani* la Cimbrianae, *milites nauclarii Altinenses* la Altinum (în Moesia II), *milites nauclarii* la Flaviana, *milites superventores* la Axiopolis, *milites Scythici* la Carsium şi Dinogetia, *milites II Constantini* la Troesmis, *milites I Constantiani* la Noviodunum, *milites V Constantiani* la Salsovia şi *milites I Gratianenses* la Gratiana (în Scythia). Localităţi neidentificate sînt Cimbrianae, care trebuie să se fi aflat între satele Ostrov şi Izvoarele [25], Flaviana, plasată undeva lîngă un lac, ori la Rasova, ori la Viile [26], şi Gratiana. Totalul soldaţilor din unităţile militare citate trebuie să se fi ridicat la peste 20 000, această creştere a efectivului armatei fiind în conformitate cu politica de militarizare a Imperiului roman tîrziu [27], numai că înmulţirea unităţilor nu însemna şi o creştere calitativă din punct de vedere militar[28]. Cît priveşte interiorul Dobrogei, ştirile pe care le avem despre armată în această vreme sînt foarte puţine. Cunoaştem totuşi existenţa unor unităţi de manevră din secolul al VI-lea, şi anume, *sagittarii iuniores* [29] şi *lanciarii iuniores* [30].

---

[22] A. Aricescu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 305—306.

[23] În legătură cu amplasarea celor două legiuni, cf. Gh. Ştefan, NÊH, 1, 1955, p. 161—167.

[24] Despre identificarea Sucidavei şi Sacidavei, cf. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 298—301.

[25] *Ibidem*, p. 301.

[26] Această ultimă localizare, conform ipotezei propuse de P. Diaconu.

[27] E. Nischer, JRS, 13, 1923, p. 1—25; E. Darkó, Studi bizantini e neoelenici, 5, Roma, 1939, p. 88—99.

[28] E. Stein, *Geschichte der spätrömisches Reiches*, Wien, 1928 (în traducere franceză, *Histoire de Bas-Empire*, 2, 1949, p. 85).

[29] Atestaţi de două pietre funerare din Tomis (I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, Bucureşti, 1968, p. 424).

[30] Cunoscuţi de la Ulmetum (*ibidem*, p. 423).

Privind în ansamblu prezența armatelor romane pe teritoriul Dobrogei, putem încheia, în linii mari, că în perioada de după anexarea acestui teritoriu la Imperiu și pînă la venirea pe tron a lui Traian, apărarea permanentă a graniței era lăsată doar pe seama cîtorva unități auxiliare, că în timpul domniei învingătorului lui Decebal, tocmai datorită războaielor cu dacii și cu aliații acestora, forțele militare așezate în regiune sau care doar au staționat temporar aici se întăresc considerabil, fiind lăsat apoi, pentru secolele II—III, un efectiv destul de constant de unități auxiliare, dar diminuîndu-se puterea militară a provinciei prin retragerea legiunii *V Macedonica* de către Marcus Aurelius, și că, în sfîrșit, după reformele lui Diocletian și Constantin, numărul unităților militare, alcătuite din soldați legați de pămîntul pe care-l apărau, crește considerabil pe limes-ul scitic, așa cum se întîmplă și în alte părți ale imperiului tîrziu.

Un rol deosebit în procesul de romanizare l-au avut așezările dezvoltate în apropierea lagărelor militare, unde locuiau numeroși civili, fie veniți ca însoțitori ai trupelor, fie stabiliți ulterior, cu diverse interese de ordin comercial, religios etc., formînd centre de locuire în care un loc important îl ocupau familiile militarilor și veteranii trupei. Din păcate, pînă în prezent, nu s-au făcut cercetări sistematice în nici una dintre așezările civile din Dobrogea, vecine taberelor militare. Despre unele avem o serie de știri, datorate descoperirilor întîmplătoare de documente epigrafice. Cel mai bine cunoaștem tocmai situația așezării civile de pe lîngă singura legiune cantonată în Dobrogea, adică legiunea *V Macedonica* de la Troesmis. Aici există ruinele a două așezări întărite despre care s-a emis ipoteza că una (cetatea de vest) ar reprezenta vechea așezare băștinașă, unde staționase prima unitate romană plasată aici (*ala I Pannoniorum*) și unde se instalase apoi și legiunea *V Macedonica*, iar cealaltă (cetatea de est) s-ar fi dezvoltat din canabele aceleiași legiuni [31]. Prima, locuită de *cives Romani Troesmi consistentes*, era și centrul administrativ al teritoriului. A doua era locuită de *veterani et cives Romani consistentes ad canabas leg. V Macedonicae* [32]. Din contopirea celor două azeșezări s-a creat spre sfîrșitul secolului al II-ea *Municipium Troesmensium* [33]. Așadar, veteranii locuiau numai în *canabae*, care constituiau o așezare cu caracter urban, putînd fi însă proprietari în *territorium Troesmense* și avînd funcții în centrul administrativ-militar al acestuia [34]. O situație asemănătoare s-ar putea să fi existat și pe lîngă lagărele unor unități auxiliare. Avem exemplul lui C. Iulius Quadratus care deținea două funcții : *princeps loci* și *quinquennalis territorii Capidavensis* [35]. În acest caz, *locus* ar putea fi, pentru trupele auxiliare, corespondentul canabelor legionare, deci așezarea cu caracter urban, iar *territorium* depindea direct de centrul militar-administrativ de la Capidava [36]. Nu este exclus ca lucrurile să se fi repetat similar și în alte părți, unde întîlnim, la mică distanță, cîte două așezări întărite, cum se întîmplă la Oltina (Altinum), la Viile sau la Hîrșova (Carsium). În această

---

[31] R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 557—582.
[32] CIL. III, 6167, 6166.
[33] CIL. III, 7504.
[34] R. Vulpe, *op. cit.*
[35] V. Pârvan, *Ulmetum*, 1, p. 587 și urm. ; R. Vulpe, *HAD*, p. 199.
[36] În legătură cu acești termeni, cf. Em. Popescu, StCl, 9, 1967, p. 188—189.

din urmă localitate, cele două fortificații, de pe „dealul cetății" și de pe „dealul bisericii", au fost cuprinse la un moment dat într-o singură incintă ceea ce ar putea sugera unirea așezării dezvoltate pe vechiul castru în care staționase *ala II Hispanorum et Aravacorum*, cu așezarea civilă (*locus*?), apărută în vecinătatea taberei militare [37]. De bună seamă, pînă ce nu se vor întreprinde cercetări ample în asemenea așezări, nu va putea fi depășită faza ipotetică a cunoștințelor. Oricum, așezările civile dezvoltate în apropierea taberelor militare, constituie dovada procesului de urbanizare provocat de locuirea organizată după normele cetățenilor romani. Ele au contribuit substanțial la romanizarea provinciei, adăpostind numeroase elemente provenite din mediul rural și exercitîndu-și influențele într-un teritoriu vast, exploatat de către centrul militar-administrativ.

Nu putem evidenția mai departe rolul romanizator al armatei în Dobrogea, fără a discuta și despre fortificațiile existente pe acest teritoriu, în care străjuiau unități militare sau vexilații ale acestora. Vom încerca o clasificare cronologică a lor, grupîndu-le în două categorii : fortificațiile de pe limes și cele din interiorul provinciei. Vom lăsa la o parte orașele pontice și celelalte localități de pe litoral, pentru că la apărarea lor și la ridicarea construcțiilor defensive au contribuit, poate mai mult decît armata, forțele interne [38].

Cercetările arheologice, mai reduse sau mai extinse, de la Tropaeum Traiani, Ulmetum, Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Carsium, Capidava, Sacidava, nu au dus pînă acum la cunoașterea construcțiilor romane din secolele II—III, și, cu atît mai puțin, a celor eventual anterioare. Știm despre existența acestor fortificații din izvoarele literare și din documentele epigrafice, cu ajutorul cărora s-au făcut localizările și identificările cunoscute. Lucrurile nu sînt însă întotdeauna clare, existînd așezări care au durat numai o parte din cele șase secole de stăpînire romană sau care au avut vreo însemnătate în sistemul defensiv la Dunărea de jos doar la un moment dat. În general, se constată că așezările vechi n-au fost părăsite și că ele au durat pînă la sfîrșitul stăpînirii romane, chiar dacă despre unele documentele tîrzii nu ne mai spun nimic, locuirea lor fiind dovedită de urmele arheologice.

Cunoaștem cu certitudine existența în secolele II—III a următoarelor centre fortificate pe limes [39], urmărind cursul fluviului de la Ostrov pînă la deltă și în împrejurimile lacului Razelm : *Sucidava* [40] (Izvoarele), *Altinum* [41] (Oltina), *Sacidava* [42] (Muzait-Dunăreni), *Axiopolis* [43] (Hinog), *Capidava* [44], *Carsium* [45] (Hîrșova), *Cius* [46] (Gîrliciu), *Troesmis* [47] (Iglița),

[37] Observațiile au fost făcute de autorul acestor rînduri, cu prilejul cercetărilor începute în 1963.

[38] De exemplu, în secolul al VI-lea, turnul ridicat la Tomis de breasla măcelarilor. Cf. V. Pârvan, ARMSI, 37, 1915, p. 416—421.

[39] Nu vom aminti pentru fiecare decît cîte un singur document care le atestă existența.

[40] Ptolemaeus, în *Izvoare privind istoria României*, 1, București, 1964, p. 552—553.

[41] Aici s-a descoperit o diplomă din anul 99 (CIL, XVI, 44).

[42] A. Aricescu, *loc. cit.* (milliarium de la Decius).

[43] Ptolemaeus, *loc. cit.*

[44] Inscripții din secolele II—III (Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, 1, București, 1958).

[45] Ptolemaeus, *loc. cit.*

[46] CIL, III, 12480.

[47] Ptolemaeus, *loc. cit.*

Arrubium[48] (Măcin), *Dinogetia*[49] (Garvăn), *Noviodunum*[50] (Isaccea), *Aegyssus*[51] (Tulcea), *Salsovia*[52] (Mahmudia), *Vallia Domitiana*[53] (?). Mai apar și alte cîteva localități în *Tabula Peutingeriana*[54] și în *Itinerarium Antonini*[55], dar aceste izvoare, redactate inițial în epoca de care ne ocupăm, au suferit unele modificări în secolul al IV-lea, așa că denumirile pentru care nu avem alte atestări, au putut să apară în urma acestor intervenții mai tîrzii. În această situație se află *Beroe* (Piatra Frecăței), despre care se spune că este vechi datorită originii trace a cuvîntului[56], dar denumirea putea să aparțină unui braț al Dunării și abia mai tîrziu să fi fost construită fortăreața care a căpătat același nume. În aceeași situație se află *Halmyris* și *Ad Salices*, localități ce trebuie să se fi aflat pe malul Razelmului și care sînt atestate sigur abia pentru secolul al IV-lea, prima, ca și *Beroe*, de *Notitia Dignitatum*[57], a doua de Ammianus Marcellinus[58]. Cît despre *Ad Stoma*, singura sursă care menționează acest nume fiind *Itinerarium Antonini*, nu putem ști exact nici cînd a apărut, nici dacă a avut o perioadă îndelungată de existență. Dintre localitățile sigur existente în secolele II—III, singura care nu mai apare atestată în veacul al IV-lea sau mai tîrziu este *Vallis Domitiana*, probabil pentru că era destul de neînsemnată și nu a mai fost prevăzută cu o garnizoană. Apar în schimb cîteva noi așezări întărite, înregistrate de *Notitia Dignitatum*[59]: *Cimbrianae* (Bugeac, Canlia sau Dervent), *Flaviana* (Viile sau Rasova), *Gratiana* (?), *Talamonium* (?), *Plateypegiae* (undeva în deltă[60]). Dintre localitățile existente în secolele II, III și IV, lipsesc din documentele secolului al VI-lea[61] *Cimbrianae*, *Flaviana*, *Cius*, *Arrubium* , *Dinogetia*, *Ad Stoma*, *Talamonium* și *Plateypegiae*. Despre *Ad Salices* se spune că trebuie recunoscut sub forma *Tzasklis*, întîlnită în lista de cetăți a lui Procopius[62]. Acest autor mai înșiră încă multe denumiri de fortificații din vremea lui Iustinian, neidentificate, pe care nu le putem lua în considerație decît numeric. Unele dintre ele ar putea să ascundă sub nume noi vechile așezări, amintite mai sus ca nefiind atestate în secolul al VI-lea. La această concluzie nu ne duce numai faptul că Procopius folosește numele oficiale, date

---

[48] CIL, III, 7513.

[49] Ptolemaeus, *loc. cit.*

[50] *Ibidem.*

[51] Oividius, *Ex Ponto*, I, 8, 13.

[52] Aici a fost descoperită diploma din anul 97 (CIL, XVI, 41).

[53] Localitatea, menționată în *Itinerarium Antonini*, amintește numele lui Domitianus și deci trebuie să fi existat în timpul domniei lui.

[54] K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, col. 505—509.

[55] O. Cuntz, *Itineraria Romana, 1, Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929, p. 32.

[56] R. Vulpe, *HAD*, p. 110. De remarcat însă și prezența mormintelor din secolele II—III, ceea ce ar indica existența fortificației în acea vreme (cf. A. Petre, Materiale, 8, 1962, p. 568).

[57] *Notitia Dignitatum, Or.*, 39.

[58] Ammianus Marcellinus, XXXI, 7, 5.

[59] *Notitia Dignitatum, Or.*, 39 și 40.

[60] Despre această localitate, cf. D. M. Pippidi, StCl, 7, 1965, p. 330—332.

[61] Hierocles, Procopius, Theophilactus Simocatta, *Notitia Episcopatuum.*

[62] *De aedificiis*, IV, 11.

de Iustinian cu prilejul reconstrucţiilor sale [63], ci şi existenţa în aceste aşezări a vestigiilor bogate din secolul al VI-lea.

Secolele II—III	Secolul al IV-lea	Secolul al VI-lea	Localizare
—	Cimbrianae	—	Bugeac ? Dervent ? Canlia ?
Sucidava	Sucidava	Sucidava	Izvoarele
Altinum	Altinum	Altina	Oltina
—	Flaviana	—	Viile ? Rasova ?
Sacidava	Sacidava	Sacidava	Muzait
Axiopolis	Axiopolis	Axiopolis	Hinog
Capidava	Capidava	Capidava	Capidava
Carsium	Carsium	Carsium	Hirşova
Cius	Cius	—	Girliciu
—	Gratiana	Gratiana	?
Beroe ?	Beroe	Beroe	P. Frecăţei
Troesmis	Troesmis	Troesmis	Igliţa
Arrubium	Arrubium	—	Măcin
Dinogetia	Dinogetia	—	Garvăn
Noviodunum	Noviodunum	Noviodunum	Isaccea
Aegyssus	Aegyssus	Aegyssus	Tulcea
Salsovia	Salsovia	Salsovia	Mahmudia
Halmyris ?	Halmyris	Halmyris	?
Vallis Domitiana	—	—	?
Ad Salices ?	Ad Salices	Ad Salices ?	?
Ad Stoma ?	Ad Stoma ?	—	?
—	Talamonium	—	?
—	Plateypeglae	—	?
Castellum Cilicum	Castellum Cilicum	Castellum Cilicum	Cetatea
Tropaeum Traiani	Tropaeum Traiani	Tropaeum Traiani Sanctus Cyrillus	Adamclisi
Ulmetum	Ulmetum	Ulmetum	Pantelimon
Libida	Libida	Libida	Slava Rusă

Fig. 1. — Tabelul fortificaţiilor romane din Dobrogea localizate precis sau cu aproxmaţie(?).

Dintre fortificaţiile din interiorul provinciei, avem atestate numele doar pentru patru: *Castellum Cilicum* [64] (Cetatea), *Tropaeum Traiani* (Adamclisi), *Libida* [65] (Slava Rusă) şi *Ulmetum* [66] (Pantelimon). Toate acestea au existat în veacurile II—III, ca şi în VI.

[63] Cum am presupus despre Tropaeum Traiani, care credem că a devenit Cetatea Sfîntului Chiril (A. Aricescu, *op. cit.*, p. 306).

[64] Numele acesta nu apare decît în secolul al VI-lea, la Procopius (*De aedificiis*, IV. 7), dar *cohors I Cilicum* este atestată de o inscripţie de pe la anul 200 (D. Tudor, *op. cit.*).

[65] În legătură cu acest nume, cf. A. Aricescu, BMI, 40, 1971, 3, p. 58—60.

[66] Pentru secolul al II-lea, avem inscripţii (V. Pârvan, *Ulmetum*, 1—3, passim), iar pentru al VI-lea, textul lui Procopius, *loc. cit.*

Dacă facem un calcul al fortificaţiilor cu denumiri atestate în documentele antice, ajungem la următoarea situaţie: pentru secolele II–III cunoaştem 18–22 localităţi, dintre care una singură nu apare mai tîrziu (*Vallis Domitiana*); pentru secolul al IV-lea, numărul creşte la 25–26, dintre care însă patru nu sînt atestate decît pentru această vreme, prin *Notitia Dignitatum* (*Cimbrianae*, *Flaviana*, *Talamonium*, *Plateypegiae*); în secolul al VI-lea ajungem la un număr de aproximativ 40 de denumiri de fortăreţe [67], dar dintre acestea, mai bine de 25 nu sînt identificate. Totalizînd, rezultă că există pe limes şi în interiorul Dobrogei 18 aşezări antice întărite localizate precis şi încă 9 plasate în teren cu aproximaţie (fig. 1). Pe de altă parte, au fost înregistrate aproximativ 35 de puncte fortificate cărora nu le ştim denumirea [68], cifră care ne duce la concluzia că situaţia din teren corespunde cu relatările izvoarelor (circa 25 de nume de fortăreţe neidentificate din secolul al VI-lea, la care se adaugă cele 9 localizări ipotetice).

Oricum, faptul că pe teritoriul provinciei au fost clădite atît de multe aşezări fortificate, în care erau cantonate unităţi militare sau doar detaşamente mai mici, puse la paza punctelor strategice şi a drumurilor, faptul că soldaţii, deveniţi şi proprietari de pămînt în vremea Dominatului, au lucrat la ridicarea atîtor construcţii, răspîndite pretutindeni în Dobrogea, demonstrează cît de mare a fost influenţa armatei romane în organizarea provinciei, antrenînd prin prezenţă continuă şi intensă toate categoriile etnice şi sociale din regiune în procesul de romanizare.

Ca şi fortificaţiile, reţeaua de drumuri [69], care avea în primul rînd un caracter militar, a constituit pentru teritoriul Dobrogei unul dintre aporturile civilizatoare ale armatei romane. Comunicarea uşoară între centrele militare, ca şi lucrările foarte frecvente de întreţinere a drumurilor şi supravegherea continuă a acestora, făcută de unităţile militare, au dus la generalizarea unui contact permanent al armatei romane cu populaţia rurală, care a fost mereu mai atrasă de formele superioare de existenţă şi, totodată, mai supusă forţei şi organizării romane.

Stăpînirea romană în Dobrogea, avînd ca susţinere ocuparea şi organizarea militară, a avut drept urmare romanizarea intensă a acestui teritoriu, la care a contribuit în primul rînd prezenţa trupelor, apoi constituirea aşezărilor de pe lîngă taberele militare, participarea soldaţilor alături de localnici la o serie de activităţi edilitare, răspîndirea veteranilor pe tot cuprinsul regiunii, unde au deţinut o situaţie privilegiată în raport cu băştinaşii şi cu alte neamuri venite aici, dar chiar şi faţă de coloniştii romani [70]. Prezenţa trupelor de ocupaţie nu a însemnat numai existenţa efectivelor de soldaţi, ci şi venirea, ca însoţitori ai acestora, a altor grupuri de purtători ai culturii romane, negustori, preoţi etc., care s-au aşezat în primul rînd pe lîngă castre, dar s-au împrăştiat şi în alte părţi şi au luat contact cu localnicii în diferite împrejurări, contribuind astfel la creşterea cantitativă a elementului latin sau latinizat, introdus în viaţa de toate zilele a popu-

[67] Datorită listelor lui Procopius.

[68] *Tabula Imperii Romani*, L 35, Bucureşti, 1969.

[69] V. Pârvan, *Ulmetum*, 1, p. 576–585, unde face o prezentare amănunţită a drumurilor romane din Dobrogea.

[70] V. Pârvan, *Histria*, 7, p. 56 şi urm.; R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 557–582.

lației acestor ținuturi. Armata a fost cel mai important factor de romanizare mai ales la începuturile stăpînirii, cînd alte elemente romanizatoare nu existau [71]. Ea și-a făcut simțit acest rol prin prezență continuă, timp de șase veacuri. Începînd cu domnia lui Hadrian, romanizarea localnicilor s-a făcut și prin înrolarea lor în unitățile militare, iar mai tîrziu, după reformele lui Diocletian și Constantin, deși au pătruns numeroase elemente străine, militarizarea generală a Imperiului a dus la sporirea necesității de a se realiza unitatea socială și lingvistică a autohtonilor.

De bună seamă că răspîndirea romanității nu s-a făcut unitar, ci în raport de anumite realități locale și de gradul de interes pe care-l prezentau pentru consolidarea puterii imperiale anumite părți ale provinciei. Trebuie să considerăm că cel mai puternic au fost influențate de civilizația romană ținuturile din apropierea limes-ului și de pe drumurile militare din interiorul provinciei; apoi, așezările rurale, din teritorii, în care s-au stabilit veterani și coloniști; în sfîrșit, locurile din vecinătatea litoralului, unde existența vechilor colonii vest-pontice, în care cultura greacă a dăinuit cu preponderență și în timpul stăpînirii romane, pînă la sfîrșiturile antichității, dar fără a avea o influență covîrșitoare în afara zidurilor orașelor, au rămas, probabil, mai în urmă în procesul de romanizare.

Rolul imens pe care l-a avut prezența trupelor romane pe teritoriul dintre Dunăre și mare în organizarea politică și socială, în răspîndirea culturii și limbii latine pînă în cele mai mici așezări rurale, constituie temeiul dezvoltării ulterioare a locuitorilor din această regiune ca populație romanică.

LES UNITÉS MILITAIRES DANS LE PROCESSUS DE ROMANISATION DU TERRITOIRE DE LA DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Selon la tradition de l'historiographie, le territoire de la Dobroudja a été annexé à la province de Moesie pendant le règne de Claude. Pourtant, la présence des unités militaires établies ici n'est attestée que du temps de Vespasien. Des données existantes, sans pouvoir préciser combien d'unités stationnaient sur le territoire de la Dobroudja, parce qu'on ne connaît le siège que de quelques-unes, il résulte que, vers la fin du premier siècle de notre ère, les forces militaires des parties de l'Est de la Moesie inférieure auraient pu réunir cinq unités de cavalerie et huit d'infanterie, ayant un effectif total de 6 500 hommes environ.

Au temps de Trajan, l'effectif total des unités auxiliaires augmente à environ 12 500 soldats, auxquels il faut ajouter les effectifs des deux légions, *XI Claudia* et *V Macedonica*, apportées à Durostorum et Troesmis. Toutes ces forces militaires ne sont pas restées ici après le règne de Trajan, aux siècles II—III, mais seulement environ 6 000 soldats enrôlés dans les troupes auxiliaires et les 11 000 de l'effectif des légions, donc un total d'approximativement 17 000 hommes. Un affaiblissement considérable

[71] B. Gerov, Annuaire de l'Université de Sofia, 1948—1949 și 1954.

du pouvoir militaire romain dans ces contrées s'est produit aux temps de Marc-Aurèle par la retraite de la légion *V Macedonica*.

Parmi les troupes auxiliaires, il paraît que c'est la *cohors I Cilicum milliaria*, avec le siège au sud de Tropaeum Traiani, près du village Cetatea, qui a eu un rôle particulier dans le processus de romanisation, vu que, stationnant à l'intérieur de la province, elle avait la mission de calmer les troubles locaux et le rayon de ses actions s'étendait jusqu'au loin, au nord de la mer Noire. Le souvenir de cette cohorte s'est maintenu jusque bien tard, au VIe siècle, quand la forteresse ou elle avait eu son ancienne résidence s'appelait *Castellum Cilicum* (φρούριον Κιλικίων), ainsi que nous le prouve le texte de Procope de Césarée (*De aedificiis*, IV, 7).

Pour le Bas-Empire, les troupes du territoire de la Dobroudja nous sont mieux connues, puisque nous avons à notre disposition les données de Notitia Dignitatum. Dans le système défensif du limes scythique entraient deux légions, chaqune divisée en deux : *legio II Herculia* à Troesmis et Axiopolis, et *legio I Iovia* à Noviodunum et Aegyssus. Sur le Danube on avait placé huit unités de cavalerie (*cunei*) et dix d'infanterie. Le total des soldats pendant cette époque montait à plus de 20 000 hommes, cet accroissement de l'effectif de l'armée étant conforme à la politique de militarisation du Bas-Empire. Parmi les unités de manœuvre à l'intérieur de la province, sont attestées, pour le VIe siècle, deux seulement : *sagittarii iuniores* et *lanciarii iuniores*.

Un rôle remarquable dans le processus de romanisation ont eu les habitats développés dans la proximité des camps militaires. Mieux connues sont les canabes de la légion *V Macedonica* de Troesmis. Il se pourrait que pour les troupes auxiliaires, le correspondant des canabes fût nommé *locus*, ainsi qu'il paraît être suggéré par l'inscription de *C. Iulius Quadratus princeps loci et quinquennalis territorii Capidavensis*. Les habitats civils du voisinage des troupes constituent la preuve du processus d'urbanisation provoqué par le mode d'habiter organisé d'après les normes des citoyens romains. Ils ont contribué considérablement à la romanisation de la province, en abritant de nombreux éléments provenant du milieu rural et exerçant leurs influences sur un vaste territoire, exploité par le centre militaire-administrativ.

La présence de l'armé romaine sur le territoire de la Dobroudja a fourni, peut-être, le plus important facteur civilisateur de l'Antiquité pour cette région. Les soldats romains, travaillant non seulement à l'élévation de nombreuses fortifications sur toute la surface de la région, mais aussi à la construction de tant de chausées qui croisaient le territoire compris entre le Danube et la mer Noire, ou à l'installation des aqueducs qui fonctionnaient partout. En ce qui concerne les fortifications, en tenant compte des dénominations attestées par les sources antiques, on arrive à la situation suivante : pour les IIe et IIIe siècles, l'on connaît 18—22 localités ; pour le IVe siècle, le nombre s'accroît à 25—26 ; dans le VIe siècle l'on arrive à un chiffre d'environ 40 dénominations de forteresses. De tout cela, existent sur le limes et dans l'intérieur de la Dobroudja 18 habitats précisément localisés et encore 9 placés avec approximation (fig. 1). L'élévation de tant de constructions montre l'importance de l'influence de l'armée romaine dans l'organisation de la province, en entraînant

par présence continue et intense toutes les catégories ethniques et sociales dans le processus de romanisation.

Le rôle dominant que la présence des troupes romaines sur le territoire compris entre le Danube et la mer Noire a eu pour l'organisation politique et sociale, pour la propagation de la culture et de la langue latines jusque dans les plus petits habitats constitue la base du développement ultérieur des habitants de la province comme population romanisée.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le tableau des fortifications romaines de la Dobroudja localisées précisément ou avec approximation.

PROBLEMA COLONIZĂRII DE DACI LIBERI ŞI CARPI ÎN DACIA ROMANĂ

DE

D. PROTASE

Problema colonizărilor „barbare" în Dacia ocupată de romani a apărut relativ recent în literatura arheologico-istorică din România. Ea s-a pus și se pune în urma progresului cercetărilor arheologice din mediul rural al provinciei, unde s-au descoperit şi se descoperă mereu vestigii ale culturii materiale şi spirituale de autentică factură dacică, de aspect „barbar", neromane, asociate în acelaşi complex arheologic cu produsele romane. Constatarea că în mediul arheologic roman provincial există unele forme ceramice, piese de metal şi obiecte de podoabă din argint, anumite practici sepulcrale şi obiceiuri legate de sistemul de înmormîntare similare sau identice cu cele ale seminţiilor dace libere, din afara graniţelor romane, a dat naştere la ideea că acestea s-ar putea explica nu — sau nu numai — prin autohtonii daci din interiorul Daciei romane, ci şi prin — sau numai prin — aşezarea sau colonizarea unor grupuri de daci liberi şi, în special, carpi din Moldova pe solul provinciei, atît la nord, cît şi la sud de Carpaţi. Astfel, în ultimul deceniu, unii cercetători români au ajuns să susţină, mai mult sau mai puţin categoric, că pe la sfîrşitul secolului al II-lea sau pe la mijlocul ori în a doua jumătate a veacului următor, comunităţi de daci liberi mărginaşi, respectiv carpi, au fost mutaţi sau primiţi de autorităţile romane pe teritoriul provinciei Dacia. În sprijinul acestei păreri s-au adus drept argumente unele descoperiri arheologice din Transilvania şi Oltenia, precum şi un pasaj din opera lui Cassius Dio. Să vedem care sînt temeiurile documentare ale acestei păreri şi dacă, sau în ce măsură, ele rezistă unei examinări critice.

Vom începe mai întîi cu dacii liberi care locuiau în mase compacte la vest şi nord-vest de frontierele Daciei romane, în actualele teritorii din nordul şi vestul României (Maramureş şi Crişana) ori chiar mai departe, în Slovacia. Subliniem însă din capul locului că, în stadiul actual al cercetărilor, se cunoaşte foarte puţin istoria şi civilizaţia acestor triburi de daci

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 593 — 607

mărginaşi, în secolele II—IV, deoarece ştirile literare despre ei lipsesc aproape cu totul, iar cercetările arheologice sînt abia la început[1].

Cît priveşte pasajul incriminat din Cassius Dio, ca să începem cu acesta, acolo se spune că Sabinianus, guvernatorul Daciei în anul 180, a supus 12 mii de daci mărginaşi, alungaţi din ţara lor de baştină, promiţînd că le va da pămînt în Dacia romană[2]. Din acest pasaj, care se referă la evenimente din timpul domniei lui Commodus (180—192), precum lesne se vede, rezultă numai atît: Sabinianus a adus la ascultare pe acei daci mărginaşi şi a promis că le va da pămînt în Provincie, dar nu se ştie dacă el şi-a ţinut ori nu promisiunea. Cassius Dio *nu spune* că guvernatorul roman *a mutat* pe acei daci limitrofi şi că *le-a dat* pămînt în Dacia traiană Prin urmare, referinţa aceasta nu poate fi invocată ca dovadă pentru colonizarea sau transferarea unor daci liberi în teritoriul Provinciei. Totuşi, făcînd oarecare concesie, putem admite că *posiblitatea* mutării de populaţie dacică „barbară" nu este total exclusă în vremea respectivă, dar ea trebuie dovedită temeinic cu alte argumente.

Din punct de vedere arheologic, acum nu se cunoaşte nici o probă materială concretă, peremptorie, că vreo aşezare rurală din spaţiul Daciei romane ar fi luat naştere printr-o colonizare de daci liberi sau că aceştia s-ar fi adăugat la vreo comunitate de daci autohtoni sau de colonişti[3]. Nicăieri nu s-a identificat încă asemenea situaţie, care, cel puţin teoretic, nu ar fi imposibilă. La un moment dat, s-a făcut în treacăt afirmaţia, sprijinită doar pe o simplă impresie, că aşezarea de la Obreja (jud. Alba), situată în *territorium militare* al legiunii XIII Gemina de la Apulum şi databilă în secolele II—IV, ar putea fi rezultatul unei colonizări „barbare", de felul aceleia la care se referă Dio în pasajul amintit[4]. Cercetarea arheologică desfăşurată la Obreja timp de un deceniu, în aşezare şi cimitirul aparţinător, a dovedit însă că acolo avem de-a face cu o comunitate de populaţie băştinaşă din interiorul Daciei romane[5].

Trebuie relevat că posibilitatea de identificare certă pe cale arheologică a unor enclave de daci liberi mărginaşi, care ar fi fost mutaţi în Dacia traiană, este şi va rămîne extrem de redusă, atîta vreme cît cultura lor materială din secolele II—III nu va fi scoasă la lumină şi studiată sub toate aspectele ei. Din lipsa altor surse de informaţie, dificila misiune a rezolvării problemei, dacă au existat sau nu mutări de daci liberi pe pămîntul Daciei romane, îi revine fără îndoială arheologiei. Dar un răspuns sigur şi convingător la această chestiune nu se va putea da, pînă cînd nu va exista un fond documentar bogat şi variat privind civilizaţia dacilor liberi,

---

[1] Despre dacii liberi din nord-vest, vezi M. Macrea, Apulum, 7, 1, 1967, p. 180—187 (cu bibliografie); S. Dumitraşcu — T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit I* (Satu Mare), 1967; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Arad, 1968; idem, *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21—27 août*, II, Prague, 1971, p. 1 024—1 027 (cu o hartă); Gh. Lazin, *Satu Mare. Studii şi comunicări de arheologie, istorie etnografie, artă*, Satu Mare, 1969, p. 111—120; D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p. 146, 147, 157, 170.

[2] Cassius Dio, LXXII, 3, 3.

[3] Despre aşezările rurale daco-romane, D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, p. 16—84; *idem*, ActaMN, 5, 1968, p. 505—511.

[4] H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 248.

[5] D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 135—160.

care să poată fi comparată cu vestigiile autohtonilor din Provincie. În situaţia actuală a cercetărilor şi cunoştinţelor noastre, există un real pericol de a atribui dacilor liberi unele descoperiri ce aparţin în realitate băştinaşilor daci de sub dominaţia romană şi invers, numai prin faptul că acestea poartă amprenta facturii dacice, deosebindu-se astfel de produsele romane.

Acum se cunoaşte doar o singură penetraţie de daci liberi din vest, şi anume la Cipău („Gîrle"), în valea Mureşului superior [6]. Dar aşezarea de aici şi cimitirul de incineraţie corespunzător au luat fiinţă după retragerea romanilor din Dacia, pe la sfîrşitul secolului al III-lea sau la începutul secolului al IV-lea, cînd mişcarea populaţiilor „barbare" spre fostele ţinuturi romane se putea face în voie, fără a se mai izbi de vechile graniţe, puternic întărite şi bine păzite de numeroase efective militare. O situaţie similară, care va trebui însă verificată prin extinderea săpăturilor, se pare că a fost surprinsă la Archiud („Hînsuri"), în jud. Bistriţa-Năsăud, aproape de frontiera de nord a fostei Dacii romane. Aici s-a identificat şi sondat o aşezare dacică postromană, avînd locuinţe mari, construite la suprafaţa solului, şi gropi de provizii în formă de căldare [7].

Dar ponderea maximă în sfera ideii despre eventuale colonizări „barbare" în Dacia s-a acordat şi se acordă carpilor din Moldova. Ideea aparţine lui K. Horedt şi ea a fost inaugurată sub formă de ipoteză vagă, în anul 1962, pe baza interpretării *sui generis* a cimitirului de la Soporul de Cîmpie (jud. Cluj), atribuit dacilor autohtoni de aproape toţi cercetătorii care s-au pronunţat în această problemă [8]. Ulterior, după o contradictorie evoluţie în aprecierea etno-culturală a cimitirului, vaga ipoteză iniţială a autorului s-a transformat treptat într-o veritabilă teză, deşi materialul documentar rămînea mereu acelaşi [9].

Care sînt argumentele şi raţionamentele lui K. Horedt pentru carpismul necropolei?

[6] N. Vlassa, SCIV, 16, 1965, 4, p. 501—518. Observăm că M. Macrea (Apulum, 7, 1, 1967, p. 185; idem, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 474) consideră greşit că la Cipău ne-am găsi în faţa unei enclave de carpi veniţi din Moldova, probabil pe vremea lui Galerius. Întreg materialul arheologic se opune categoric unei asemenea interpretări.

[7] Săpături efectuate în anii 1964—1965. Materialul inedit în Muzeul din Bistriţa.

[8] Bibliografia în studiul nostru *Le cimetière de Soporul de Cîmpie. Un nouveau témoignage de la présence des Daces en Dacie romaine*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 315. Vezi şi ActaMN, 9, 1972 (în curs de publicare).

[9] În aprecierea cronologică şi etno-culturală a cimitirului daco-roman de la Soporul de Cîmpie, K. Horedt a emis păreri stranii şi contradictorii, eşalonate de-a lungul unui deceniu şi jumătate. Astfel, în 1955, datează primele două morminte în ultimele decenii ale secolului al III-lea şi în prima jumătate a secolului al IV-lea şi le atribuie „populaţiei băştinaşe provinciale, rurale" (Activitatea muzeelor, Cluj, I, 1955, p. 113—115: precizez că aceste două pagini din articol, deşi semnat integral de I. Ţigăra, aparţin de fapt lui K. Horedt, care acum îşi neagă paternitatea; cf. K. Horedt, ActaMN, 8, 1971, p. 587, dar şi D. Protase ActaMN, 9, 1972). Cu trei ani mai tîrziu, cimitirul este pus pe seama dacilor autohtoni (*Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 24—25 şi 30), pentru ca în 1962 să fie avansată ipoteza apartenenţei lui la o comunitate de carpi (ActaAntPhilippopolitana, Sofia, 1963, p. 162). În anul 1967, autorul se menţine la ideea despre carpismul necropolei, dar se gîndeşte şi la posibilitatea „unei admigraţii a carpilor, care s-au amestecat cu populaţia provincial-romană" în a doua jumătate a secolului al III-lea (SCIV, 18, 1967, 4, p. 582—586). În anul următor aceste idei sînt reluate de autor şi reproduse chiar textual, fără nimic nou (*Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, sub redacţia prof. D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 81), pentru ca în 1971 să se ajungă la o părere „purificată" şi probabil stabilă: cimitirul de la Sopor se datează între anii 240 şi 325 şi aparţine carpilor veniţi din Moldova (ActaMN, 8, 1971, p. 583—587). Deci, să admitem că, după o îndelungată şi matură chibzuinţă, *aceasta* este opinia definitivă a autorului şi pe *aceasta* putem s-o luăm în considerare ca reprezentativă.

În cimitirul de la Sopor sînt prezente — se știe — două culturi materiale, net distincte ca factură și origine. Una este cultura materială dacică, de aspect „barbar", pepetuată din Latène tîrziu, reprezentată mai ales prin olăria caracteristică, modelată rudimentar cu mîna. Cealaltă este cultura romană provincială, concretizată prin ceramică, fibule, monede de bronz, obiecte de podoabă corporală și vestimentară ori de uz curent și altele[10]. Această realitate documentară, sigur constatată și constatabilă, trebuia și trebuie explicată cu toată obiectivitatea, în lumina cunoștințelor arheologico-istorice actuale.

Timp de un deceniu și jumătate, subsemnatul și aproape toți cercetătorii români care s-au raportat la etnicul populației din cimitir au văzut aici autohtoni daci în curs de romanizare, care au trăit de la început în interiorul Provinciei[11]. K. Horedt, însă, atribuie întreg cimitirul, inclusiv vestigiile culturii materiale dace, neromane, unui grup de carpi veniți din Moldova pe la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea. Pentru asemenea atribuire, *contrar documentelor arheologice* (fibule, monede etc.), autorul a fost nevoit să deplaseze începutul cimitirului din jurul anului 150 la 240, iar sfîrșitul lui de pe la 290 la 325[12].

După ce a mutat cu un secol mai tîrziu începutul real al cimitirului, pentru a corespunde cu perioada de agresiune a carpilor împotriva Daciei și, în general, a Imperiului la Dunărea de jos, K. Horedt încearcă să demonstreze carpismul populației înmormîntate la Sopor. Două sînt argumentele principale invocate în sprijinul acestei păreri: ritul funerar și podoabele de argint lucrate în filigran (cercei, pandantive și mărgele în formă de butoiaș), descoperite doar în cîteva morminte. Ritul și practicile funerare precum și obiectele de podoabă menționate, existente deopotrivă în civilizația carpică și la Sopor, sînt considerate suficiente și decisive pentru apartenența la carpi a necropolei. Raționamentul e simplu: ritul e carpic, obiectele filigranate sînt carpice, deci întregul cimitir e carpic. Subliniem însă că o serie întreagă de materiale documentare și constatări înregistrate în cursul cercetărilor, care se opun categoric unei interpretări *pro carpice*, sînt fie trecute total cu vederea, fie minimalizate de K. Horedt, încît cititorul neavizat poate rămîne cu impresia că nu există nici o dificultate — ci dimpotrivă — în atribuirea cimitirului la un grup de carpi. Din punctul nostru de vedere, însă, ambele argumente invocate nu pot rămîne valabile, deoarece ele sînt scoase din contextul

---

[10] Dările de seamă anuale asupra săpăturilor efectuate în anii 1956—1960, folosirea materialului documentar cu diverse ocazii și studiile asupra cimitirului de la Sopor au fost publicate după cum urmează: D. Protase și I. Țigăra, Materiale, 5, 1959, p. 425—434; idem, Materiale, 6, 1959, p. 383—395; D. Protase, *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 455—465; idem, Materiale, 7, 1961, p. 423—429; idem, Materiale, 8, 1962, p. 527—536; idem, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 188 și 189; idem, RRH, 3, 1964, 2, p. 197; idem, *Problema continuității* ..., p. 52—59; idem, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 291—317; idem, *Riturile funerare* ..., p. 100—103. Menționăm că monografia asupra cimitirului este și ea terminată, urmînd să fie publicată ca volum separat.

[11] Vezi, de exemplu, M. Macrea, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 219; idem, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 391—392; idem, ArchCl, 19, 1967, p. 160—161; C. Daicoviciu, „Tribuna" (Cluj), 26 iulie 1958, p. 11; idem, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, București, 1963, p. 54—56; idem, StCl, 7, 1965, p. 247; idem, *Unitate și continuitate* ..., p. 88, n. 2; S. Morintz, Materiale, 7, 1961, p. 446; idem, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 409; I. Nestor, RRH, 3, 1964, 3, p. 384—385; I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică* ..., București, 1969, p. 275.

[12] K. Horedt, ActaMN, 8, 1971, p. 587.

furnizat de *totalitatea materialului documentar descoperit*, sînt apreciate unilateral, fără a se ține seama de documentația arheologico-istorică în materie de rituri și ritualuri funerare la daci. Apoi, așa cum se va vedea mai departe, atunci cînd K. Horedt se străduiește să demonstreze caracterul carpic al cimitirului, nu amintește o serie de constatări și descoperiri recente sau mai vechi și face abstracție de unele considerații și opinii ale altor specialiști, care dau discuției o perspectivă arheologico-istorică mult mai amplă și mai adecvată pentru lămurirea problemei în dezbatere.

Combătînd susținerile lui K. Horedt, trebuie să spunem că nu există un rit funerar specific carpilor, deosebit de al celorlalți daci, fie el din afara Daciei romane, fie din interiorul acesteia. Descoperirile de necropole sau grupuri de morminte din secolele II—IV arată fără echivoc, la toate semințiile dacice, existența aceluiași rit funerar, care își are rădăcinile în Latène. Prin afirmația — de fapt inexactă — că nu se cunoaște ritul de înmormîntare la daco-geți în epoca preromană și prin încercarea de acreditare a ideii că dacii nu își îngropau morții se ignorează documentarea existentă, care arată în realitate contrariul[13]. În sprijinul afirmației despre neîngroparea morților la daci în Latène nu se poate lua în considerare numai un teritoriu redus, cum este Transilvania — cu descoperiri doar *temporar mai puține*, dar *nu inexistente* — lăsînd la o parte cimitire întregi cunoscute în celelalte regiuni populate de daco-geți.

Referitor la podoabele de argint lucrate în tehnica filigranului (cîteva piese), credem că acestora nu li se poate acorda o valoare etnică excesivă și unilaterală. Este adevărat că ele se găsesc frecvent în cimitirele carpice din Moldova, dar, pe măsura înaintării cercetărilor, apariția lor se înregistrează din ce în ce mai des și în spațiul Daciei romane. Asemenea podoabe (cercei și mărgele în formă de butoiaș) se mai cunosc, de pildă, în cimitirul de nord al orașului roman Romula[14], la Fărcașele[15] și Locusteni (jud. Olt)[16], precum și în centrul Daciei superioare, lîngă Apulum, la Obreja (jud. Alba)[17]. Poate fi vorba oare de carpi și numai de carpi în toate aceste locuri, chiar și la Romula? K. Horedt crede că obiectele respective provin „dintr-un mediu barbar, deoarece nu se cunosc pînă în prezent pe teritoriul Imperiului, ca produse romane ...". După exemplele citate, la care K. Horedt nu se referă de loc, ne întrebăm dacă afirmația sa, în forma de mai sus, mai rămîne valabilă și dacă piesele respective nu pot fi considerate și ca produse provinciale romane?[18] Dar, să zicem că ele ar fi fost făcute și erau în uz exclusiv la carpi, este greu de exclus *a limine* posibilitatea răspîndirii lor la dacii din interiorul provinciei și pe calea schimburilor. Apoi, băștinașii care au trăit sub ocupația romană puteau prelua moda purtării acestor podoabe de argint *și după* plecarea romanilor, în a doua jumătate a secolului al III-lea, cînd se știe că triburile carpice au

---

[13] Vezi D. Protase, *Riturile funerare* ..., unde sistemul de înmormîntare, tipurile de morminte și practicile funerare la daci și daco-romani sînt studiate între secolul al V-lea î.e.n. și secolul al V-lea e.n., pe baza întregului material documentar cunoscut pînă în 1969—1970.

[14] M.Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 36 și nota 74.

[15] *Ibidem*.

[16] Gh. Popilian, Comunicare la consfătuirea națională a arheologilor, ținută la București între 27 nov. și 1 dec. 1971, și informații personale.

[17] D. Protase ActaMN, 8, 1971, p. 155.

[18] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 35—36, răspunde afirmativ la această chestiune.

intrat în teritoriile fostei provincii [19]. Cronologia obiectelor de care vorbim nu numai că nu se opune, dar chiar concordă în foarte mare măsură cu perioada Gallienus (253—268) — Diocleţian (284—305), vreme în care anumite părţi şi apoi întreg cuprinsul Daciei romane era abandonat de armata şi administraţia Imperiului.

Tot în legătură cu podoabele de argint, K. Horedt pretinde că ar fi fost normal ca dacii de la Sopor să fi avut nu piese de argint filigranat de tipul celor existente la carpii din Moldova, ci podoabe de argint de genul celor cunoscute în lumea dacică din Latène. Asemenea pretenţie este exagerată, pentru că folosirea vechilor podoabe de argint dacice a încetat ori s-a rărit considerabil încă pe la mijlocul secolului I e.n. [20] Nu ne putem aştepta ca dacii localnici să folosească obiecte de înfrumuseţare corporală care nu mai existau nicăieri în secolul al II-lea, nici măcar la daco-carpii din afara Daciei romane.

Dar la Sopor există o sumă de materiale arheologice, fapte şi constatări diverse, care nu se împacă deloc cu caracterul carpic al cimitirului, lucru pe care K. Horedt nu l-a găsit vrednic de relevat. Astfel, din cimitir lipsesc cu desăvîrşire elementele caracteristice pentru cultura carpilor din Moldova : 1) ceramica cenuşie şi roşie lucrată la roată, inclusiv amforele cenuşii tipice ; 2) produsele sarmatice, cum sînt oglinzile de metal alb, vasele cu torţi zoomorfe, cănile cenuşii specifice şi mărgelele de coral ; 3) fibulele corespunzătoare ca formă celor din Moldova. Dacă în adevăr la Sopor ar fi înmormîntată o populaţie carpică, indiferent cînd a venit ea aici, trebuia să aducă cu sine din regiunea de origine nu numai cîteva obiecte de podoabă, ci şi elemente esenţiale, caracteristice, din cultura sa materială. Apoi, o comunitate carpică, sosită şi stabilită definitiv pe solul provinciei, oricît de adaptabilă ar fi fost la formele de civilizaţie şi obiceiurile romane provinciale găsite la faţa locului, este imposibil să nu fi creat şi ea ceva propriu pe planul culturii materiale. Nimic din toate acestea la Sopor.

În schimb, la populaţia de aici — în afară de ceramica generaldacică, modelată rudimentar cu mîna şi prevăzută cu motive decorative bine cunoscute — toate vasele şi fibulele, oglinzile, diverse piese de metal, mărgelele şi alte piese de inventar funerar sînt de factură provincială. Mai mult, se întîlneşte chiar şi obiceiul de a depune în mormînt cîte o monedă de bronz, obicei în care se reflectă credinţa greco-romană despre „obolul lui Charon”, inexistentă la carpi, dar firească la populaţia băştinaşă care trăia de multă vreme într-o provincie romană [21].

Aşadar, negarea apartenenţei cimitirului de la Sopor la o comunitate de daci autohtoni şi atribuirea lui la un grup de carpi veniţi din Moldova este neconvingătoare şi inacceptabilă, întrucît se bazează pe o eroare de cronologie şi pe o interpretare cultural-istorică contrară *totalităţii* materialului arheologic descoperit în săpături. Oricine vrea să-şi facă o părere

---

[19] I. Nestor, *Istoria României*, I, p. 684 ; B. Mitrea, *Istoria României*, I, p. 646 ; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 242, 244 ; D. Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 139—140 ; idem, *Riturile funerare* ..., p. 132—134, 136, 138.

[20] Cf. D.Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 100.

[21] Vezi D. Protase, SCIV, 22, 1971, 3, p. 495—500, unde se dezbate problema existenţei acestei practici greco-romane la daci.

obiectivă despre cronologia şi etnicul cimitirului de la Sopor va trebui să examineze atent şi materialele documentare ori constatările publicate de noi în ultimii 15 ani [22], deoarece numai aşa se va putea convinge care este adevărul în această confruntare de opinii şi de optică istorică [23].

Părerea lui K. Horedt referitoare la colonizarea de carpi în Dacia ocupată de romani a fost preluată apoi de M. Macrea şi de Gh. Bichir, care aveau în vedere acelaşi cimitir de la Soporul de Cîmpie.

M. Macrea — după ce timp de un deceniu a susţinut în mod constant autohtonismul necropolei de la Sopor [24] — în ultimele sale lucrări, apărute *postum* în anii 1968 şi 1969, îşi modifică brusc opinia anterioară.

Astfel, într-o lucrare publicată în 1968, el consideră că la Sopor am avea de a face cu un grup de carpi, colonizaţi acolo în timpul războaielor marcomanice. „La acest nucleu mai vechi de carpi — continuă autorul — s-au putut adăuga mai tîrziu şi alte grupuri din aceeaşi populaţie, ajunse aici după retragerea stăpînirii romane din Dacia, poate chiar la sfîrşitul secolului al III-lea, după înfrîngerea carpilor din anii 295—297" [25]. În altă lucrare, tipărită numai cu un an mai tîrziu, găsim o atitudine oscilantă, contradictorie, de compromis, între vechea sa poziţie autohtonistă şi cea nouă, pro carpică. După ce vorbeşte de o probabilă colonizare de carpi sub domnia lui Marcus Aurelius sau către sfîrşitul dominaţiei romane în Dacia ori curînd după aceea [26], M. Macrea spune: „La Soporul de Cîmpie, în schimb, factura pregnant dacică a unei bune părţi a materialului ceramic asigură atribuirea acestui cimitir populaţiei autohtone, chiar dacă, aşa cum se afirmă, trebuie să admitem aici, probabil în vremea războaielor marcomanice sau mai tîrziu, şi aşezarea unui grup de carpi, deci elemente libere din afara provinciei, poate alături de alţi daci localnici, care se îngroapă poate în acest cimitir încă de la începutul epocii romane" [27].

La nici una din cele două schimbări de opinie, M. Macrea nu aminteşte despre ceea ce el susţinuse mai înainte şi nici nu aduce argumente concrete în sprijinul părerilor sale noi, mulţumindu-se de fiecare dată cu simple afirmaţii. Cititorul neprevenit ar putea crede, pe bună dreptate, că autorul, bazîndu-se tocmai pe descoperirile de la Sopor, a fost de la început adeptul unor colonizări de carpi în Dacia romană, chiar dacă aceştia se adaugă la o comunitate preexistentă de daci localnici. Or, în această privinţă, realitatea este cu totul alta, putîndu-se vorbi — precum se vede — chiar despre un fel de repetiţie nemărturisită şi nemotivată în schimbarea părerilor, cum am constatat şi în cazul lui K. Horedt, care se referea la acelaşi obiectiv arheologic. Oricum, în situaţia dată, nu se poate şti precis care din cele trei păreri ale lui M. Macrea despre cimitirul de la Sopor este cea care-l reprezintă pe autor, deoarece el nu spune nicăieri că ar fi renunţat la primele două, iar noi nu putem stabili

[22] *Supra*, nota 10.

[23] Notăm că I. Nestor (RRH, 1964, 3, p. 384 şi nota 1), C. Daicoviciu (*Unitate şi continuitate* . . ., p. 88, nota 2) şi M. Babeş, *loc. cit.*, se referă direct la teza sau ipoteza carpică susţinută de K. Horedt, pe care ei o resping categoric.

[24] *Supra*, nota 11.

[25] M. Macrea, Apulum, 7, 1, 1968, p. 197.

[26] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 262.

[27] *Ibidem*, p. 264.

acum pe care din ultimele două a redactat-o mai pe urmă. Aşadar, sub acest raport, situaţia nu e clară.

Ciudata schimbare de atitudine a lui M. Macrea, în sensul părerii exprimate mai întîi de K. Horedt, credem că nu poate fi explicată decît prin faptul că autorul nu a reuşit să-şi formeze o idee definitivă asupra cimitirului de la Sopor, în raport cu etnicitatea necropolelor de incineraţie tumulare cercetate la Calbor şi Caşolţ (jud. Sibiu), necropole care s-au dovedit a fi ale unor colonişti norico-pannoni [28]. Dar caracterul etnic norico-pannonic al acestor necropole ieşea cu atît mai mult în evidenţă, cu cît noile studii şi descoperiri arheologice arătau limpede că *masa populaţiei* daco-getice din Latène, deşi practica în primul rînd incineraţia, totuşi nu îşi făcea morminte tumulare, ci — spre deosebire de şefi şi membrii de vază ai aristocraţiei tribale — se înmormînta mult mai modest în cimitire plane, de tipul celor întîlnite mai tîrziu, în secolele II-III, la autohtonii daci din provincie (Sopor, Obreja, Locusteni etc.) sau la carpii şi dacii rămaşi în afara fruntariilor romane. Apariţia unui cimitir ca cel de la Sopor, unde, pentru prima oară în Dacia romană, se constata coexistenţa, în acelaşi mormînt de înhumaţie sau de incineraţie, a unor elemente de cultură materială dacică cu produse romane provinciale, tulbura viziunea existentă şi schimba considerabil vechile criterii de apreciere a ceea ce era sau nu autohton în domeniul funerar deschizînd o perspectivă nouă în această direcţie. Dacismul cimitirelor, de la Caşolţ şi Calbor devenea astfel o iluzie, iar etalonul autohtonismului pe tărîmul formelor de înmormîntare nu mai puteau rămîne cimitirele de incineraţie tumulare, lipsite de antecedente în Latène-ul local şi fără elemente de cultură materială autentic dacică în inventarul mortuar.

Gh. Bichir, după ce crezuse mai întîi că cimitirul de la Sopor ar fi al unor daci liberi de nord transferaţi aici sub domnia lui Marcus Aurelius sau Commodus [29], se gîndeşte de asemenea la posibilitatea prezenţei efective a unui grup de carpi, ca adaos etnic într-un complex daco-roman din secolele II-III. „ În stadiul actual al cercetărilor — scrie el — nouă ni se pare mai plauzibilă ipoteza conform căreia la Soporul de Cîmpie avem de-a face cu o necropolă daco-romană (secolele II—III e.n.), în cadrul căreia se constată elemente carpice. În măsura în care nu se va putea explica provenienţa obiectelor de tip carpic pe calea schimbului, va trebui să admitem prezenţa etnică a unui grup de carpi (în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.) în acest complex daco-roman (carpi transplantaţi în cadrul unei aşezări daco-romane existente)” [30]. Transplantări de populaţie carpică făcute de Imperiu sau numai „ pătrunderi din mediul carpic” vede autorul şi în alte locuri din Transilvania, bunăoară la Mediaş—„ Baia de Nisip”, Bezid (jud. Mureş), Archiud—„ Hînsuri” (jud. Bistriţa-Năsăud) şi Ormeniş (jud. Sibiu), unde s-au descoperit materiale arheologice considerate de el carpice [31]. Tot prin colonizări de carpi,

[28] Bibliografia problemei la D. Protase, *Riturile funerare* ..., p. 90, nota 108.

[29] Gh. Bichir, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 223.

[30] Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 188—189, nota 69; idem, SCIV, 22, 1971, 4, p. 667, nota 25.

[31] Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 188. Notăm însă că descoperirile de la Bezid şi Mediaş sînt *postromane* (D. Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 108, 118, 139—140), iar la Archiud („Hînsuri”) nu credem că poate fi vorba de carpi (cf. *supra*, nota 7). Materialul de la Ormeniş (inedit) nu-l cunoaştem şi nu ne putem da părerea asupra lui.

făcute de-a lungul limesului alutan, după evenimentele din anii 245—247, apreciază Gh. Bichir că trebuie explicate anumite forme ceramice de factură dacică de la Govora-Sat sau două-trei mărgele din fir de argint în formă de butoiaş aflate în morminte de incineraţie cu urnă din cimitirul de la Fărcaşele (jud. Olt) [32].

Observăm că, spre deosebire de K. Horedt şi M. Macrea, care îşi limitează baza documentară doar la cimitirul de la Sopor, cînd susţin (aşa cum am văzut) mutarea unor grupuri de carpi în Dacia romană, Gh. Bichir extinde aria de investigaţie şi în alte zone ale provinciei. Pretutindeni unde se constată vestigii de cultură materială de factură dacică autentică sau romană provincială, între care există şi unele elemente disparate „ de tip carpic", el afirmă fără ezitare că în locurile respective se află o populaţie carpică transplantată de romani în scopuri economice sau politice-militare, asupra raţiunii cărora nu zăbovim aici. Remarcăm însă că Gh. Bichir *înclină* să creadă că, în secolul al III-lea, tot de carpi au putut fi vehiculate şi lor le-ar putea aparţine cunoscutele fructiere daco-getice, chiar dacă ele apar în Muntenia, Dobrogea sau în aşezări daco-romane din Transilvania [33]. La prima vedere, ideea apare interesantă şi chiar ispititoare, dar, examinată mai atent, se vede imediat că ea are un defect capital : este contrazisă de realităţile documentare. Cu aceste recipiente nu se poate nicidecum opera în sensul menţionat, căci ele, oriunde apar în secolele II şi III pe vechea arie geografică daco-getică, trebuie interpretate, *în primul rînd*, ca o perpetuare din trunchiul comun al Latène-ului local şi ca o menţinere în uz prin băstinaşii daci din diferite regiuni, chiar şi în cele ocupate de romani [34]. Numai astfel se poate explica satisfăcător prezenţa şi producerea fructierelor la dacii liberi din nord-vest în secolele III—IV, bunăoară la Medieşul Aurit (jud. Satu Mare) [35], unde o penetraţie carpică este total exclusă, ori în aşezările rurale daco-romane cunoscute acum în Transilvania, de pildă la Obreja [36], Noşlac [37], Ciunga [38], Ocna Sibiului [39], Cristeşti [40] , Boarta [41], şi în multe alte locuri. Probabil că, în anumite ţinuturi, unde ei s-au aşezat statornic, carpii vor fi dus sau produs şi fructierele avute la ei acasă, în Moldova, dar care, calitativ şi tipologic, nu pot fi deosebite acum de cele existente la faţa locului.

Aşadar, M. Macrea şi Gh. Bichir împreună cu K. Horedt, folosindu-se de descoperirile arheologice, considerentele şi criteriile arătate, susţin într-un fel sau altul, hotărît sau evaziv, *colonizarea* unor grupuri de carpi în spaţiul Daciei romane.

---

[32] *Ibidem*, p. 195, nota 123. Referitor la Govora-Sat, a se vedea publicarea materialului şi aprecierea aşezării ca autohtonă dacică (secolul al III-lea), la Em. Moscalu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 653—665. Cf. însă şi Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 4, p. 667—668.

[33] Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 4, p. 664—665.

[34] Pentru felul în care, cel puţin teoretic, se mai poate pune problema, cf. D. Protase, *Problema continuităţii* . . ., p. 69.

[35] S. Dumitraşcu — T. Bader, *op. cit.*, p. 34 şi pl. 10/1—3.

[36] D. Protase, *op. cit.*, p. 44, fig. 17/9, şi ActaMN, 8, 1971, p. 137 şi fig. 5/3.

[37] Informaţii personale de la I. Mitrofan. Vezi şi nota 50.

[38] *Ibidem*.

[39] D. Protase, Apulum, 7, 1, 1968, p. 233—234 şi fig. 3/5,8.

[40] Cf. D. Protase, *Problema continuităţii* . . ., p. 32.

[41] S. Dumitraşcu şi G. Togan, *Institutul Pedagogic Oradea. Lucrări ştiinţifice, Istorie-Ştiinţe Sociale-Pedagogice*, 1971, p. 11.

Să vedem dacă, în afară de descoperirile menţionate, mai există şi alte surse de informaţie, care ar putea fi utilizate sau interpretate în sensul acesta.

La scriitorii antici nu găsim nici o ştire despre aşezarea sau invazia carpilor în Dacia stăpînită de romani. Atacurile carpilor, ca şi ale goţilor, sînt îndreptate numai spre regiunile de la sudul Dunării inferioare. *Aşa* rezultă din izvoarele narative. Inscripţiile, iarăşi, nu ne spun nimic sau aproape nimic despre asemenea evenimente. Doar o singură menţiune se află pe un altar votiv al lui G. Valerius Sarapio din Apulum, care mulţumeşte lui Iupiter că a scăpat din captivitatea carpilor (*a Carpis liberatus*)[42]. Numismatica, în schimb, furnizează date mai importante, cu privire la unele aspecte ale problemei. Astfel, din constatarea că mai multe tezaure se încheie cu piese emise sub domnia lui Gordian al III-lea (238—244) s-a tras concluzia că tezaurele respective s-au îngropat în anul 242 sau puţin după aceea, din cauza unei invazii a carpilor în provincia Dacia[43]. Pe baza aceluiaşi criteriu al încheierii şi îngropării de numeroase tezaure monetare în vremea lui Filip Arabul (244—249), criteriu care a fost conexat şi cu informaţia din inscripţia amintită de la *Apulum*, s-a admis şi se admite că, între anii 245 şi 247, provincia a fost zguduită de o cumplită năvală a triburilor carpice din Moldova[44], care a silit pe romani să abandoneze limes-ul transalutan şi să-şi fixeze graniţa pe vechea linie fortificată a Oltului[45]. Nu rezultă însă de nicăieri că, în urma acestor atacuri, anumite grupuri de carpi ar fi rămas ori ar fi fost colonizaţi pe teritoriul Daciei romane. Din contra, izvoarele narative spun că duşmanii (*hostes*) au fost înfrînţi, alungaţi dincolo de frontierele romane, iar liniştea restabilită[46]. Potrivit acestor puţine date documentare de natură numismatică şi epigrafică, putem susţine doar atacarea sau invadarea Daciei de către triburile carpice pe timpul lui Filip Arabul şi probabil al lui Gordian al III-lea, dar nu sîntem în măsură să spunem nimic concret despre eventuale aşezări sau colonizări de carpi.

Prin urmare, toată ideea colonizării sau transferării de comunităţi carpice în Dacia romană se sprijină, cel puţin în momentul de faţă, pe simpla constatare că în aşezări şi cimitire rurale din spaţiul provinciei, în asociere cu diferite produse romane provinciale şi cu anumite forme de ceramică dacică primitivă, se află, sporadic, şi materiale arheologice considerate specifice pentru cultura carpilor din Moldova. Este vorba de următoarele tipuri de vase şi obiecte de metal: 1) amfore cenuşii lucrate cu roata; 2) fructiere sure, lucrate de asemenea la roată; 3) mărgele făcute din fir de argint în formă de butoiaş cu proeminenţe pe mijloc, pandantive şi cercei de argint, lucraţi în tehnica filigranului; 4) oglinzi de metal alb, de tip sarmatic; 5) pandantive mici de fier în formă de

---

[42] CIL, III, 1054.

[43] M. Macrea şi D. Protase, SCŞ Cluj, 5, 1954, 3—4, p. 549—559 şi în special p. 554—556. C. Preda, SCN, 4, 1968, p. 192—195, se îndoieşte de existenţa evenimentului.

[44] B. Mitrea, SCIV, 4, 1953, 3—4, .p. 617—628; idem, *Istoria României*, I, p. 643—644.

[45] M. Macrea şi D. Protase, *loc. cit.*; cf. şi B. Mitrea, *Istoria României*, I, p. 644.

[46] *Historia Augusta, Vita Gordiani*, 34; Zosimus, I, 20, 1—2.

căldăruşă; 6) anumite forme de fibule de bronz, databile cu precădere către sfîrşitul secolului al II-lea.

La aceste elemente, care sînt relativ puţine ca număr de piese, au fost adăugate apoi ritul de înmormîntare şi practicile funerare — aşa cum se intîlnesc în cimitirul de la Soporul de Cîmpie — care de asemenea există pe scară mare la carpii din Moldova, mai cu seamă în secolul al III-lea.

Materialele arheologice amintite, care se întîlnesc frecvent în cultura carpică — majoritatea lor fiind considerate de anumiţi cercetători că au şi o netăgăduită valoare etnică — s-au descoperit pînă acum în mai multe locuri din Transilvania şi Oltenia. Iată lista lor, rezultată doar dintr-o sumară căutare, listă care poate fi apreciabil îmbogăţită, îndeosebi cu descoperiri de fructiere de tip daco-getic, foarte frecvente în mediul rural daco-roman (secolele II-III).

1. *Aiud* (jud. Alba): fragment din cupa unei fructiere cenuşii (*villa rustica*)[47].
2. *Bezid* (jud. Mureş): amforă cenuşie şi fragmente de fructiere gri (*aşezare*)[48].
3. *Boarta* (jud. Sibiu): fragmente de fructiere cenuşii (*aşezare*)[49].
4. *Cenade* (jud. Alba): fragmente de fructiere cenuşii (*aşezare*)[50].
5. *Ciunga-Ocna Mureş* (jud. Alba): fructiere fragmentare (*aşezare*)[51].
6. *Cristeşti* (jud. Mureş): fructieră cenuşie-negricioasă, cu slip, avînd o formă foarte evoluată (*aşezare*)[52].
7. *Cristian* (jud. Braşov): un pandantiv de fier, în formă de căldăruşă (*descoperire izolată*, fortuită)[53].
8. *Fărcaşele* (jud. Olt): fragmente dintr-o mărgea de argint în formă de butoiaş şi un pandantiv de fier, în formă de căldăruşă (*cimitir de incineraţie*)[54].
9. *Govora-Sat* (jud. Vîlcea): un fragment din gîtul unui vas cenuşiu, vas considerat a fi amforă de tip carpic (*aşezare*)[55].
10. *Lechinţa de Mureş* (jud. Mureş): picior şi cupă fragmentară de la fructiere cenuşii (*aşezare*)[56].
11. *Locusteni* (jud. Olt): în patru morminte de incineraţie, din totalul de 75 descoperite pînă în anul 1971, s-au găsit sfărîmături de podoabe din argint filigranat (cercei, pandantive), o fibulă de bronz şi o fructieră folosită drept capac pe urnă (*cimitir biritual*); în apropierea cimitirului se află şi *aşezarea* corespunzătoare, foarte întinsă, în cuprinsul căreia s-au efectuat unele sondaje[57].
12. *Mediaş* (jud. Sibiu): amforă cenuşie, întreagă, utilizată ca urnă cinerară (*descoperire izolată*, fortuită)[58].

---

[47] I. Winkler şi colab., Sargetia, 5, 1968, p. 72, fig. 7/3.

[48] Z. Székely, Materiale, 7, 1961, p. 184—185; idem, Materiale, 8, 1962, p. 337; idem, Aluta, I, 1969, p. 64.

[49] *Supra*, nota 41.

[50] I. Mitrofan, *Aşezări daco-romane în Dacia Superioară*, comunicare prezentată la Secţia de istorie veche a Institutului de istorie şi arheologie Cluj, în ziua de 13 ian 1972.

[51] *Supra*, nota 38.

[52] D. Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 32.

[53] Ioan I. Pop. SCIV, 17, 1966, 1, p. 175—178.

[54] M. Babeş, SCIV, 22, 1971, 1, p. 36, nota 74; D. Protase, Dacia, N.S., 13, 1969, p.308, nota 37.

[55] Em. Moscalu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 653—665 şi fig. 5/1; Gh. Bichir, SCIV, 22,1971, 4, p. 667—668.

[56] Dorin Popescu, Dacia, 2, 1925, p. 332, pl. 14/6,5.

[57] *Supra*, nota 16.

[58] I. H. Crişan, *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Mediaş*, III, 1955—1956, p. 40—41; D. Protase, *Problema continuităţii* ..., p. 118, fig. 38.

13. *Mereşti* (jud. Harghita): pandantiv mic de fier, în formă de căldăruşă (*descoperire izolată, fortuită*)[59].
14. *Noşlac* (jud. Alba): fructiere cenuşii (*aşezare*)[60].
15. *Obreja* (jud. Alba): în patru morminte de incineraţie, dintre cele vreo 250 descoperite, s-au găsit fragmente din două mărgele de argint şi doi cercei sau pandantive de argint filigranat, iar în aşezarea corespunzătoare s-au aflat numeroase fragmente de fructiere gri şi o fibulă de bronz (*cimitir biritual şi aşezare*)[61].
16. *Ocna Sibiului* (jud. Sibiu); fructiere cenuşii (*aşezare*)[62].
17. *Reşca* — ROMVLA (jud. Olt): cercel de argint filigranat (*cimitir*)[63].
18. *Roşia* (jud. Sibiu): fragmente de fructiere cenuşii (*aşezare*)[64].
19. *Ruşi* (jud. Sibiu): fragmente de fructiere gri (*aşezare*)[65].
20. *Sebeş* (jud. Alba): oglindă de metal alb, de tip sarmatic (*descoperire izolată*, fortuită)[66].
21. *Soporul de Cîmpie* (jud. Cluj): în şapte morminte de incineraţie, din circa 215 aflătoare în cimitir, s-au descoperit trei mărgele de argint, un pandantiv de fier în formă de căldăruşă, un cercel şi două pandantive de argint filigranat[67].

Pe asemenea criterii documentare îmbrăcate apoi în haina unor consideraţii de natură pur subiectivă, o parte din descoperirile amintite mai sus au fost puse pe seama carpilor. Fără îndoială că, dacă adepţii tezei sau ipotezei carpice vor fi consecvenţi cu propria lor metodă, şi restul obiectelor şi complexelor arheologice din lista noastră, ca şi alte descoperiri similare din Dacia romană (secolele II — III), unde se găsesc unele din „produsele carpice", urmează să fie puse în legătură nemijlocită cu o colonizare de carpi, făcută de autorităţile romane.

În ceea ce priveşte aşa-numitul caracter carpic al materialelor arheologice menţionte, pe temeiul cărora se face etichetarea etnică a anumitor cimitire şi aşezări din Dacia, socotim că se impun unele precizări.

Este adevărat că tipurile de vase şi piesele de metal la care ne referim sînt prezente şi frecvente la carpi, dar nu trebuie pierdut din vedere că originea podoabelor de argint filigranate rămîne deocamdată obscură. Încă nu s-a făcut dovada peremptorie *a fabricării*, ci numai *a folosirii* lor în mediul carpic şi de aceea nu poate fi exclusă provenienţa din ateliere romane provinciale[68] a acestor frumoase şi pretenţioase obiecte, mai ales dacă se ţine seama că ele au fost întîlnite pînă acum în cinci cimitire din interiorul provinciei, inclusiv o necropolă urbană (*Romula*).

Anumite forme de fibule, cum este bunăoară un exemplar de la Obreja[69] sau altul de la Locusteni[70], ar putea fi tot de fabricaţie romană, cu toate că ele au analogii perfecte şi frecvente aproape exclusiv în descoperirile dacice din Moldova.

[59] *Supra*, nota 53.
[60] *Supra*, nota 37.
[61] *Supra*, nota 36.
[62] *Supra*, nota 39.
[63] *Supra*, nota 14.
[64] N. Lupu, ActaMN, 5, 1968, p. 446.
[65] Material inedit în Muzeul Brukenthal din Sibiu. Informaţie personală de la I. Mitrofan (Cluj).
[66] I. Al. Aldea, Apulum, 9, 1972, p. 693—700.
[67] *Supra*, nota 10.
[68] *Supra*, nota 18. Vezi şi D. Protase, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 307 (cu bibliografie).
[69] D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 145 cu fig. 9/4.
[70] Fibula este încă inedită în Muzeul din Craiova. Informaţie personală de la Gh. Popilian.

Pandantivele de fier în formă de căldăruşă, preluate de carpi probabil de la taifali, sînt străine culturii romane provinciale din Dacia şi ele au pătruns aici mai tîrziu din lumea „ barbară" răsăriteană, iar în vehiculatorii lor pe meleagurile fostei provincii trebuie să vedem întîi pe carpi [71].

Lăsînd la o parte fructierele de tip geto-dacic, despre care a fost vorba mai înainte, şi acea oglindă sarmatică de la Sebeş — găsirea ei acolo putîndu-se explica şi prin eventuale legături roxolano-iazige de-a lungul Mureşului, peste teritoriul roman, în secolul al III-lea [72] — putem spune că singurul material arheologic într-adevăr caracteristic, capabil să indice mai bine o prezenţă carpică efectivă în locurile unde el apare, este ceramica, şi anume amforele, cănile şi castroanele de culoare cenuşie lucrate cu roata, precum şi alte forme de vase des întîlnite la carpi, dar neatestate ca indigene în repertoriul olăriei din Dacia romană. Obiectele mărunte de podoabă (inele, cercei, pandantive, mărgele etc.), chiar dacă lor nu li se poate nega orice apanaj etnic, în funcţie de loc şi împrejurări istorice — se ştie — trec mai uşor de la o populaţie la alta, pe calea împrumuturilor culturale sau a schimburilor comerciale. De aceea, ele singure nu pot oferi garanţia necesară asupra *etnicităţii* celor care le-au purtat, mai ales cînd erau „ la modă" pe un spaţiu geografic larg, locuit de populaţii eterogene. Structura social-economică şi etno-culturală, gradul de civilizaţie, starea materială şi gustul artistic ale diferitelor comunităţi de populaţie sînt, iarăşi, factori cu rol eficient în procesul de receptare sau respingere a pieselor de podoabă. Apoi, nu trebuie uitat că, în cazul de faţă, ne găsim în ţinuturi populate de seminţii de aceeaşi origine daco-getică şi cu străvechi tradiţii cultural-artistice comune, chiar dacă împrejurările istorice în care ele au fost nevoite să trăiască erau total deosebite.

Considerînd că prezenţa efectivă a carpilor într-o regiune oarecare sau într-un loc anumit poate fi indicată de descoperirile arheologice numai dacă acestea cuprind *şi* ceramică sau alte elemente specifice culturii carpice — piesele de podoabă *singure* nefiind totdeauna concludente în definirea etnică — remarcăm că din lista prezentată mai sus rămîn doar descoperirile de la Bezid, Mediaş, Sebeş, Cristian, Mereşti şi, eventual, Govora-Sat (?), care — interesant de notat — se pot data *începînd din* sau *cu precădere* în a doua jumătate a secolului al III-lea. La Soporul de Cîmpie, Obreja, Locusteni şi în alte părţi, unde aşezările şi cimitirele se constituie încă din secolul al II-lea, lipsesc produsele ceramice carpice cum ar fi, de pildă, amforele, cănile sau castroanele cenuşii caracteristice, şi sînt prezente doar unele piese de argint filigranat.

Indiferent cum am privi lucrurile, un fapt rămîne sigur : în estul, nordul şi centrul Transilvaniei, ca şi în zona răsăriteană a Olteniei, există acum aşezări şi cimitire rurale în care se constată o mixtură a elementelor

[71] Referitor la originea, aria de difuziune şi cronologia acestor pandantive, vezi Ioan I. Pop, *loc. cit.* (cu bibliografie).

[72] Ipoteză emisă de Gh. Bichir, în cadrul unor discuţii colegiale, pe baza informaţiei din Cassius Dio (LXXI, 19, 1), referitoare la permisiunea pe care Marcus Aurelius a dat-o iazygilor din Cîmpia Tisei de a întreţine legături comerciale cu sarmaţii roxolani din est, trecînd peste teritoriul Daciei romane. Cf. *Actes du VIIIe Congr. intern. des sciences préhist. et protohist. Beograd 9—15 sept. 1971*, vol. I, Belgrad, 1971, p. 182.

de civilizaţie romană provincială cu altele de netă factură „barbară”, dacică, la care se adaugă uneori şi obiecte frecvente la carpii din Moldova. Această situaţie arheologică a fost şi este interpretată istoriceşte în cele două feluri contrare, arătate : 1) prin colonizarea de către romani a unor grupuri de carpi pe loc gol ori în aşezări autohtone existente, 2) prin dacii localnici de sub ocupaţia romană, care au folosit, mai ales în a doua jumătate a secolului al III-lea, şi anumite piese de înfrumuseţare corporală sau vestimentară aflătoare şi la fraţii lor carpi din Moldova.

După cele arătate pînă aici, se poate spune că, cel puţin deocamdată, nu avem probe documentare indiscutabile, pe temeiul cărora să se poată susţine colonizarea de comunităţi carpice în provincia Dacia. Opiniile formulate în acest sens, departe de a forma o teorie coerentă, rămîn de fapt şubrede ipoteze neconfirmate, care, *volens-nolens*, tind să răpească din zestrea culturală a populaţiei băştinaşe dace de sub ocupaţia romană. Materialele arheologice din Transilvania şi Oltenia puse la contribuţie în problema dezbătută, în cazul cînd caracterul lor carpic nu se contestă, au putut fi aduse de carpii înşişi abia după retragerea romanilor din anumite regiuni ale Daciei transilvane şi, adăugăm noi, chiar sud-carpatice, regiuni care, potrivit interpretării unor laconice ştiri literare antice, au fost pierdute de Imperiu sub domnia lui Gallienus (253—268) [73]. Cu rare excepţii, cronologia obiectelor „de tip carpic” aflate pe teritoriul fostei provincii romane corespunde în general perioadei Gallienus-Diocletian. Or, precum se ştie, cei care au intrat mai întîi în ţinuturile Daciei din care s-au retras armata şi oficialităţile romane au fost carpii [74], nu goţii, veniţi mai tîrziu [75]. Materialele carpice au putut ajunge în aşezări şi cimitire daco-romane existente sau în alte locuri, începînd cu Gallienus şi apoi după Aurelian (270—275). În orice caz, amforele de la Bezid şi Mediaş sau pandantivele de fier de la Mereşti şi Cristian, sigur vehiculate de carpi, trebuie considerate *postromane* în locurile respective, din a doua jumătate a secolului al III-lea.

Prin urmare, descoperirile şi materialele arheologice luate aici în discuţie ori nu arată o prezenţă efectivă a carpilor în Dacia transilvană şi sud-carpatică ori, dacă în adevăr o arată, ele datează din epoca postromană.

În consecinţă, se poate cu temei afirma, că, spre deosebire de Scythia Minor, bunăoară, unde izvoarele narative şi chiar cele arheologice atestă mutări de populaţie carpică din stînga Dunării, în a doua jumătate a secolului al III-lea şi la începutul veacului următor [76], pentru Dacia

---

[73] Cu privire la pierderea de către romani a regiunilor din răsăritul Daciei, vezi comentariul şi concluziile formulate de C. Daicoviciu, AISC, 3, 1941, p. 240—255.

[74] *Supra*, nota 19.

[75] Despre venirea şi aşezarea goţilor în Transilvania în prima jumătate a secolului al IV-lea sau abia la invazia hunilor (an 376), vezi K. Horedt, SCIV, 18,1967, 4, p. 575—592 (cu bibliografia veche şi nouă).

[76] În legătură cu această problemă, vezi B. Mitrea, *op. cit.*, p. 644—647 ; C. Scorpan, Pontice, 1, 1968, p. 341—364 ; M. Babeş, SCIV, 22, 1971, 1, p. 38—43 ; Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 194—195 ; idem, SCIV, 22, 1971, 4, p. 663—669. Demn de relevat este că, în mai multe locuri din Dobrogea, după cum rezultă din studiul lui C. Scorpan, se află forme de vase (căni, căniţe, străchini, castroane şi amfore cenuşii lucrate cu roata) care îşi au analogii perfecte în cultura carpică din Moldova, ceea ce, în afară de Mediaş, Bezid şi Govora-Sat (?), nu se constată acum în Dacia.

romană nu există nici un fel de informaţie documentară *scrisă* referitoare la eventuale colonizări de carpi. Strămutări carpice în Dacia ocupată de romani — posibile în principiu şi conforme cu politica romană faţă de seminţiile „barbare" vecine — susţinute de cercetătorii amintiţi printr-o ciudată interpretare a unor vestigii arheologice, nu sînt acum prin nimic dovedite în mod convingător. Carpii, neîndoielnic prezenţi în Transilvania şi Oltenia, au pătruns şi s-au aşezat statornic, în aceste regiuni, probabil ca federaţi ai Imperiului, numai după replierea apărării romane din vremea lui Gallienus. Proporţiile acestei penetraţii rămîn, desigur, necunoscute, dar abia atunci se poate vorbi de constituirea unor enclave carpice, *pe un fost teritoriu roman*, sau de adăugarea unor grupuri de carpi la vechile comunităţi populare daco-romane, şi nu imediat după incursiunile prădalnice din anii 245—247, pe un teritoriu aflat încă sub dominaţia romană. Abia atunci începe aportul efectiv de elemente daco-carpice din afară, care, prin integrare şi asimilare treptată, au contribuit la consolidarea populaţiei daco-romane locale.

ZUR FRAGE DER KOLONISIERUNG FREIER DAKER UND KARPEN IM RÖMISCHEN DAZIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Frage erschien — wie der Verfasser erläutert — vor verhältnismäßig kurzer Zeit in der rumänischen archäologischen Fachliteratur, als ein Ergebnis des Fortschrittes der archäologischen Forschungen über das ländliche Milieu in der Provinz Dazien.

Die Feststellung, daß es im provinzialrömischen Milieu Keramik, Silberschmuck, sowie gewisse Ritualformen und Grabbräuche gibt, die ähnlich oder gleich sind mit denen der dakischen Stämme aus den von den Römern nicht besetzten Gebieten (Crişana, Maramureş, Moldau) führte zu folgender Erklärung: daß sie nicht — oder nicht nur — den bodenständigen, im römischen Dazien lebenden, sicher belegten Dakern zuzuschreiben seien, sondern auch — oder nur — einer Gruppe, in der Provinz Dacia, nördlich und südlich der Karpaten angesiedelter oder kolonisierter freier Daker, im besonderen dakischer Karpen aus der Moldau. Die mögliche Umsiedlung freier Daker aus dem Nordwesten in die Provinz hätte gegen Ende des 2. Jh. stattgefunden, die Kolonisierung der Karpen aus der Moldau hingegen — nach den Raubzügen derselben in Dazien und Moesien — zur Zeit des Philipp Arabs, in den Jahren 245 — 247.

Nach einer kritischen Untersuchung des gesamten zu dieser Frage vorhandenen Dokumentenmaterials (Schriftquellen, epigraphische, numismatische und archäologische Nachweise) gelangt der Verfasser zu dem Schlusse, daß prinzipiell eine Kolonisierung freier Daker und Karpen in dem Gebiet des römischen Dazien möglich ist und der Politik des Kaiserreichs gegenüber den „barbarischen" Nachbarstämmen entspricht, daß sie aber zum gegenwärtigen Zeitpunkt nicht überzeugend bewiesen werden kann. Was sich vorläufig mit Sicherheit behaupten läßt, ist das Eindringen und die Niederlassung freier Daker und Karpen in Dazien erst nach Abzug der Römer, u.zw. seit der Herrschaft des Gallienus (253—268).

DESPRE CAPACELE DE LUT DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

SILVIA BARASCHI

În ceramica de la Păcuiul lui Soare provenind din stratul medieval încadrat cronologic între mijlocul secolului al XIII-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea[1], se distinge o categorie aparte, și anume aceea a capacelor de vase. Ea este reprezentată printr-un număr de piese relativ restrîns: circa 40 de fragmente[2] aparținînd fiecare altui capac. Nici unul dintre ele nu s-a păstrat în întregime.

Deși cele mai multe dintre fragmente sînt de dimensiuni mici, fapt care stînjenește o studiere mai aprofundată, totuși cercetarea lor permite extragerea unor date destul de semnificative.

Lucrate la roata rapidă, dintr-o pastă de calitate bună, conținînd, ca degresant nisip fin, granule de calcar și mică, iar în cîteva cazuri nisip cu bobul mai mare, capacele se integrează în rîndul formelor de vase de uz comun, bine documentate în așezarea tîrzie de la Păcuiul lui Soare.

Culoarea, inițial roșie, de diverse nuanțe, a fost alterată în procesul folosirii capacelor, datorită focului și fumului din vatră sau din pricina incendiului care a pus capăt așezării[3]. În ambele cazuri fragmentele au suferit o ardere secundară[4]. Cu excepția unui singur exemplar, avînd o frumoasă și omogenă nuanță roșie în toată grosimea peretelui, majoritatea pieselor prezintă în spărtură un miez cenușiu, rezultat al unei arderi incomplete, adesea întîlnit la ceramica de bucătărie.

Pereții capacelor au în general o grosime mai mare ca aceea a celorlalte vase, atingînd la bază 0,012 m. Diametrul maxim în același loc al celor mai multe dintre ele a putut fi stabilit în funcție de dimensiunile

---

[1] Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină*, București, vol. I, 1972, p. 51, 55. Vezi tot aici bibliografia completă pentru Păcuiul lui Soare.

[2] Materialul ne-a fost oferit spre publicare de către conducătorul șantierului, Petre Diaconu.

[3] Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *op. cit.*, p. 55.

[4] Două fragmente aparținînd aceluiași capac, spart din vechime, găsite în secțiuni deosebite (SIB/1959 și SIL/1965) și care se întregesc, au culoarea diferită ca urmare a faptului că unul din ele a fost supus unei arderi secundare; alte patru fragmente de culoare neagră-cenușie exemplifică același proces.

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 609–617

fragmentelor de margine. Cele mai mici capace din grupul nostru au un diametru de 0,13 m, iar cele mai mari de 0,20 m. Înălţimea lor nu poate fi decît aproximată căci doar două fragmente oferă posibilitatea măsurării exacte a acesteia (0,10 m şi 0,125) (pl. 1/1, 5).

Raportat la formele de vase pe care le-ar fi putut deservi, numărul fragmentelor de capace recuperate este sensibil mai mic. Putem presupune că situaţia aceasta reflectă o realitate. Dealtfel trei dintre piese prezintă cîte un orificiu, iar o altă piesă are două, toate situate chiar în marginea spărturii din vechime (pl. 2/1, 3, 4, 5). Orificiile, destul de mici şi îngrijit făcute în pasta arsă, prezente uneori şi pe fragmente de ceramică smălţuită, dovedesc că obiectele, mai rare, au fost întregite şi reutilizate.

Forma capacelor — reconstituită cu ajutorul fragmentelor ce conţin elementele esenţiale — se înfăţişează asemenea unui corp conic uşor bombat, gol în interior şi sprijinit la bază pe o ramă circulară. Aceasta reprezintă de fapt partea capacului ce venea în contact direct cu buza oalei, fiind în acelaşi timp şi suprafaţa aderentă la roata olarului în momentul confecţionării. Aşa se explică faptul că este plată pe dos şi mai ales că prezintă urme lăsate de sfoara sau cuţitul cu care a fost desprins capacul de pe disc. Marginea capacului coincide cu a ramei circulare şi de regulă [5] este uşor ridicată şi puţin răsfrîntă în afară, alcătuind astfel un soi de pervaz a cărui înălţime oscilează între 0,002 m şi 0,017 m şi a cărui grosime variază probabil după preferinţa meşterului. Vîrful a ceea ce putem numi corpul conic al capacului se continuă printr-o prelungire variabilă în diametru şi lungime. Luînd în consideraţie aspectul acesteia putem stabili existenţa a cel puţin trei variante: 1) capace cu buton central avînd capătul plat sau uşor conic (pl. 1/2, 1). 2) capace al căror corp se continuă printr-un gît plin, terminat cu o alveolă ale cărei margini sînt vag răsfrînte; la unele exemplare de acest fel alveola este străbătută de un orificiu extrem de îngust (0,005 m—0,010 m) care nu corespunde întotdeauna cu interiorul capacului (pl. 1/3, 5, 8). 3) capace cu gît scurt, deschis şi cu gura trilobată [6] (pl. 1/7).

Cîteva dintre fragmente prezintă urmele unor torţi, rupte din vechime; în două cazuri doar torţile s-au păstrat intacte (pl. 1/1,4). Se poate aprecia că cele mai multe capace de la Păcuiul lui Soare erau prevăzute cu torţi. Acestea aveau un punct de sprijin la baza butonului sau a gîtului, iar celălalt fie pe marginea înălţată a capacului, fie imediat lîngă ea, la baza corpului conic. În secţiune torţile înfăţişează o formă ovală.

Atît pe margine [7] cît şi pe corpul lor capacele sînt ornamentate cu elemente de decor proprii ceramicii uzuale din secolele XIII — XV [8]:

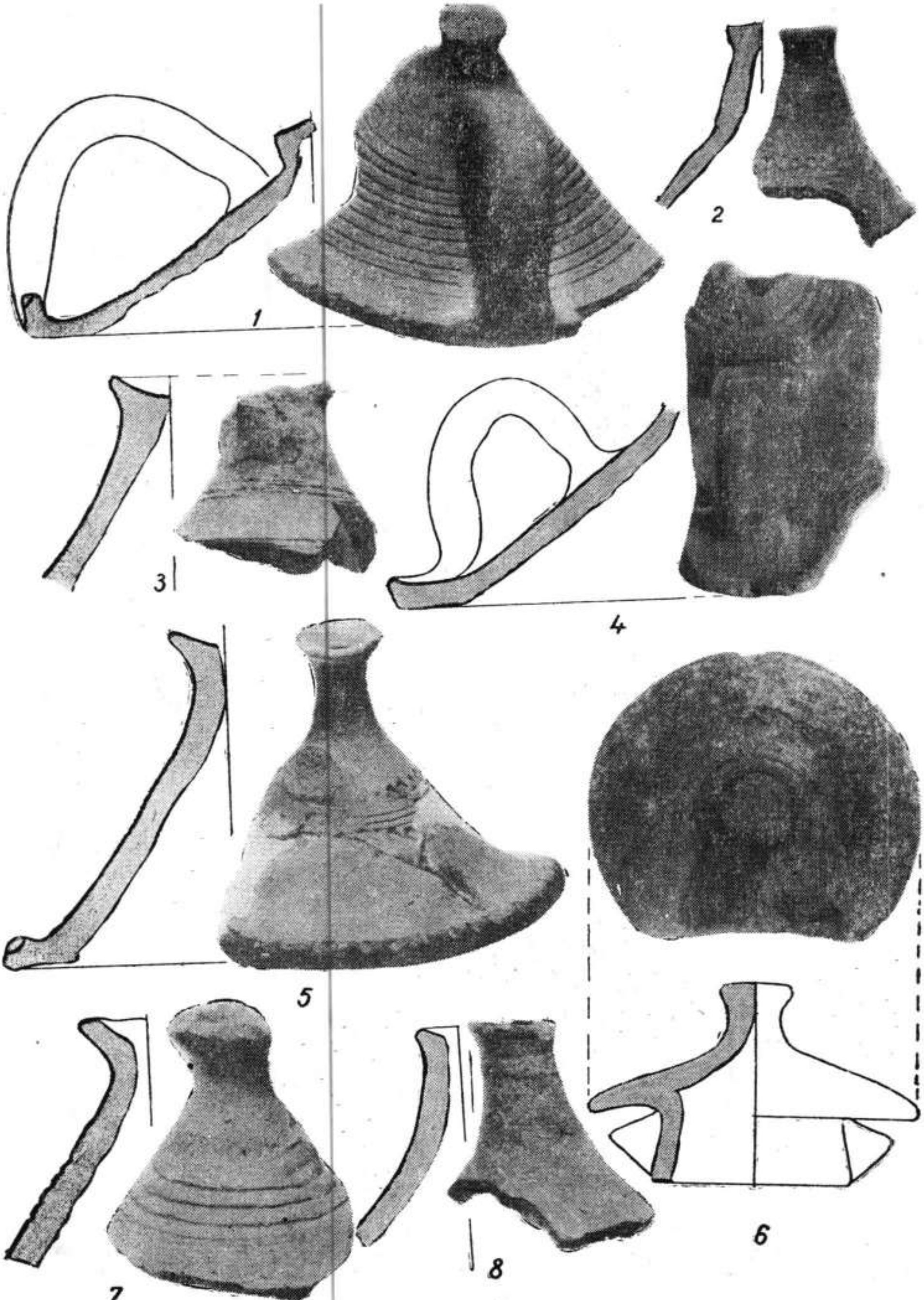
---

[5] Dintre fragmentele noastre numai două nu au marginea înălţată.

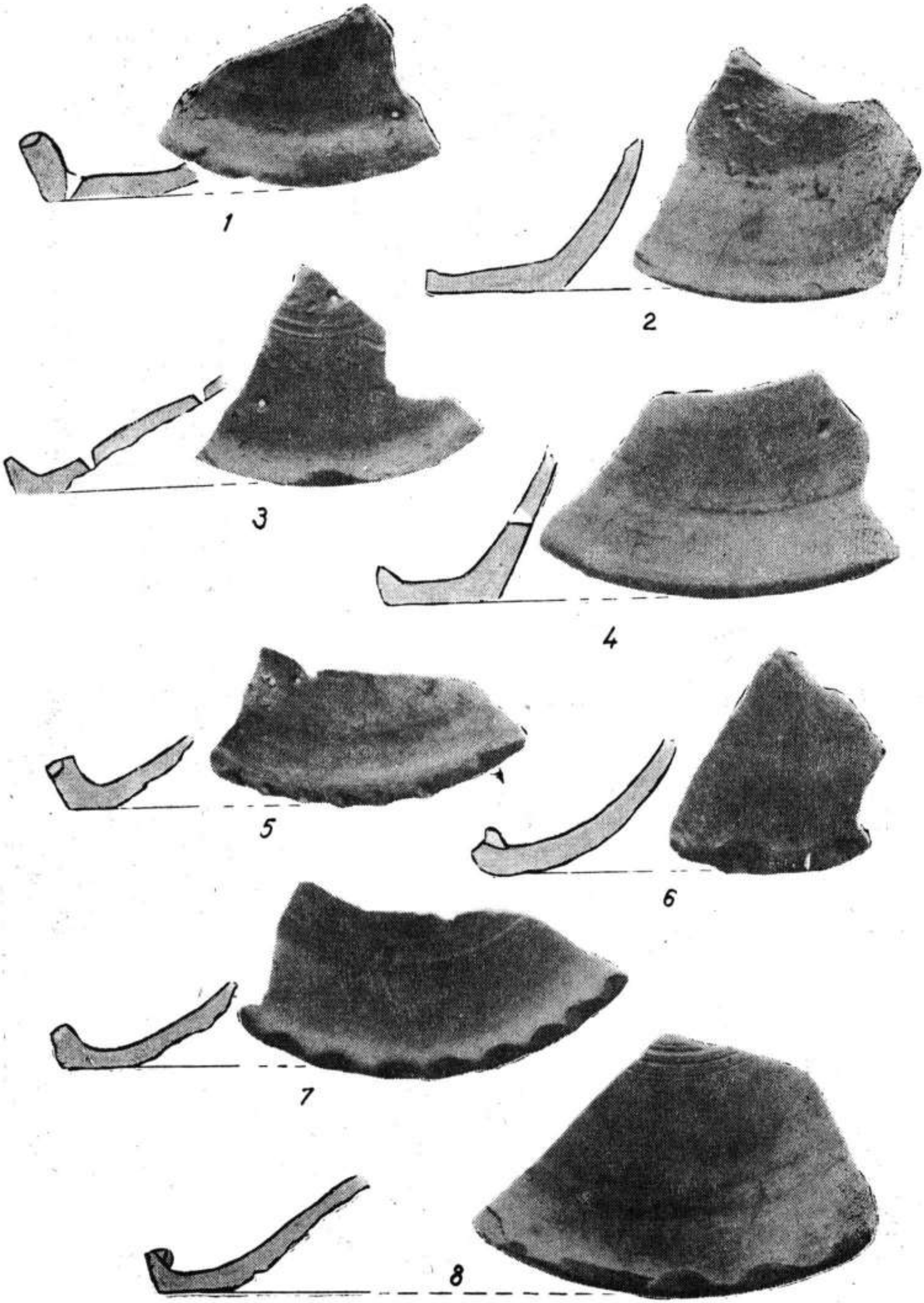
[6] Piese asemănătoare s-au descoperit la Coconi (vezi N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972, p. 271, pl. 37, fig. 1. 3).

[7] Patru fragmente prezintă o margine neornamentată; unul dintre ele păstrează pe o suprafaţă mică din corpul capacului cîteva linii incizate.

[8] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat ...*, p. 110—124; 142; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 68; idem, SCIV, 16, 1965, 4, p. 737; B. Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti, 1938, p. 42; idem, *Ceramica feudală românească*, Bucureşti, 1958, p. 62, etc.

Pl. 1. — Păcuiul lui Soare. Fragmente de capace de vase.

Pl. 2. — Păcuiul lui Soare. Margini de capace de vase.

incizii orizontale, dispuse în registre înguste sau în bandă lată, linia ondulată, simplă, sau în fascicul, cu meandre largi ori strînse, precum și alveole mărunte înșirate una lîngă alta. Aceste trei motive se află reunite pe același capac într-un singur caz (pl. 2/3) dar combinațiile de striuri paralele, intercalate cu altele în val sau cu alveole, se găsesc deseori pe suprafața corpului conic al capacelor (pl. 1,3). Marginea lor, înălțată mai mult sau mai puțin, este decorată în majoritatea cazurilor cu alveole deosebite ca aspect și mărime, realizate prin crestare sau prin apăsarea cu degetul. Alveolele, dispuse mai rar sau continuu, au, în raport cu marginea capacului, o poziție orizontală sau oblică (pl. 2,3).

În afară de ornamentul executat prin incizie, crestare sau apăsarea cu degetul este prezent și cel pictat cu humă albă, în pale oblice, împodobind o toartă — una din cele două păstrate. Cîteva urme vagi, chiar în marginea spartă a fragmentului, arată că și restul capacului fusese decorat în același mod [9] (pl. 1/4).

Piesele a căror prezentare s-a încercat mai sus fac parte din grupul capacelor obișnuite, clasificate ca atare de N. Constantinescu, în capitolul referitor la ceramica medievală din monografia satului Coconi [10]. Alături de acestea au existat și unele capace mai deosebite ca tip, documentate la Păcuiul lui Soare printr-un singur exemplar găsit în condiții stratigrafice neclare. Ne referim la o piesă alcătuită dintr-un corp cilindric — cu diametru de 0,050 m și înalt de 0,020 m, prevăzut lateral cu două „ aripioare" de formă triunghiulară, dispuse simetric — peste care a fost aplicat un capac propriu-zis, cu diametrul de 0,10 m, aproape plat, cu marginea dreaptă și subțiată avînd o proeminență centrală cu aspect de buton, înaltă de 0,020 m. Corpul cilindric pătrundea într-un vas cu gura strîmtă, iar cele două „ aripioare" glisau, probabil, în niște lăcașuri speciale, amenajate în buza vasului. Ca ornament suprafața sa prezintă o canelură la baza butonului și două linii vălurite mărunt, una incizată mai adînc în pasta crudă, a doua, abia vizibilă, dispusă aproape de margine. Un strat de smalț de culoare verde oliv, aplicat după incizare (tehnica sgraffito), acoperă toată partea superioară a capacului (pl. 1/6). Piesa își găsește o analogie foarte apropiată într-unul din cele două exemplare descoperite la Coconi, pe malul Mostiștei [11].

Capacele de vase medievale nu au intrat în mod deosebit în atenția cercetătorilor și de aceea nu există lucrări destinate în chip special prezentării lor. În măsura în care au apărut asemenea materiale ele au fost publicate — atunci cînd s-a făcut — alături de ceramica comună, fiind interpretate de cercetătorii români, cu o singură excepție cunoscută de noi, [12] drept capace de vase. Unii dintre arheologii bulgari consideră aceste

---

[9] Decorul pictat cu humă albă este bine cunoscut pentru celelalte forme ceramice contemporane (vezi N. Constantinescu, SCIV, 13, 1962, I, p. 68; idem, *Coconi. Un sat* ..., p. 113–123; idem, SCIV, 16, 1965, 4, p. 737; B. Slătineanu, *Ceramica românească*, p. 42, 81; I. Nestor și P. Diaconu, Materiale, 5, 1959, p,. 590, fig. 2/1; Panait I. Panait, *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 217 etc.

[10] N. Constantinescu, *Coconi, Un sat* ..., p. 123.

[11] *Ibidem*, p. 271, pl. 37/6.

[12] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 398, fig. 127/5. Este publicat un capac de lut de la Enisala (jud. Tulcea). La pagina 389 forma respectivă este considerată ca aparținînd categoriei „opaițelor în formă de sfeșnic cu o mănușă".

obiecte ca fiind sfeşnice de lut [13]. Într-adevăr, ele pot fi apropiate uşor ca aspect general de obiectele folosite pentru iluminat numite sfeşnice [14] dar le lipsesc elementele care conferă funcţionalitatea presupusă: lăcaşul pentru lumînare şi rigola necesară păstrării reziduurilor rezultate din topirea cerii. Orificiile ce străbat, dealtfel numai la unele exemplare, proeminenţele capacelor, au dimensiuni infime, iar în cazul acelora cu marginea neînălţată lipseşte şi cel de-al doilea element. De asemenea, este de remarcat faptul că ornamentaţia destul de bogată a corpului capacelor peste care s-ar fi scurs ceara topită — admiţînd că obiectele sînt sfeşnice — n-ar fi permis o bună întreţinere a lor. În plus trebuie să adăugăm ca argument esenţial faptul că majoritatea pieselor prezintă urme de afumătură pe dos şi pe margine, nicidecum în alt loc de pe suprafaţa lor. Întrucît „sfeşnicele" din cetatea Tîrnovo sînt întru totul asemănătoare cu unele din exemplarele noastre se înţelege că şi funcţia lor era aceeaşi, de capac.

Elemente riguroase de datare a stratului aparţinînd secolelor XIII—XV de la Păcuiul lui Soare au permis distingerea în contextul arheologic respectiv a trei niveluri. [15]. Diferenţierea tipologică strictă a capacelor de vase în funcţie de acestea este dificil de realizat dat fiind starea extrem de fragmentară a materialului. Un capac întregit şi un fragment purtînd urma torţii, piese asemănătoare cu ale noastre, găsite la Bragadiru în bordeiul nr. 2 şi încadrate în faza I a aşezării respective, sînt datate de descoperitorul lor la sfîrşitul secolului al XIII-lea [16]. Cele mai strînse analogii ale capacelor de la Păcuiul lui Soare se găsesc însă în aşezările din preajma Dunării [17] a căror vieţuire se plasează în special în a doua jumă-

---

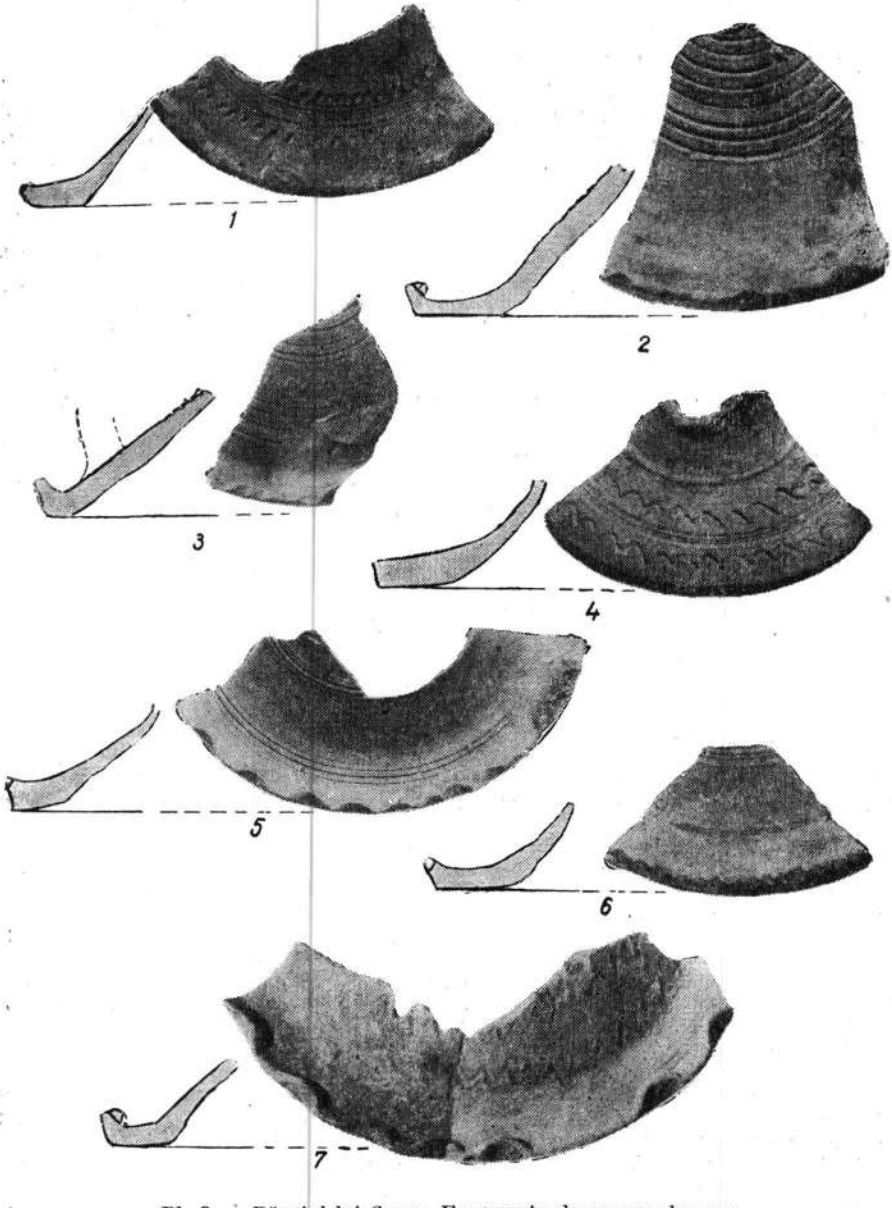
[13] Sonia Gheorghieva, Археология, 8, 1966, 4, p. 8; I. Nicolova şi N. Anghelov, ІОМТ, II, 1964, 2, p. 39.

[14] La Coconi sînt documentate alături de opaiţe, sfeşnicele din fier; de asemenea la Suceava şi în Rusia; pentru secolul al XV-lea (vezi N. Constantinescu, *Coconi, Un sat* ..., p. 93—94, 241, pl. 7/1, 3 şi nota 100). B. Slătineanu şi D. V. Rosetti au publicat cîteva sfeşnice de lut — cele mai vechi datînd din secolul al XVI-lea — toate avînd o formă complexă, cu lăcaş mare, adînc, pentru lumînare (B. Slătineanu, *Ceramica românească*, p. 69, pl. 5/d; idem, *Ceramica feudală* .... p. 95, pl. 89, p. 108, pl. 109; D. V. Rosetti, *Bucureştiul de odinioară*, Bucureşti, 1959, pl. 64/6, pl. 115/3,4).

[15] Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *op. cit.*, p. 55.

[16] Gh. Bichir, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 436, fig. 8/3, 4, p. 435, 438. Autorul distinge două faze, prima fiind plasată la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea, deci contemporană cu aceeaşi fază cronologică de la Păcuiul lui Soare. În monografia satului Coconi N. Constantinescu argumentează o datare mai tîrzie a aşezării de la Bragadiru, şi anume în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe baza ceramicii care este „întru totul similară aceleia de la Frumoasa, Zimnicea şi Coconi" (p. 53).

[17] În lucrările care prezintă ceramică moldovenească şi transilvăneană din aceeaşi epocă, ceramică în legătură cu care se afirmă, în general, că se află în decalaj faţă de cea din Ţara Românească, nu am găsit publicate capace de vase. Explicaţia poate fi găsită în primul rînd în numărul mic de aşezări contemporane cercetate (pentru Transilvania în special); în al doilea rînd, în lipsa de atenţie pentru acest material care în spaţiile respective apare mai rar în săpături, cunoscînd o circulaţie mai largă într-o perioadă ulterioară (vezi Trifu Martinovici, Materiale, 4, 1957, p. 364, fig. 1/3; Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Scheia. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1960, p. 79, fig. 40/4; Elena Busuioc, SCIV, 17, 1966, 2, p. 304, fig. 2: un capac întregit, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, provenind din săpăturile efectuate de L. Chiţescu la Cetatea Nouă (Roman), se află expus la Muzeul militar central). În orice caz între piesele din Moldova şi cele de la Dunărea de jos nu poate fi vorba decît despre o analogie

Pl. 3. — Păcuiul lui Soare. Fragmente de capace de vase.

tate a secolului al XIV-lea sau chiar în ultimele decenii ale acestuia: Zimnicea,[18] Coconi,[19] Bragadiru[20], Basarabi (Calafat)[21] iar pe teritoriul R.P. Bulgaria la Tîrnovo[22]. Fără a exclude existenţa lor şi în secolul al XIII-lea, credem că după toate probabilităţile, capacele de vase încep să circule mai larg la Păcuiul lui Soare către mijlocul veacului următor şi în a doua parte a acestuia.

Din descoperirile arheologice efectuate pînă acum în aşezări de secolele XIII—XV din Ţara Românească s-a obţinut un material ceramic al cărui studiu a permis cercetătorilor noştri să constate şi să recunoască drept o realitate evidentă influenţa ceramicii bizantine asupra aceleia de la nord de Dunăre. Procesul de pătrundere al acestei influenţe, mai bine definit şi surprins în secolul al XIV-lea, îşi are începuturile într-o etapă anterioară, punctul de plecare găsindu-se tocmai în a doua jumătate a veacului al XI-lea[23]. În absenţa unui material arheologic mai bogat din această perioadă drumul parcurs nu poate fi deocamdată decît întrevăzut. Oricum s-ar prezenta situaţia se poate susţine că, fiind legate funcţional, prin însăşi menirea lor de celelalte forme de vase, capacele au respectat calea evolutivă a acestora. Avem de-a face deci cu un material lucrat de meşteri locali dar influenţaţi de produsele bizatine. Evidenta asemănare a exemplarelor descoperite în aşezările cercetate de la Dunărea de jos[24] poate fi o indicaţie în sensul unei provenienţe comune din cele cîteva centre de producţie ceramică existente în această zonă.

ABOUT THE CLAY LIDS FROM THE PĂCUIUL LUI SOARE

SUMMARY

In this article the author makes a description of the clay lids of medieval vessels from the late site of Păcuiul lui Soare (distr. of Constanţa). The lids have a conic form, the rim being highly turned up; most of them

funcţională, spaţiile intracarpatice şi cele moldovene aflîndu-se sub influenţa unor culturi central europene (vezi Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, 1963, p. 41 şi urm.; Elena Busuioc, SCIV, 18, 1967, 3, p. 491; vezi de asemenea Konrad Straus, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*, Leipzig, 1923, p. 16, pl. 16/26, 30, 32, pl. 28/8; Imre Holl, ArchÉrt, 94, 1967, 2, Budapesta, fig. 10; Antonin Hejna, PA, 58, 1967, I, p. 265).

[18] Materialul inedit a fost văzut prin bunăvoinţa cercetătoarei A. Alexandrescu căreia îi mulţumim în mod deosebit. Pentru datare, Ion Nestor şi colab., SCIV, 1, 1950, 1, p. 101.

[19] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 114, fig. 51; p. 271, pl. 37.

[20] Gh. Bichir, *op. cit.*

[21] O parte din ceramica încă nepublicată de la Basarabi (Calafat) ne-a fost arătată de către D. Vîlceanu. Capacele de vase din această aşezare situată către limita de vest a zonei Dunării de jos prezintă două tipuri distincte; unul dintre ele, datat la mijlocul secolului al XIV-lea, se alătură în formă şi ornamentaţie tipului de capac obişnuit de la Păcuiul lui Soare.

[22] Sonia Gheorghieva, *op. cit.*, p. 9; I. Nicolova şi N. Anghelov, *op. cit.*, p. 41, fig. 10.

[23] Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *op. cit.*, p. 111—112.

[24] Capace ale unor vase medievale au fost descoperite, cu prilejul cercetărilor efectuate, şi în alte aşezări din Ţara Românească aflate în zona subcarpatică precum Tîrgşor, Tîrgovişte, Curtea de Argeş (informaţii datorate lui N. Constantinescu prin a cărui amabilitate am văzut o parte din material şi căruia îi mulţumim). Piesele acestea ca şi întreaga ceramică a zonei se apropie ca factură mai mult de părţile ţării de dincolo de Carpaţi (vezi N. Constantinescu, Studii şi comunicări, Piteşti, 1968, p. 136, nota 24; Panait I. Panait, SCIV, 22, 1971, 2, p. 252).

have a handle. The ornaments consist of decorative elements common to the usual pottery from the 13th — 15th/c. Based upon analogies with material from other sites in the Lower Danube zone it is pointed out that a larger circulation of the lids existed in the 14th c.

The second part of the report dwells on the functional aspect of these vases. As some Bulgarian archaeologists considered them as candlesticks, the author demonstrates their use as lids. Concerning the manufacturing place of the objects, nothing certain may be stated in the actual stage of the research; nevertheless there is no doubt about the Byzantine origine of these lids.

THE EXPLANATION OF THE FIGURES

Pl. 1. — Păcuiul lui Soare. Lid fragments of vases.

Pl. 2. — Păcuiul lui Soare. Lid rims of vases.

Pl. 3 — Păcuiul lui Soare. Lid fragments of vases.

O NOUĂ CARTE DESPRE EPOCA BRONZULUI DIN ROMÂNIA

DE

DORIN POPESCU

În ultimii ani au apărut cîteva lucrări datorate unor eminenţi specialişti străini, în care, în legătură cu unele ţinuturi geografice situate în apropiere de frontiera noastră de vest, sînt tratate probleme de cea mai mare importanţă pentru epoca bronzului a ţării noastre.

De curînd vine să se adauge la aceste lucrări valoroase o lucrare semnată de astă dată de un arheolog român şi referindu-se direct şi în principal la Bronzul românesc, fără a exclude tangenţele inerente cu probleme ale epocii din regiunile vecine ţării noastre.

Este vorba de cartea lui Alexandru Vulpe, intitulată *Die Äxte und Beile in Rumänien I.* Cartea cunoscutului cercetător român a apărut la München, în anul 1970, formînd volumul 2, secţia IX din prestigioasa serie *Prähistorische Bronzefunde* [1], editată de profesorul Hermann Müller-Karpe, de la Universitatea din Frankfurt pe Main, în colaborare cu alţi savanţi de renume mondial şi anume M.I. Artamonov, Leningrad; J.C. Courtois, Paris; J. Filip, Praga; Chr. F. Hawkes, Oxford; I. Nestor, Bucureşti; R. Peroni, Roma; J. Raftery, Dublin; H. Thrane, Copenhaga.

Am înşirat toate aceste nume, deoarece ele constituie de la început o recomandare pentru colecţie şi inclusiv pentru lucrarea pe care o prezentăm.

Faptul că volumul lui Al. Vulpe este publicat în limba germană îi asigură o circulaţie universală, dar în acelaşi timp impune necesitatea unei prezentări mai ample în limba română a conţinutului său. Acest lucru intenţionez să-l fac în ceea ce urmează [2].

Chiar în ce priveşte titlul, care ar putea fi tradus în româneşte „topoare şi securi" (Äxte und Beile) se poate face observaţia că dacă în limba

---

[1] Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien. I* (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 2), München, 1970, 118 pagini, 89 planşe. Un caracter asemănător de monografie asupra unei categorii de monumente a avut lucrarea despre săbiile de bronz a Alexandrinei Alexandrescu (Dacia, N.S., 10, 1966).

[2] Cu atît mai mult cu cît cartea e puţin răspîndită în ţara noastră.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 619–632

germană între cele două expresii ar putea să existe o diferență de sens, în română cuvintele topor și secure par a fi mai mult sau mai puțin sinonime. Personal prefer cuvîntul secure, dar se pare că acela de topor e mai des întrebuințat, așa încît îl voi întrebuința și eu pe acesta. Dealtfel, se pare că și în cartea lui Vulpe se folosește exclusiv expresia *Axt*, cea de *Beil* urmînd să apară în volumul al doilea al lucrării. Astfel diferitele categorii de topoare sînt numite după cum urmează: *Schaftlochäxte*, *Hammeräxte*, *Nackenscheibenäxte*.

Capitolul cel mai mare al lucrării îl constituie așa-numitele *Schaftlochäxte*, care în românește au fost numite, printr-o perifrază „topoare cu gaura de înmănușare transversală'', și care au, în linii mari, forma toporului din zilele noastre.

După cum arată autorul, acest tip de topoare, descoperit într-un număr mare pe teritoriul țării noastre, a format în trecut preocuparea mai multor arheologi români sau străini, între care Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe (părinții autorului), Eleonora Dullo, Martin Roska, Dorin Popescu, Amália Mozsolics și alții [3]. Nici unul dintre cei citați nu a avut intenția sau posibilitatea de a epuiza această problemă printr-o tratare exhaustivă și mai ales prin prezentarea tuturor sau aproape tuturor pieselor descoperite pînă acum pe teritoriul României.

Acest lucru l-a făcut Alexandru Vulpe și, fără îndoială, este unul din marile sale merite de a fi strîns printr-o muncă de depistare laborioasă, legată de nenumărate greutăți, un număr de 299 topoare, provenind din 172 locuri de descoperire, pe care le-a desenat și le-a descris, întocmindu-le o „ stare civilă'' precisă și clară.

Meritul său este cu atît mai mare, cu cît din acest număr de topoare, 55 de bucăți erau inedite.

Toate aceste topoare cu gaură transversală formează un capitol important al metalurgiei epocii bronzului din țara noastră, eșalonîndu-se, sub diferite tipuri și variante, pe toată durata sa, începînd cu cea mai veche perioadă a epocii și terminînd cu sfîrșitul ei.

Ele contribuie prin evoluția lor tipologică, prin condițiile de descoperire și prin asocierea cu alte tipuri, la o mai bună periodizare a epocii, aducînd astfel un ajutor important la elucidarea acestei probleme atît de importante.

Se știe că, deși în ultimii ani s-au făcut mari progrese în această privință, mai există încă păreri diferite în legătură cu stabilirea unei cronologii mai precise, atît relative, cît și absolute, a epocii bronzului din țara noastră.

Al. Vulpe cuprinde dezvoltarea acestei epoci în trei mari perioade, pe care le numește *timpurie*, *mijlocie* și *tîrzie* [4].

Perioada timpurie începe, după autor, cu cultura Glina-Schneckenberg, al cărei început e contemporan cu faza tîrzie a culturii Folteşti și cu cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, care reprezintă o continuare a culturii Coțofeni. Cultura Glina-Schneckenberg are în Transilvania două faze, iar în Muntenia trei. Faza ei tîrzie poate fi pa-

[3] Nu citez titlurile lucrărilor, ele fiind cunoscute.

[4] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 2. și urm.

ralelizată cu începutul culturilor Monteoru, Periam, Otomani şi Wietenberg.

Perioada mijlocie a Bronzului românesc este caracterizată prin dezvoltarea culturilor Monteoru, Costişa, Wietenberg, Tei, Verbicioara, Otomani, Periam-Pecica, Vatina şi, în parte, Gîrla Mare. Cu excepţia ultimelor trei, ele pot fi urmărite în evoluţia lor, de la începutul lor, în perioada timpurie, pînă la sfîrşitul lor, în perioada tîrzie a epocii. Perioada mijlocie poate fi împărţită în două faze după cum urmează : faza 1 cuprinde culturile Monteoru I C_2 — II A, Verbicioara I—III, Tei-Căţelu şi Tei-Tei, Pecica, Otomani II spre III, Wietenberg I şi II şi primele faze ale culturii Costişa. Întreaga fază poate fi paralelizată cu cultura Unětice (fără Proto-Unětice) şi ar corespunde fazelor A_1 şi A_2 ale lui Reinecke. Faza a 2-a a perioadei mijlocii este reprezentată prin culturile Monteoru II A — II B, Tei-Tei şi Tei-Stejar, Verbicioara IV, Gîrla Mare, Vatina, Otomani III (continuare), Wietenberg III şi fazele tîrzii ale culturii Costişa. Întreaga fază corespunde în mare cu perioada mormintelor tumulare din Europa centrală (Reinecke B şi C).

Perioada tîrzie cuprinde cultura Noua, cultura Suciu de Sus şi diferite grupe care ajung pînă în Hallstatt B. Perioada ar corespunde în cadrul epocii bronzului cu faza timpurie a cîmpurilor cu urne (Reinecke D).

În ce priveşte cronologia absolută, Al. Vulpe propune pentru Bronzul timpuriu 2 000—1 700, pentru Bronzul mijlociu 1 700—1 300, iar pentru Bronzul tîrziu 1 300 pînă după 1 200.

Cred că a fost necesară această scurtă prezentare a sistemului cronologic adoptat de Al. Vulpe, pentru a putea urmări mai uşor încadrarea tipurilor în diferitele faze ale dezvoltării epocii.

Vom începe, continuînd să rezumăm lucrarea lui Al. Vulpe, cu **topoarele cu gaură transversală** şi anume cu acele tipuri care intră în perioada I a lui Vulpe [5].

Tipul Baniabic (astăzi Vîlcele, jud. Cluj), cuprinde 37 exemplare, dintre care 32 fac parte din depozitul de la Baniabic. Nu mă refer la răspîndirea lor, întrucît aceasta poate fi urmărită foarte clar pentru fiecare tip pe hărţile cuprinse în volum.

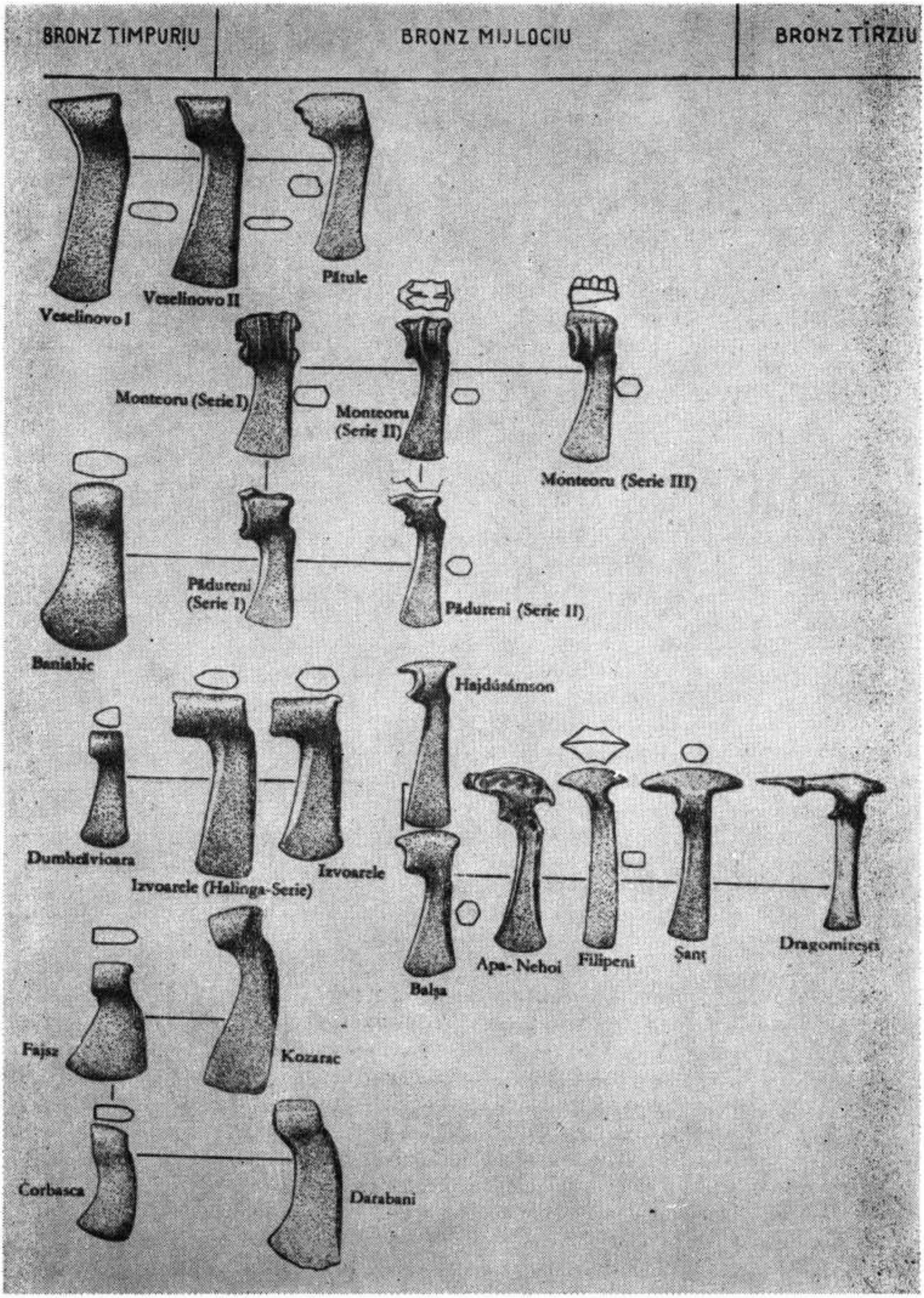
De asemenea nu voi reproduce nici descrierea fiecărui tip, mărginindu-mă să reproduc schema tipo-cronologică a lui Al. Vulpe (pl. 1). În această prezentare mă interesează în primul rînd problemele de cronologie. Datarea tipului Baniabic, spune autorul, nu se poate face decît pe bază tipologică. Un exemplar din depozitul de la Vîlcele semănînd cu tipurile Fajsz şi Veselinovo, datarea acestora poate fi trecută şi asupra tipului Baniabic, care astfel poate fi încadrat în orizontul Jaispitz B-Glina III. Topoarele de tip Baniabic sînt de aramă.

Tipul Fajsz (Ungaria) cuprinde în ţara noastră 2 exemplare. Sînt de asemenea de aramă. Se datează în acelaşi orizont Glina-Schneckenberg —cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive.

Tipul Corbasca (jud. Bacău), 8 exemplare, de aramă, dintre care 4 în depozitul de la Ostrovul Corbului. Acelaşi orizont al culturii Glina, dar spre sfîrşitul perioadei timpurii a epocii bronzului.

---

[5] Nu citez paginile din lucrarea lui Vulpe. Este de la sine înţeles că prezentarea tipurilor de topoare se face după această lucrare, începînd cu p. 26.

Pl. 1. — Schemă tipo-cronologică a topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală din România (după Al. Vulpe).

Tipul Dumbrăvioara (jud. Mureş). 11 exemplare, de aramă. Se datează la sfîrşitul Bronzului timpuriu, pe baza descoperirii de la Sf. Gheorghe, unde un exemplar s-a găsit într-un nivel tîrziu al culturii Schneckenberg.

Tipul Izvoarele (jud. Dolj). Topoare de aramă, care se împart în două serii : seria Halînga (6 ex.) şi seria Izvoarele (7 ex.). Prima se datează în ultima fază a Bronzului timpuriu, a doua la începutul Bronzului mijlociu.

Tipul Veselinovo (Bulgaria). Topoare de aramă în două variante : prima (Crivăţ) în 7 exemplare, a doua (Ostrovul Corbului) în 15 exemplare. Cel de la Crivăţ descoperit în complex Glina (fază mijlocie) datează această variantă. Cealaltă e mai tîrzie, datîndu-se la pragul perioadei mijlocii.

Tipul Pătulele (jud. Mehedinţi). 12 exemplare. Aparţin aceluiaşi orizont ca şi tipul Izvoarele dezvoltat. Se datează în prima jumătate a Bronzului mijlociu.

Tipul Kozarac (Iugoslavia). 3 exemplare. Tiparul din nivelul XIII de la Pecica aparţine acestui tip. Poate fi datat la sfîrşitul perioadei timpurii şi începutul celei mijlocii.

Tipul Darabani (R.S.S. Moldovenească). 5 exemplare, de aramă. Se datează , în mare, în prima jumătate a perioadei mijlocii, pe baza depozitului de la Stublo, a grupei Nitra etc. Ar fi contemporan cu varianta Parava a tipului Monteoru.

Tipul Pădureni (jud. Covasna). 64 exemplare, dintre care 10 în depozitul de la Pădureni şi 24 în cel de la Sinaia. Se datează în faza a II-a a culturii Wietenberg, deşi conţine şi exemplare tipologice mai vechi. Are legături şi cu topoarele de aur de la Ţufalău, care sînt contemporane cu faza Monteoru I A.

Tipul Monteoru

Varianta Parava (jud. Bacău). 5 exemplare.

Varianta Borleşti (jud. Neamţ). 11 exemplare.

Varianta Lopătari (jud. Buzău). 5 exemplare.

Varianta întîi intră în faza Monteoru I C_3—I C_2 ; a doua, în faza I C_2 —I A ; a treia în faza Monteoru II.

Tipul Hajdúsámson (comit. Hajdú, Ungaria). 11 exemplare. Pe baza asemănării cu tezaurul de la Ţufalău, care cuprinde inele de buclă, ce pot fi datate în Monteoru I A, tipul se datează în acest orizont ca şi tipurile Borleşti, Pădureni şi Balşa.

Tipul Balşa (jud. Hunedoara). 26 exemplare. Cea mai mare parte par a fi făcute din bronz. Ele corespund ca formă variantei a doua a tipului Pădureni sau variantei Borleşti a tipului Monteoru. Se datează în orizontul Hajdúsámson care corespunde cu Monteoru I A, deci cu mijlocul Bronzului mijlociu.

Topoare cu ceafa prelungită. Ele fac parte, după cum am spus, din aceeaşi mare categorie a topoarelor cu gaură transversală. Al. Vulpe distinge şi în această grupă mai multe variante (Apa, Kelebia,Ernei, Nehoiu, Mărăşti şi Ţufalău) pe care le cuprinde în *tipul Apa-Nehoiu*.

Din acest tip autorul prezintă 9 exemplare.

Datarea lor e, fireşte, în funcţie de depozitul de la Apa şi cel de la Hajdúsámson, care le paralelizează cu tipul Pădureni-Borleşti şi astfel cu faza Monteoru I A.

Topoare de tip Filipeni (jud. Bacău) cu ceafa mai scurtă decît cele precedente. Afară de cel de la Filipeni, se mai cunoaşte un exemplar din „judeţul Satu Mare".

Şi aceste topoare pot fi paralelizate cu depozitul de la Hajdúsámson. Ele se datează în a doua jumătate a Bronzului mijlociu.

Tipul Şanţ-Dragomireşti.

Varianta Şanţ (jud. Bistriţa-Năsăud). 13 exemplare.

Varianta Dragomireşti (jud. Maramureş). 6 exemplare.

Varianta Drajna (jud. Prahova). 1 exemplar.

Se datează în Bronzul tîrziu (faza Uriu-Dragomireşti), pe baza paralelizării cu diferite depozite.

Alte topoare cu gaura transversală

Tipul răsăritean. 4 exemplare. (Osebiţi, jud. Bacău; Măcin, jud. Tulcea; „România"; Mahmudia, jud. Tulcea).

Exemplarele de la Osebiţi şi Măcin se pot data în faza Monteoru I C_3; celelalte două sînt mai greu de datat, probabil pe la 1 500.

Tipul Adoni şi Tószeg. 1 exemplar (Adoni, jud. Bihor). Prima jumătate a Bronzului mijlociu.

Cu aceasta am terminat un mare capitol din lucrarea lui Al. Vulpe şi am depăşit şi jumătatea volumului. Înainte de a trece la prezentarea următoarei mari categorii de topoare, acelea cu ceafa în formă de disc, au mai rămas de prezentat cîteva exemplare dintr-o categorie mică ce poate fi apropiată mai mult de prima mare categorie. Acestea sînt topoarele-ciocan (Hammeräxte). La acestea se adaugă alte două topoare, avînd o formă deosebită, aşa numitele topoare cu ţeavă de prins mînerul (Schaftirëhrenäxte).

Topoare-ciocan. Se cunosc 8 exemplare din acest tip de topor, a căror parte superioară seamănă cu un ciocan. (Pădureni, Cluj-împrejurimi, Uioara, Dostat, Tufa, Silişteni, Drajna, Tîrgu-Lăpuş).

Primele două se datează pe la mijlocul perioadei mijlocii.

Exemplarul al doilea şi al treilea aparţin Bronzului tîrziu sau Hallstattului timpuriu.

Exemplarul de la Tufa poate fi datat în prima jumătate a Bronzului mijlociu; cel de la Silişteni după jumătatea acestei perioade.

Exemplarul de la Drajna şi Tg. Lăpuş se datează în legătură cu depozitul de la Şanţ-Dragomireşti.

Prezentarea marii categorii de topoare cu gaură transversală se încheie cu fragmente de topoare din aramă sau bronz ale căror tipuri nu mai pot fi identificate. Ele cuprind numerele de la 281—290.

Topoare cu ţeavă de prins mînerul. Există în ţara noastră 2 exemplare: Apa şi Hărman. Se datează în legătură cu alte descoperiri şi, bineînţeles, pe baza depozitului de la Apa.

Încheiem prezentarea acestei mari categorii de topoare, care cuprind, după cîte am văzut, un mare număr de tipuri şi variante, fiind toate cuprinse sub denumirea de „Schaftlochäxte", spre deosebire de cealaltă

categorie mare, a topoarelor cu capul în formă de disc (Nackenscheibenäxte).

Încă de la începutul lucrării sale, Al. Vulpe arată că cunoaşte din prima categorie 299 de exemplare, provenind din 172 de locuri de descoperire. Dintre aceste exemplare, 159 provin din depozite, 37 din aşezări (dintre acestea 18 sînt tipare), şi 2 eventual din morminte.

Tot la începutul cărţii sale, anticipînd asupra prezentării diferitelor tipuri, autorul stabileşte următoarele faze de dezvoltare tipo- şi cronologică, pe care credem necesar să o reproducem:

1. Orizontul tipurilor Baniabic, Fajsz, Corbasca, Dumbrăvioara şi Veselinovo (seria I). Aparţin Bronzului timpuriu (românesc).

2. Orizontul tipurilor Izvoarele, Veselinovo (depozitul Ostrovul Corbului, seria II), Pădureni, Monteoru (seria I) şi Pătulele. Jumătatea întîi a Bronzului mijlociu.

3. Orizontul tipurilor Pădureni, Monteoru (seria II), Hajdúsámson, Balşa, începuturile tipului Apa-Nehoiu. Mijlocul Bronzului mijlociu.

4. Orizontul tipurilor Monteoru (seria III) şi Filipeni; probabil şi începutul tipului Şanţ-Dragomireşti. A doua jumătate a Bronzului mijlociu.

5. Orizontul tipului Şanţ-Dragomireşti. Bronzul tîrziu şi începutul Hallstattului timpuriu.

Fără a insista prea mult asupra datării diferitelor tipuri, deşi în primul rînd ne interesează problemele cronologice pe care acestea le ridică, credem că este necesar să arătăm cum se prezintă periodizarea lui Al. Vulpe faţă de lucrarea Amáliei Mozsolics, apărută în 1967, care cuprinde de asemenea o schemă tipo-cronologică a topoarelor care ne interesează [6].

În rezumat, după cum arată Al. Vulpe, cunoscuta cercetătoare maghiară împarte topoarele de care ne ocupăm în şase tipuri (A—F), caracterizate prin diferite descoperiri. Astfel, primul e caracterizat prin topoarele de la Baniabic şi Fajsz; al doilea prin depozitul de la Kömlőd; al treilea prin depozitele de la Sinaia, Hajdúsàmson şi prin toporul de la Adoni. Orizontul al patrulea cuprinde topoarele cu ceafa prelungită (Nackenkammäxte) de tip Apa, Kelebia, şi Megyaszó, iar ultimele două acele topoare cu ceafă prelungită, care în lucrarea lui Vulpe aparţin tipului Şanţ-Dragomireşti [7].

Încadrarea cronologică a tipurilor stabilite de Mozsolics se face după cronologia autoarei în felul următor:

Tipul A apare probabil la sfîrşitul perioadei cuprului, dar mai sigur la începutul epocii bronzului (faza B I a Mozsolics).

Tipul B poate fi datat în faza B II, fără a se putea preciza în care parte a ei, dar nu ajunge pînă în cea mai nouă fază a perioadei A a lui Reinecke.

Tipul C se datează în cea mai mare parte la începutul perioadei B III, dar e posibil să fi apărut încă în faza precedentă.

Tipul D are exemplarele cele mai vechi contemporane cu cele care aparţin tipului C (de ex. Ţufalău), dar desigur şi exemplare mai noi.

[6] Amália Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1967.

[7] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 9.

Tipurile E şi F aparţin depozitelor din orizontul Felsöbalog (Velky Blh).

Tipurile A, C şi D au diferite variante[8].

Pentru a înţelege această încadrare a savantei maghiare, este necesar să reproducem, în două cuvinte, schema ei cronologică, care se deosebeşte de sistemul lui P. Reinecke. Astfel, epoca aramei se termină în Ungaria pe la 1900 î.e.n. Fazele B(ronz) I-a şi I-b se situează înainte de faza Reinecke A şi abia B II (Töszeg B) se poate paraleliza cu Reinecke A 1. Faza B III Mozsolics ar putea fi paralelizată în linii mari cu Reinecke A 2 şi B [9].

Cred că este important şi instructiv să arăt felul cum încadrează Mozsolics în schema sa cronologică topoarele din România pe care le citează şi cum se prezintă această încadrare în raport cu a lui Al. Vulpe, sau viceversa dacă ţinem seama de faptul că lucrarea acestuia este mai nouă.

Chiar de la început, ambii autori sînt de acord cu cel mai vechi tip al acestor *Schaftlochäxte* este reprezentat prin exemplarele de la Baniabic (Vîlcele). Tipul datat de Vulpe în orizontul Jaispitz-Glina III, fusese datat de cercetătoarea maghiară în faza B I a, adică în secolul al XIX-lea î.e.n. [10].

Urmează în clasificarea lui Al. Vulpe tipul Fajsz, care la Mozsolics formează o variantă (A b) şi se datează ca tipul precedent. În acelaşi orizont, puţin mai evoluat, contemporan cu seria întîi de la Veselinovo şi cu un exemplar de la Vîlcele îl datează şi Vulpe. De remarcat că Mozsolics înglobează în acest tip şi topoarele din depozitul I de la Ostrovul Corbului, care la Vulpe sînt cuprinse în tipul Corbasca. Totuşi, cronologic, el le paralelizează cu tipul Fajsz.

După tipul Corbasca, la Vulpe urmează tipul Dumbrăvioara, iar la Mozsolics tipul B, sau orizontul Kömlőd, datat la sfîrşitul perioadei B II. Mozsolics încadrează în acest orizont următoarele topoare din ţara noastră: Sedriaş, Porumbeni, Dumbrăvioara, Jimbor, din jurul Sighişoarei, Sînzieni, Arcuş, Sf. Gheorghe, Vădastra şi Peştişani. Dintre acestea intră în tipul Dumbrăvioara al lui Vulpe următoarele: Dumbrăvioara, Sf. Gheorghe şi Jimbor. Se datează la sfîrşitul Bronzului timpuriu.

Mozsolics nu stabileşte decît pe tabela de tipuri, variante în tipul B, deşi există deosebiri tipologice în evoluţia sa.

Toporul de la Peştişani e încadrat de Vulpe în tipul Izvoarele (seria Halînga), de asemenea depozitul de la Vădastra. Datarea lor nu se deosebeşte decît foarte puţin — ele intrînd probabil în începutul Bronzului mijlociu — de cea a tipului precedent.

În schimb, depozitele de la Sînzieni şi Arcuş sînt plasate de Vulpe în cadrul tipului Pătulele, care se datează în prima jumătate a Bronzului mijlociu, după cronologia sa.

Desigur, Amália Mozsolics nu are intenţia să menţioneze toate topoarele din România, astfel că ea operează cu un număr mai mic de exemplare decît Al. Vulpe.

---

[8] Mozsolics, *op. cit.*, p. 24.

[9] *Ibidem*, p. 10.

[10] *Ibidem*, p. 14 şi 120—121, prezentarea topoarelor cu gaură transversală de la p. 13 înainte.

Vom menţiona numai cîteva din cele circa 20 de descoperiri din ţara noastră, pe care Mozsolics le încadrează în tipul C. Acest tip se împarte în mai multe variante (C a, C b, C d). Cele mai vechi exemplare sînt considerate cele de la Sinaia (C a), care la Al. Vulpe fac parte din grupa Pădureni. Tot aici intră descoperirea de la Covasna, un topor de aur de la Ţufalău, tiparul de la Sărata Monteoru etc. E interesant de relevat că exemplarele de la Hajdúsámson sînt încadrate de Mozsolics în tipul C b, fiind paralelizate de Vulpe cu tipul Pădureni. Tipul C d, care cuprinde exemplarul de la Adoni, formează la Vulpe tipul Adoni.

În general, succesiunea cronologică concordă mai mult sau mai puţin la ambii autori, dacă ne referim numai la exemplarele pe care le menţionează.

Tipul D a şi D b Mozsolics corespunde cu Apa-Nehoiu al lui Vulpe (atît Apa cît şi Nehoiu figurînd la Mozsolics în această grupă), iar E şi F Mozsolics cu tipul Şanţ-Dragomireşti.

Evident există şi deosebiri cronologice la cei doi autori care rezultă din sistemele cronologice puţin diferite pe care le elaborează.

Vorbind despre lucrarea Amáliei Mozsolics, Al. Vulpe spune următoarele cuvinte pe care le considerăm destul de importante pentru a fi reproduse textual:

„De curînd Amália Mozsolics a publicat, în cadrul studiului ei asupra descoperirilor de bronzuri, şi topoarele cu gaură transversală. Ea a deosebit şase orizonturi de descoperiri (A—F). Primul orizont (A) este caracterizat prin topoarele de la Baniabic şi Fajsz, al doilea (B) prin depozitul de la Kömlőd, al treilea prin depozitele de la Sinaia, Hajdúsámson şi toporul de la Adoni. Al patrulea orizont (D) cuprinde, după A. Mozsolics topoarele cu „Nackenkamm" de felul celor de la Apa (nr. 238), Kelebia şi Megyaszó, în timp ce ultimele două orizonturi (E şi F) sînt caracterizate prin topoarele cu ceafa prelungită (în volumul de faţă acestea sînt înglobate în tipul Şanţ-Dragomireşti). Încadrarea tipologică a cercetătoarei maghiare prezintă cele mai importante etape de dezvoltare a topoarelor cu gaură transversală din Europa de sud-est şi înseamnă în acest sens o ducere mai departe a împărţirii tipologice a lui Hampel"[11].

Aş adăuga că, evident, această „ducere mai departe" se face la nivelul de astăzi al cercetării.

Desigur, s-ar putea discuta încă mult în legătură cu caracteristicile comune sau cu deosebirile acestor două lucrări, dar aceasta ar depăşi cadrul prezentării noastre.

Topoare cu disc. Trecem acum la un alt capitol important al operei lui Vulpe, care cuprinde o altă categorie de topoare şi anume aceea a topoarelor de luptă cu capul în formă de disc (*Nackenscheibenäxte*) şi începem prezentarea lor cu un alt citat, care cuprinde multe date importante:

„În prezent, spune autorul în traducere românească, sînt cunoscute din România 299 topoare cu „disc la ceafă", provenind din 120 locuri de descoperire, dintre care 44 trebuie atribuite tipurilor A şi B 1 din Bronzul mijlociu, celelalte 255 tipurilor B 3 şi B 4 din Bronzul tîrziu. Din prima

---

[11] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 9.

grupă provin 27 exemplare din 10 depozite, 3 din morminte, unul dintr-o așezare (fragment al unui tipar); 12 sînt descoperiri izolate. Din a doua grupă (din Bronzul recent) 208 provin din 42 depozite, 3 din morminte (numai două din acestea sigure), celelalte contează ca descoperiri izolate (în parte fără locuri de descoperire izolate)" [12].

Şi pentru studiul acestei categorii de topoare, mai importante încă decît cea precedentă pentru cunoașterea metalurgiei Bronzului, Al. Vulpe a depus aceeași muncă imensă și grea de depistare și clasificare tipologică și cronologică, prezentînd 39 de exemplare inedite și depășind astfel cel puțin din acest punct de vedere de departe toate încercările precedente. Vulpe face un istoric detaliat și critic al acestor încercări, arătînd atît părțile lor pozitive cît și cele negative. Se știe că numeroși specialiști s-au ocupat cu acest tip de topoare. Dintre aceștia ultimii au fost I. Nestor, D. Berciu, J. Werner, Maria Novotná, Dorin Popescu, Amália Mozsolics, B. Hänsel și alții.

Al. Vulpe acceptă în linii mari clasificarea lui I. Nestor, care, fără îndoială, rămîne valabilă, amplificînd-o și detaliind-o mai ales prin faptul că publică un număr mai mare de topoare, îndeosebi de la sfîrșitul evoluției lor.

Nu vom descrie diferitele tipuri, trimițînd la schema ilustrată a lui Vulpe, în care ele pot fi clar urmărite (pl. 2).

Exemplarele găsite în România se încadrează, după Vulpe [13], în următoarele tipuri:

Tipul A 1 (Hajdúsámson, Ungaria), 4 exemplare (Păuliș, Plăiești, Criț, „Sebeș"). Se datează în orizontul Hajdúsámson, care ar fi paralel cu Monteoru I A.

Tipul A 2 (Apa, jud. Satu Mare), 6 exemplare (Remetea, Someșeni, Apa, Gaura, azi Valea Chioarului, Săpînța).

Se datează la mijlocul Bronzului mijlociu, evoluția lor fiind Hajdúsámson—Apa—Szeghalom—Gaura—Săpînța.

Tipul B 1

Varianta Mezöberény. 2 exemplare. (Turda, fostul județ și Tărian, jud. Bihor).

Varianta Ighiel. 3 exemplare fostul județ Turda, și Ighiel, jud. Alba, 2 exemplare.

Varianta Mozöberény și Ighiel neornamentate. 21 exemplare găsite la Turda (același depozit), Roșiori, Cruceni, „România", Tășnad.

Varianta Bikács-Borlești. 5 exemplare de la Borlești, Izvoare, Tîrgu Mureș, Zagon, Pecica, Satu-Mare (jud. Arad).

Varianta Iclod. 1 exemplar de la Iclod (jud. Cluj).

Varianta Senta. 2 exemplare de la Cruceni și Pecica.

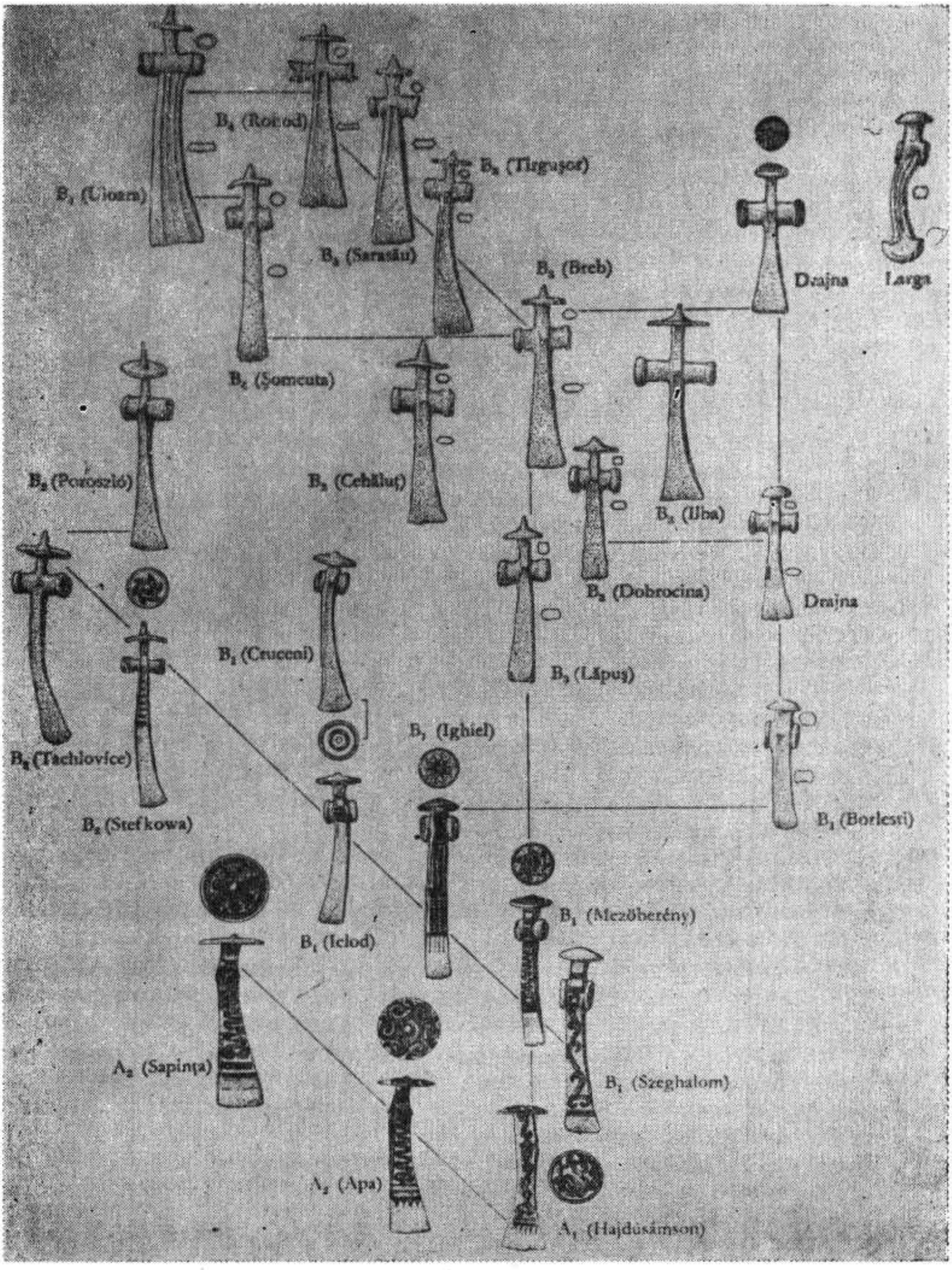
Tipare. 2 exemplare de la Otomani și de la Satchinez.

Exemplarul de la Otomani se încadrează stratigrafic în Otomani III, a doua jumătate a Bronzului mijlociu românesc.

Diferitele variante ale tipului B 1 se deosebesc ușor din punct de vedere cronologic. Succesiunea propusă de Al. Vulpe ar fi următoarea: Mezöberény — Ighiel (= Borlești)—Iclod—Senta (= Cruceni).

---

[12] *Ibidem*, p. 13.
[13] Prezentarea topoarelor cu disc începe în cartea lui Al. Vulpe cu p. 66.

Pl. 2. — Schemă tipo-cronologică a topoarelor cu disc (după Al. Vulpe).

Tipul B 2.

Apare în variantele Stefkova, Tahlovice și Poroszló; în țara noastră fiind reprezentată numai ultima și anume în 4 exemplare, la Ungureni, Sîmboeni, Popești (jud. Cluj) și Vădaș. În linii mari, se datează în orizontul Uriu-Dragomirești.

Tipul B 3.

Varianta Lăpuș. 5 exemplare de la Dumbrăvioara, Lăpuș (2 ex. Uriu de Sus, „Transilvania".

Varianta Dobrocina. 27 exemplare.

Varianta Cehăluț. 93 exemplare.

Varianta Breb. 15 exemplare.

Varianta Tîrgușor. 27 exemplare.

Datare: topoarele de tip B 3 se datează în funcție de cîteva depozite (Uriu, Dragomirești, Rebrișoara I și II, Domănești I etc) în Bronzul tîrziu.

Tipul B 4.

Varianta Somcuta. 13 exemplare.

Varianta Sarasău. 12 exemplare.

Varianta Rohod. 27 exemplare.

Varianta Uioara. 27 exemplare.

Datare: toate variantele tipului B 4 apar asociate cu tipuri B 3, totuși este o diferență cronologică între cele două tipuri. Variantele Rohod și Uioara cuprind exemplare mai noi. Ultima se găsește și în grupa de depozite Cincu-Suseni.

Nu putem cita nominal toate descoperirile, ele fiind prea numeroase. Am văzut că dacă Al. Vulpe distinge cinci tipuri în dezvoltarea topoarelor cu disc, el împarte în schimb tipul B într-un mare număr de variante, uneori după mici diferențe tipologice, rar cronologice.

Amália Mozsolics, de acord și ea cu clasificarea lui Nestor, distinge cinci tipuri principale (A—E)[14].

Tipul A Mozsolics corespunde orizontului de depozite Hajdúsámson, B orizontului Kosziderpadlás, C orizontului Felsöbalog, D și E orizontului Opályi. După cronologia lui Mozsolics, tipurile se datează după cum urmează: A în B III a, B în B III b, C în B IV a și D cu E în B IV b[15].

Desigur, că așa ca la topoarele cu gaură transversală, se pot arăta și aici diferite deosebiri de vederi între cei doi autori, care nu sînt însă esențiale.

O altă carte, despre topoarele din Slovacia, a apărut în același an și în aceeași colecție ca a lui Al. Vulpe[16]. Autoarea, Maria Novotná, se ocupă cu toate tipurile de topoare de bronz (și de cupru) . La începutul dezvoltării așa-numitelor *Schaftlochäxte* pune și ea exemplarele de cupru de la Baniabic și Fajsz. Urmează apoi trei topoare, tot de cupru, de tip Stublo, toporul cu coaste (Schaftrippen) de la Stupava, cîteva topoare

---

[14] Mozsolics, *op. cit.*, p. 94.

[15] *Ibidem*, p. 49.

[16] Maria Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei* (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 3), München, 1970.

cu ceafa prelungită etc. [17]. Topoarele cu disc sînt tratate, în linii mari, după Nestor şi Mozsolics. Se disting tipurile A, B 1, B 2, B 3, B 4, după caracteristicile lor topologice. Tipul A se încadrează în orizontul Hajdúsámson, iar ultimele sînt contemporane cu Domăneşti, Uriu, Drajna etc. [18].

Nu ne ocupăm, cel puţin pentru moment, cu alte lucrări mai mult sau mai puţin recente în care se discută problema care ne interesează. În ce priveşte lucrarea lui B. Hänsel despre cronologia epocii mijlocii a bronzului [19], trimitem la articolul lui Al. Vulpe, în care această carte este pe larg discutată [20].

Tînărul cercetător german a redactat şi el o recenzie asupra cărţii lui Al. Vulpe, pe care am citit-o sub formă de manuscris. Îmi însuşesc cu plăcere unele aprecieri elogioase ale lui Hänsel. Astfel, el spune, chiar de la început, că lucrarea lui Vulpe va rămîne pentru multă vreme „das Kernstück" (nucleul, modelul) tuturor lucrărilor despre topoarele din Europa de sud-est. El apreciază cunoştinţele bibliografice atît de întinse ale lui Vulpe, ca şi structurarea deosebit de fină a materialului, pentru a-şi încheia consideraţiile cu următoarele cuvinte: „Ca o lucrare fundamentală de editare critică de izvoare, cu o sinteză la înălţimea cercetării contemporane a istoriei topoarelor în Europa de sud-est, opera îşi va păstra valoarea şi într-o perspectivă mai lungă".

Poate că Hänsel are dreptate cînd crede că concepţia de *tip* şi *variantă* nu e întotdeauna suficient de definită şi că unele variante ar putea fi considerate tipuri sau viceversa. De asemenea ar fi fost de dorit, spune Hänsel, ca topoarele cu disc tîrzii şi cele cu ceafa prelungită tîrzii, să fi fost tratate în contextul lor. Acest lucru cred că ar fi schimbat însă întrucîtva caracterul lucrării. Dealtfel, Vulpe menţionează componenţa diferitelor depozite.

Desigur, o lucrare de anvergura lucrării lui Vulpe poate suscita unele discuţii şi provoca propuneri de perfecţionare. Este foarte probabil şi aş zice inevitabil ca ea să aibă unele lipsuri, greşeli, inadvertenţe, mai ales în prezentarea materialului, totuşi ea nu rămîne mai puţin o realizare deosebit de preţioasă în literatura noastră arheologică.

Chiar dacă am avut relativ recent cîteva sinteze asupra unor culturi preistorice din ţara noastră, este doar pentru a doua oară cînd se publică *exhaustiv* cîteva categorii de monumente de bronz datînd din epoca bronzului.

Cunoaşterea perfectă a fenomenelor epocii bronzului, atît din regiunile noastre, cît şi din ţările vecine, înţelegerea şi pătrunderea lor, unite cu stăpînirea deplină a materialului arheologic şi bibliografic, au contribuit ca Al. Vulpe să ne poată da o operă care, fără îndoială constituie o excelentă prezentare critică a sute de obiecte din epoca bronzului găsite pe teritoriul ţării noastre.

Indicarea locului de descoperire a diferitelor exemplare, încadrarea lor cronologică şi răspîndirea lor, marcată printr-un mare număr de hărţi,

---

[17] Novotná, *op. cit.*, p. 27 şi urm.

[18] Maria Novotná, *op. cit.*, p. 55 şi urm.

[19] B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.

[20] Al. Vulpe, *Cu privire la sistemul cronologic al lui B. Hänsel pentru epoca mijlocie a bronzului*, SCIV, 22, 1971, 2, p. 301–312.

fac ca această lucrare să rezolve principalele probleme pe care le ridică studiul unor monumente arheologice. Dar în afară de aceasta, lucrarea conţine şi consideraţii asupra originii diferitelor tipuri şi, în general, asupra stării cercetărilor în ceea ce le priveşte.

Ilustrarea fiecărui exemplar printr-un desen clar şi precis, contribuie la a cuprindere vizuală uşoară a uriaşului material descris.

Remarcăm de asemenea excelentul indice de materii şi de localităţi.

Pentru toate calităţile lucrării, pe care poate nu le-am subliniat destul de categoric, autorul merită felicitări. Aştept cu deosebit interes continuarea acestei serii de prezentări, convins fiind că lucrări ca ale lui Al. Vulpe contribuie în mod esenţial la progresul cercetării. Numai pe baza acestor lucrări se pot realiza sinteze vaste şi fundamentale de interpretare istorică asupra unor perioade mai întinse din istoria străveche a patriei noastre.

CERCETĂRI ÎN CETATEA DE LA ALBEŞTI (JUD. TELEORMAN)

DE

D. BERCIU şi EMIL MOSCALU

Cetatea de la Albeşti este situată pe un promontoriu, la confluenţa pîrîului Burdea cu Vedea, la 14 km spre sud de Roşiorii de Vede şi circa 30 km nord de Dunăre. Ea a fost identificată încă la sfîrşitul secolului trecut, de către Grigore Tocilescu şi Pamfil Polonic, ultimul ridicînd în 1898 şi un plan, pe care îl reproducem aici (fig. 1)[1].

Săpăturile noastre de salvare din 1967 au fost determinate de lucrările pentru plantarea viţei de vie. Promontoriul amintit are o formă prelungă şi este orientat aproape est-vest. Pe laturile de est, sud şi nord sînt pante abrupte (fig. 5/1), iar în partea de vest, acolo unde promontoriul comunică cu restul terasei, a fost săpat un şanţ de apărare şi ridicat un val, care au un traseu aproape semicircular. Suprafaţa cetăţii, cuprinsă între fortificaţie şi marginile promontoriului, este de aproximativ două hectare.

Au fost săpate două şanţuri, S. I (109,70 × 1,50 m) şi S. II (96 × × 1,50 m), ambele secţionînd atît zona fortificaţiei cît şi zona locuită din interiorul cetăţii. Cele două şanţuri au dus la lămurirea sistemului utilizat la fortificarea acestei cetăţi. În exterior a fost săpat un şanţ de apărare puţin adîncit, avînd forma literei U, cu fundul uşor alveolat. Valul de pămînt a fost ars la mijloc foarte puternic pînă la vitrificare, de la bază pînă la partea superioară, atît cît se mai păstrează astăzi. Un sistem similar s-a întîlnit în fortificaţia cetăţii de la Bucovăţ[2].

În structura valului au fost găsite bucăţi mari de pămînt ars pe care sînt imprimate urmele parilor şi bîrnelor puse în pămîntul ce forma valul şi care au ars în timpul unui incendiu. În pămîntul ce conţine bucăţele de pămînt ars scurse din val ca urmare a distrugerii lente a acestuia au fost găsite şi fragmente de chirpic fasonate, de formă dreptunghiulară (una

---

[1] Manuscrisele Gr. Tocilescu şi P. Polonic nr. 5137, aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România; P. Spiru, Materiale, 5, 1959, p. 704. Ceramica şi alte obiecte provenind din această cetate au fost adunate la Muzeul din Roşiorii de Vede de Petre Voievozeanu.

[2] Gloria Macovei, Materiale, V, 1959, p. 351—354, fig. 1.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 633—640

avînd dimensiunile de 0,25 × 0,15 × 0,80 m) (fig. 4/2) a căror funcţie nu poate fi precizată deocamdată. Ele nu au fost găsite pînă acum în mijlocul valului de pămînt ars, ci doar în pămîntul rezultat din distrugerea valului.

Fortificaţia cetăţii de la Albeşti suprapune stratigrafic un nivel de locuire hallstattiană timpurie, care, sub pămîntul ars, în şanţul I, are

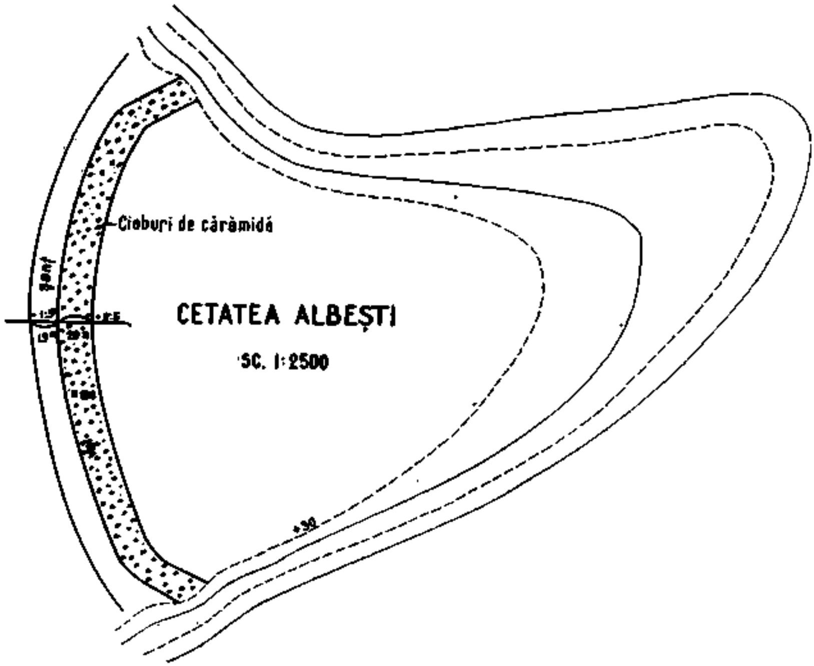

Fig. 1. — Albeşti. Planul cetăţii ridicat de Pamfil Polonic în anul 1898.

o grosime de 0,20 m. În şanţul II, valul ars are aceeaşi formă şi structură, dar a fost construit direct pe solul galben, care era pătruns de foc pînă la 0,08—0,10 m adîncime.

Fortificaţia de la Albeşti este ulterioară locuirii hallstattiene pe care valul de pămînt ars o suprapune stratigrafic. În pămîntul din val au fost găsite fragmente ceramice cenuşii lucrate la roată, un fund de amforă thasiană (fig. 4/1) şi o mărgică din pastă sticloasă ornamentată cu motivul „în ochi''. A fost descoperită întîmplător o brăţară de bronz decorată cu proeminenţe (fig. 3/2). Nu avem certitudinea dacă provine din cetate sau din aşezarea Latène tîrzie.

În interiorul cetăţii, stratul de cultură hallstattian şi Latène au fost distruse complet de lucrările pentru plantarea viţei de vie. Pe platoul cetăţii au fost găsite sporadice materiale aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Glina, şi anume fragmente ceramice, unelte de silex, nuclee de silex şi o măciucă de piatră fragmentară (fig. 3/3). În total au fost descoperite două gropi hallstattiene, cinci bordeie şi şase gropi menajere din epoca Latène.

Ceramica hallstattiană cuprinde o categorie lucrată din pastă grosolană, și alta din pastă fină. Ceramica grosolană este reprezentată prin vase-sac (fig. 4/4), iar ceramica fină, prin străchini-turban, cu marginea

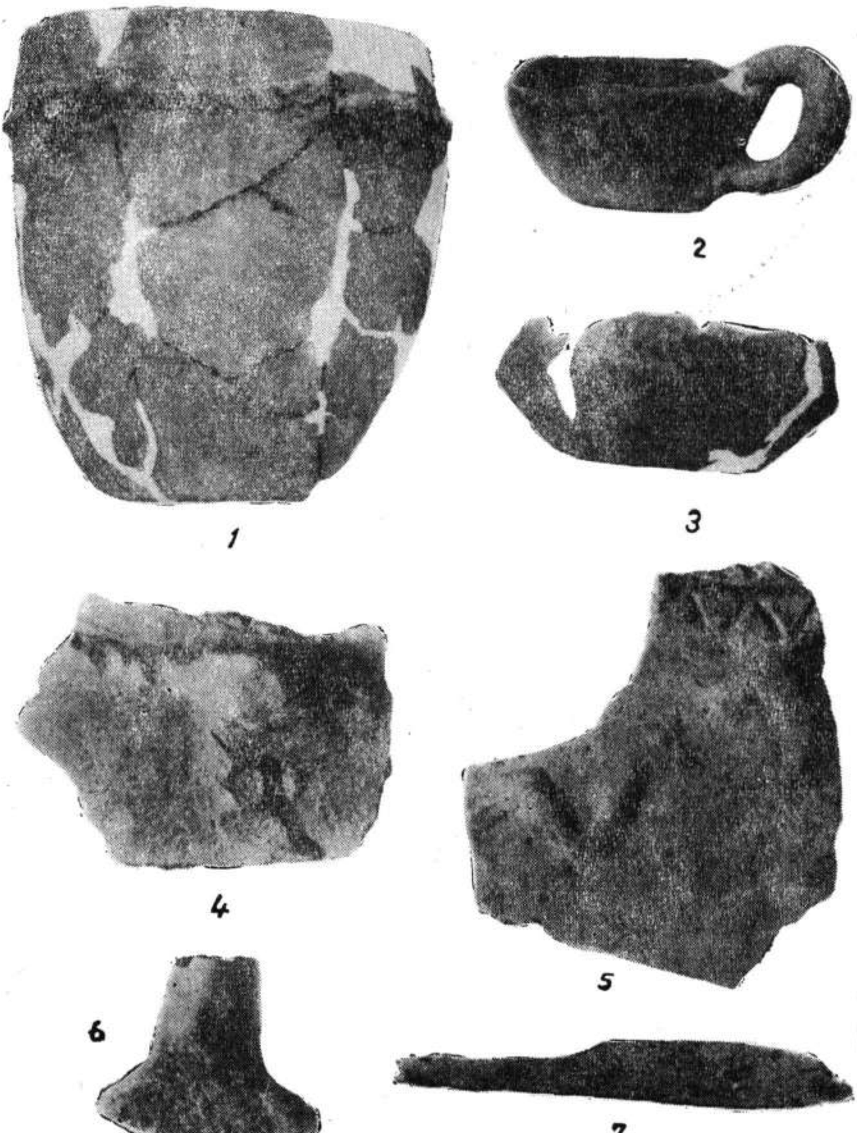

Fig. 2. — Albești. Vase și obiecte dacice.

răsfrîntă spre interior, și decorată cu caneluri oblice și paralele, străchini cu marginea îngroșată spre interior, cești cu toarte supraînălțate, cu pîntecul ușor bombat și decorate cu caneluri oblice (fig. 4/3).

Ceramica Latène este relativ bine păstrată. Ea cuprinde o grupă lucrată cu mîna, şi alta lucrată la roată. Din prima grupă, amintim tipul de „vas-sac", decorat cu brîu alveolar şi apucători laterale (fig. 2/1). Alte vase de acest tip au brîuri orizontale sau verticale şi apucători crestate. Asemenea forme sînt comune Hallstattului tîrziu şi Latène-ului[3].
Analogii întîlnim la Balta Verde, Bîrseşti, Cernavoda, Murighiol, Satul Nou etc. Sînt prezente şi ceştile cu toarta supraînălţată (fig. 2/2),

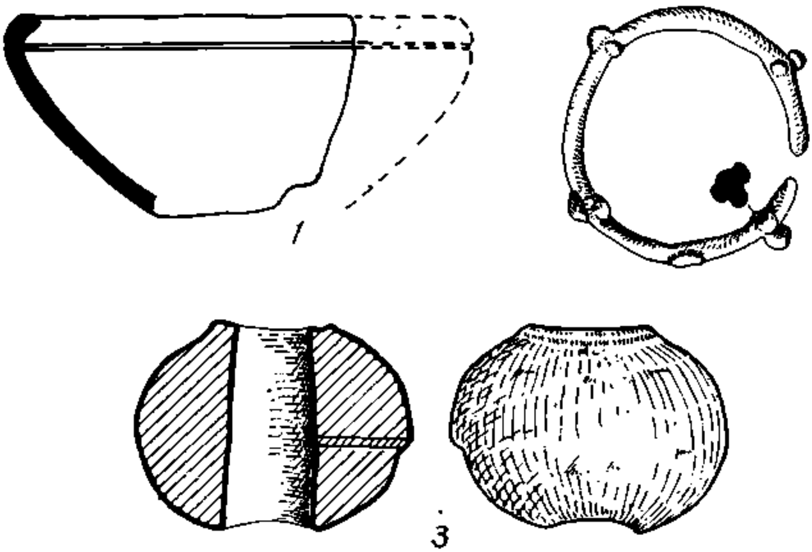

Fig. 3. — Albeşti. *1*, strachină lucrată la roată; *2*, brăţară din bronz decorată cu proeminenţe; *3*, măciucă în piatră aparţinînd culturii Glina.

similare celor de la Balta Verde, Gogoşu, Ferigile şi străchini cu marginea răsfrîntă în afară, decorate cu reliefuri curbate în forma literei V. Acelaşi ornament îl întîlnim şi pe alte vase lucrate cu mîna, combinat cu decorul incizat în zigzag (fig. 2/5), similar cu cel de pe vasele de la Banovo (Varna)[4], Brezovo (Vîlciova Moghila)[5], Ravna (Varna)[6], şi pe vasul getic de la Nicolaevsk (Odessa)[7]. El se perpetuează pînă în Latène-ul tîrziu, după cum o dovedesc vasele cu decor similar de la Bedehaza[8], Poiana[9] şi Cozla[10].
Ceramica lucrată la roată din pastă cenuşie fină este documentată de fragmente reproducînd profilele unor margini de vase mari de provizii, mult răsfrînte în afară, cu o şănţuire pe margine, de tipul vasului decorat

[3] D. Berciu, Materiale, 4, 1957, p. 290 şi urm. şi fig. 5/1, fig. 7/1 fig. 8/1.
[4] Ara Margos, Археология, 3, 1961, p. 54 şi urm.
[5] Ivan Velkov, Izvestiia-Institut, 12, 1938, p. 276, fig. 81.
[6] M.Mirčev, Izvestiia-Institut, 25, 1962, p. 97–163; pl. 23/2 şi pl. 31/4.
[7] A. I. Meliukova, KS, 109, 1967, fig. 18/6.
[8] K. Horedt, Materiale, 2, 1956, fig. 12/12 şi fig. 13/5, p. 20.
[9] R. şi Ecat. Vulpe, Dacia, 3–4, 1927–1932, p. 287, fig. 36/6 şi p. 293, fig. 48/2, 6.
[10] Anton Niţu, Ioana Zamoşteanu şi Mihai Zamoşteanu, Materiale, 6, 1959, p. 354, fig. 4/8.

cu rozetă și călăreți, de la Zimnicea, și a celor similare din mormîntul de la Fîntînele[11]. Acest tip de buză cu o șănțuire sau două pe fața exterioară a marginii există și la pithoii de la Seuthopolis [12]. Alte vase lucrate la roată

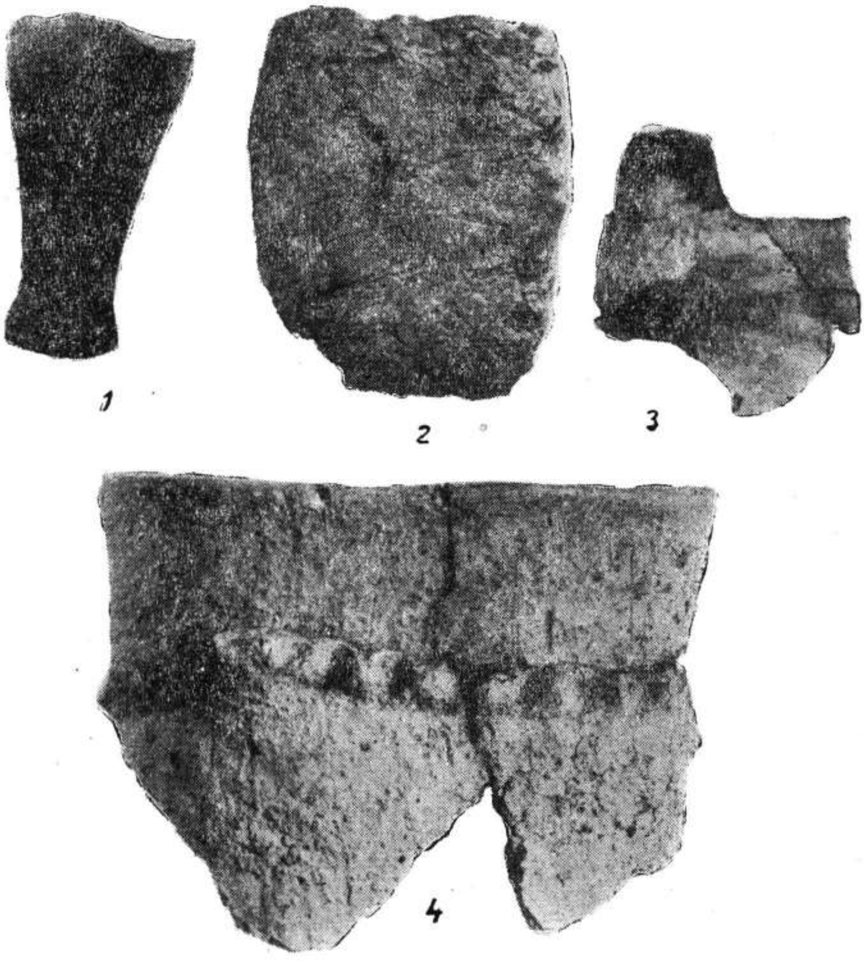

Fig. 4. — Albești. *1*, fund de amforă thasiană ; *2*, cărămidă din vallum ; *3—4*, fragmente ceramice hallstattiene.

reproduc formele unor străchini cu buza ușor răsfrîntă spre interior și decorate cu o linie incizată (fig. 3/1).

În groapa nr. 6, împreună cu „vasul-sac", ceașca cu toartă supraînălțată, strachina lucrată cu mîna (fig. 2/1, 2, 3,) și strachina lucrată la roată (fig. 3/1) a fost găsit un vas lucrat la roată din pastă cenușie închisă,

---

[11] C. N. Mateescu, și M. Babeș, SCIV, 19, 1958, 2, fig. 5 și 6.
[12] M. Čičikova, BCH, 2, 1958, fig. 3, fig, 6, fig. 7, fig. 9.

avînd o formă deosebită, ce nu are analogii în ceramica din Latène-ul timpuriu cunoscută pînă acum.

În bordeiele cu gropile Latène au mai fost descoperite cuțite (fig. 2/7), un vîrf de săgeată, o zăbală, un luștruitor de ceramică (fig. 2/6), ca și fragmente de amfore din Thasos și Kios [13] (fig. 4/1).

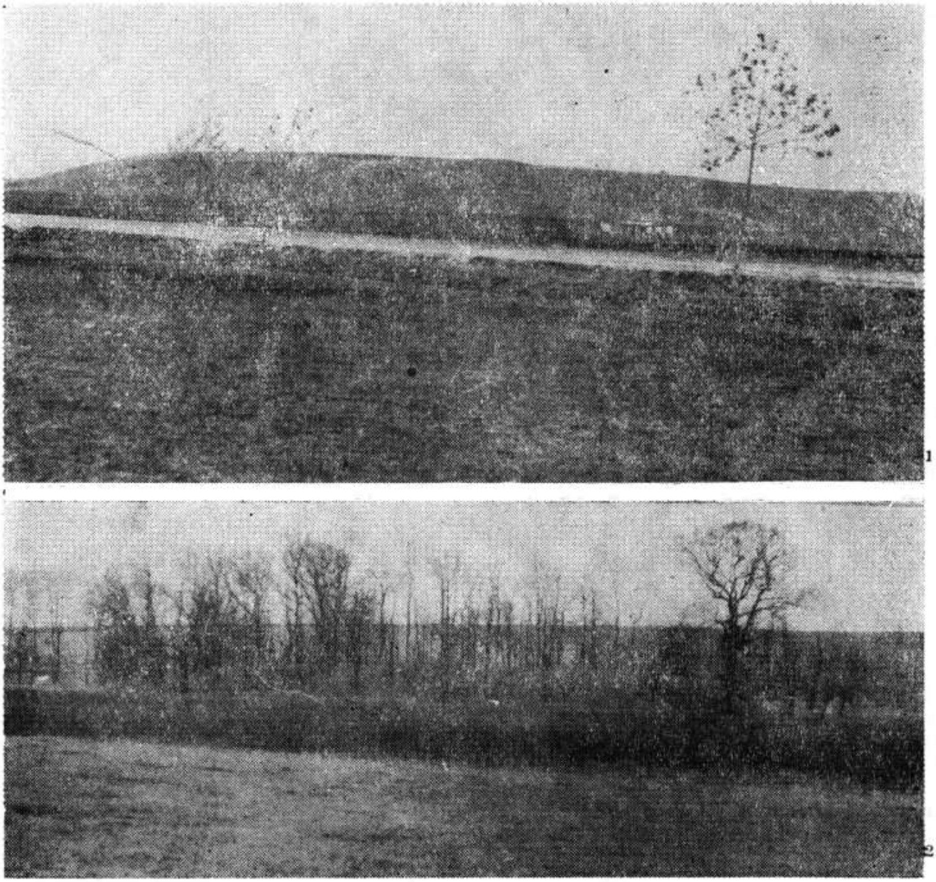

Fig. 5. — *1*, Albești. Fotografia cetății; *2*, Atîrnați. Tell-ul „Măgura Pletii".

În ceea ce privește datarea etapei a treia de locuire din cetatea de la Albești, analiza tipologică a materialului ceramic arată că ea poate fi încadrată la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și în cursul secolului al III-lea î.e.n. Pentru o datare mai timpurie, la sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n. sau începutul secolului al IV-lea î.e.n., ar pleda ceașca cu toartă supraînălțată (fig. 2/2), găsită în aceeași groapă cu ceramica cenușie lucrată la roată, dar nu este un element de datare sigur. Din acest tip de ceașcă derivă de fapt cățuiul dacic.

---

[13] Determinarea amforelor a fost făcută de V. Eftimie-Andronescu.

În aşezarea civilă de la piciorul pantei promontoriului pe care se află cetatea a fost găsită o monedă a oraşului Dyrrhachium, ceea ce indică o etapă de locuire mai tîrzie în aşezarea civilă, databilă în secolele II—I î.e.n.

Tot pe malul Burdei a fost descoperită întîmplător o sabie curbă dacică (*sica*), împreună cu un vîrf de lance, care provin probabil dintr-un mormînt[14].

Lîngă satul Atîrnaţi se află unul din cunoscutele telluri gumelniţene. Tellul are o formă alungită, cu dimensiunile de circa 60×40 m şi este înconjurat din toate părţile de apă şi pădure. Locuitorii îl numesc « Măgura Pletii »[15]. (fig. 5/2); nu tell similar este la Blejeşti.

LA CITADELLE D'ALBEŞTI (DÉP. TELEORMAN)

RÉSUMÉ

En 1967 on a commencé à fouiller la citadelle d'Albeşti, située sur un promontoire à la confluence des ruisseaux Burdea et de la Vedea. Ce promontoire a des pentes escarpées sur les côtés est, sud et nord, tandis que le côté d'ouest est occupé par le système de fortification, formé d'un fossé de défense et d'un *vallum* en terre brûlée jusqu'à la vitrification, semblable à celui de la citadelle de Bucovăţ et de Roeşti, dép. de Vîlcea.

On a découvert dans la structure du vallum de grands blocs de terre brûlée où se trouvent imprimées les traces des pieux et des poutres qui servaient à maintenir la terre du vallum et qui ont brûlé au cours d'un incendie. Sur le vallum on a trouvé une brique (fig. 4/2), dont la fonction n'a pu être déterminée jusqu'à présent.

A l'intérieur de la citadelle, on a mis au jour des traces sporadiques d'habitat de l'âge du bronze appartenant à la civilisation de Glina (fig. 3/3), deux fosses renfermant de la céramique du Hallstatt B (fig. 4/3—4), 5 fonds de cabanes et 6 fosses ménagères du La Tène (IVe—IIIe siècles av. n.è.). L'habitat La Tène géto-dace est représenté par de la poterie faite à la main (fig. 2/1—5), de la poterie façonnée au tour (fig. 3/1), des amphores de Thasos et de Chios (fig. 4/1), des outils (fig. 2/6—7), un bracelet en bronze orné de proéminences (fig. 3/2), et des perles d'une pâte vitreuse décorées du motif en forme d'œil.

Le vallum vitrifié recouvre, du point de vue stratigraphique, le niveau d'habitat hallstattien, d'où il résulte que la fortification a été élevée par la population géto-dace de l'époque La Tène.

---

[14] Săpăturile din anul 1968 au fost efectuate de către Emil Moscalu. Ele s-au concentrat asupra sistemului de fortificaţie care a fost secţionat prin încă trei şanţuri. Ele au confirmat observaţiile făcute în campanie din anul 1967, privind poziţia stratigrafică şi structura fortificaţiei. Întrucît săpăturile nu mai pot continua datorită viţei de vie plantate în interiorul cetăţii, Emil Moscalu pregăteşte un raport definitiv asupra săpăturilor de la Albeşti.

[15] Tell-ul ne-a fost semnalat de Petre Voievozeanu de la Muzeul de istorie din Roşiorii de Vede.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Albeşti. Plan de la citadelle, dressé par Pamfil Polonic en 1898.

Fig. 2. — Albeşti. Vases et outils daces.

Fig. 3. — Albeşti, *1*, écuelle façonnée au tour ; *2*, bracelet en bronze orné de proéminences ; *3*, massue de pierre appartenant à la civilisation de Glina.

Fig. 4. — Albeşti. *1*, base d'amphore thasienne ; *2*, brique du *vallum* ; *3—4*, fragments céramiques hallstattiens.

Fig. 5. — *1*, Albeşti. La citadelle ; *2*, Atîrnaţi. Le tell de « Măgura Pleţii ».

UN NOU TEZAUR DE TETRADRAHME THASIENE ŞI PODOABE DACICE DE ARGINT DESCOPERIT ÎN MOLDOVA

DE

IOAN MITREA

În martie 1971 am primit primele informaţii în legătură cu descoperirea cu cîţiva ani mai înainte a unui tezaur de tetradrahme thasiene şi podoabe dacice de argint [1]. Tot atunci am intrat şi în posesia unei părţi din tezaurul descoperit.

În ziua de 19 septembrie 1971 ne-am deplasat în satul Clipiceşti, com. Ţifeşti, pentru a afla condiţiile în care a fost descoperit tezaurul şi a recupera noi monede şi piese de podoabă aflate la diferiţi locuitori din sat.

Din informaţiile primite rezultă că tezaurul a fost descoperit în primăvara anului 1966, în punctul numit „Lungeasca", situat la NE de satul Clipiceşti, com. Ţifeşti, jud. Vrancea.

După desfundarea terenului pentru vie, în timp ce pichetau, trei cooperatori, Pavel I. Gheorghe, Pavel Titi şi Tutoveanu Luche au găsit la suprafaţă mai multe monede, o fibulă, un colier şi cîteva tăbliţe, împreună cu cîteva fragmente ceramice din vasul distrus.

Mult timp nu s-a ştiut nimic despre acest tezaur de monede şi podoabe, descoperitorii împărţind monedele şi obiectele între ei.

Fragmentele ceramice nu au fost adunate în momentul găsirii tezaurului, cu timpul au dispărut, terenul fiind prăşit de mai multe ori.

Prin cercetările efectuate în septembrie 1971, avînd şi bunăvoinţa descoperitorilor, care abia acum au înţeles valoarea istorică a celor găsite de ei, am reuşit să recuperăm în final din tezaurul descoperit la Clipiceşti o fibulă de argint, un lănţişor din verigi de sîrmă de argint, trei fragmente de tăbliţe de argint şi 12 tetradrahme thasiene.

---

[1] Primele informaţii în legătură cu această descoperire ne-au fost aduse la cunoştinţă de Duţă Ştefan, profesor la şcoala generală din Clipiceşti, com. Ţifeşti, jud. Vrancea, în martie 1971. Atunci ne-a adus şi primele monede şi parte din obiectele de podoabă descoperite. Ulterior ne-a sprijinit în acţiunea de recuperare a altor monede şi piese de podoabă din tezaurul de la Clipiceşti. Pentru toate îi aducem mulţumiri deosebite şi pe această cale.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 641–646

Din informaţiile primite rezultă că numărul monedelor descoperite iniţial a fost mult mai mare, în total au fost cel puţin 25 de bucăţi.[2]

În cele ce urmează vom proceda la descrierea obiectelor de podoabă şi a tetradrahmelor thasiene aparţinînd tezaurului de la Clipiceşti-Ţifeşti.

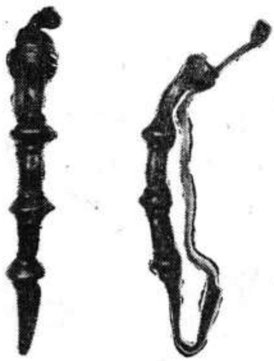

Fig. 1. — Fibulă de argint din tezaurul de la Clipiceşti-Ţifeşti (foto).

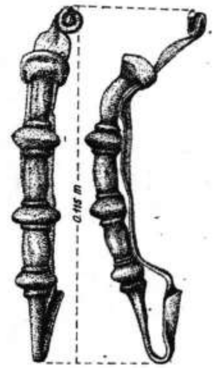

Fig. 2. — Fibulă de argint, din tezaurul de la Clipiceşti-Ţifeşti (desen).

Fibula de argint (fig. 1; fig. 2) din tezaurul de la Clipiceşti-Ţifeşti este de tipul fibulelor cu noduri, bine cunoscute în cadrul podoabelor dacice din secolele II—I î.e.n. Fibula, al cărei ac cu tot cu capăt lipseşte, are patru noduri pe arc, dispuse la distanţe egale. Are o lungime de 13,5 cm pe arc şi 11,5 cm pe coardă şi o greutate de 60 g.

Din acelaşi tezaur mai face parte şi un lănţişor, alcătuit din şapte inele din sîrmă de argint, legate între ele prin patru sîrmuliţe răsucite din cîte trei fire (fig. 3).

Inelele sînt realizate prin petrecerea capetelor unul peste altul şi răsucirea acestora în sens invers. Sîrma de argint din care sînt realizate aceste inele este mai groasă spre mijloc (circa 3 mm) şi mai subţire spre capetele care sînt răsucite (circa 1,5 mm). Legăturile dintre inele sînt realizate din fire de sîrmă mai subţire (circa 1 mm), răsucite în trei. Diametrul mediu al inelelor, care sînt puţin ovoidale, este de circa 30 × 40 mm.

Lungimea firelor cu ajutorul cărora se realizează legătura dintre inele este de circa 35 mm.

Lungimea totală a lănţişorului este de 49 cm, iar greutatea de 65 g.

Dacă lănţişorul de argint ni s-a păstrat în starea în care a fost executat iniţial, fără îndoială că nu putea fi folosit decît ca un colier.

---

[2] Cu ocazia cercetărilor noastre, am aflat că descoperitorii au înstrăinat cîteva monede, pe care ne-a fost cu neputinţă să le recuperăm. Astfel Pavel Gheorghe a dat o monedă unei persoane de la Galaţi, Pavel Titi a dat 6 monede unor elevi pe atunci la Liceul din Panciu, iar Tutoveanu Lache a dat 6 monede unor ţigani căldărari. Din cele relatate de descoperitori rezultă deci că 13 monede au fost înstrăinate. Adăugînd cele 12 monede recuperate de noi, ajungem la un total de 25 monede. Foarte probabil însă că mai există cîteva monede la diferite persoane din Clipiceşti.

Alături de fibulă, colierul de argint și tetradrahmele thasiene au mai fost găsite și trei tăblițe (fig. 4), lucrate din foaie subțire de argint. Una dintre tăblițe are la capăt un orificiu circular, celelalte două au urme de ștanță, fără a fi perforate. E posibil că aceste tăblițe să provină tot dintr-o podoabă distrusă, ele fiind păstrate în vederea refolosirii.

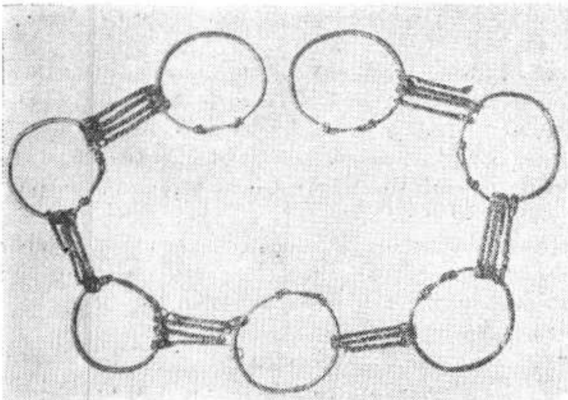

Fig. 3. — Colier de argint din tezaurul de la Clipicești-Țifești.

Fig. 4. — Tăblițe de argint din tezaurul de la Clipicești-Țifești.

Din tezaurul de la Clipicești-Țifești s-au recuperat 12 tetradrahme thasiene, a căror descriere o prezentăm în continuare[3] (pl. 1 și 2).

1. Av. Capul lui Dionysos cu cunună de iederă spre dr.; cununa cu trei frunze îndreptate în sus și trei în jos; deasupra frunții două rozete.

[3] Mulțumim și pe această cale colegului Virgil Mihăilescu-Bîrliba pentru sprijinul dat la identificarea monedelor.

Rv. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Herakles nud, în picioare spre st., ține în dr. măciuca, iar în st. blana de leu. Între piciorul drept și măciucă, monograma M . C : tocită, dar și ștanța uzată. Litere cu capetele globulate. Urme de aur pe av. și foarte puține pe rv. G : 16,49 g. D : 33 × 31 mm. Ax : ↑

2. Idem, dar monograma X. C : tocită, dar și ștanța uzată. Capetele literelor globulate. Urme de aur pe av. și pe rv. G : 15,6 g. : D : 31 × × 30 mm. Ax : ↗

3. Idem, dar cununa are trei frunze în sus și două în jos. Monograma M. C : tocită, dar și ștanța uzată. Urme de aur pe av. și pe rv. Capetele literelor globulate. G : 16,40 g. D : 32×30 mm. Ax : ↑

4. Av. și rv. ca la nr. 1. Monograma M. C : tocită, dar și ștanța uzată. Literele cu capetele globulate. Urme de aur pe av. și foarte puțin pe rv. G : 16,34 g. D : 32 × 30 mm. Ax : ↑

5. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M . C : tocită, dar și ștanța uzată. Literele cu capetele globulate. Urme de aur pe av., dar și pe rv. Pe av., în marginea stîngă de sus, o tăietură de circa 4 mm. G : 16,38 g. D : 32,5 × 31 mm. Ax : ↑

6. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M . C : puternic tocită, dar și ștanța mult uzată. Urme de aur pe av. și rv. Capetele literelor globulate. G : 16,71 g. D : 31,5 × 30 mm. Ax : ↖

7. Av. și rv. ca la nr. 1. Monograma M . C : tocită, dar și ștanța uzată. Litere cu capetele globulate. Urme de aur pe av. și foarte puțin pe rv. G : 16,21 g D : 34 × 31 mm. Ax : ↑

8. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma ΙΑΡ . C : foarte tocită, dar și ștanța foarte uzată. Urme de aur pe av. și foarte slab pe rv. Capetele literelor globulate. G : 15,99 g. D : 31 × 31 mm. Ax : ↑

9. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M . C : tocită, ștanța bună. Literele cu capetele globulate. Urme de aur pe av. și foarte slab pe rv. G : 16,42 g. D : 33 × 31 mm. Ax : ↖

10. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M. C : tocită, dar și ștanța uzată. Capetele literelor globulate. Urme de aur pe av. și rv. G. 15,61 g. D : 32 × 31 mm. Ax : ↖

11. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M . C : tocită, dar și ștanța uzată. Ușor scyphată. Capetele literelor globulate. Nu se observă urme de aur. G : 16,35 g. D : 34 × 32 mm. Ax : ↗

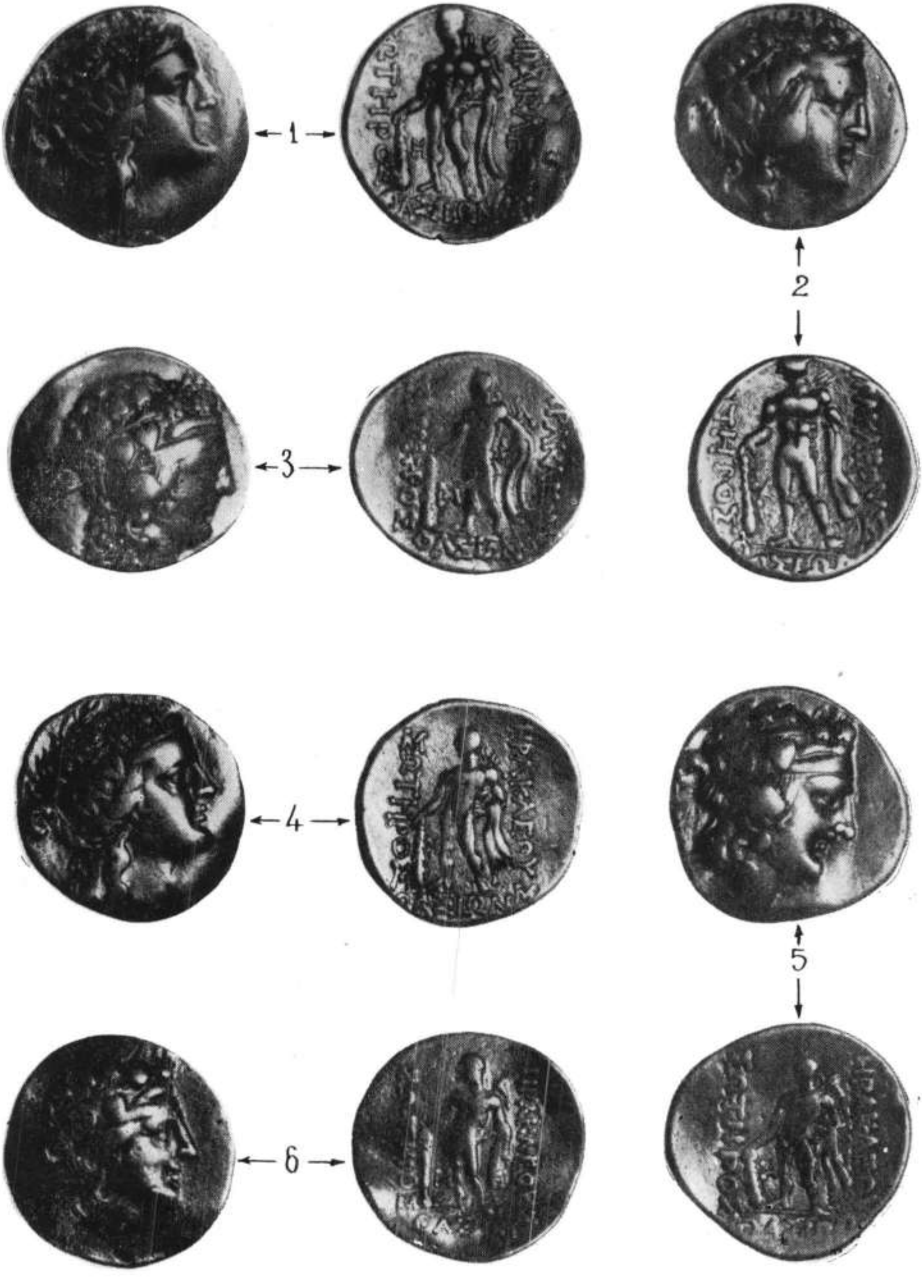
12. Av. și rv. ca la nr. 3. Monograma M . C : tocită, dar și ștanța uzată. Literele cu capetele globulate. Nu se observă urme de aur. G : 16,3 g. D : 31 × 29,5 mm. Ax : ↗

După cum se vede, monedele din tezaurul de la Clipicești-Țifești aparțin tipului de monedă thasiană Dionysos-Herakles.

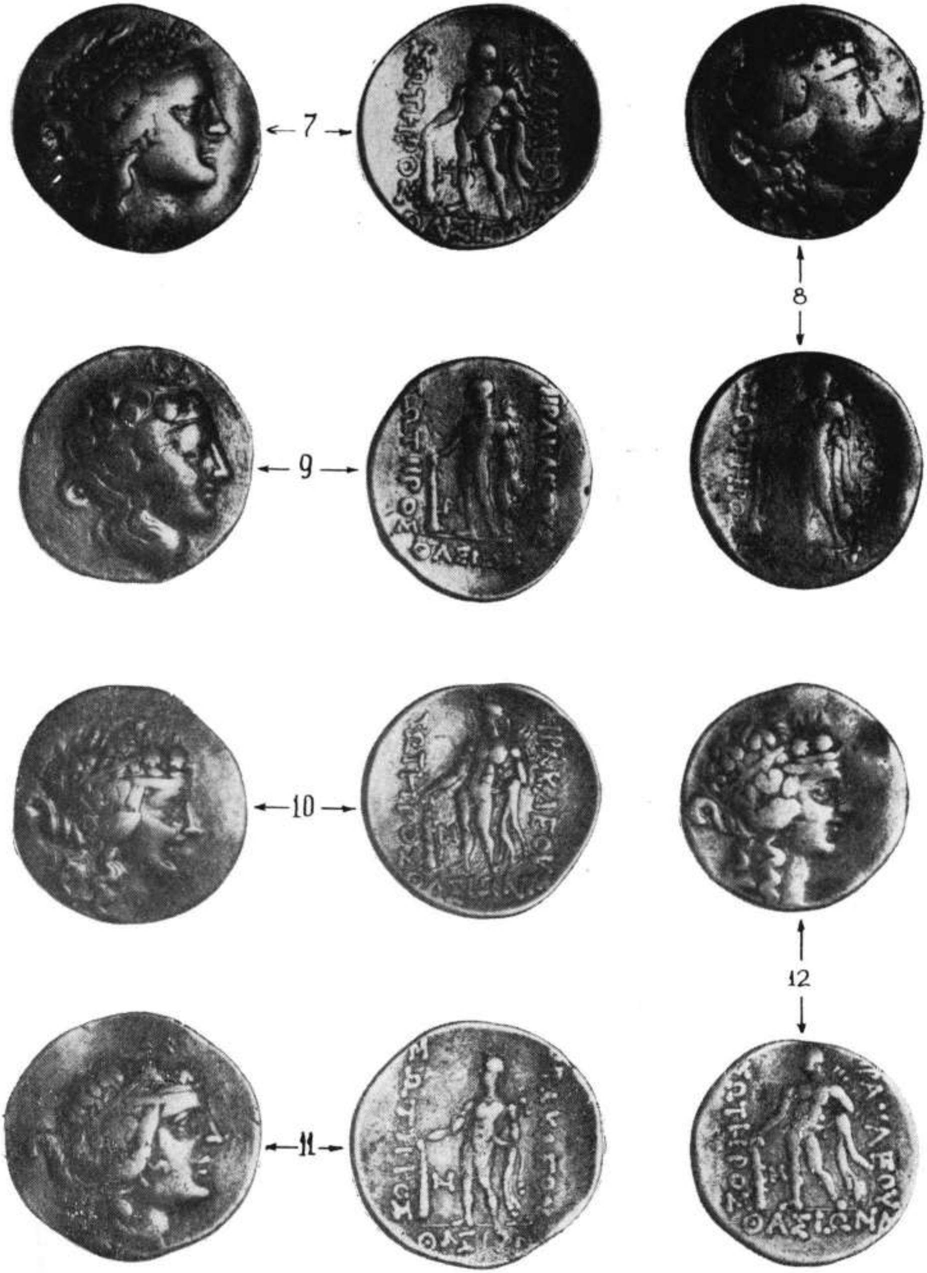
Acest tip de monedă aparține epocii de maximă dezvoltare și difuziune a emisiunilor monetare thasiene, căreia îi corespunde o dezvoltare echivalentă a comerțului thasian.[4]

Dacă în legătură cu începutul acestei epoci există un oarecare consens, opinii foarte diferite au fost exprimate în legătură cu data începerii

[4] Eugen Chirilă — Gabriel Mihăescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru*, Muzeul județean Dîmbovița, 1969, p. 27.

Pl. 1. — Tetradrahme thasiene.

Pl. 2. — Tetradrahme thasiene.

acestor emisiuni [5]. B. V. Head plasase începerea acestor emisiuni în 148—146 î.e.n., punînd-o în legătură cu închiderea minelor de argint macedonene[6].

Alți cercetători s-au pronunțat pentru o datare mai timpurie a acestor emisiuni [7].

Printre ultimele opinii în această problemă, menționăm pe cea a cercetătoarei bulgare Gina Kațarova[8], care datează tetradrahmele thasiene între anii 88 î.e.n. și sfîrșitul primei jumătăți a secolului I î.e.n.

Toate tetradrahmele thasiene din tezaurul de la Clipicești-Țifești au legenda reversului în litere globulate, ceea ce ar constitui un criteriu de barbarizare[9]. De asemenea pe unele monede apare forma în V a frunzelor de iederă din cunună, element ce pare a fi caracteristic tot imitațiilor [10]. Rămîne de văzut însă dacă aceste elemente nu constituie particularități ale tetradrahmelor thasiene dintr-o anume epocă.

Tetradrahmele thasiene de la Clipicești-Țifești nu apar în mod izolat în regiunile de la răsărit de Carpați ale României, ele se adaugă unor descoperiri din anii trecuți cum ar fi cele de la Viișoara[11] sau Poiana Teiului[12]. Descoperiri de tetradrahme thasiene sînt semnalate și în sud-estul Transilvaniei, în apropiere de zona Vrancei, amintind în acest sens pe cele de la Dalnic [13], Cernatul de Sus [14], Ghelnița[15] și Turia[16], toate în județul Covasna.

Cît privește fibula cu noduri, de argint, din tezaurul de la Clipicești-Țifești, aceasta este asemănătoare exemplarelor descoperite la Măgura lîngă Porolissum[17], Cojocna [18], Întorsătura-Dolj[19] sau celei care provine dintr-o localitate necunoscută din Oltenia[20].

Pentru lănțișorul-colier nu cunoaștem analogii. Amintim însă că verigi din argint lucrate în aceeași tehnică, ca cele din colierul de la Clipicești-Țifești, se cunosc din tezaurul de la Poiana-Gorj[21].

Avînd în vedere ultimele opinii în legătură cu datarea tetradrahmelor thasiene, sîntem înclinați să datăm tezaurul de la Clipicești-Țifești la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n.

Dacă tetradrahmele thasiene din tezaurul de la Clipicești-Țifești vin să completeze tabloul circulației monetare din Dacia, podoabele din același

---

[5] În legătură cu aceasta vezi Eugen Chirilă—Ioan Pop, *Tezaurul monetar de la Sînpetru*, Apulum, 7/1, 1968, p. 157—160.

[6] B. V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, p. 265—266.

[7] Eugen Chirilă—Gabriel Mihăescu, *op. cit.*, p. 28, unde sînt prezentate aceste opinii cu bibliografia respectivă.

[8] Gina Kațarova, Izvestiia, 27, Sofia, 1964, p. 131 și urm.

[9] Dorin Popescu, Dacia, 11—12, 1945—47, p. 50.

[10] Eugen Chirilă — I. Pop, *op. cit.*, p. 156.

[11] Bucur Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 77.

[12] Bucur Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 194.

[13] I. Winkler, SCȘCluj, 6, 1955, 1—2, p. 100.

[14] Bucur Mitrea, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 585; idem, SCIV, 12, 1961, 1, p. 146.

[15] I. Winkler, *op. cit.*, p. 100.

[16] *Ibidem*, p. 106.

[17] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 553, fig. 389.

[18] Dorin Popescu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 191, fig. 11/4.

[19] Dorin Popescu, *op. cit.*, Dacia, 11—12, 1945—47, p. 55, fig. 11/3.

[20] *Ibidem*, p. 56, fig.12.

[21] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 204, fig. 1/6, 14; p. 206, fig. 3/11, 12.

tezaur constituie noi argumente în cunoaşterea nivelului înalt al dezvoltării argintăriei în lumea dacică din perioada ce precede cristalizarea statului dac din vremea lui Burebista.

UN NOUVEAU TRÉSOR DE TÉTRADRACHMES DE THASOS ET DE PARURES DACIQUES EN ARGENT, DÉCOUVERT EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Dans ce travail on présente un trésor formé de 12 tétradrachmes de Thasos, une fibule, un colier et 3 petits morceaux de tôle, découvert en 1966 dans le village de Clipiceşti, commune de Ţifeşti, département de Vrancea. Les monnaies ainsi que les parures sont en argent. La majorité des monnaies ont des traces d'or sur l'avers et le revers.

L'examen des monnaies et des objets de parure a conduit à la conclusion que le trésor de Clipiceşti-Ţifeşti date de la fin du IIe s. avant notre ère et des premières décennies du Ier siècle avant notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

PERIEGHEZA EPIGRAFICĂ A LUI THEODOR MOMMSEN ÎN TRANSILVANIA

(Rectificări la SCIV, 23, 1972, 1, p. 125—132)

DE

I. I. RUSSU

Interesanta notă-discuţie „Theodor Mommsen — Corespondenţa în legătură cu inscripţiile romane din Transilvania", semnată M. Stoia, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 125—132, cu patru scrisori ale marelui epigrafist german în legătură cu periegheza sa în Transilvania (a. 1857) descoperite recent în Arhiva din Sibiu [1], conţine cîteva erori regretabile, fie de lectură („paleografice"), fie de natură dactilo- sau tipografică ce denaturează pe alocuri sensul textului şi scade utilitatea informării; ele se cer deci a fi semnalate cu rectificarea cuvenită. Înainte de aceste amănunte şi rectificări, este de relevat însă în primul rînd necesitatea ca — fiind vorba de activitatea unuia din cei mai mari erudiţi ai veacului al XIX-lea, considerat unanim ca „Nestorul epigrafiei latine", organizatorul operei epocale care este marele *Corpus Inscriptionum Latinarum* — să se facă măcar o cît de scurtă menţiune despre viaţa şi lucrările lui Theodor Mommsen [2]; tot atît de necesar era apoi a prezenta o schiţă oricît de sumară, dar absolut corectă, a itinerariului (care de fapt se prezintă cu unele deformări în SCIV, 23, 1972, 1, p. 132) şi datele la care marele erudit a umblat şi a muncit pentru ştiinţă în fiecare oraş sau comună-sat, pe la castele ori conace din Transilvania — muncă ce se reflectă în documentele şi publicaţiile

[1] Arhivele Statului Sibiu, fondul Teutsch, cota nr. 102. Editorul scrisorilor mommseniene face în prealabil remarca „de curînd au fost descoperite, într-un fond de documente (Arh. Sibiu, fond Teutsch, nr. 102), patru scrisori trimise de Mommsen unui cărturar din Sighişoara [?], al cărui nume din lipsă de alte mărturii, putea fi numai presupus, între cercetătorii locali". Nota din SCIV, 23, 1972, 1, p. 125-132, în versiune germană, scurtată, cu ameliorări la grafia numelor proprii: Karpatenrundschau (Braşov), V (XVI), nr. 31, 4 aug. 1972, p. 11 *Corpus inscriptionum Latinarum; Theodor Mommsen in Siebenbürgen.*

[2] Despre imensa operă istoriografică, filologică, juristică, epigrafică, numismatică etc. şi activitatea politică democratică desfăşurată de Theodor Mommsen (1817—1903), cf. K. Zangemeister — E. Jacobs, *Theodor Mommsen als Schriftsteller. Ein Verzeichnis seiner Schriften*, Berlin, 1905, 189 p.; L. M. Hartmann, *Theodor Mommsen. Eine biographische Skizze*, Gotha, 1908, 259 p.; L. Wickert, *Theodor Mommsen. Eine Biographie.* Frankfurt/M., I-III, 1959, 1964, 1969.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 647—650

vremii, ca şi în CIL, III (Dacia intracarpatică). Deocamdată erorile mai de seamă ce trebuie să fie rectificate:

În introducerea istorică a notei, SCIV, 23, 1972, 1, p. 126, între altele aserţiunea despre „arheologul Adam Varadi" (corect: *Váradi*, sau *Várady*) [3] este mult exagerată, Váradi nu era un arheolog, ci un merituos colecţionar-anticar, care a copiat şi salvat de la dispariţie numeroase texte epigrafice sau chiar piesele originale, din judeţul Hunedoara, mai ales la Micia (Veţel, Mintia etc.) [4]; numele lui J. Kemény se scrie „cu accent" (nu Kemeny), iar „miliari" (pietre kilometrice romane) mai corect ar fi să li se spună la plural *miliare* (pietre miliare); la p. 127 „Poclişa" corect e *Pîclişa* (Pâclişa), sat în jud. Hunedoara.

Textul celor patru scrisori ale lui Th. Mommsen (a cărui grafie pare să fi fost măruntă şi cam înghesuită) apare bine, corect redat în transcriere (SCIV, 23, 1972, 1, p. 127—129; traducerea românească este destul de reuşită, p. 130—132); dar unele nume proprii se vede că în grabă nu au putut fi citite corect în manuscrisele păstrate la Sibiu (şi pe care n-am avut încă ocazia de a le vedea; la fel nici informaţiile din presa ardeleană), producînd deci erori ce se rectifică prin simpla identificare a localităţilor şi personajelor (eruditi, anticari, colecţionari) din pătura intelectualilor Transilvaniei pe la mijlocul veacului al XIX-lea; sînt nume proprii pe care dealtfel le menţionează clar (tipărit, nu în manuscris) Theodor Mommsen însuşi în „Memoriul" său din *Monatsbericht*, 1857 (*infra*, nota 7, care este citat şi în SCIV, 23, 1972, 1, p. 126, dar nu a fost citit şi utilizat).

În scrisoarea I (din 30 iulie 1857, cu adresa profesor Ludwig, în Viena), SCIV, 23, 1972, 1, p. 127, „Ich (Th. Mommsen) bemerke dabei noch, dass mir namentlich auch an der Einsicht der wichtigsten Collektionen, namentlich der Sammlungen von Iodov, Thalson, Neuboldt und vor allem des — auch für mich zu früh verstorbenen — Grafen Kemeny viel gelegen ist" cuprinde trei erori „de antroponimie": „Iodov" este lectură — dealtfel uşor explicabilă chiar şi paleografic — în loc de Fodor, cunoscutul colecţionar transilvănean Lugosi Fodor András (Andrei Fodor Lugojanul), medic al judeţului Hunedoara [5]; „Neuboldt" este Reinbold, Ignatius Reinbold medic şi chirurg în Zlatna (jud. Alba), pasionat şi meritoriu colecţionar, amator de antichităţi romane, talentat desenator care a lăsat un frumos şi valoros album cu materiale arheologice şi epigra-

[3] Aşa-zisul „accent" pe vocale *á* şi *é* în maghiară are o importanţă esenţială pentru valoarea fonetică a sunetului, indicînd un timbru diferit; lipsa „accentului" poate să ducă uneori la calambururi lexicale şi semantice, ca de ex. cazul imprimat în ArhMold, 1, 1961, p. 202, semnalat şi rectificat în SCIV, 13, 1962, 2, p. 471.

[4] „Adamus Várady Devensis de his litteris bene meruit meretque cum eo nomine, quod titulos maxime Veczelianos diligenter indagavit et apud se ab iniuria rusticorum reparavit tum eo quod recens repertorum titulorum exempla accurate excepta et mihi et aliis, qui talia curant, continuo submisit", cum îl caracteriza scurt şi pregnant cel mai competent contemporan în materie de epigrafie, Th. Mommsen însuşi, CIL, III, p. 160.

[5] „Andreas Fodor Lugosiensis, qui Devae degebat medicus et physicus comitatus Hunyadiensis", CIL, III, p. 159. O parte din corespondenţa cu caracter arheologic şi muzeistic a lui A. Fodor a fost publicată de S. Ferenczi, *Lugosi dr. Fodor András levelei*, A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat huszonkettedik (XXII) évkönyve, 1912—1913, Deva, 1914, p. 19—59. Manuscrisul arheologic-epigrafic al lui Fodor („Lugosi Fodor András kézirata" de valoare ştiinţifică foarte scăzută) se păstrează la secţia de manuscrise a Muzeului ardelean, Cluj, A 754; unele materiale au fost publicate în 1844 la Cluj. Despre A. Fodor, cf. şi lexiconul lui Szinnyei J., *Magyar írók élete és munkái*, III, Budapest, 1894, p. 568—569.

fice din zona Ampelum — Zlatna [6]; „Kemeny" trebuie scris Kemény, chiar dacă Mommsen (care s-ar părea că nu prea știa ungurește) îl va fi redat și el greșit Kemeny.

În scrisoarea a II-a (1 VIII 1857, trimisă din Viena), SCIV, 23, 1972, 1, p. 128 pasajul „... die Bereisung Oesterreichs, vo(rallem) Steiermarks und Illyoiens, die ich heute beginne ...", ultimul toponim fără sens cum e redat „Illyoyien" nu poate fi decît Illyrien (Illyria).

În scrisoarea a III-a (12 IX 1857, Viena), SCIV, 23, 1972, 1, p. 129 „Maros Vasorhely" este o falsă grafie ori lectură a formei maghiare Maros Vásárhely (orașul Tîrgu Mureș), iar în scrisoarea IV (23 IX 1857, Cluj) apare o lectură eronată care a dus la o confuzie extravagantă în stabilirea itinerariului ardelean al lui Mommsen la 1857; „(in Klausenburg, Cluj) nachdem ich Ilobya besucht, geradezu über Thorda [Turda] und Gerend [Luncani, jud. Cluj, fost jud. Turda] nach Karlsburg [Alba Iulia] mich zu wenden ..."; acest „Ilobya" lipsit de analogii apare interpretat ca „Ilia" în traducerea românească a epistolei mommseniene (SCIV, 23, 1972, 1, p. 132 „după vizitarea Iliei să trec prin Turda și Grind spre Alba Iulia"), adică din Cluj Th. Mommsen este proiectat de către exegetul din a. 1972 peste trei județe (Turda, Alba, Hunedoara) direct la Ilia lîngă granița Banatului spre a fi readus apoi repede la Cluj, de unde să plece spre sud la Turda (etc.). Asemenea „deturnare" a marelui epigrafist în itinerar (oglindită grafic în schița eronată a „drumului parcurs de Th. Mommsen în Transilvania între 6 și 9 octombrie", SCIV, 12, 1972, 1, p. 123) este produsul unei lecturi neavenite — explicabilă chiar și aceasta paleografic și psihologic—: „Ilobya" este satul Ilosva (Alsóilosva), forma ungurească a toponimului slavo-român Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud, pe Someșul Mare), cu vestitele ruine ale castrului auxiliar al unității de cavalerie *Ala I Tungrorum Frontoniana*, unde Mommsen a umblat (trecînd și prin învecinatul orășel Beclean) și a transcris cîteva din numeroasele inscripții ale acestei zone arheologice romane (de ex. CIL, III 795 „nunc Bethleni; contuli"; 797 „Alsó-ilosvae in hortis Horvatianis; descripsi"; 798, 799, 803, 811, 817). În nordul Transilvaniei însă, Mommsen nu a fost nici la Porolissum (Moigrad — Jac, jud. Sălaj), iar (în drumul dintre Cluj și Ilișua pe Someșul Mare) nu s-a oprit la Gherla ori la Dej, nu s-a abătut nici pe la Cășeiu sau prin alte sate care aveau materiale epigrafice în zonă, la biserici, cetăți, castele, case etc. (Coplean, Vad, Tihău, Gilău, Gîrbou etc.). Din Cluj, marele epigrafist a copiat toate piesele ce se găseau atunci la vedere și le-a aflat (CIL, III, 855, 859, 860, 865, 868, 870, 873, 882, 1627); din Turda mai multe epigrafe (CIL, III, 880, 885 ș.a.). De aici a trecut prin Luncani (Gerend), Aiud, Blaj, Zlatna, Abrud, Roșia, Alba Iulia, Orăștie, la Deva și Micia (Vețel, Mintia, Zam ș.a.), apoi la Ulpia Traiana și alte sate din țara Hațegului, precum și la Muzeul Brukenthal în Sibiu.

Activitatea „de teren" desfășurată de Th. Mommsen în Transilvania pentru recoltarea și prepararea materialului epigrafic destinat marelui

---

[6] „Ignatius Reinbold doctor chirurgiae Zalatnae « monumenta Romana quae anno 1836 in facie loci delineavit, nunc vero (a. 1842) adusum musei Transilvanici noviter descripsit » in tabulis XIV museo illi destinatis, ...", CIL, III, p. 159. Lucrarea manuscrisă a lui Ign. Reinbold se păstrează la Arhiva din Biblioteca Universității Cluj, A 764.

său *Corpus Inscriptionum Latinarum* va trebui să fie reexaminată în amănunte, concret, în mod corect și concis, pe baze documentare (memoriul său după încheierea perieghezei [7], corespondența integrală, nu numai cele patru scrisori publicate în SCIV, 23, 1972, 1, p. 127—129, presa contemporană și alte acte); se va putea stabili astfel exact dacă nu chiar în mod exhaustiv itinerariul și rezultatele pe care marele epigrafist le-a dobîndit în fructuoasa-i călătorie ardeleană, utilizînd totodată indicațiile date la fiecare piesă epigrafică din CIL, III. Nu va trebui ignorat nici ajutorul ce l-a primit din partea eruditilor ardeleni și a locuitorilor în munca sa grea și de mare importanță, relevîndu-se în egală măsură unele omisiuni și lacune în colectarea materialului epigrafic [8] — lacune ușor explicabile prin graba și greutățile unui voiaj scurt de cîteva săptămîni în zona centrală a Daciei romane bogate în materiale epigrafice, ținînd seama de utilajul tehnic și mijloacele rudimentare de transport ale vremii în Transilvania.

[7] *Monatsbericht der Königleichen Preuss. Akademie der Wissenschaften* zu Berlin, aus dem Jahre 1857, 513—516 („aus dem Reisebericht des Herrn Mommsen").

[8] Una din lipsurile mai de seamă în documentarea și bibliografia lui Mommsen cu privire la epigrafia Daciei romane este ignorarea importantelor *Annotațiuni despre Țara Hațegului* ale vicarului de Hațeg, Ștefan Moldovanu, apărute în *Foaia pentru minte, animă* [inimă] *și literatură*, Brașov, 1853, nr. 34—36, 38—40, 42; 1854, nr. 36—39, care publica numeroase observații cu descoperiri arheologice și epigrafice (unele fragmentare) din Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), văzute de el în cursul vizitațiilor canonice făcute prin satele Țării Hațegului: dintre aceste inscripții, ș a s e piese au rămas necunoscute scăpînd atenției multor cercetători, lipsind orice urmă de ele în CIL, III și în alte publicații epigrafice ori arheologice — pînă cînd au fost relevate și a trebuit să le „publicăm" din nou (aproape ca niște materiale documentare inedite) abia cu un deceniu în urmă în această revistă (SCIV, 14, 1963, p. 446—448, articolul „Aportul lui Ștefan Moldovanu la epigrafia Daciei"). Erori de lectură sau de apreciere a făcut și Mommsen (cum e firesc și general, ca orice erudit-cercetător mare sau mai mic), ele au fost în bună parte semnalate și rectificate mai demult sau de curînd; din Dacia menționăm cu acest prilej numai două exemple semnificative, din două categorii: *1.* o inscripție autentică declarată falsă (CIL, III, nr. 37*) din cauză că Mommsen n-a văzut-o în original, ci numai într-o copie cu o mică eroare „ANTONINO" în loc de ANTONIO: „Imp. caesari Marco Antonio Gordiano (etc.)", regăsită în clădirea Institutului de istorie și arheologie (Muzeu) la Cluj și „reabilitată" în 1949 (AISC, 5, p. 297—300, ActaMN, 1, p. 478, V, p. 459); *2.* o dedicație din Apulum, CIL, III 1095 TRIF LIBERAE (etc.), văzută de Mommsen („descripsi") cu lectura „Triformis Liberae", versiune pe care au citat-o foarte mulți cercetători (DA, III, 1904, p. 1 191; Roscher, MythLex, II, 2030; Webber Jones (1929); RE, XIII, col. 76; C. Pop, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 414; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, 1969, p. 364 etc.), cu toate că încă la 1854, Klein, Heidelberger Jahrbuch, p. 650 (citat de Ackner — Müller, *Die röm. Inschr. Dac.*, 1865, nr. 436), observa că lectura corectă este LIBERO PATRI ET LIBERAE; Münsterberg — Oehler, JÖAI, 5, 1902, Bbl. 122; A. Bodor, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 226—227 ș.a. — Asemenea cazuri, oricît de numeroase, nu pot să scadă valoarea de operă fundamentală a marelui *Corpus Inscriptionum Latinarum* realizat de Theodor Mommsen.

UN RELIEF DE PLUMB PRIVITOR LA LUPTELE ÎMPĂRATULUI TRAIAN PENTRU CUCERIREA DACIEI

DE

VASILE CULICĂ

Pe malul drept al Dunării, la 2,5 km în aval de frontiera de stat cu R. P. Bulgaria, a fost găsit, în vara anului 1966, obiectul pe care ne propunem să-l analizăm în nota de față [1]. El a apărut ca urmare a erodării malului în anotimpurile cînd apele vin mari, provocînd surpări și dînd la iveală resturi de cultură materială de epocă romană, care pot fi culese din prundiș.

Piesa este un disc de plumb (tesseră?) de culoare vînăt închis, rotund, cu diametrul de 4,4 cm, gros de 0,15 cm, în greutate de 25 g (fig. 1). Nu se poate determina cu certitudine dacă a fost lucrat prin turnare sau prin presare într-o ștanță. Una din fețe este netedă dar pe cealaltă se vede un relief bine centrat, executat cu deosebită grijă. Aproape tot cîmpul este ocupat de imaginea unui călăreț, în galop spre dreapta, cu calul ridicat pe picioarele de dinapoi, în poziție de salt peste un inamic, cu căciulă înaltă, căzut în genunchi sub picioarele din față ale calului. Personajul călare, cu mantia fluturînd în vînt, se pregătește să străpungă cu sulița învinsul căzut, în timp ce acesta încearcă să se apere cu scutul. În spatele calului, Victoria înaripată întinde spre călăreț o coroană. Întregul grup se sprijină pe o linie orizontală care barează discul în partea inferioară la o anume distanță, delimitînd o arie rămasă neîmpodobită. Un cerc perlat închide, pe limitele discului, întregul grup de figuri.

Lipsa unor mici fragmente afectează în două locuri cercul perlat. Conservarea piesei mai păcătuiește și prin degradarea corpului călărețului la nivelul umărului, printr-o lovitură aplicată cu gura ascuțită a unui obiect, probabil unealtă de săpat. O împunsătură din direcția reversului străpunge cîmpul în apropiere de capul calului, fără a pricinui vreo degradare.

În punctul de găsire, dar mai cu seamă în amonte, abundă resturi arheologice de epocă romană, printre care rămășițe de cuptoare pentru ars olărie și pentru olane, ceramică de uz casnic și de lux, *mortaria*[2] și

---

[1] Colecție particulară V. Culică, Călărași.
[2] Vasile Cuclică, SCIV, 16, 1965, 2. p. 373—377.

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 651—657

10 – c. 1800

terra sigillata, opaiţe cu diferite nume de producători, monede din secolul al II-lea şi începutul secolului al III-lea (Traian — Sever Alexandru).

Locul este situat la 3 km de Silistra, ridicat pe ruinele vechiului Municipium Aurelium Durostorum[3]. Abundenţa ruinelor şi a inscripţiilor

Fig. 1. — Relief de plumb cu alegoria luptelor împăratului Traian pentru cucerirea Daciei (mărit).

aflate în trecut aici[4], alăturate la descoperirea în ultimii ani a unor cărămizi cu ştampila L E G(i o) XI CL (audia) F I G (lina) K A S (tri)[5] şi a unor plumburi sigilare cu menţiunea K (astrum) L E G (ionis) XI (Claudiae)[6], au consolidat părerea că de fapt ele indică situarea în teren a canabaelor şi a lagărului legiunii a XI-a Claudia.

[3] *Tabula Imperii Romani* (Romula-Durostorum-Tomis) Bucureşti, 1969, p. 40.
[4] G. Popa - Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Drâstorului-Silistra*, 1913.
[5] Vasile Culică, Pontica, 3, p. 365—378.
[6] Vasile Culică, SCN, 5, p. 193—197.

Un examen cît de sumar asigură că reprezentarea de pe disc înfățișează scena încoronării unui împărat biruitor de către zeița Victoria. Numismatica, obișnuită să figureze ceremonii de acest fel, nu oferă analogii complete pentru epoca în care ne considerăm îndreptățiți să încadrăm, în mare, piesa respectivă, dar asemănările pe care le vom examina mai jos constituie dovezi suficient de convingătoare.

Relieful este dominat de trupurile calului și călărețului cu sulifă, în galop peste inamicul aproape doborît la pămînt. Această scenă alegorică se întîlnește pe unele emisiuni ale împăratului Traian [7], în special pe bronzuri mari (sesterți). Pe tipul monetar respectiv calul este foarte asemănător cu acela de pe plumb, deosebindu-se doar prin poziția ușor modificată a picioarelor din față, redate pe monede în linii frînte, realist, în timp ce pe disc trăsăturile sînt curbe. Călărețul, în aceeași poziție, cu mantia fluturînd, mînuiește sulița la fel ca și personajul de pe relief. Învinsul căzut la pămînt prezintă pe monede două variante principale: una în care se află sub cal [8] și alta în care îl vedem sub picioarele din față ale calului și oarecum între ele [9]. Numai în prima variantă de pe umerii inamicului căzut coboară de-a lungul corpului o mantie lungă. Învinsul de pe disc se mai deosebește de cel de pe ultima variantă prin faptul că se află sub ambele picioare, din față, ale calului, nu între ele. Atît pe prima variantă cît și pe disc, el se sprijină în pămînt cu mîna stîngă.

Deci discul conține elemente împrumutate atît de la prima cît și din a doua variantă. Poziția reliefului față de centrul piesei este aceeași ca și pe monede, cu o foarte ușoară deplasare spre dreapta, insuficientă pentru a crea spațiul necesar Victoriei, element necunoscut tipului monetar.

Deși unitar, grupul de pe disc lasă în bună măsură să se vadă că a rezultat din copierea reversului tipului monetar la care ne-am referit, cu adăugarea Victoriei, fără a se fi procedat la redistribuirea spațiului, ceea ce face ca relieful să apară încărcat, cu zeița înghesuită și suprapusă de coada calului.

În afară de introducerea Victoriei în compoziție și de schimbarea prin aceasta a sensului reliefului de pe disc, plumbul mai diferă de tipul monetar prin lipsa legendei dedicatorii și a mențiunii din exergă (SC), cît și prin amănuntele nu lipsite de importanță că învinsul de pe disc poartă pe cap un fel de căciulă lungă și se apără de furia călărețului cu un scut exagonal alungit.

Întrucît nici înainte nici după Traian nu găsim pe tipurile monetare ale împăraților scene mai apropiate de compoziția de pe plumb, nu încape îndoială că relieful este o aluzie la activitatea militară a acestuia.

Se consideră că monedele la care ne-am referit mai sus au putut fi emise începînd cu anul 104 și terminînd cu anul 110, pentru a populariza

---

[7] Cohen, *Description historique des monnaies frappé sous l'empire Romain communément appélees médailles impériales*, II, 1882, aureus nr. 500; sesterți și dupondii, nr. 503—510; cf. Const. Moisil, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, III, București, 1929, fig. 663—667; Matingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, 1923—1940, pl. 31/2—5; 34/8—9; 36/11; Paul L. Strack, Untersuchungen zur Römischen Reichsprägung der zweiten Jahrhunderts, I, 1931, pl. 5, 360.

[8] Cohen, nr. 503; C. Moisil, *op. cit.*, nr. 663—664; Matingly, *op. cit.*, p. 31/5; 34/8—9.

[9] Cohen, nr. 508—510; C. Moisil, *op. cit.*, nr. 666—667; Matingly, *op. cit.*, pl. 31/2—4; pl. 36/11.

acțiuni în legătură cu cel de al doilea război dacic [10]. Această interpretare nu a fost contestată [11]. Concluzia firească ar fi deci că și plumbul trebuie pus în legătură cu luptele duse de Traian pentru cucerirea Daciei, în anii 105—106. Apreciem însă că examinarea comparată a discului de plumb ar putea deschide noi posibilități de identificare și datare. Prin unele deosebiri față de tipul monetar comparat, relieful poate contribui la o mai sigură datare a acestuia din urmă.

Pentru a putea trage totuși concluzii valabile în legătură cu datarea piesei de plumb se impune o sumară reexaminare a încadrării cronologice a tipului monetar analog.

Monedele din care coboară relieful de pe plumb au fost datate într-o perioadă destul de lungă. Datarea mai precisă a întîmpinat dificultăți ridicate de împrejurarea că legendele indică doar consulatul al V-lea (1 ianuarie 103 — 1 ianuarie 112) fără alte elemente (*tribunicia potestas, imperator*), indispensabile pentru a putea îngusta perioada arătată de menționarea singulară a consulatului. Este însă sigur că ele nu pot fi datate înainte de 1 ianuarie 103, căci împăratul nu deținea titlul *dacicus* și *consulatul* al V-lea. Teoretic deci, tipul monetar cu Traian pregătindu-se să străpungă din fuga calului dacul căzut — în legenda căruia se cuprinde atît titlul dobîndit după prima victorie asupra dacilor cît și menționarea consulatului al V-lea — poate fi datat după 1 ianuarie 103, an în care împăratul a sărbătorit primul său triumf al campaniei dacice. Pare însă puțin probabil că emisiunile respective au fost bătute cu ocazia manifestărilor prilejuite de eveniment, deoarece se deosebesc radical de puținele emisiuni ale anului, în legătură evidentă cu războiul dacic. Acestea din urmă au numele împăratului la nominativ și atributul DACICUS (scris întreg), în timp ce celelalte au legendă dedicatorie (la dativ), mențiunea SPQR și atributul DAC (icus). Nimic nu se opune însă ca emiterea să se fi făcut începînd cu anul următor.

Interpretarea invocă în sprijinul său cîteva amănunte oferite de alegoria reversului, de natură să fundamenteze convingerea că momentul la care face aluzie nu este victoria definitivă. În acest sens deci trebuie interpretat faptul că împăratul este înfățișat încă în luptă, in timp ce se pregătește să lichideze, prin străpungere cu sulița — alegorie — un inamic îngenunchiat dar nu răpus. Acțiunea lui mînioasă ca și galopul calului, fără sens în condițiile unei victorii definitive, ar avea rolul să amintească, în primul rînd romanilor, că lupta nu s-a sfîrșit. Lipsa unor mențiuni cu VIC (*toria*) DAC (*ica*), DAC (*ia*), CAP (*ta*), ca și a scenelor cu trofee și dac plîngînd sau dac cu mîinile legate, atît de frecvente pe unele emisiuni, dă de înțeles că deși aflată sub copitele calului lui Traian, Dacia nu a fost definitiv cucerită. Ca atare, am putea presupune că respectivul tip monetar a putut fi emis cel mai tîrziu cu ocazia lucrărilor de pregătire a celei de a doua campanii dacice, începută în anul 105.

Totuși se consideră că tipurile monetare lipsite de elemente certe de datare, de care am apropiat discul în cauză, se referă la succesele definitive ale războiului, nu la acțiuni militare parțiale [12], deși s-ar impune o explicație

[10] Cohen, p. 68—69.
[11] C. Moisil, *op. cit.*, p. 1490.
[12] *Ibidem*, p. 1491.

pentru lipsa unor emisiuni, legate de campania dacică, în răstimpul dintre cele două campanii şi chiar în timpul ultimului război.

Dar dacă pentru tipul monetar ne putem gîndi la o datare anterioară celui de al doilea război dacic, mai puţin ca o comemorare a primului, în care poporul simbolizat printr-un dac căzut a fost înfrînt, ci mai mult ca o pregătire a campaniei viitoare, rămîne de văzut în ce măsură şi discul de plumb poate primi aceeaşi datare.

Relieful introduce printre alte elemente noi şi scena încoronării împăratului de către Victoria, alegorie întîlnită pe monedele lui Traian şi înainte de înfrîngerea definitivă a poporului dac, după campania din anul 102, în timpul consulatului al IV-lea. Încă din anul 102 împăratul a emis piese de aur, argint şi bronz, cu diferite tipuri, printre care Victoria singură [13], şi Victoria ţinînd deasupra capului împăratului o coroană de lauri[14]. Alte tipuri înfăţişează un dac silit să suporte sarcina unui trofeu pe care un roman îl aşază asupra sa[15], ori un personaj închipuind Dacia, îngenunchiată în faţa lui Traian [16]. Atît stilul cît şi conţinutul acestor emisiuni sînt deosebite de cele ale tipurilor emise după cel de-al doilea război.

Ne apare deci din ce în ce mai clar că autorul plumbului a avut la îndemînă încă înaintea declanşării celui de-al doilea conflict, toate elementele care au stat la baza sintezei de pe relief.

Dar plumbul aduce, aşa cum am văzut, amănunte necunoscute tipurilor monetare luate de model. Ne referim la căciula purtată de inamicul îngenunchiat şi la scutul pe care-l opune furiei marelui cuceritor. Se ştie — şi se vede într-o nesfîrşită suită de opere sculpturale, printre care metopele de pe monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani [17] şi scenele de pe columnă [18] — că în timp ce dacii de rînd (*comati*, *capillati*) umblau cu capul descoperit, nobilii şi fruntaşii (*tarabostes*, *pileati*) purtau de obicei o căciulă ascuţită [19]. Însuşi Decebal este redat pe columna lui Traian purtînd acest semn distinctiv. Toate tipurile monetare bătute în scopul comemorării luptelor duse pentru cucerirea Daciei, în care sînt figuraţi daci, îi înfăţişează pe aceştia purtînd pe cap un acoperămînt scund, prevăzut uneori cu un fel de boruri. Pe disc însă, căciula purtată de dacul căzut este neobişnuit de lungă — şi gîndim că nu întîmplător, dacă reţinem că dacilor de rînd nici nu le era îngăduit să poarte cuşma. Deci prin această subliniere, relieful de plumb conferă alegoriei un conţinut calitativ superior.

În ce priveşte forma scutului învinsului, remarcăm că printre numeroasele exemplare figurate pe coloana traiană îşi găseşte locul şi un grupaj de patru scuturi exagonale alungite, suprapuse, într-un episod cu femei dace [20].

---

[13] Cohen, nr. 130: Moisil, *op. cit.*, fig. 655.

[14] Cohen, nr. 251; Moisil, *op. cit.*, fig. 650.

[15] Cohen, nr. 254; Moisil, *op. cit.*, fig. 649.

[16] Moisil, *op. cit.*, fig. 652.

[17] Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, *Monumentul de la Adamklissi*: Viena, 1895; F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*: *Tropaeum Traiani*, ed. 2, Bucureşti, 1961; Idem, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi*: *Tropaeum Traiani*, Bucureşti, Bonn, 1965.

[18] C. Cichorius, *Die Relief der Traianssäule*, Berlin, 1896—1900; C. şi H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966.

[19] C. Daicoviciu, *Istoria Românilor*, I, Bucureşti, 1960, p. 268.

[20] Conrad Cichorius, pl. 65, Scena 91; cf. F. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal* ... fig. 307.

Monumentul triumfal de la Adamclisi reproduce în mai multe rînduri această formă de scut (cu variante) pe metope, acestea fiind purtate de luptători din armata romană [21]; ele intră în componența trofeului din vîrful monumentului [22] și pe cunoscuta friză a armelor unde uneori peste scuturi sînt figurate arme curbate [23].

Un relief fragmentar de marmură găsit la Capidava, provenit dintr-un monument triumfal distrus, reproduce un trofeu cu două scuturi din care unul oval iar cel de-al doilea exagonal lunguieț, flancat în stînga de un mare scut asemănător cu ultimul [24].

Unii cercetători consideră scutul exagonal lunguieț specific roman, dar sînt și păreri potrivit cărora armele de pe monumentele luptelor dintre daci și romani ar fi rodul unor tradiții artistice și mai puțin al realităților etnice [25].

Relieful de plumb pune în valoare această ultimă ipoteză prin chiar faptul că inamicul se apără cu o armă atribuită romanilor și explică prezența ambelor feluri de scuturi printre armele capturate de la daci, redate pe reversurile monedelor bătute de Traian după cucerirea definitivă a Daciei [26].

Reținem din analiza celor două categorii de monumente că relieful de plumb prezintă asemănări certe cu unele tipuri monetare lipsite de elemente care să oblige la punerea lor în legătură cu înfrîngerea definitivă a dacilor. Că plumbul se referă la acțiuni ale lui Traian asupra dacilor este evident din chiar asemănarea cu tipul monetar amintit.

Pînă la aflarea altor piese de felul plumbului în discuție, dar care să reproducă reversurile altor tipuri monetare legate de fazele campaniilor dacice, spre a convinge că piesa noastră face parte dintr-o suită comemorativă emisă după terminarea definitivă a războiului, nu este exclusă posibilitatea emiterii lui în timpul pregătirii sau imediat după începerea ultimei campanii.

Odată emisă ipoteza că relieful de plumb poate fi și anterior celui de al doilea conflict dacic, este de la sine înțeles că și pentru tipul monetar putem admite o datare anterioară anului 105, anul începerii ultimei campanii, dat fiind strînsa interdependență dintre cele două categorii de monumente, cu precizarea că relieful de pe disc nu putea exista înaintea tipului monetar.

În concluzie, dacă pentru diferitele variante ale tipului monetar luat ca mijloc de comparație este posibil să admitem ca dată a emisiunii anii 104—105, pentru relieful de plumb ne-am putea fixa asupra anului 105.

Concepute ca parte integrantă dintr-un complex de acțiuni preparatorii fără precedent, al cărui efect psihologic nu mai trebuie dovedit, emisiunile tipului monetar închipuind pe împărat sub brațul ocrotitor al Victoriei pregătită să-l încoroneze, în timp ce zdrobirea Daciei, pe jumătate căzută, este iminentă, își capătă o interpretare posibilă.

---

[21] F. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, pl. 55, p. 637.

[22] *Ibidem*, fig. 14, 129, 130, 176.

[23] *Ibidem*, pl. 10.

[24] Gr. Florescu (R. Florescu și P. Diaconu), *Capidava*, I, 1958, fig. 53.

[25] Gr. Florescu, *Capidava*, I, p. 125.

[26] Cohen, nr. 531, 532—538; C. Moisil, *op. cit.*, fig. 672, 673—674; 682—683; 444, 445—449.

Existenţa reliefului de plumb nu poate fi înţeleasă în afara rolului atribuit emisiunilor monetare din care a fost inspirat.

Prezenţa plumbului în incinta lagărului legiunii a XI-a Claudia, sau în preajma lui, este în concordanţă cu faptul aducerii de către Traian a acestei legiuni la Durostorum.

UN RELIEF EN PLOMB RELATIF AUX GUERRES DE L'EMPEREUR TRAJAN POUR LA CONQUÊTE DE LA DACIE

RÉSUMÉ

Au cours de l'an 1966, les environs de l'ancien municipe romain de Durostorum livrèrent un relief circulaire en plomb reproduisant l'allégorie d'un vaincu foulé aux pieds par la monture de l'empereur, tandis que la déesse de la Victoire tend vers l'empereur une couronne. Cette image est très ressemblante à celle figurant sur le revers de quelques émissions de l'empereur Trajan. Ce qui distingue l'image de type monétaire de notre relief c'est l'absence, sur la première, de la Victoire et du bouclier que le vaincu tente d'opposer à son vainqueur. Sur le relief, le vaincu est coiffé d'un haut bonnet. Du fait de l'absence des éléments permettant une datation plus serrée, les émissions monétaires de ce genre ont été datées des années 104—110, grâce à la légende qui mentionne le Ve consulat, détenu par Trajan juste à cette époque.

L'étude comparée de ces deux catégories de monuments (les émissions monétaires et le plomb) met nettement en lumière l'air furieux de l'empereur, sa décision à tuer, la tentative (sur le plomb) de l'ennemi à se retrancher derrière son bouclier, scènes inattendues pour l'allégorie occasionnée par une victoire. Il semble donc naturel d'attribuer les émissions monétaires aussi bien que le plomb à une époque antérieure au commencement de la deuxième guerre dacique, mais postérieure à la première. Compte tenu aussi de certaines caractéristiques de la légende gravée sur le type monétaire (interdisant la datation de ces émissions avant l'an 104), on peut proposer comme date d'entrée en circulation des émissions monétaires les années 104—105. Le relief en plomb étant la copie du revers du type monétaire, on ne saurait le dater avant l'an 105.

La présence de la déesse Victoria dans l'allégorie du relief peut être interprétée comme un acte d'adhésion à la campagne menée par l'empereur contre le peuple dace, déjà vaincu lors d'une première guerre. Le bonnet excessivement pointu du vaincu souligne tout particulièrement le fait que c'était la puissance politique des Daces qui était combattue en tout premier lieu — puissance détenue par les nobles *pileati*.

Ces émissions monétaires, ainsi que le disque en plomb devaient faire partie de la panoplie psychologique des préparatifs inédits qui ont précédé à l'anéantissement de la puissance de l'union des tribus daciques.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. — Relief en plomb avec l'allégorie des guerres de l'empereur Trajan pour la conquête de la Dacie (agrandissement).

UN RELIEF VOTIV DESCOPERIT ÎN DOBROGEA

DE

EMIL MOSCALU și CONSTANTIN C. PETOLESCU

În anul 1969 a fost descoperită între actualele localități Seimeni [1] și Cernavoda (în apropierea anticului Axiopolis [2]), într-o prăbușire a malului Dunării, o plăcuță votivă romană din marmură albă cu nuanțe vinețîi. Locul descoperirii rămîne nedeterminat mai precis, afară doar că este mai aproape de Cernavoda [3].

Relieful este fragmentar, lipsind colțurile din dreapta; partea rămasă din bordura din dreapta și bordura inferioară sînt puțin deteriorate. Relieful este de formă rectangulară; dimensiunile sînt următoarele: înălțimea = 0,183 m; lățimea = 0,14 m; grosimea = 0,028 m.

Prezintă interes deosebit faptul că plăcuța este sculptată pe amîndouă fețele.

Pe una din fețe apare imaginea cunoscută a cavalerului trac (fig. 1,3). Imaginea este încadrată de un profil simplu; sus și pe laturi acesta măsoară 0,01 m; jos, mai lat, măsoară 0,04 m.

Cavalerul este reprezentat în galop spre dreapta. Mantia (*chlamys*) îi flutură în spate, formînd trei cute în formă de evantai; o parte a mantiei îi este petrecută pe după gît, formînd în spate o a patra cută, peste capătul căreia se suprapune pumnul mîinii drepte. Mîna respectivă este incorect redată din punct de vedere anatomic, pornind mai sus de umăr, de după mantie. Mîna stîngă, care nu se vede, ținea probabil frîul. Capul și bustul cavalerului sînt redate aproape din profil, privind înainte. Coafura zeului este simplă, fără buclele obișnuite. Marginea de jos a tunicii este marcată printr-o incizie în unghi realizată cu scalpelul. Datorită executării sumare a detaliilor, încălțările (*embades*) se confundă cu îmbrăcămintea.

Calul este realizat simplu, din profil spre dreapta, puțin deteriorat în partea din față a capului. I se văd doar picioarele din dreapta. Deși calul este în galop, piciorul din spate este redat inert. Piciorul drept din

---

[1] *Tabula Imperii Romani*, L-35 Bucarest, 1969, p. 65, s.v. *Seimeni*.

[2] *Ibidem*, p. 24–25, s.v. *Axiopolis*.

[3] Relieful a fost descoperit de un elev din Cernavodă și se află acum în posesia prof. Viorica și Valentin Albu din Cernavoda, cărora le mulțumim pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție relieful pentru publicare.

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 659–665

faţă, arcuit din genunchi, deasupra unui altar, atinge marginea chenarului în relief. În colţul drept de jos se află altarul, dreptunghiular, cu profile, de pe care se înalţă flacăra.[4]

Tratarea întregii reprezentări este sumară şi denotă stîngăcie. Trecerea dintre detalii se face prin incizii clare, precise şi schematice. Vîrful

Fig. 1. — Relief de marmură cu reprezentarea cavalerului trac (avers).

cozii calului, marginile mantiei fluturînd, creştetul călăreţului şi copita piciorului drept din faţă al calului ating marginile chenarului. Raportul între înălţimea şi lungimea reprezentării este în detrimentul celei din urmă.

Din reprezentare lipsesc cu totul elementele adiacente, obişnuit întîlnite pe reliefurile cavalerului trac: cîinele, mistreţul, arborele, şarpele. Zeul apare în ipostază de cavaler paşnic, înlăturînd incertitudinea în legă-

[4] Pentru cultul şi reprezentările cavalerului trac, cf. Gawril I. Kazarow, DissPann, 2, 1938, 14; idem, *Heros*, s.v., RE, Suppl. III (1918), col. 1132—1149, şi RE, VI A (1936), col. 478—488.

tură cu rostul mîinii drepte ridicate, în care nu putea fi lancea [5], ci un alt obiect, greu de identificat; în alte împrejurări ține un vas, rhytonul etc. Eventual mîna apare în gestul de *benedictio Latina* [6]; caracterul sumar al sculpturii nu ne lasă să vedem poziția degetelor, dacă arătătorul și mijlociul erau ridicate în sus.

Fig. 2. — Reversul aceluiași relief cu reprezentarea unei divinități (Iupiter).

Cei mai cunoscuți cercetători ai cultului cavalerului trac fac o clasificare minuțioasă a reliefurilor acestuia [7]. De aici încercarea tuturor cercetătorilor de a încadra fiecare relief nou descoperit într-unul din tipurile (grupele) cunoscute [8], uneori descoperind variante noi [9]. După clasificarea

[5] Pe unele monumente, unde aceasta lipsește, se presupune că era redată prin policromie. Cf. S. Scorpan, *Cavalerul trac*, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1967, nr. 3, 4.

[6] Cf. G. Kazarow, Disspann, 2, p. 7; C. Scorpan, *op. cit.*, nr. 19.

[7] Cf. G. Kazarow, *op. cit.*, p. 5 și urm.; Ivanicka Georgijeva, Eirene, 4, Praga, 1965, p. 113–115.

[8] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 5 și urm.

[9] N. Gudea, SCIV, 22, 1971, 2, p. 346.

propusă de Kazarow, relieful de faţă face parte din tipul A[10]. Reliefurile cavalerului trac prezintă o gamă foarte variată de reprezentări, în care diferenţele în cadrul aceluiaşi tip sînt minime, în funcţie de maniera de lucru proprie fiecărui lapicid.

Analogii mai apropiate găsim pe două reliefuri fragmentare dobro-

Fig. 3. — Desenul reliefului cu reprezentarea cavalerului trac.

gene[11]. Relieful în chenar rectangular se întîlneşte pe multe reprezentări din Bulgaria şi Dobrogea[12]. Forma altarului are perfecte analogii pe unele reliefuri dobrogene[13].

În reliefurile cavalerului trac, acesta este de obicei reprezentat din faţă ; totuşi nici reprezentarea capului din semiprofil nu este rară[14].

---

[10] G. Kazarow, *op. cit.*, p. 5 şi urm. ; Ernest Will, *Le relief cultuel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'Empire Romain*, Paris, 1955, p. 66 şi urm.

[11] C. Scorpan, *op. cit.*, nr. 12, 16.

[12] G. Kazarow, *op. cit.*, Tafelband (planşe), *passim* ; C. Scorpan, *op. cit.*, nr. 5, 17, 18, 37, 39, 40 ; G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di antichità di Búcarest*, I, 1969, nr. 208, 212, 215, 226, 232, 234, 240.

[13] C. Scorpan, *op. cit.*, nr. 4, 12, 16, 19 ; G. Bordenache, *op. cit.*, I, nr. 213, 234, 243, 247.

[14] E. Will, *op. cit.*, p. 220.

Relieful descoperit între Seimeni și Cernavoda se adaugă bogatei serii de reprezentări ale cavalerului trac descoperite în Dobrogea [15]. De la Axiopolis se cunoaște pînă acum numai un relief de marmură al cavalerului trac [16].

Piesa de față prezintă interes și prin faptul că are amîndouă fețele lucrate. Imaginea de pe revers (sculptată invers față de cea a cavalerului trac) reprezintă o siluetă umană în picioare (fig. 2).

Deoarece execuția este neterminată, credem că este vorba de un rebut de atelier. Reprezentarea este încadrată într-un chenar schițat pe marginile plăcii.

Se disting bustul nud și cea mai mare parte a părții inferioare a corpului, într-un vestmînt cu falduri. Mîna dreaptă pare a fi lăsată în jos; cu stînga, abia schițată, ținea un obiect lung, o lance sau un sceptru. Capul nu a mai fost sculptat; s-a marcat numai spațiul necesar executării acestuia, renunțîndu-se ulterior la sculptură. Probabil că partea inferioară a sculpturii s-a rupt înainte de terminarea finisării.

Identitatea acestei figuri se poate doar presupune. Personajul apare cu bustul nud, avînd în mîna stîngă sceptrul iar în dreapta patera, ceea ce permite identificarea acestuia cu Iupiter [17]. În această ipostază, zeul mai apare pe alte două reliefuri, unul provenind din Oltenia [18], celălalt cu loc de descoperire necunoscut [19], amîndouă aflate în colecția Institutului de arheologie din București. Pe relieful descris de noi mai sus nu se văd însă nici vulturul, nici altarul.

În legătură cu ordinea în care au fost sculptate imaginile, am opinat că aceea a cavalerului trac a fost executată ulterior. Spărturile din colțurile reliefului cu cavalerul nu puteau determina refolosirea plăcii pentru o nouă sculptură. Cînd, în diferite împrejurări, piesele sacre erau distruse sau deteriorate, acestea nu erau aruncate sau reutilizate pentru alte sculpturi, ci erau adunate și îngropate cu pietate în niște gropi speciale numite *favissae* [20]. Astfel, din descoperiri mai recente din ținuturile noastre, ar fi să amintim tezaurul de sculpturi de la Tomis [21] sau depozitul de la Cioroiul Nou din Oltenia [22]. Imaginea abia schițată de pe spatele plăcuței cu cavalerul trac nu fusese încă expusă într-un sanctuar sau pe un altar

---

[15] Cf. astfel R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în vol. *La Dobroudja*, București, 1938, p. 230–233; G. Bordenache, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 502–503; R. Vulpe, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 335–343; Gh. Poenaru Bordea, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 103 și 131–132; A. Rădulescu, ibidem, p. 155–156 și 162; C. Scorpan, *op. cit.* (care citează și descoperiri mai vechi); D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 219–224; G. Bordenache, *Sculture greche e romane* ..., I, p. 99–105, nr. 203–217; E. Zavatin-Coman, Pontica, 4, 1971, p. 297–300.

[16] G. Bordenache, *Sculture greche e romane* ..., I, p. 104–105, nr. 217.

[17] După sugestia lui I. Barnea.

[18] D. Tudor, Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 415, nr. 14, fig. 10/2; G. Bordenache, *op. cit.*, I, nr. 148, pl. 63.

[19] G. Bordenache, *op. cit.*, I, nr. 149, pl. 63.

[20] H. Thédenat, *Favissae*, s.v., DA, II, 2 1896, p. 1 024–1 025.

[21] V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 121–122; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei* II, București, 1968, p. 264; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, 1969, p. 306–307.

[22] D. Tudor, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 114 (cf. *ibidem*, nota 9, unde arată că descoperiri similare s-au făcut și în Iugoslavia); D. Tudor, Ileana Diaconescu, Gh. Popilian, Apulum, 6, 1967, p. 595–597.

domestic (*lararium*); ea nu devenise obiect sacru. Ea putea fi deci reutilizată după ce, printr-o martelare sumară, imaginea divină a fost ștearsă. Plăcuța a fost ajustată corespunzător, jos și sus, dovadă că aici chenarul nu mai există.

Condițiile neclare în care a fost descoperit relieful permit numai o încadrare cronologică mai largă a modestului *ex voto* din epoca romană (secolele II—III e.n.). Calitatea mediocră a execuției, ca și reutilizarea unei plăcuțe de marmură provenind de la un rebut de atelier, o înscriu ca opera unui modest lapicid din Dobrogea romană.

UN RELIEF VOTIF DÉCOUVERT EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

En 1969, on a découvert par hasard entre Seimeni [1] et Cernavoda (Axiopolis) [2], sur la rive du Danube, un relief votif romain en marbre blanc à nuances violacées. Le relief se trouve à l'état fragmentaire, ses deux coins de droite étant ébréchés. Il est sculpté sur ses deux faces.

Sur l'une des faces on voit l'image du cavalier thrace (fig. 1 et 3), représenté au galop vers la droite. Son manteau forme trois plis en éventail. Une partie du manteau est ramenée autour du cou, formant dans le dos un quatrième pli à l'extrémité duquel s'appuie la main droite, le poing serré. La tête et le buste sont rendus presque de profil. La coiffure est simple. Une incision marque le bord inférieur de la tunique.

Le cheval est représenté de profil à droite et seul son bipède latéral droit est visible. Sous son pied antérieur droit se trouve un autel rectangulaire d'où s'élèvent des flammes. On ne distingue ni chien, ni sanglier, ni arbre, ni serpent, éléments représentés habituellement sur les reliefs du cavalier thrace. Le dieu apparaît ainsi dans l'hypostase du cavalier paisible. Sa main gauche semble esquisser le geste de *benedictio latina* [6].

Les analogies les plus proches sont offertes par deux reliefs fragmentaires de la Dobroudja [11]. Les reliefs à bordure rectangulaire sont fréquents en Bulgarie et dans la Dobroudja [12]; l'autel est identique à celui d'autres reliefs de cette même région [13].

Au revers, on voit l'ébauche d'une figure humaine debout (fig. 2), restée inachevée, d'où l'on peut déduire qu'il s'agit d'un rebut d'atelier. On distingue le buste et une partie de la moitié inférieure du corps, dans un vêtement drapé. Le bras droit est abaissé, tandis que le main gauche tient la hampe d'un sceptre ou d'une lance. Le contour de la tête est simplement esquissé. Il s'agit d'une représentation de Jupiter.

C'est cette représentation-ci qui a été esquissée la première, sans avoir été achevée; celle du cavalier thrace a été entreprise ensuite et menée à bonne fin. Les ébréchures des coins sont postérieures à l'exécution du relief du cavalier. Lorsque des pièces sacrées venaient à être endommagées, elles n'étaient ni jetées, ni utilisées pour de nouvelles sculptures,

mais enterrées dans des fosses spéciales (*favissae*). On peut citer ainsi le cas du trésor de sculptures de Tomis [21] et celui du dépôt de Cioroiul Nou, en Olténie [22].

L'image représentée au revers n'était pas parvenue à être exposée dans un sanctuaire ou sur un autel domestique (*lararium*) : elle n'était donc pas devenue un objet sacré et pouvait être remployée.

Vu les conditions de la découverte, la pièce ne peut être assignée qu'approximativement aux IIe—IIIe siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Ex voto de marbre avec représentation en relief du cavalier thrace.

Fig. 2. — Revers de la même pièce, avec une représentation ébauchée de Jupiter.

Fig. 3. — Dessin du relief représentant le cavalier thrace.

O NOUĂ INSCRIPŢIE DESCOPERITĂ LA POTAISSA

DE

ZAHARIA MILEA şi MARIA MAGDALENA JUDE

Numeroasele materiale arheologice descoperite la Turda confirmă existenţa Potaissei încă din perioada Daciei libere, fiind o aşezare cu caracter agricol. Descoperiri mai importante au fost cele de pe „Dealul Zînelor", „Dealul Suia", „Pordei", „Cetate" etc. Potaissa dacică era destul de dezvoltată, ceea ce l-a determinat pe Ptolemeu să o numească „dintre cele mai de seamă din Dacia Romană".

După anul 106, cînd începe colonizarea Daciei, noii veniţi au găsit aici o populaţie destul de numeroasă, fapt ce-i determină să menţină toponimicul autohton, dar aşezarea rămîne încă aproape 100 de ani în situaţia juridică de *vicus*. De o dezvoltare mai rapidă a Potaissei romane putem vorbi numai după aducerea legiunii a V-a Macedonica pe aceste meleaguri, la începutul războaielor cu marcomanii (167), pentru apărarea graniţelor provinciei Dacia Porolissensis. După această dată Potaissa devine un important punct militar, centru al romanizării în această zonă, primind totodată un puternic impuls în direcţia dezvoltării urbane (este ridicată la rangul de *municipium* şi probabil, apoi, la cel de *colonia*). În secolul al III-lea este depăşită ca suprafaţă şi număr de populaţie numai de Sarmizegetusa şi Apulum devenind al treilea mare oraş al Daciei.

Puternica romanitate manifestată la Potaissa, precum şi locul ocupat în ierarhia juridică a oraşelor romane, se demonstrează prin documentele scrise — numeroasele inscripţii descoperite pe teritoriul actualului oraş şi al împrejurimilor sale.

Inscripţia care constituie obiectul acestui articol a fost descoperită în toamna anului 1968.

Altar votiv (fig. 1), din gresie calcaroasă, descoperit la poalele dealului „Cetate", deal pe care era situat castrul legiunii a V-a Macedonica, pe versantul estic, la punctul unde şoseaua naţională (varianta nouă) traversează Valea Sîndului şi linia ferată. Are forma paralelipipedică, obişnuită, a altarelor romane. Baza altarului se păstrează bine şi este ornamentată cu patru nervuri despărţite la mijloc de o excavaţie ovală. Capitelul este deteriorat ; din ornamentaţie se păstrează numai partea inferioară. Latura dreaptă a cîmpului inscripţiei este de asemenea deteriorată, dar fără a

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 667—670

11—c. 1690

împiedica lectura corectă a epigrafei. Altarul are dimensiunile de 61 × × 29 × 24 cm, iar cîmpul inscripției de 29 × 20 cm. Literele frumos executate au mărimi diferite : r.1 = 4 cm ; r.2 = 3,2 cm ; r. 3—4 = 2,8 cm ; r.5 = 2,2 cm și r.6 = 2,8 cm.

Textul inscripției :

S I L V A N O D	Silvano D-
O M E S S T I C	omesstic [o]
A V R E L V I A	Aurel (ius) Via [to]-
R S C R I B A	r scriba
M V N I C S E	munic (ipi) Se [p] (timi)
P O T	Pot (aissensis)

Traducere: Lui Silvanus Domesticus, Aurelius Viator, secretar al municipiului Potaissa.

În r. 2 epitetul Domesticus este scris cu doi de S și este ligatura M+E, iar în r.3 e ligatura A+V+R.

Altarul, deși simplu ca execuție, este un document arheologico-epigrafic foarte important, atît pentru istoria Potaissei, cît și pentru istoria Daciei în general.

Cultul lui Silvanus, adorat la început ca zeu al pădurilor, iar mai tîrziu ca zeu al întregii economii rurale în lumea de meseriași și agricultori, era răspîndit în ținuturile tracice mai mult ca în oricare parte a imperiului roman, fiind un cult simplu și puțin pretențios. Aceasta este explicația popularității acestei divinități la Dunărea de jos. Din numeroasele atribute ale lui Silvanus au rezultat și numeroase epitete. În Dacia este amintit ca Silvanus Domesticus [1], Silvanus Silvester (zeu al pădurilor) apoi este amintit ca egal al altor zeități romane — Silvanus, Terra Mater și Hercule [2], Silvanus Silvester și Diana [3], sau chiar ca ocrotitor al împăratului, Silvanus Augustus [4].

La Potaissa, ca și în toată Dacia romană, cultul lui Silvanus s-a bucurat de mare popularitate, fiind îmbrățișat și de populația orășenească, fapt dovedit de un număr destul de mare de inscripții (pînă acum 9 la număr — din care una incertă). Zeul Silvanus, cu epitetul de Domesticus, este amintit la Potaissa în 8 din cele 9 inscripții [5].

Numărul relativ mare al altarelor descoperite la Potaissa închinate lui Silvanus arată popularitatea de care se bucura această zeitate în localitate. Putem presupune că aici a existat un templu ; prezența unui *flamen* al zeului este dovedită [6].

Dintre împărații romani, cel care a dat o mare atenție Potaissei a fost Septimius Severus, probabil datorită sprijinului militar acordat de către legiunea a V-a Macedonica în primii săi ani de domnie. Dealtfel

[1] CIL, III, 1143, 1147, 1151, 1360.

[2] CIL, III, 1152.

[3] CIL, III, 1154.

[4] CIL, III, 1146.

[5] C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 314 ; CIL, III, 7691 ; I. I. Russu, Materiale, 6, 1959, p. 881—882, nr. 16, fig. 16 ; I. I. Russu — Z. Milea, Probleme de muzeografie, Cluj, 1964, p. 19, fig. 4, 5, și Addenda, p. 31, nr. 4 ; I. I. Russu, *Din activitatea muzeelor noastre,* p. 103—104, fig. 3 ; I. I. Russu, ActaMN, 5, 1968, p. 466, fig. 12 și CIL, III, 890.

[6] CIL, III, 903.

el acordă orașului titlul de *municipium* și apoi cel de *colonia*. Calitatea de *municipium* a Potaissei acordată de împăratul Septimius Severus este cunoscută din mai multe inscripții [7].

Municipiile și coloniile romane aveau după modelul Romei *apparitores magistratum* ai lor, printre care și un *scriba*. Între *scribae municipali*

Fig. 1. — Altar votiv dedicat lui Silvanus Domesticus.

se disting două categorii: *scriba IIviri* resp. *IVviri* și *scriba aedilici*. Clasa mai aleasă era *scriba IIviralis* (resp. questori) care primesc un salariu anual de 1 200 sesterți, spre deosebire de *scriba aedilicius* cu numai 800 sesterți și *librarius*, 300 sesterți.

Pe lîngă fiecare din *IIviri* din Capua erau doi secretari, care aveau în subordinele lor cîte un *librarius* [8], *scriba IIviralis* [9], *scriba IIviralis et questorius*, evident titlu mai complet. Sînt menționați și *scriba* pe lîngă *IVviri* [10].

Numele dedicantului AVREL(ius) VIA [to] R [11] mai este cunoscut în această parte a țării dintr-o inscripție descoperită lîngă Dej. În inscripția

[7] CIL, III, 913 = 7689; CIL, III, 7804 = Eph, II, nr. 413; AISC, I, 1928—1932, 2, p. 61; AISC, III, 1936—1940, p. 324—325, fig. 7, și probabil CIL., III, 903.

[8] EphemEpigr, III, p. 216, nr. 879 = Dessau, 6315.

[9] CIL, X, 3906 = Dessau, 6316.

[10] EphemEpigr., III, 107.

[11] I. I. Russu, Din activitatea muzeelor, Cluj, 1956, p. 131, nr. 7.

noastră, după numele dedicantului urmează cuvîntul *scriba*, fapt ce ne indică funcţia de secretar pe care o deţinea în cadrul administrativ al Potaissei.

Atît numele dedicantului cît şi funcţia pe care o îndeplinea apar pentru prima dată în inscripţiile descoperite la Potaissa. Pînă acum mai este cunoscută o singură inscripţie cu o asemenea funcţie în Dacia, şi anume în cel mai mare oraş al Daciei romane, Sarmizegetusa.

Epigrafa aduce completări importante în privinţa organizării administrative a Potaissei. Ţinînd cont de faptul că acest oraş era situat într-un important nod de comunicaţii, şi că deţinea rolul unui mare centru militar, apărînd graniţele de nord ale Daciei, epigrafa noastră are o valoare deosebită.

NOUVELLE INSCRIPTION DÉCOUVERTE À POTAISSA

RÉSUMÉ

Un autel votif (fig. 1), en grès calcareux, dédié à la divinité Silvanus Domesticus, a été découvert, durant l'automne de 1968, à Potaissa (Turda), près de la colline « Cetate », où se trouvait autrefois le castrum Lum.

Après le nom de l'auteur de la dédicace Aurel(ius) Via(to)r, suit le mot Scriba (secrétaire), qui définit ainsi la fonction qu'il avait dans l'administration de Potaissa. C'est la première découverte à Potaissa — et la seconde pour toute la Dacie — qui atteste l'existence de cette fonction administrative.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Autel votif dédié à Silvanus Domesticus.

UN DONARIUM ROMAN DESCOPERIT LA GORNEA (JUD. CARAŞ-SEVERIN)

DE

NICOLAE GUDEA

În anii 1968—1970 Muzeul judeţean din Reşiţa a efectuat ample cercetări arheologice în hotarul satului Gornea (com. Sicheviţa; jud. Caraş-Severin). Au fost identificate aşezări omeneşti din epocile: paleolitică, neolitică, o aşezare fortificată din epoca bronzului, o staţiune de tip Basarabi, urme de locuire din epoca dacică, o aşezare romană, o cetate din epoca romană tîrzie şi în mai multe puncte au fost dezvelite morminte din epoca feudală [1].

Pe locul numit „Căuniţa de sus", un platou aflat la nord de şoseaua Orşova — Moldova Veche, în dreptul punctului kilometric 76 a fost identificată o aşezare romană rurală din care au fost cercetate exhaustiv: o construcţie de piatră, probabil o locuinţă şi un bordei alăturat [2]. Într-o secţiune trasată pentru determinarea limitei spre vest a acestei aşezări, la circa 60 m vest de construcţia de piatră au apărut în stratul imediat următor humusului actual, la 0,25—30 m adîncime, foarte aproape una de alta: o monedă de bronz de la Gordianus al III-lea şi un fragment dintr-o tăbliţă de bronz cu inscripţie *(donarium)* [3] care va fi descris în cele ce urmează [4]:

[1] Cercetările au fost efectuate în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie şi Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj. Despre cercetările de la Gornea: Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *Cercetări arheologice la Gornea* (mss), raport de ansamblu; pentru epoca paleolitică: Fl. Mogoşanu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 531—538; pentru epoca neolitică: Gh. Lazarovici, *O aşezare de tip Vinča la Gornea (jud. Caraş-Severin)*, comunicare la Sesiunea muzeelor, 1969; Gh. Lazarovici, ActaMN, 6, 1969, p. 5; pentru epoca bronzului: SCIV, 21, 1970, 4, p. 520; pentru epoca romană: N. Gudea, *O locuinţă romană rustică la Gornea*; comunicare la Sesiunea muzeelor, 1969; pentru epoca romană tîrzie: N. Gudea, *Un castellum roman tîrziu la Gornea*, comunicare la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, 1969.

[2] N. Gudea, *O locuinţă romană rustică la Gornea*. Astăzi din neglijenţa forurilor locale acest monument a fost distrus, ca urmare a „iniţiativei" inginerului agronom de la C.A.P. Gornea.

[3] *Donarium*, DA, II, 1, p. 378 (E. Saglio); *donarium*, Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, 1921. p. 1454—1456.

[4] În Dacia se cunosc cîteva piese care intră în grupele menţionate: un fragment de scut descoperit la Hălmeag (jud. Braşov): E. Hübner, AEM, 2, 1878, p. 114 şi 117; un fragment dintr-o plăcuţă descoperită în castrul de la Vărădia (jud. Caraş-Severin): Gr. Florescu, Istros, 1, 1934, p. 69; un fragment de medalie descoperit în castrul de la Hoghiz: K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 792, fig. 4/6.

Tăbliţa, fragmentară, este o foaie de bronz subţire de 0,1 cm; partea din dreapta lipseşte, ruptă probabil cu mult timp înainte. Dimensiunile fragmentului sînt: 5 × 4,7 × 0,1 cm. Literele, înalte de 0,8 cm, sînt scrise prin tehnica denumită „au pointillé", rîndurile coborînd uşor în jos, spre dreapta. În rîndul al treilea de jos, litera I de la începutul rîndului se prezintă ca un L întors spre stînga. Tăbliţa are trei găuri destinate probabil fixării ei (se subînţelege existenţa celei de a patra găuri) (fig. 1, a şi b). Textul şi lectura donariului sînt:

A G N A	Agna[m]
.D.D. O P P	d(ono) d(edit) Opp[ius]
J V L M	Iul(ianus) M[iles] [5]

Traducere: Oppius Iulianus,soldat (a adus drept jertfă) o mială.

Tehnica scrierii „au pointillé" era cunoscută şi destul de mult utilizată în epoca romană [6]. Se aplica acest procedeu de scriere mai ales la obiectele de metal (de obicei din argint sau din bronz) de mici dimensiuni: cești, farfurii [7], medalii [8], sau donarii [9]. Conţinutul inscripţiilor este de obicei lapidar pe de o parte datorită dimensiunilor mici ale pieselor pe care se scria, iar pe de altă parte în legătură cu destinaţia textelor. Inscripţiile puteau preciza: marca producătorului [10], numele proprietarului [11], o dedicaţie adresată unei zeităţi sau menţionarea aducerii unei ofrande, aşa cum pare să apară şi pe piesa de la Gornea. Forma donariilor este aceea de *tabula ansata*. Cele mai multe donarii sînt dedicaţii în cinstea unor zeităţi: mai numeroase în cinstea lui Marte [12], urmează Jupiter [13]; două donarii cu inscripţie în limba greacă sînt închinate lui Okeanos şi zeiţei Thetis [14] sau Zeului Zeilor [15]. Cunoaştem un singur *donarium* care, ca şi cel de la Gornea, menţionează numai aducerea unei ofrande [16]. Formula cea mai des întîlnită pe *donaria* pentru dedicare este *dono dedit* sau *donum dat* [17] dar şi *votum solvit libens merito* [18].

---

[5] O altă lectură propusă de acad. C. Daicoviciu: *Agna[s] sau agna[m] d(ono) d(edit) Opp[ius] Iul(ianus) M[ag(ister) vici sau pagi]*. Îi mulţumim şi pe această cale pentru toate indicaţiile date în legătură cu lectura fragmentului şi semnificaţia donariului.

I. I. Russu care a văzut de asemenea inscripţia crede că trebuie citit Opp[ius] Iuliu[s... ......] personajul avînd trei nume, fiind probabil cetăţean roman.

[6] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, ed. III, 1898, p. 332; uneori pe obiectele de metal, de pildă pe vase, mai poate fi trecută capacitatea sau greutatea lor.

[7] J. Hampel, *A Niszi ezüst csészék*, ArchÉrt, 21, 1901, p. 118—120; I. Ognenova, IAI, 19, 1955, p. 233—243; M. Lénke, FoliaArch, 7, 1955, p. 108 sq.; Z. Kádár, FoliaArch, 12, 1960, p. 133—141; E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapesta, 1964, p. 299.

[8] A. Korfmann, *Eine römische Eigentumsmaske aus Karben*, Germania, 44, 1966, p. 391—393 cu întreaga bibliografie pentru piesele de acest fel.

[9] *Donarium*, DA, II, 1, p. 378 (E. Saglio).

[10] R. Cagnat, *op. cit.*, p. 322.

[11] *Ibidem*.

[12] *Donarium*, DA, II, 1, p. 378; R. G. Collingwood — R. P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, Oxford, 1965, nr. 216, 217, 219, 306.

[13] G. Kazarov, JÖAI, 27, 1932, p. 171—172.

[14] R. G. Collingwood — R. P. Wright, *op. cit.*, nr. 623.

[15] *Ibidem*, nr. 622.

[16] F. Stähelin, *Die römische Schweiz*, Basel, 1927, p. 181: *(Centuria) Domiti ... lodi Val(erius) Tertius Genio leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) pullum V(otum) S(olvit) L(ibens) (Merito)*.

[17] R. G. Collingwood — R. P. Wright, *op. cit.*, nr. 217.

[18] *Ibidem*, nr. 219, 306; cf. *Donarium*, DA, II, 1, p. 1375.

Cum s-a menţionat mai sus, donariul de la Gornea intră în grupa pieselor menţionînd aducerea unei ofrande, care era de obicei însoţită de o dedicaţie gravată fie chiar pe ofrandă, fie pe baza pe care stă aceasta, fie pe o tăbliţă care îi este ataşată[19]. Dedicaţia menţiona acţiunea de aducere

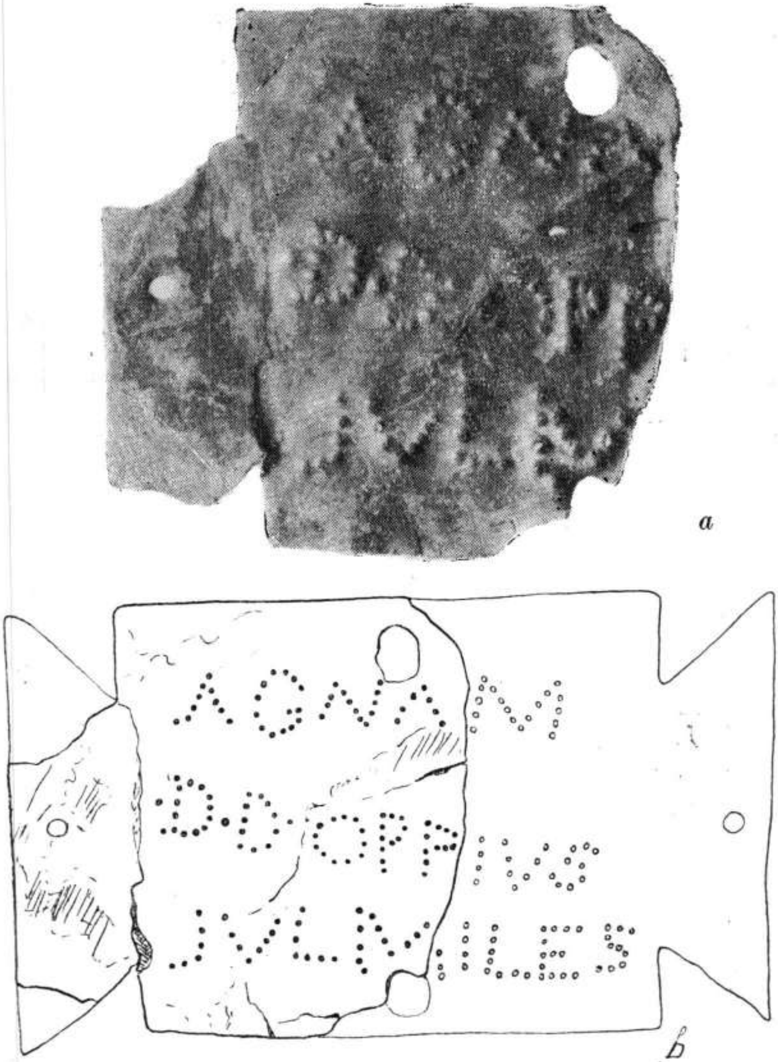

Fig. 1. — a—b, Donarium-ul de la Gornea.

a ofrandei, motivul, numele dedicantului şi mai ales cui se adresa dedicaţia. Literele primului rînd din donariul de la Gornea alcătuiesc cuvîntul ***agna***

[19] *Donarium*, DA, 1, p. 1378 (E. Saglio).

(*agnus*, *agna* = „miel, mială"). Miala era animalul preferat mai ales la sacrificiile făcute de preoţii cultului fraţilor Arvali, în cea de a doua zi a serbărilor în cinstea zeiţei Dea Dia[20], dar întîlnim sacrificarea mielului şi în cinstea altor zeităţi [21]. Numeroasele inscripţii ce menţionează sacrificarea mielului (mielei) subliniază o serie de „calităţi" : *agna opima*[22], *agna progidiva* [23], *agna feminae* [24], *agna Veneri* [25] dar şi *agnu domino*[26], *agnu tauro domino* [27]. Scopul sacrificării era legat de necesităţile cultului... *hostiae litationem inspexerunt* (CIL, VI, 21040) [28]. Mieii (sau mielele) erau sacrificaţi fie singuri, fie împreună cu alte animale, întotdeauna acest lucru fiind specificat în inscripţii : *porcis et agnis struitibus* [29], *porcam et agnam* [30]. Se crede că sacrificarea mielei era o atribuţie legată de funcţia de promagister al cultului, dar şi de flamen sau proflamen [31].

Piesa de la Gornea pare să menţioneze aducerea ca jertfă a unei miele. În cazul că ar fi fost sacrificate mai multe credem că s-ar fi specificat numărul lor. Nu reiese din inscripţie nici zeitatea căreia i se aduce ofranda, nici motivarea ei. S-ar părea că simpla menţionare a numelui ofrandei putea duce la presupunerea obiectului ei. În orice caz este puţin probabil să fie o legătură între această piesă şi cultul fraţilor Arvali ; nu excludem însă posibilitatea ca zeitatea căreia îi este adusă ofranda să fie Dea Dia, cunoscuta zeiţă campestră [32]. Pot fi însă presupuse şi alte posibilităţi : o zeitate casnică, un *genius* al unei legiuni etc. Din puţinele date pe care le oferă textul tăbliţei rămîne mai amplu numele dedicantului. Este un Oppius Iulianus a cărui calitate socială este indicată doar de litera M. Credem că întregirea cuvîntului este *miles*, probabil aparţinînd unei unităţi care staţiona în zonă [33].

Cercetarea unor piese asemănătoare, chiar dacă nu fac parte din grupa de *donaria* care menţionează aducerea unei ofrande, indică o serie de dedicanţi cu cele mai diferite calităţi sociale : Flavius Blandianus, *armatura*[34] ; Claudius Tiberius Primus, *libertus* [35] ; C. Noveillius Primus *veteranus* [36] ;

---

[20] *Arvales*, Ruggiero, 1, p. 698—699 ; sînt descrise festivităţile din cea de a doua zi a serbărilor în cinstea zeiţei Dea Dia ; cf. *agna*, Ruggiero, 1, p. 364 ; *Arvales fratres*, DA, I, 1, p. 449—453 (C. de la Berge).

[21] Două inscripţii din Numidia : CIL, VIII, 8246, 8247 menţionează sacrificarea unor miei în cinstea *Dis bonis sacrum*.

[22] H. Dessau, ILS, 5037, 5039, 5043.

[23] *Ibidem*, 5050/91.

[24] *Ibidem*, 5050/90, 93, 97.

[25] *Ibidem*, 4477, tot aici şi *agnu Herculi*.

[26] *Ibidem*, 4477.

[27] *Ibidem*, 4477a.

[28] *Agna*, Ruggiero, 1, p. 364 sq.

[29] H. Dessau, ILS, 5046.

[30] *Ibidem*, 5043.

[31] *Agna*, Ruggiero, 1, p. 364.

[32] *Dea Dia*, DA, II, 1, p. 28—29 (C. Jullian).

[33] Această unitate ar putea fi *legio VII Claudia* ale cărei ştampile au fost descoperite pe numeroase ţigle şi olane în cuprinsul aşezării de la Gornea.

[34] R. G. Collingwood — R. P. Wright, *op. cit.*, nr. 306.

[35] *Ibidem*, nr. 219.

[36] R. Fellmann, *Die Principia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager u. Kastelle*, Brugg, Vindonissa Museum, 1958, p. 65.

Aurelius Bassus *sacerdos* [37]. Mulți dedicanți nu-și menționează calitatea socială, care poate fi uneori bănuită numai după nume [38].

Lipsesc elemente care să permită o datare a donariului. Singurul indiciu în acest sens rămîne faptul că a fost găsit împreună cu o monedă de bronz de la Gordianus [39]. În măsura în care descoperirea lor foarte apropiată poate reprezenta un criteriu pentru datare admitem că donariul poate data de pe la jumătatea secolului al III-lea. În ciuda dificultăților în legătură cu precizarea scopului aducerii ofrandei, a numelui și calității dedicantului descoperirea de la Gornea aduce date în plus despre complexitatea vieții romane care s-a desfășurat pe teritoriul Daciei.

EIN RÖMISCHES DONARIUM AUS GORNEA
(Kr. Caraș-Severin)

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird ein bruchstückhaftes Bronzetäfelchen (donarium) behandelt, das in Gornea, in einer am Donauufer gelegenen Römersiedlung gefunden wurde. Ein gewisser Oppius Julianus, wahrscheinlich Soldat, brachte — wie das Donarium besagt — ein weibliches Lamm als Opfer dar. Die Gottheit, der geopfert wurde, könnte Dea Dia sein, doch schließt der Verfasser andere Möglichkeiten nicht aus. Der, in ganz geringer Entfernung, im gleichen Schnitt, gemachte Fund einer Bronzemünze des Kaisers Gordianus läßt den Verfasser vermuten, das Donarium könne in die Umlaufszeit der Münze (in das zweite Viertel des 3.Jh.) angesetzt werden.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNG

Abb. 1. — *a* — *b*, Das Donarium aus Gornea.

---

[37] G. Kazarov, *op. cit.*, p 171—172.

[38] R. G. Collingwood — R. P. Wright, *op. cit.*, nr. 216, 217.

[39] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I/1, Berlin, 1898, p. 35, nr. 83.

DESCOPERIRI DIN SECOLUL AL VII-LEA E.N. ÎN VALEA ARIEŞULUI

DE

A. PALKÓ

Cu ocazia săpăturilor incidentale efectuate în curţile unor ţărani au fost descoperite în valea Arieşului, în comunele Corneşti şi Moldoveneşti, jud. Cluj, cîte un mormînt care reprezintă un interes deosebit prin epoca din care datează şi prin zona din care provin [1].

1. La Corneşti, în curtea lui Isac Pálfi, nr. 71/a, au fost descoperite cu ocazia săpării fundamentelor casei şi excavării pivniţei un schelet şi pe el sau în imediata apropiere a lui o fibulă şi mărgele care făceau parte dintr-un colier. Mormîntul a fost descoperit la o adîncime de aproximativ 1,30 m şi aparţine unei femei.

Fibula digitată (pl. 1/5) are 7 butoni şi este ornamentată pe capul în formă de semidisc cu linii în spirală fără însă ca ele să formeze un ornament bine conturat. Arcul este scurt şi lat, iar de pe placa piciorului se desfac pe ambele laturi cîte două prelungiri curbate reprezentînd capete deformate ale unor păsări. Piciorul se termină într-un buton alungit care la exemplare mai bine executate poartă o mască de om. Pe spatele fibulei se află pe semidisc o ureche pentru fixarea spiralei, iar pe picior un cîrlig transversal servind ca resort. Lungimea fibulei 9,6, lăţimea capului 5,1, lăţimea piciorului 3,4, grosimea lui 0,3 cm.

Colierul (pl. 1/1) se compunea din mărgele de diferite forme şi culori : a) 141 mărgele galbene de pastă în mărimea unor boabe de mei avînd în medie un diametru de 0,3 cm ; b) 10 mărgele negre de aceeaşi formă şi execuţie ; c) 24 mărgele mai mari, de culoare brună, care au pe ele benzi albe în formă de spirală. Mărimea în medie 0,8 la 0,6 cm ; d) mărgele asemănătoare, dar de o formă mai alungită şi cu benzi orizontale ; e) o mărgea asemănătoare, în ceea ce priveşte culoarea şi execuţia, avînd însă patru proeminenţe de culoare albă înconjurate de benzi.

---

[1] Piesele au fost salvate datorită grijii lăcătuşului Francisc Apáczay din satul Plăieşti, jud. Cluj. Recunoaşterile pentru precizarea condiţiilor de descoperire au fost făcute împreună cu prof. K. Horedt căruia îi mulţumim şi pentru ajutorul dat la prelucrarea materialelor.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 677–679

Încadrarea inventarului funerar salvat nu întîmpină dificultăți, deoarece prezintă analogii perfecte cu cimitirul de la Gîmbaș, atît pentru fibulă, cît și pentru tipurile mărgelelor. Piesa de la Cornești este identică cu cele două fibule din mormîntul 3 de la Gîmbaș,[2] dar la acestea conturul ornamentației este mai precis, încît exemplarul de la Cornești reprezintă doar o copie mai primitivă după modelele de la Gîmbaș. Deoarece este cu 4 mm mai lungă decît exemplarele de la Gîmbaș, fibula de la Cornești nu poate să fi fost turnată în același tipar. Spre deosebire de mormîntul de la Gîmbaș, unde există două fibule , la Cornești s-a găsit un singur exemplar, dar probabil a existat și aici o a doua piesă care însă n-a fost găsită sau a rămas în peretele pămîntului neexcavat. Tipurile mărgelelor există de asemenea în inventarul mormîntului 3 [3], atît cele galbene, cît și cele cu linii albe spiralate. Mărgeaua cu patru proeminențe reapare la Gîmbaș în mormîntul 13 [4].

Prin fibula de la Cornești se adaugă în Transilvania încă un exemplar la categoria acelor fibule ce au fost temeinic studiate și atribuite slavilor de J. Werner [5]. Legătura ei cu cimitirul avar de la Gîmbaș din secolul al VII-lea precizează și încadrarea ei din punct de vedere cultural și cronologic.

2. Cu ocazia săpării unei fîntîni în curtea lui Ambrosie Sas din Moldovenești nr. 36, a fost dezvelit craniul unui schelet și la el un cercel de argint din care s-a păstrat partea inferioară semilunară și două fragmente ale unui buton ornamental (pl. 1/2—4). Inelul de sus al cercelului l-au împărțit descoperitorii între ei, deci el lipsește. Placa semilunară este ornamentată cu cerculețe și semicercuri din sîrmă perlată delimitate prin rînduri de sîrmă crestată. Lățimea plăcii ornamentale 3,9 cm, înălțimea 1,4 cm, grosimea 0,2 cm. Fragmentul butonului ornamental este gol în interior și ornamentat pe suprafață cu granule și filigran. Diametrul 1,5 cm, înălțimea 0,9 cm. Un cerc îndoit din sîrmă aparține probabil tot cercelului, diametru 1,4 la 1,1 cm.

Cercelul de argint se încadrează în același orizont cultural și cronologic ca mormîntul de la Cornești, cu toate că nu se cunosc pentru el analogii absolut identice în grupul mormintelor avare de pe cursul mijlociu al Mureșului. În cimitirul de la Teiuș apar forme asemănătoare cu placa semilunară ornamentată cu granulație și filigran, dar sînt mai mici.[6] Tipuri asemănătoare de cercei din secolul al VII-lea e.n. există și în cimitirul de la Noșlac [7] și în tezaurul de la Coșoveni [8].

Piesele provenite din cele două inventare funerare de la Cornești și Moldovenești se încadrează în aria de răspîndire a mormintelor avare contemporane de pe cursul mijlociu al Mureșului [9]. Cu toate că factura lor

---

[2] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 97—98, 79, fig. 15.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, p. 100 și p. 80, fig. 16/18.

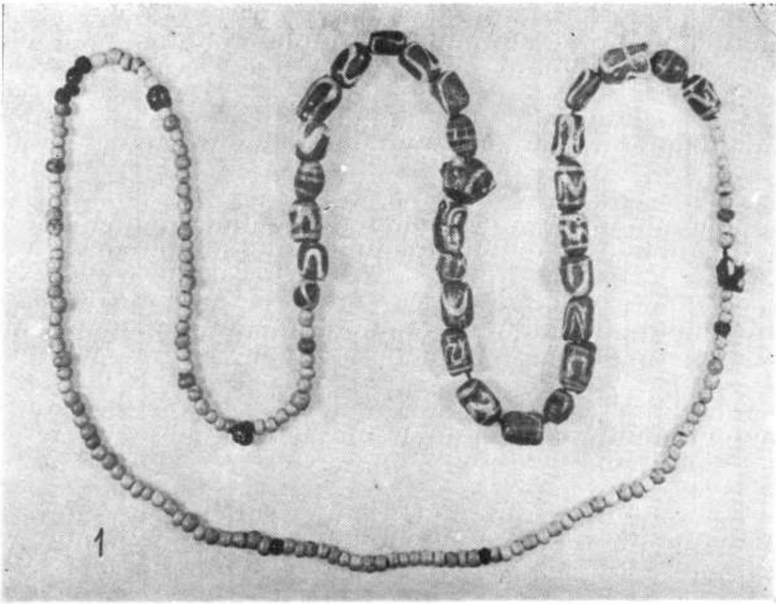
[5] J. Werner, *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150—172, vezi îndeosebi p. 153, 157, 170; idem, Germania, 36, 1960, p. 114—120.

[6] K. Horedt, Študijné Zvesti, 16, 1968, p. 111, fig. 5.

[7] M. Rusu, Dacia, 6, 1962, p. 261, fig. 2/1,5.

[8] I. Nestor — C. S. Nicolăescu-Plopșor, Germania, 22, 1938, p. 34 și pl. 8/5 a—b.

[9] Cf. pentru acestea K. Horedt, *loc. cit.*, p. 107, fig. 3. În cadrul săpăturilor de la Cicău, jud. Alba, au fost descoperite în aceeași zonă noi morminte avare, SCIV, 21, 1970, 3, p. 498, nr. 43.

Pl. 1. — *1,5*, Fibulă digitată și colier de la Cornești, jud. Cluj ; *2—4*. Cercel de argint de la Moldovenești, jud. Cluj.

culturală nu este specific avară, ele se leagă fără îndoială de acest grup şi ilustrează expansiunea lui şi dincolo de Cîmpia Turzii pînă la ieşirea Arieşului din munţi.

FUNDE DES 7. JH. U.Z. AUS DEM ARIEŞTAL

ZUSAMMENFASSUNG

Gelegentlich von Erdarbeiten wurden in zwei Bauernhöfen in Corneşti und Moldoveneşti, beide Kr. Cluj, je ein weibliches Grab angeschnitten, die aus dem 7. Jh. u. Z. stammen.

In Corneşti gehörten zum Grabinventar eine Maskenkopffibel und Perlen (Taf. 1/1,5). In Moldoveneşti kam ein silberner Ohrring mit halbmondförmiger Zierplatte zum Vorschein, an der ursprünglich ein Schmuckknopf befestigt war (Taf. 1/2—4).

Die Funde zeigen, daß die reiternomadische, awarische Gruppe aus der Umgebung des Mureşbogens sich in der zweiten Hälfte des 7 Jh. u Z. auch entlang des Arieş bis zum Austritt des Flusses aus dem Gebirge erstreckte.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Taf. I. — *1,5*. Knopffibel und Halsreifen von Corneşti, Kr. Cluj. *2—4*. Silberner Ohrring von Moldoveneşti, Kr. Cluj.

RENATO PERONI, *L'etá del bronzo nella Penisola italiana. I, L'antica etá del bronzo*, 372 p. + XII pl., cu 73 fig. în text (inclusiv un mare număr de hărți), Firenze, 1971 (vol. XIX din seria „Studi" publicată de Accademia Toscana di Scienze e lettere "La Colombaria").

Acest volum al prof. R. Peroni de la Universitatea din Roma este primul dintr-o serie asupra epocii bronzului din Italia, studiu fără îndoială necesar ținînd seama că asemenea sinteze nu s-au mai scris de mult, chiar dacă nu pentru toate regiunile și pentru toate etapele dezvoltării milenare a epocii bronzului din Italia datele arheologice sînt suficient de numeroase pentru a se putea rezolva în chip mulțumitor toate problemele pe care le ridică un asemenea studiu. Este dealtfel de la sine înțeles că nu vom putea trece în revistă în această recenzie toate problemele și cu atît mai puțin discuțiile numeroase purtate de autor pentru lămurirea lor, mulțumindu-ne cu indicarea principalelor sale puncte de vedere și în special a caracterelor esențiale ale grupelor (sau faciesurilor) culturale ale acestei perioade.

Limitele cronologice ale primei perioade a epocii bronzului din Italia sînt situate de autor între 1800—1600 î.e.n., deci în general acelea acceptate în chip tradițional și pentru Europa Centrală. Cît privește grupele regionale (și în parte și cronologice) în care sînt fixate descoperirile italiene ale acestei perioade, ele sînt următoarele — începînd de la nord spre sud : Polada (în valea fluviului Po, de la cumpăna apelor alpine în nord pînă la cea a Apeninilor în sud, peste care nu trece decît în Liguria) ; Asciano (la N de Apeninii toscano-emiliani, cu răspîndiri la S de Apenini pînă în apropiere de Viterbo) ; Rinaldone 2 (în toată zona tirenică, între Arno și Volturno, concentrată în special în actuala Toscană) ; Montemerano — Scoglietto — Polidoro (aceeași zonă ca și grupa precedentă, căreia îi urmează, între Arno și Volturno) ; Ripatransone (zona adriatică centrală, corespunzînd în bună parte cu Picenum) ; Gaudo 2 și Laterza — Parco dei Monaci — Cotronei (ambele grupe în sudul Italiei peninsulare).

Pentru fiecare dintre aceste grupe autorul prezintă în primul rînd izvoarele, trecînd apoi la studierea tipologică a tuturor descoperirilor (așezări, morminte, diferitele categorii de obiecte) și la ceea ce numește el „definirea" grupei respective, adică legăturile culturale, cronologia, caracterele specifice, limitele teritoriale și raporturile externe, pentru a ajunge apoi la viața economică, socială și ideologică, încheind cu așa-numitele „perspective istorice", în care se discută atît elementele culturale datorate tradiției epocii anterioare cît și transmisiunile și eventuala continuitate cu perioada mijlocie a epocii brnonzului, care urmează.

Grupa *Polada*, formată într-o anumită măsură pe bazele culturii eneolitice Remedello din zona padană și aparținînd unei populații cu accentuate trăsături războinice, este împărțită în trei etape ; 1, 2 A (cînd această grupă se răspîndește și la S de Po) și 2 B ; limita cronologică dintre ultimele două etape corespunde, ținînd seama de „raporturile externe", cu trecerea de la faza A 1 la A 2 a bronzului central-european, respectiv

trecerii de la sec. XVIII la sec. XVII, în timp ce etapele 1 și 2A trebuie datate în sec. XVIII. Din punct de vedere social-economic se poate vorbi de un fel de echilibru între vînătoare, pescuit, creșterea vitelor mai mult sau mai puțin sedentară, agricultură și metalurgie. Fără îndoială că această grupă — căreia îi aparțin și celebrele palafite din N. Italiei — este cea mai importantă din tot Bronzul timpuriu italian, nu numai prin marele și variatul număr de descoperiri și prin regiunea vastă ocupată, cît și prin rolul său de intermediar față de Europa Centrală; această importanță rezultă dealtfel și din amploarea cu care este tratată grupa Polada, căreia îi este consacrată mai bine de o treime din volum.

Grupa *Asciano* — considerată de autor ca derivînd direct din grupele vaselor campaniforme eneolitice din Italia centro-septentrională — este mult mai modestă ca locuri de descoperiri (în total zece) și ca obiecte descoperite; dealtfel ulterior ea suferă o reducere a ariei de răspîndire, cînd în etapa Polada 2 A această din urmă se întinde spre S și îi transmite o serie de elemente specifice. Cel puțin o parte din populația acestei grupe culturale practica „nomadismul periodic", ceea ce ar explica pătrunderile îndepărtate și contactele cu alte grupe. Păstoritul pare deci să fi fost ocupația ei de bază.

În ceea ce privește grupa *Rinaldone 2*, mult mai extinsă decît predecesoarea R.1 din eneolitic, ea s-a dezvoltat în chip direct din aceasta, fără nici o întrerupere și într-o perfectă continuitate etnică, economică-socială etc., deși bineînțeles s-au adăugat și influențe externe. De aceea, din punct de vedere cronologic, această grupă trebuie datată chiar la începutul primei perioade a epocii bronzului, cu atît mai mult cu cît pe același teritoriu se situează și descoperirile aparținînd grupei următoare, cu care însă nu are legături culturale și deci trebuie să fi fost anterioară acesteia, deși și aceasta datează tot din prima epocă a bronzului. Grupa R.2 are un specific războinic și o economie de tip vechi, neolitic, deși nu trebuie omis faptul că ea începe exploatarea minereului de aramă din Toscana (chiar dacă această activitate are încă o importanță relativ secundară) și realizează forme specifice în domeniul bronzurilor.

Grupa următoare — *Monterone — Scoglietto — Polidoro* — are două etape de dezvoltare; una contemporană cu Polada 2 A și cealaltă cu Polada 2 B, fiind astfel caracteristică pentru a doua parte a primei perioade a epocii bronzului. Componentele esențiale ale acestui facies—care a înlăturat grupa Rinaldone 2 — sînt elemente primite din afară de la grupele Polada, Asciano, Ripatransone și Laterza. Din punct de vedere social-economic nu se poate preciza decît caracterul războinic și de metalurgiști al populației respective, care extrăgea minereurile, le reducea și lucra obiecte, unelte și arme de aramă. Totodată schimba cu regiunile vecine nu numai produsele ei și materia primă; dar aceasta nu înseamnă că populația n-ar fi practicat și agricultura.

Grupa *Ripatransone* pare a fi dăinuit de-a lungul întregii perioade vechi a Bronzului, autorul fiind de părere că și în teritoriul ocupat de ea se poate vorbi de o activitate metalurgică, chiar dacă materia primă nu era extrasă la fața locului. Lipsind suficiente descoperiri, nu se pot da însă precizări asupra activităților productive primare și a organizației sociale.

Grupa *Gaudo 2* se prezintă din multe puncte de vedere la fel și paralel cu aceea Rinaldone 2, reprezentînd o evoluție internă a culturii locale anterioare, la care se adaugă bineînțeles elemente străine. Este dealtfel probabil că trecerea de la eneolitic la epoca bronzului nu a adus în Campania modificări substanțiale din punct de vedere al economiei de caracter precumpănitor agricol de tip neolitic.

În sfîrșit, grupa *Laterza-Parco dei Monaci-Cotronei* din sud-estul și sudul peninsulei e constituită de aspecte succesive. În timp ce Laterza pare a fi contemporană cu Polada 1, Parco dei Monaci a fost probabil sincron cu Polada 2 A, iar Cotronei cu Polada 2 B. Agricultura, vînătoarea, dar și metalurgia erau destul de dezvoltate.

Ca o caracteristică generală, se poate spune că prima perioadă a epocii bronzului din toată Italia peninsulară a fost una de excesiv particularism local, deși nu e mai puțin adevărat că încă de pe acum se începe acel proces gradat de unificare culturală a Italiei care va culmina

în jurul anului 1000, adică după sfîrșitul epocii bronzului. Autorul socotește că acei care au început, odată cu trecerea la epoca bronzului, opera de unificare a micilor unități locale și închegarea lor în colectivități mai mari au fost șefii războinici; fără ca autorul să folosească termenul de „democrație militară", este limpede că aceasta a fost dominanta societății italiene din acea perioadă. Iar pasul decisiv către închegarea marilor comunități n-a putut fi făcut decît în urma dezvoltării metalurgiei bronzului. Pe de altă parte, unul dintre elementele cele mai semnificative ale „dinamicii istorice" a acestei perioade ar fi constituit, după autor, de faptul că — în timp ce culturile din sud și de pe țărmul mijlociu al Mării Tireniene (Laterza, Gaudo 2, Rinaldone 2) sînt rezultatul dezvoltării organice culturale și continuării grupelor locale eneolitice (Andria, Gaudo 1, Rinaldone 1), cele din N și de pe țărmul mijlociu al Adriaticii (Polada, Asciano, Ripatransone) ar reprezenta unități noi, separate de o cezură istorică mai mult sau mai puțin netă, dar evidentă, deși aceasta n-ar însemna că nu există și unele elemente de continuitate. Mi se pare însă a fi aici o contrazicere — dacă nu totală, cel puțin de nuanță — între „continuitatea" enunțată cu prilejul descrierii grupei Polada — care și-ar fi avut rădăcinile în „humusul cultural" constituit de eneoliticul cîmpiei padane — și „cezura istorică" de care se vorbește acum. Pe de altă parte e de mirare că autorul nu atacă în chip direct problema originii populației din nordul și nord-estul Italiei la începutul epocii bronzului, ținînd seama de nenumăratele discuții purtate în trecut în privința migrațiilor venite de dincolo de Alpi, cu atît mai mult cu cît de aceasta se leagă și problema de asemenea mult dezbătută a indoeuropenizării Italiei.

Pare oricum insuficient să se spună că ampla dezvoltare din prima perioadă a epocii bronzului în nordul Italiei s-ar datora exclusiv celor trei factori principali indicați de autor: meșteșugarii bronzului care au făcut din valea Padului o provincie activă a zonei metalurgice centro-europeană; comunitățile țărănești care au făcut primul pas, decisiv, spre o agricultură mai intensă decît aceea tradițională-neolitică; și, în sfîrșit, negustorii care, spre sfîrșitul acestei perioade, au introdus primele acumulări modeste de bogăție într-un circuit economic mai vast.

Aceste obiecții n-ar putea însă îndreptăți o apreciere negativă asupra valorii acestei substanțiale contribuții la studiul preistoriei Italiei. Pe de altă parte, ar fi cu neputință să să încerce, într-o recenzie, discutarea în detaliu a numeroaselor probleme tratate și a concluziilor autorului. Ținînd seama de amploarea informației, de bogăția materialului documentar, de metodica lucrării, de claritatea expunerii și nu în ultimă instanță de permanenta preocupare de a se da sau de a se încerca o reconstituire a procesului istoric parcurs de comunitățile italiene ale primei perioade a epocii bronzului, nu e nici o îndoială că sîntem în fața unei lucrări deosebit de utile pentru oricine dorește să cunoască în detaliu această perioadă a preistoriei Italiei peninsulare și de aceea am socotit indicat să o semnalăm.

Vladimir Dumitrescu

*** *Извори на българската история* (Fontes Historiae Bulgaricae), XV, Sofia, 1972, 321 pagini

În primăvara anului 1972 a apărut la Sofia al XV-lea volum din *Izvoarele istoriei bulgarilor* (al VIII-lea din seria *Fontes Graecae Historiae Bulgaricae*), editat de prof. Mihail Voinov. Volumul s-a tipărit sub redacția aceluiași Mihail Voinov, împreună cu Vasilka Tăpkova-Zaimova și Liubomir Ioncev.

În el sînt publicate numai acele părți din operele Annei Comnena, George Akropolita și Theodor Skutariotul în care se păstrează date și informații referitoare la istoria bulgarilor. Ca și în celelalte tomuri, textul grecesc ocupă una din coloanele paginii, în timp ce cealaltă coloană este rezervată traducerii bulgărești.

în jurul anului 1000, adică după sfîrşitul epocii bronzului. Autorul socoteşte că acei care au început, odată cu trecerea la epoca bronzului, opera de unificare a micilor unităţi locale şi închegarea lor în colectivităţi mai mari au fost şefii războinici; fără ca autorul să folosească termenul de „democraţie militară", este limpede că aceasta a fost dominanta societăţii italiene din acea perioadă. Iar pasul decisiv către închegarea marilor comunităţi n-a putut fi făcut decît în urma dezvoltării metalurgiei bronzului. Pe de altă parte, unul dintre elementele cele mai semnificative ale „dinamicii istorice" a acestei perioade ar fi constituit, după autor, de faptul că — în timp ce culturile din sud şi de pe ţărmul mijlociu al Mării Tireniene (Laterza, Gaudo 2, Rinaldone 2) sînt rezultatul dezvoltării organice culturale şi continuării grupelor locale eneolitice (Andria, Gaudo 1, Rinaldone 1), cele din N şi de pe ţărmul mijlociu al Adriaticii (Polada, Asciano, Ripatransone) ar reprezenta unităţi noi, separate de o cezură istorică mai mult sau mai puţin netă, dar evidentă, deşi aceasta n-ar însemna că nu există şi unele elemente de continuitate. Mi se pare însă a fi aici o contrazicere — dacă nu totală, cel puţin de nuanţă — între „continuitatea" enunţată cu prilejul descrierii grupei Polada — care şi-ar fi avut rădăcinile în „humusul cultural" constituit de eneoliticul cîmpiei padane — şi „cezura istorică" de care se vorbeşte acum. Pe de altă parte e de mirare că autorul nu atacă în chip direct problema originii populaţiei din nordul şi nord-estul Italiei la începutul epocii bronzului, ţinînd seama de nenumăratele discuţii purtate în trecut în privinţa migraţiilor venite de dincolo de Alpi, cu atît mai mult cu cît de aceasta se leagă şi problema de asemenea mult dezbătută a indoeuropenizării Italiei.

Pare oricum insuficient să se spună că ampla dezvoltare din prima perioadă a epocii bronzului în nordul Italiei s-ar datora exclusiv celor trei factori principali indicaţi de autor: meşteşugarii bronzului care au făcut din valea Padului o provincie activă a zonei metalurgice centro-europeană; comunităţile ţărăneşti care au făcut primul pas, decisiv, spre o agricultură mai intensă decît aceea tradiţională-neolitică; şi, în sfîrşit, negustorii care, spre sfîrşitul acestei perioade, au introdus primele acumulări modeste de bogăţie într-un circuit economic mai vast.

Aceste obiecţii n-ar putea însă îndreptăţi o apreciere negativă asupra valorii acestei substanţiale contribuţii la studiul preistoriei Italiei. Pe de altă parte, ar fi cu neputinţă să să încerce, într-o recenzie, discutarea în detaliu a numeroaselor probleme tratate şi a concluziilor autorului. Ţinînd seama de amploarea informaţiei, de bogăţia materialului documentar, de metodica lucrării, de claritatea expunerii şi nu în ultimă instanţă de permanenta preocupare de a se da sau de a se încerca o reconstituire a procesului istoric parcurs de comunităţile italiene ale primei perioade a epocii bronzului, nu e nici o îndoială că sîntem în faţa unei lucrări deosebit de utile pentru oricine doreşte să cunoască în detaliu această perioadă a preistoriei Italiei peninsulare şi de aceea am socotit indicat să o semnalăm.

Vladimir Dumitrescu

*** *Извори на българската история* (Fontes Historiae Bulgaricae), XV, Sofia, 1972, 321 pagini

În primăvara anului 1972 a apărut la Sofia al XV-lea volum din *Izvoarele istoriei bulgarilor* (al VIII-lea din seria *Fontes Graecae Historiae Bulgaricae*), editat de prof. Mihail Voinov. Volumul s-a tipărit sub redacţia aceluiaşi Mihail Voinov, împreună cu Vasilka Tăpkova-Zaimova şi Liubomir Ioncev.

În el sînt publicate numai acele părţi din operele Annei Comnena, George Akropolita şi Theodor Skutariotul în care se păstrează date şi informaţii referitoare la istoria bulgarilor. Ca şi în celelalte tomuri, textul grecesc ocupă una din coloanele paginii, în timp ce cealaltă coloană este rezervată traducerii bulgăreşti.

Toate volumele de izvoare publicate pînă acum sub egida Academiei de Științe din R. P. Bulgaria sufereau de o deficiență care a fost înlăturată odată cu apariția acestui tom. Astfel, acum în textul grecesc sînt indicate paginile ediției din care au fost scoase pasajele traduse.

În josul paginii se află notele — mai puțin numeroase și mai puțin bogate decît la textele apărute pînă în prezent.

Traducerea este ireproșabilă.

Volumul e însoțit de o listă a prescurtărilor și de un *index nominum et rerum*.

Există unele greșeli de tipar, dar ele sînt mai puțin evidente decît la tomurile precedente, ca urmare poate și a faptului că acest al XV-lea volum din izvoarele istoriei bulgarilor a apărut în condiții grafice mai îngrijite.

Nu ne îndoim că volumul va atrage luarea aminte și a cercetătorilor români, fie numai și pentru motivul că în numeroase pasaje din textele Annei Comnena, Akropolita și Theodor Skutariotul există referințe despre vlahii din regiunea Dunării de jos, în special despre cei care trăiau în munții Balcani. Autorii bulgari țin însă să precizeze că „în multe cazuri prin vlahi [din izvoarele bizantine] sînt indicați bulgari" (p. 307). Evident, un atare punct de vedere intră în contradicție atît cu sensul spuselor cronicarilor bizantini cît și cu realitatea istorică.

Volumul al XV-lea din *Fontes Historiae Bulgaricae* este important și pentru faptul că el ne oferă date privind aspectele sociale, economice și politice ale vieții tuturor comunităților omenești din Peninsula Balcanică și de la Dunărea de jos într-o anumită epocă. Din păcate, motive de ordin tehnic i-au împiedicat pe Mihail Voinov, Vasilka Tăpkova-Zaimova și Liubomir Joncev să întregească tabloul societății omenești din această parte a Europei în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea și cu alte izvoare literare. În nădejdea că acest gol va fi umplut într-un viitor pe care-l dorim cît mai apropiat, recomandăm cu căldură bizantinologilor, arheologilor și, în general, tuturor istoricilor care-și îndreaptă atenția asupra trecutului regiunilor balcanice la începutul celui de al II-lea mileniu e.n. acest al XV-lea tom din *Fontes Historiae Bulgaricae*.

Petre Diaconu

BEȘEVLIEV, V, *Les inscriptions protobulgares et leur portée culturelle et historique*, în Byzantino-Slavica, Revue internationale des études byzantines, XXXII, Praga, 1971, fasc. 1, p. 35—51.

În prima parte a articolului său, V. Beșevliev [1] trece, rapid, în revistă cele mai importante evenimente politice din sec. VI—VII petrecute în Peninsula Balcanică, evenimente care culminează cu așezarea la sud de Dunăre a protobulgarilor, în jurul anului 680.

Protobulgarii (numiți ca atare pentru a-i deosebi de bulgarii slavizați mai tîrziu) au înființat, după cum se știe, un stat puternic care, cu întreruperile provocate de revenirea stăpînirii bizantine la Dunărea de jos, iar mai tîrziu de ocupația otomană, a supraviețuit pînă în zilele noastre.

Statul bulgar, susține V. Beșevliev, este nu numai primul, ci și cel mai vechi stat balcanic, exceptînd, evident, pe cel grec. Timp de două secole, organizarea, instituțiile și obiceiurile protobulgarilor au dominat în statul creat pe la 680—681. Acestor protobulgari li se datorează și cele peste 100 de inscripții în limba greacă săpate în piatră și găsite aproape toate în partea de nord-est a Bulgariei, mai ales în apropierea Pliskăi, capitala primului stat bulgar. Inscripțiile datează din secolul al IX-lea.

Pleclnd de la conținutul inscripțiilor, autorul prezintă pe scurt titlurile și funcțiile conducătorilor și dregătorilor celor mai importanți.

[1] O bună parte a problemelor dezbătute în acest articol, au fost tratate pe larg în volumul lui V. Beșevliev *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963.

Toate volumele de izvoare publicate pînă acum sub egida Academiei de Ştiinţe din R. P. Bulgaria sufereau de o deficienţă care a fost înlăturată odată cu apariţia acestui tom. Astfel, acum în textul grecesc sînt indicate paginile ediţiei din care au fost scoase pasajele traduse.

În josul paginii se află notele — mai puţin numeroase şi mai puţin bogate decît la textele apărute pînă în prezent.

Traducerea este ireproşabilă.

Volumul e însoţit de o listă a prescurtărilor şi de un *index nominum et rerum*.

Există unele greşeli de tipar, dar ele sînt mai puţin evidente decît la tomurile precedente, ca urmare poate şi a faptului că acest al XV-lea volum din izvoarele istoriei bulgarilor a apărut în condiţii grafice mai îngrijite.

Nu ne îndoim că volumul va atrage luarea aminte şi a cercetătorilor români, fie numai şi pentru motivul că în numeroase pasaje din textele Annei Comnena, Akropolita şi Theodor Skutariotul există referinţe despre vlahii din regiunea Dunării de jos, în special despre cei care trăiau în munţii Balcani. Autorii bulgari ţin însă să precizeze că „în multe cazuri prin vlahi [din izvoarele bizantine] sînt indicaţi bulgari" (p. 307). Evident, un atare punct de vedere intră în contradicţie atît cu sensul spuselor cronicarilor bizantini cît şi cu realitatea istorică.

Volumul al XV-lea din *Fontes Historiae Bulgaricae* este important şi pentru faptul că el ne oferă date privind aspectele sociale, economice şi politice ale vieţii tuturor comunităţilor omeneşti din Peninsula Balcanică şi de la Dunărea de jos într-o anumită epocă. Din păcate, motive de ordin tehnic i-au împiedicat pe Mihail Voinov, Vasilka Tăpkova-Zaimova şi Liubomir Ioncev să întregească tabloul societăţii omeneşti din această parte a Europei în secolul al XII-lea şi prima jumătate a secolului al XIII-lea şi cu alte izvoare literare. În nădejdea că acest gol va fi umplut într-un viitor pe care-l dorim cît mai apropiat, recomandăm cu căldură bizantinologilor, arheologilor şi, în general, tuturor istoricilor care-şi îndreaptă atenţia asupra trecutului regiunilor balcanice la începutul celui de al II-lea mileniu e.n. acest al XV-lea tom din *Fontes Historiae Bulgaricae*.

Petre Diaconu

BEŞEVLIEV, V, *Les inscriptions protobulgares et leur portée culturelle et historique*, în Byzantino-Slavica, Revue internationale des études byzantines, XXXII, Praga, 1971, fasc. 1, p. 35—51.

În prima parte a articolului său, V. Beşevliev [1] trece, rapid, în revistă cele mai importante evenimente politice din sec. VI—VII petrecute în Peninsula Balcanică, evenimente care culminează cu aşezarea la sud de Dunăre a protobulgarilor, în jurul anului 680.

Protobulgarii (numiţi ca atare pentru a-i deosebi de bulgarii slavizaţi mai tîrziu) au înfiinţat, după cum se ştie, un stat puternic care, cu întreruperile provocate de revenirea stăpînirii bizantine la Dunărea de jos, iar mai tîrziu de ocupaţia otomană, a supravieţuit pînă în zilele noastre.

Statul bulgar, susţine V. Beşevliev, este nu numai primul, ci şi cel mai vechi stat balcanic, exceptînd, evident, pe cel grec. Timp de două secole, organizarea, instituţiile şi obiceiurile protobulgarilor au dominat în statul creat pe la 680—681. Acestor protobulgari li se datorează şi cele peste 100 de inscripţii în limba greacă săpate în piatră şi găsite aproape toate în partea de nord-est a Bulgariei, mai ales în apropierea Pliskăi, capitala primului stat bulgar. Inscripţiile datează din secolul al IX-lea.

Plecînd de la conţinutul inscripţiilor, autorul prezintă pe scurt titlurile şi funcţiile conducătorilor şi dregătorilor celor mai importanţi.

[1] O bună parte a problemelor dezbătute în acest articol, au fost tratate pe larg în volumul lui V. Beşevliev *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963.

V. Beşevliev socoteşte că „inscripţiile protobulgare au o altă importanţă de prim ordin” şi anume pe aceea de „fenomen cultural”. Profesorul bulgar atrage atenţia că nu s-a apreciat, pînă astăzi, la dreapta ei valoare importanţa inscripţiilor protobulgare. Numărul inscripţiilor pe piatră şi varietatea lor sînt superioare acelora care se întîlnesc în lumea occidentală din epoca respectivă. Inscripţiile protobulgare — susţine V. Beşevliev — nu pot fi comparate cu cele din lumea greacă sau din lumea occidentului romanic. În timp ce la Bizanţ ele nu reprezintă altceva decît o continuare a unei vechi şi milenare tradiţii „apariţia şi existenţa inscripţiilor protobulgare nu se datorează nici tradiţiei şi nici influenţei bisericii creştine. Ele reprezintă un fenomen pe de-a-ntregul original care rămîne izolat în mijlocul culturii medievale a popoarelor vecine şi mai depărtate” (p. 38).

Faptul că inscripţiile sînt scrise în limba greacă nu le diminuează importanţa. Se ştie doar, susţine V. Beşevliev, că primele „texte în proză” ale unui popor au fost scrise în limba altui popor, mai vechi, care obişnuia să scrie într-o formă literară pe deplin conturată. În acest sens se citează cazul lui Quintus Fabius Pictor, care şi-a scris opera în greceşte şi nu în latineşte, sau al lui Einhardt, scriitor german, care şi-a redactat opera în latineşte şi nu în germană. În sfîrşit se citează şi exemplul celei mai vechi cronici româneşti care a fost scrisă în limba slavo-bulgară.

Autorul atrage atenţia că printre inscripţiile protobulgare păstrate există două în limba bulgară, datînd, de asemenea, din secolul al IX-lea.

Un alt factor care diferenţiază inscripţiile protobulgare de cele greceşti este reprezentat de marea varietate a conţinutului lor. Din acest punct de vedere, ele se subdivid în următoarele grupe : 1) inscripţii — cronici epigrafice sau *res gestae*, 2) inscripţii triumfale cu nume de fortăreţe sau de bătălii, 3) inscripţii onorifice, 4) inscripţii menţionînd edificii, 5) borne, frontiere, 6) inventare, 7) ordonanţe militare şi 8) tratate de pace.

Ţinînd seama de numărul şi caracterul conţinutului lor, se poate accepta afirmaţia lui V. Beşevliev că ceea ce în alte ţări era scris pe materiale perisabile (papiri, pergament, hîrtie etc.) aici, în Bulgaria, era scris pe piatră.

În continuare autorul prezintă detaliat fiecare grupă de inscripţii în parte.

Fireşte, observaţiile asupra importanţei inscripţiilor protobulgare ca fenomen cultural sînt juste. Ele trebuie completate însă şi cu constatarea că aceste inscripţii apar într-o regiune care a cunoscut (în epoca antichităţii romane) obiceiul inscripţiilor. Astfel prezentîndu-se lucrurile este posibil ca numărul şi marea lor varietate să constituie, cel puţin în parte, un ecou îndepărtat al tradiţiei inscripţiilor din vremea antichităţii romane.

Independent de aceasta lucrarea lui V. Beşevliev trebuie apreciată şi din punct de vedere metodologic. Prin ea se demonstrează că inscripţiile ne oferă şi alte probleme decît cele pe care le conţin textele lor.

Petre Diaconu

NIELS BANTELMANN, *Hamfelde (Kreis Herzgtum Lauenburg). Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein. Mit einem anthropologischen Beitrag von Ursula Aner* (Hamfelde (districtul Herzgtum Lauenburg). Un cimitir de incineraţie în urne din epoca romană imperială din Holstein. Cu o contribuţie antropologică de Ursula Aner), Offa-Bücher, vol. 24, Neumünster, 1971, 205 p., 17 fig., 124 pl., 7 hărţi, 7 planşe tipologice, 2 anexe.

Pentru specialistul în arheologie, monografia necropolei de incineraţie de la Hamfelde este în primul rînd un model de valorificare ştiinţifică a unui complex arheologic.

Autorul îşi delimitează în introducere precis sfera investigaţiei sale. „Tratarea anti-

V. Beşevliev socoteşte că „inscripţiile protobulgare au o altă importanţă de prim ordin" şi anume pe aceea de „fenomen cultural". Profesorul bulgar atrage atenţia că nu s-a apreciat, pînă astăzi, la dreapta ei valoare importanţa inscripţiilor protobulgare. Numărul inscripţiilor pe piatră şi varietatea lor sînt superioare acelora care se întîlnesc în lumea occidentală din epoca respectivă. Inscripţiile protobulgare — susţine V. Beşevliev — nu pot fi comparate cu cele din lumea greacă sau din lumea occidentului romanic. În timp ce la Bizanţ ele nu reprezintă altceva decît o continuare a unei vechi şi milenare tradiţii „apariţia şi existenţa inscripţiilor protobulgare nu se datorează nici tradiţiei şi nici influenţei bisericii creştine. Ele reprezintă un fenomen pe de-a-ntregul original care rămîne izolat în mijlocul culturii medievale a popoarelor vecine şi mai depărtate" (p. 38).

Faptul că inscripţiile sînt scrise în limba greacă nu le diminuează importanţa. Se ştie doar, susţine V. Beşevliev, că primele „texte în proză" ale unui popor au fost scrise în limba altui popor, mai vechi, care obişnuia să scrie într-o formă literară pe deplin conturată. În acest sens se citează cazul lui Quintus Fabius Pictor, care şi-a scris opera în greceşte şi nu în latineşte, sau al lui Einhardt, scriitor german, care şi-a redactat opera în latineşte şi nu în germană. În sfîrşit se citează şi exemplul celei mai vechi cronici româneşti care a fost scrisă în limba slavo-bulgară.

Autorul atrage atenţia că printre inscripţiile protobulgare păstrate există două în limba bulgară, datînd, de asemenea, din secolul al IX-lea.

Un alt factor care diferenţiază inscripţiile protobulgare de cele greceşti este reprezentat de marea varietate a conţinutului lor. Din acest punct de vedere, ele se subdivid în următoarele grupe : 1) inscripţii — cronici epigrafice sau *res gestae,* 2) inscripţii triumfale cu nume de fortăreţe sau de bătălii, 3) inscripţii onorifice, 4) inscripţii menţionînd edificii, 5) borne, frontiere, 6) inventare, 7) ordonanţe militare şi 8) tratate de pace.

Ţinînd seama de numărul şi caracterul conţinutului lor, se poate accepta afirmaţia lui V. Beşevliev că ceea ce în alte ţări era scris pe materiale perisabile (papiri, pergament, hîrtie etc.) aici, în Bulgaria, era scris pe piatră.

În continuare autorul prezintă detaliat fiecare grupă de inscripţii în parte.

Fireşte, observaţiile asupra importanţei inscripţiilor protobulgare ca fenomen cultural sînt juste. Ele trebuie completate însă şi cu constatarea că aceste inscripţii apar într-o regiune care a cunoscut (în epoca antichităţii romane) obiceiul inscripţiilor. Astfel prezentîndu-se lucrurile este posibil ca numărul şi marea lor varietate să constituie, cel puţin în parte, un ecou îndepărtat al tradiţiei inscripţiilor din vremea antichităţii romane.

Independent de aceasta lucrarea lui V. Beşevliev trebuie apreciată şi din punct de vedere metodologic. Prin ea se demonstrează că inscripţiile ne oferă şi alte probleme decît cele pe care le conţin textele lor.

Petre Diaconu

NIELS BANTELMANN, *Hamfelde (Kreis Herzgtum Lauenburg). Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein. Mit einem anthropologischen Beitrag von Ursula Aner* (Hamfelde (districtul Herzgtum Lauenburg). Un cimitir de incineraţie în urne din epoca romană imperială din Holstein. Cu o contribuţie antropologică de Ursula Aner), Offa-Bücher, vol. 24, Neumünster, 1971, 205 p., 17 fig., 124 pl., 7 hărţi, 7 planşe tipologice, 2 anexe.

Pentru specialistul în arheologie, monografia necropolei de incineraţie de la Hamfelde este în primul rînd un model de valorificare ştiinţifică a unui complex arheologic.

Autorul îşi delimitează în introducere precis sfera investigaţiei sale. „Tratarea anti-

chităţilor a fost limitată conştient numai la materialul de la Hamfelde, pentru a putea obţine o valorificare exhaustivă a descoperirilor şi contextelor lor".

Metoda de prezentare este sobră şi precisă, elementele descriptive fiind folosite numai acolo unde este nevoie şi sînt în mare parte înlocuite cu tabele, planşe, hărţi etc., care oferă o imagine amplă şi lămuritoare asupra materialului arheologic.

Valorificarea arheologică se face în cuprinsul a 11 capitole: I. Poziţia cimitirului şi raportul săpăturii (p. 11—12); II. Structura mormintelor şi obiceiuri de înmormîntare (p. 13—15); III. Ceramica (p. 16—22); III. Arme şi accesorii de armament (p. 23—27); IV. Accesorii de costum (p. 28—32); VI. Obiecte uzuale (p. 34—36); VII. Vase de lemn sau bronz (p. 37); VIII. Alte obiecte de inventar (p. 37); IX. Cronologia (p. 38—43); X. Grupuri condiţionate din punct de vedere social (p. 44—55); XI. Concluzii (p. 55—56).

Partea de valorificare arheologică este completată de o minuţioasă analiză antropologică, semnată de Ursula Aner (p. 58—78). Volumul se încheie cu descrierea succintă a celor 890 morminte şi 45 de descoperiri izolate.

Necropola de la Hamfelde este prima necropolă de epocă romană imperială (secolul I î.e.n. — secolul al III-lea e.n.), cuprinzînd numai morminte de bărbaţi, valorificată integral după cele mai noi metode.

Majoritatea celor 890 de morminte sînt morminte de incineraţie în urnă. Numai în două cazuri oasele au fost depuse într-un vas de materie organică care nu s-a păstrat.

Piesele de inventar au fost depuse pe rug odată cu cel decedat. Pe baza analizei bronzurilor s-a putut stabili temperatura de ardere: 900°—1 000°C.

În 16 morminte s-a constatat o impachetare cu pietre a urnei.

În aria cimitirului au fost găsite 7 arme (Waffenlager) care nu au putut fi puse în legătură cu nici un mormînt. Datorită faptului că au fost arse pe rug au fost interpretate ipotetic ca morminte de luptători morţi departe de locurile de baştină (p. 15). Respectînd contextul descoperirilor, prezentarea grafică a materialului arheologic se face pe morminte (pl. 1—118). Cînd este vorba de ceramică, accesorii de costum, arme etc., se remarcă o tendinţă consecventă de a reda o imagine cît mai fidelă atît în ceea ce priveşte tipurile de obiecte cît şi răspîndirea lor topografică pe suprafaţa necropolei. Este ilustrativă din acest punct de vedere metoda de prezentare, de exemplu a materialului ceramic. După ce se stabilesc principalele grupe ceramice, tipuri de profile de buză sau motive ornamentale, se recurge la încadrarea lor în tabele care cuprind asocierea grupelor ceramice cu tipurile de profile sau motivele ornamentale, obţinîndu-se astfel o imagine procentuală a frecvenţei lor.

Pentru a putea obţine o cronologie relativă a necropolei, toate piesele de inventar sînt încadrate într-un tabel sinoptic (Kombinations-tabelle). Se poate stabili astfel cu ce tipuri de obiecte apare o anumită grupă ceramică, care din acestea continuă după dispariţia grupei respective etc. Această asociere permite lui N. Bantelmann sesizarea a 5 etape de folosire a necropolei. Poziţia tipurilor pe harta necropolei reprezintă o verificare a tabelului de asocieri. De asemenea această stratigrafie orizontală permite delimitarea mormintelor mai bogate de cele mai sărace, a mormintelor cu arme (Waffengräber) sau chiar a unor subdiviziuni a acestora: exemplu morminte cu săbii (Schwertgräber), cu lănci (Zanzengräber), împrejurare care poate oferi indicii asupra poziţiei sociale a celor înmormîntaţi sau asupra apariţiei unor noi obiceiuri rituale generate de anumite evenimente istorice. Astfel de exemplu etapa a IV-a a necropolei care este caracterizată prin morminte cu un armament complet, a fost pusă în legătură cu contactul mai strîns între triburile germanice şi romane din perioada războaielor marcomanice (p. 49).

De o importanţă deosebită pentru completarea imaginii oferite de valorificarea arheologică sînt rezultatele analizei antropologice, metodă care se cere aplicată şi la necropolele de incineraţie din România.

Dintre rezultatele deosebit de interesante ale acestei investigaţii subliniem stabilirea gradului de ardere a materialului osteologic sau a vîrstei şi sexului indivizilor.

Pe baza analizei antropologice au fost sesizate înmormîntări duble şi s-a putut face o corelaţie între vîrsta celor înmormîntaţi şi inventarul funerar. Astfel, de exemplu, pentru mormintele de copii, s-a constatat că acestea conţineau ceramică şi niciodată arme, care apar numai foarte rar în mormintele de adolescenţi avînd poate şi o semnificaţie socială, şi obişnuit în cele de adulţi.

Interesante observaţii morfologice, patologice sau referitoare la mortalitatea celor înmormîntaţi, subliniază încă o dată importanţa şi necesitatea acestei metode de investigaţie.

În încheiere nu ne rămîne decît să subliniem importanţa metodologică deosebită a acestei monografii[1].

Radu Harhoiu

[1] Un început în această direcţie în arheologia românească îl constituie recentele cercetări ale lui I. Ioniţă asupra cimitirelor culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, dintre care lucrarea asupra cimitirului de la Independenţa a şi văzut lumina tiparului; I. Ioniţă, *Das Gräberfeld von Independenţa (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs — Beigaben — und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Sîntana de Mureş-Cernyachovkultur*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, IX, Bonn, 1971.

INDICE

Tom. 23, 1972

STUDII

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 689–692

DISCUŢII ŞI NOTE

CRONICA

DĂRI DE SEAMĂ

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

RECENZII

NECROLOG

PRESCURTĂRI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaAntPhilippopolitana	— Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica, Sofia.
ActaArchBudapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
ActaArchCarpathica	— Acta Archaeologica Carpathica.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AEM	— Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
Aluta	— Aluta, Muzeul de arheologie Sf. Gheorghe, jud. Covasna.
Antiquity	— Antiquity — A quaterly Review of Archaeology.
Apulum	— Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchCl	— Archeologia Classica. Rivista dell'Istituto di Archeologia dell'Università di Roma, Roma.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö, Budapesta, Akadémiai Kiadó.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iaşi.
AUB	— Analele Universităţii Bucureşti. Seria ştiinţe sociale, istorie.
BCH	— Bulletin de Correspondance Héllenique. Paris.
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
BMI	— Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
DA	— Daremberg-Saglio, Dictionaire des Antiquités grecques et romaines.
Dacia	— Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S.: I, 1957.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj	— Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transilvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
Eirene	— Eirene. Studii Graecae et Latinae, Praga.
EphemEpigr	— Ephemeris Epigraphica.
FoliaArch	— Folia Archaeologica.
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
IOMT	— Известия на Окръжния Музей в'Търново
Izvestiia Institut	— Izvestiia. Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia.
Izvestiia Varna	— Izvestiia. Bulletin de la Société Archéologique de Varna.
JÖAI	— Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.

S C I V, tomul 23, nr. 4, Bucureşti, 1972, p. 693—694

JRS	— The Journal of Roman Studies, Londra.
KS	— Kratkie Soobščenija. Instituta istorii materialnoi kulturi Akademii Nauk SSSR.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a RPR, vol. I (1953); Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956).
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț.
MuzBrukenthal	— Muzeul Brukenthal. Studii și comentarii, Sibiu.
MythLex	— Roscher. Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie, Leipzig, I—IV, 1884—1937.
NÉH	— Nouvelle études d'histoire, I—III, București, 1955—1965.
PA	— Památki Archeologické.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde.
PMMB	— Publicațiile Muzeului municipiului București, I—II, 1934—1936.
Pontica	— Pontica, Muzeul de arheologie, Constanța.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
Repertorium	— M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1942.
RRH	— Revue roumaine d'histoire.
SA	— Sovietskaja Archeologija. Moscova și Leningrad.
Sargeția	— Sargeția. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
SCȘCluj	— Studii și cercetări științifice, Cluj.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.
StCl	— Studii clasice, București.
WMBH	— Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegowina, Viena, 1893—1912.
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift.

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Căsuţa poştală 2001, telex 011631-Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I.C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V, tomul 23, nr. 4, București, 1972, p. 507—694

I. P. Informația c. 1890

48 828

Lei 25